

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi
Journal of Strategic and Social Researches

Vol 3
Issue 1
March 2019

SSAD

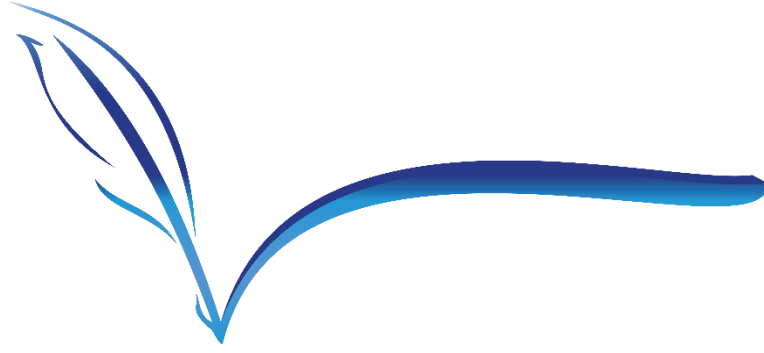
Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi
Journal of Strategic and Social Researches

Vol 3
Issue 1
March 2019
ISSN 2587-2621

SSAD

STRATEJİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Journal of Strategic and Social Researches

ISSN 2587-2621

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, uluslararası hakemli bir dergi olup dörder aylık dönemler halinde (Mart-Temmuz-Kasım) yılda üç sayı olarak elektronik ortamda yayınlanır.

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'nde yayınlanan yazıların dil, bilim ve hukuki sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'ne aittir.

Yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz veya çoğaltılamaz.

Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.

Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.

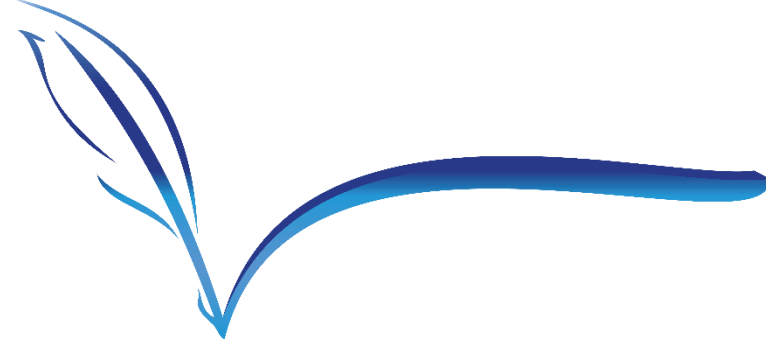
Journal of Strategic and Social Researches indexed

by **İ2or, ResearchBib, Google Scholar**

SSAD

STRATEJİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Journal of Strategic and Social Researches

ISSN 2587-2621

www.dergipark.gov.tr/sisad sisaddergi@gmail.com

Sahibi | Owner

Dr. Mehmet Ali KARAMAN

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

İstiklal Yerleşkesi 15130 BURDUR malikaraman@hotmail.com

Editör | Editor

Dr. Mehmet Ali KARAMAN

Dr. Sibel AKOVA

Yazı İşleri

Prof. Dr. Abdullah Şevki DUYMAZ

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Amira Turbić-Hadžagić (Tuzla Üniversitesi - Bosna - Hersek)

Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN (Afyon Kocatepe Üniversitesi-Türkiye)

Prof. Dr. Redzep Skrijelj (Novipazar Devlet Üniversitesi- Sırbistan)

Prof. Dr. Ümit AKCA (Süleyman Demirel Üniversitesi-Türkiye)

Doç. Dr. Armend MEHMEDİ (Priştina University- Kosova)

Doç. Dr. Dimitar ATANASSOV (Sofya Üniversitesi, Bulgaristan)

Doç. Dr. Esmâ IGUS (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi - Türkiye)

Doç. Dr. Memli KRASNIQI (Priştina Üniversitesi- Kosova)

Doç. Dr. Mirza DZANIĆ (Tuzla Üniversitesi- Bosna Hersek)

Doç. Dr. Sevcan YILDIZ (Akdeniz Üniversitesi-Türkiye)

Dr. Nurhodja Akbulaev (Azerbaycan Devlet İktisat Üniv.-Azerbaycan)

Bu Sayının Hakemleri | Reviewers of the Issue

Prof. Dr. Alparslan DEMİR

Prof. Dr. Mustafa ORAL

Prof. Dr. Osman KÖSE

Prof. Dr. Ümit AKÇA

Doç. Dr. Ahmet YÜKSEL

Doç. Dr. Esmâ İGUS

Doç. Dr. Mim Sertaç TÜMTAŞ

Doç. Dr. Reyhan Şahin ALLAHVERDİ

Doç. Dr. Yavuz KÜÇÜKALKAN

Dr. Bekir YİTİK

Dr. Bora GÖKTAŞ

Dr. Emine GENÇ Dr.

Hakan TUNÇ

Dr. Sibel KILIÇ

Dr. Servet AVŞAR

Dr. Sevda KÖSE

Sekreteryaya | Secretary

Umut Sergen DAL (Arş. Gör. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye)

Kapak Tasarım | Cover designed by

Doğukan Celal ÇETİN

SSAD

STRATEJİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Journal of Strategic and Social Researches

ISSN 2587-2621

www.dergipark.gov.tr/sisad sisaddergi@gmail.com

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Servet AVŞAR

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA BULGARİSTAN'DA RUS
CASUSLARIN YARGILANMASI**

The Trial of Russian Spies in Bulgaria in the First World War

ss. 1-46

Mehmet KILIÇ

**MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNİN SİYASİ VE STRATEJİK AÇIDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Evaluation of National Struggle in Political and Strategic Terms

ss. 47-69

Emre GÖR

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'NDEN BİR İSTİHBARATÇI PROFİLİ:

SERHAFİYE FEHİM PAŞA (1873-1908)

A Spymaster Profile In The Period of Abdulhamid II: Serhafiye

Fehim Pasha (1873-1908)

ss. 71-84

Mevlüde Gökçen DAŞ DARICI

EFLAK- BOĞDAN- ERDEL VOYVODALARI VE OSMANLI İSTİHBARATINA
DAİR ROLLERİ

The Voivodes of Wallachia Moldavia Transylvania and Their Roles About of Ottoman

Intelligence

ss. 85-99

A. Barış BARAZ& Hacer ŞİVİL

TURKISH STUDENTS' ATTITUDES AND INTENTIONS TOWARDS
WHISTLEBLOWING

Türk Öğrencilerin Meşru İhbarcılığa Yönelik Tutum ve Niyetleri

ss. 101-122

Senem TEZCAN& Ceren AĞIN& Hayat Zengin ÇELİK

GÖÇ VE GECEKONDU OLGUSUNUN TARİHSEL SÜREÇTE (1940-2000
DÖNEMİ) YAZILI MEDYADA YER ALMA BİÇİMLERİ

Forms of Migration and Gecekondu on Mass Media in Historical Process (1940-2000 Period)

ss. 123-139

Eren GÖRGÜLÜ

BEDENİN DRAMATİZE EDİLMESİ: PORTRİ VE DÖNÜŞÜMLER

Dramatizing Body: Portrait and Transformations

ss. 141-150

Gözde YANGINLAR; Nurgün BAL

YALIN YÖNETİM VE YALIN LOJİSTİK KAVRAMLARININ İRDELENMESİ

Interpretation of Concepts Lean Management and Lean Logistics

ss. 151-161

Sibel ATEŞ& İlkay KARADUMAN

**MARKANIN SOSYAL MEDYADAKİ TAKİPÇİ SAYISI VE İÇERİK
MİKTARININ MARKA DEĞERİNE ETKİSİ**

*The Number of Brand Followers in Social Media and the Effect of Content to the
Brand Value*

ss. 163-179

Berna YILMAZ

**ÖRGÜTSEL BAĞLILIK VE ÖRGÜTSEL ADALETİN İŞTEN AYRILMA
NİYETİNE ETKİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: ELEKTRİK SEKTÖRÜNDE
BİR UYGULAMA**

*A Study of Organizational Commitment and the Organizational Justice's Effects on the
Intention of Leaving Job: An Application in the Electricity Sector*

ss. 181-202

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 3 Issue 1, March 2019

Makale Gönderim Tarihi: 27.02.2019 Makale

Kabul Tarihi: 03.03.2019

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA BULGARİSTAN'DA RUS CASUSLARIN YARGILANMASI

(The Trial of Russian Spies in Bulgaria in the First World War)

Dr. Servet AVŞAR

Gazeteci-Yazar ve Tv Programcısı, İstanbul.

Öz: Birinci Dünya Savaşı'nda, tarihin en eski devirlerinden beri var olan casusluk ve casusluk tekniklerinin en güzel örneklerini görmekteyiz. Savaş boyunca savaşın her iki tarafında yer alan devletler silah gücünün yanı sıra cephe gerisinin güvenliğini sağlamak ve karşı taraftaki düşman kuvvetler hakkında etkin bir şekilde istihbarat bilgilerine ulaşmak için yoğun bir casusluk faaliyeti sürdürmüşlerdir.

Savaşın ilerleyen dönemlerinde özellikle de 1916 yılına gelindiğinde, her iki taraf için Avrupa Cephesi ayrı bir önem kazanmıştır. Savaş alanı Avrupa'ya yoğunlaşmıştır. Bu kapsamda Rusların da, casusluk teşkilatları vasıtasıyla Almanya, Avusturya- Macaristan ve Osmanlı Devleti'ne ve Bulgaristan'a karşı Casuslar elde ettikleri bilgilerle savaşın akışını değiştirmek için yoğun bir casusluk faaliyeti içinde olduğu tespit edilmiştir.

Bulgaristan'da Rusya hesabına casusluk yapan bir takım kişilerin yakalanıp, yargılanmalarının başlanması ile Rus Casus teşkilatı ile ilgili önemli bilgilere ulaşılmıştır. Casusluk yapan bu kişilerin Bulgaristan'ın Rus taraftarları partilerine üye oldukları gibi içlerinde tanınmış kişilerin de yer aldığı görülmektedir.

Sofya'da yapılmaya başlayan bu yargılama büyük ilgi ile takip edilmiştir. Casuslukla suçlanan bu kişiler yaptıklarını tamamiyle inkâr etmemişler fakat casusluğun Bulgaristan aleyhine değil, Türkiye aleyhine yapıldığını savunmuşlardır. Gerçekten de yargılamanın gidişatından anlaşıldığına göre, casusluğun önce Osmanlı Devleti aleyhinde olmak üzere başladığı, sonra Bulgaristan aleyhine de devam ettiği görülmektedir.

Tebliğ konusu makalede; Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Osmanlı Devleti ve Bulgaristan aleyhine casusluk suçlamasıyla 2 Mart 1916 tarihinde başlayan yargılamalar hakkında Tanin Gazetesi'nde yayımlanmış olan haberler değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Rusya, Osmanlı Devleti, Bulgaristan, Casusluk, Rus Casus Teşkilatı, Casus Yargılaması

Abstract: We see the best examples of spying and spying techniques which have existed since the oldest ages of history in the first world war. The states which have taken part in both parts of the war during war have continued an extensive spying activity in order to provide armament besides the security of hinterland and to reach the intelligence information about the per contra enemy forces in an effective way.

Europe front has gained a special importance for both sides in the passing periods of time especially in 1916. Theater of war has concentrated on war.

In this context it has been determined that the Russians have also been in an intensive spying activity to change the direction of war with the information they have got from spies against Germany, Austria-Hungary, Ottoman Empire and Bulgaria through their spying organizations.

Important information about Russian spying organization has been reached with the capturing and trying of some people who have acted as spies on behalf of Russians in Bulgaria.

It is seen that these people who have acted as spies have both been members of Bulgaria's pro Russian parties and there are well known people among them.

This trial which has been started in sofia has been followed with great interest. These people who have been blamed with spying have not completely denied what they have done but they have defended themselves by stating that it has been spied on against Turkey not against Bulgaria.

According to what has been understood from the conduct of the trial It has been seen that the spying has first started against Ottoman empire but later it has also continued against Bulgaria.

In the article which is the subject of the paper news which has been issued in Tanin newspaper about the trials which started on 2nd of March 1996 will be evaluated. In these trials some people who are members of Russian spying organization in the first world have been accused with 'spying they have done against Ottoman Empire and Bulgaria'.

Keywords: World War One (WWI), Russia, Ottoman Empire, Bulgaria, Spying, Russian spy Organization, ASpy Trial

Giriş

Tarihin en eski devirlerinden beri var olan casusluk ve casusluk teknikleri kendisini özellikle Birinci Dünya Savaşında fazlasıyla hissettirmiştir. İki blok haline gelen itilaf ve ittifak kuvvetleri silah gücünün yanı sıra cephe gerisinin güvenliği ve karşı taraf hakkında çeşitli teknikler kullanarak geniş anlamıyla istihbarat çalışmalarında bulunmuşlardır.

1916 yılına gelindiğinde her iki bloğun savaş alanı Avrupa üzerine yoğunlaşmıştır. Romenler bu savaşta tarafsızdı. Her iki blokta Romenleri kendi tarafına çekmek için siyasî, askerî ve diplomatik faaliyetlerine hız vermiştir.

Romanya, Avusturya-Macaristan'ın elinde bulunan Romenlerle meskûn Transilvanya üzerinde eskiden beri hak iddia ettiği için giderek itilaf devletleri saflarına yaklaştı. Sonunda, Rusları 1916 Haziran başlarında yaptıkları Brosilov Taarruzuyla Avusturya-Macaristan cephesinde kazandıkları büyük başarı üzerine 17 Ağustos 1916'da bu devlete katıldı. 27 Ağustos 1916'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna savaş ilan etti.

Savaş açılır açılmaz Avusturya-Macaristan sınırını geçen Romen kuvvetleri kısa sürede Transilvanya'nın üçte birini işgal etme başarısını gösterdiler. Öyle ki, Karpatlardaki Avusturya-Macaristan cephesini arkadan tehlikeye sokacak bir durum yarattılar. Bunun üzerine diğer müttefik cephelerinden (Alman- Avusturya-Bulgar, Türk) ayrılacak kuvvetlerle Romen ordusuna taarruza karar verildi. (28 Temmuz 1916) Müttefik kuvvetlerin harekâtı Alman Genel Karargâhınca bir elden yönetilecekti.

Türk Başkomutanlığı Romanya'da savaşmak üzere Altıncı Kolordu'yu ayırdı. Kolordu, 15. ve 25. Tümenlerden kurulmuştur. Kolordu karargâhıyla birlikte Sofya'da bulunan Makenzen Ordusu emrine verildi. Kolordunun Bulgaristan'a taşınması 1 Eylül ile 6 Ekim 1916 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. 12 Eylül 1916 tarihinde Makenzen Ordusu'nun Dobruca Taarruzu'na

katılan Kolordu bütün savunma ve karşı taarruz harekâtına katılarak başarılar göstermiştir (Görgülü:1993, s.179).

Osmanlı güçlerinin bu başarıları bölgede faaliyet içerisinde olan düşmanları tarafından büyük bir dikkatle takip edilmiştir. Daha fazla güçlenmeden durdurmak ve etkinliği azaltılmak istenmiştir. Bu amaçla, özellikle de Rusların seferberlik ilanı öncesinden itibaren, Osmanlı Devleti'ne ve bağlaşıklarına karşı yürütmüş olduğu casusluk faaliyetleri dikkat çekmektedir.

Son derece uzun ve dikkatli bir eğitimden geçirilen Rus casuslar, Osmanlı Devleti içinde görevlendirildikleri bölgelerde çeşitli faaliyetler yürütmüşlerdir. I. Dünya Savaşı öncesinde, Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde bir casus örgütünün kurulmasına ağırlık vermişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nde yürütmüş olduğu casusluk faaliyetleri yavaş yavaş hissettirmeye başlamıştır. Rusya'nın seferberlik öncesi başlayan casusluk faaliyetleri savaş süresince artan bir hızla devam ederek, 1917 yılı sonuna kadar sürdüğü tespit edilmiştir (Avşar:2002, s.133).

Rusya'nın bu casusluk faaliyetlerinin içeriği ve şekli Osmanlı Devleti ve Bağlaşıklarınca fizikî ve teknik bir takibe alınarak ortaya çıkarılmaya başlanmıştır. Tespit edilen casusluk faaliyetlerini incelediğimizde, Rus casusluk örgütü hakkında da ilginç bilgilere rastlanmaktadır.

Ruslar, Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttükleri casusluk faaliyetlerinde; öncelikli olarak, casusluk okullarında yetiştirdikleri casusları kullanmışlardır. Bu casusların kontrolünde yapılan bir takım işlerde ise gerek Müslim ve gerek mühtedi (din değiştirmiş) Ermenilerle yerli Rumlardan bir takım mültecileri kullanmışlardır. Ayrıca, çok iyi bir şekilde istifade ettikleri, Tatar Müslümanlardan da bilgi almak amaçlı casus örgütleri oluşturmuşlardır.

Bu örgütlere mensup olan kimi casusların yakalandıktan sonra, alınan ifadelerinden; Osmanlı Devleti'nin mevcut durumu ve gücünün ne olduğu konusunda istihbarat ve bilgi toplama amacıyla görevlendirildikleri; kayıklarla Osmanlı cephe gerisine, sahilin bir kısmına, sızdırılarak, işbirlikçi yerli unsurlarla birlikte hareket ettikleri anlaşılmaktadır (ATASE: BDH, K:3919, D:84, F:2-1).

Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusların Osmanlı topraklarına yönelik casusluk faaliyetlerinin ilk yoğunlaştığı yer olan Kirmanşah önemli bir konuma sahiptir. Savaştan önce Bağdat Rusya Konsolosu olan Kirsanof, savaş ilânından sonra Kirmanşah'a giderek, casusluk hazırlıklarını buradan yürütmeye başlamıştır.

Fakat bu hazırlıklar, Osmanlı İstihbaratının gözünden kaçmamıştır. Casusluğa karşı önlemler alınmış ve bu kapsamda Ruslar tarafından Kirmanşah'ta kurulduğu saptanan ve Bağdat, Kerkük, Süleymaniye taraflarına kadar teşkilatlanan bir casus örgütü ortaya çıkarılmıştır.

Örgüt üyeleri tutuklanarak, Bağdat Divân-ı Harbi'ne sevk edilmişlerdir. Bu meselenin ilginç tarafı söz konusu şahıslar tarafından kurulan casus örgütünün, Bağdat İtalyan Konsolosu'nun aracılığıyla kurulmuş olduğu ortaya çıkarılmasıdır (Bozkurt: 2015, s.27-28).

Kirmanşah'ta başlayan bu Rus casusluk faaliyetleri giderek Osmanlı Devleti'nin bütün toprakları üzerine yaygınlaşmış ve özellikle de Avrupa Cephelerinde uygulanan yöntemleri en üst düzeye ulaştırmıştır. Hatta Osmanlı Devleti'nin resmî yazışmalarında kullanmış olduğu şifre suretlerini bile ele geçirme başarısını göstererek müttefiklerin askerî ve siyasî konulardaki çabalarına sekte vuracak bir düzeye ulaşmıştır.

Bu durum 2. Şube'den 1387 numara ile gönderilen bir yazıda çok açık bir şekilde anlatılmaktadır. Bu yazıda; "Rusya hükümetinin son zamanlarda Osmanlı sınırları içindeki

casusluk ağını genişleterek, casuslara ayırdığı ödeneği artırdığı ortaya çıktı. Özellikle, şifrelerimizi çözümlyerek veya örneklerini alarak faaliyet gösterdiği, gizli içerikteki telgrafların yerlerine ulaşamamasından anlaşılmıştır. Odessa Osmanlı Başkonsolosluğu'nca bu konu bütün yönleri ile anlaşılmış olduğundan, Dışişleri Bakanlığı'nın dikkatlerine sunulmuştur. Bu yazı aynı zamanda 10 Eylül 1330 (23 Eylül 1914) tarihinde, Bahriye Nezareti'nden Birinci Şube'ye gönderilmiştir" (ATASE: BDH, K:243, D:30/1010, F:006); (Avşar: 2002, s.133).

Rus casusluk örgütlerinin yapılıması ve çalışmalarının ne derecede önemli bir boyuta ulaştığını göstermesi açısından, Bulgaristan'da Rusya hesabına casusluk yapan bir takım kişilerin yargılanmalarının başlanması üzerine önemli bilgilere ulaşılmaktadır. Casusluk yapan bu kişilerin Bulgaristan'daki Rus taraftarlarının çoğunlukta olduğu partilere üye oldukları gibi içlerinde tanınmış kişilerin de yer aldığı görülmektedir.

Sofya'da yapılmaya başlayan bu yargılama büyük ilgi ile takip edilmiştir. Casuslukla suçlanan bu kişiler yaptıklarını tamamıyla inkâr etmemişler fakat casusluğun Bulgaristan aleyhine değil, Türkiye aleyhine yapıldığını savunmuşlardır. Gerçekten de yargılamanın gidişatından anlaşıldığına göre, casusluğun önce Osmanlı Devleti aleyhinde olmak üzere başladığı, sonra Bulgaristan aleyhine de devam ettiği görülmektedir.

Bulgaristan'da ve İstanbul'da Rusya adına casusluk yaptıkları ortaya çıkan isimleri aşağıda sayacağımız kişilerin yargılanması Sofya Cinayet Mahkemesi'nde oluşturulan divân-ı harb kurulu tarafından bakılmasına 2 Mart 1916 tarihinde başlanmıştır.

Mahkemede casusluk suçlamasıyla bu yargılanan kişilerin isimleri ve mevcut statüleri şu şekilde kayda geçirilmiştir: (Nedelko Zelenogrof), 45 yaşında, Pirdoplu, evli, zâbit ve da'vâ vekili. (Hristo Silyanof); İstanbullu, 35 yaşında, gazeteci, evli. (Pervetkin?); Rusçuklu 35 yaşında, gemi kapudanı. Aleksandır Saharof; Tırnovalı, 37 yaşında, gemi kapudanı. Doktor (N. K İspisarevski), Dobrucalı, 36 yaşında, gazeteci, evli. (Vilademir Tesvenkof); Zıştovili, tüccâr, 49 yaşında, hiç evlenmemiş. Suçlananların tamamı Bulgar (prograsist-liberal) yani herkesçe bilinen (Danef) Partisi'nin üyesidir.

Mahkemeye sunulan iddianamelerde, bu kişilerin Bulgaristan'da Rus casusluk örgütüne hizmet ettikleri ve Rusya Deniz Ateşesi'nin başkanlığında casusluk işlerini yürüttükleri ileri sürülmüştür. Bu casusluk örgütü sadece Bulgaristan'ın Karadeniz sahillerinin savunulmasına yönelik bilgileri değil, özellikle de Osmanlı Devleti'nin deniz savunmasıyla ilgili bilgilerin elde edilmesine çalıştıkları yolunda suçlama yöneltilmiştir (ATASE: BDH, K:391, D:39/1549, F:033);(Tanin, 10 Mart 1332/23 Mart 1916 tarih ve 2613 numaralı sayısının 3. Sayfası).

İşte bu makalemizde ele alıp inceleyeceğimiz yargılamalar; yargılama süresince mahkeme heyetinin olaya yaklaşımı, suçlamalar ve yapılan savunmalar gerek Bulgaristan'da ve gerekse Osmanlı Devleti'nde basın ve kamuoyu tarafından büyük bir ilgi ile yakından takip edilmiştir.

Yargılama sonunda verilen kararlar, başta Bulgaristan ve Osmanlı Devleti olmak üzere tüm uluslararası kamuoyu tarafından değişik açılardan değerlendirilmiştir. Casus Yargılaması hususunda örnek bir hukukî içtihat teşkil etmiştir.

Casusluğun tanımı ve kapsamı yönü ile henüz tam belirlenmediği bir dönemde bu yargılamaların önemi büyüktür. Osmanlı Devleti de bu kapsama uygun olarak yabancı ülkelerde bulunan Büyükelçilik ve askerî ateşeleri aracılığı ile şifreli haberleşmelerle Avrupa'nın büyük ülkelerindeki casuslukla ilgili tanımlama ve çıkarılan yasalar hakkında bilgi talebinde bulunmuştur. Böylelikle savaş sırasında yakalanacak casuslar hakkında nasıl bir işlem yapılabileceğine açıklık kazandırmak istemiştir. (ATASE: BDH, K:243, D:1010/30, F:1; BDH, K:243, D:1010/30, F:1-2; BDH, K:243, D:1010/30, F:1-4; BDH, K:243, D:1010/30, F:1-5); Bu

istek, casusluk olaylarını önlenmesine yönelik bir ön tedbir olarak değerlendirilebilir. Çünkü casusluk kanunları istenen ülkeler, dünyanın muhtelif bölgelerinde birbirleri ile rekabet içinde bulunan ülkelerdi (Avşar: 2002, s. 138); (Avşar: 2018, s.37); (Avşar: 2018, s.724).

Bulgaristan'da Rusya lehine çalışan bu casusluk örgütünün ortaya çıkartılıp, yargılanması ayrı bir önem arz etmekte olup, buradaki gelişmeler Bulgar kamuoyunda ve basınında çok fazla yer almıştır. Osmanlı devleti yöneticileri ve kamuoyu ise Tanin Gazetesi vasıtasıyla haberdar olmuşlardır. Tanin Gazetesi'ne yansıyan haberlerin hukukî açıdan değerlendirmesi son derecede önem arz etmektedir.

Bu yargılamaları dört alt başlık altında değerlendirmek mümkündür. Bunlar;

- I- Yargılamaların İçerik Yönünden İncelenmesi,
- II- Yargılamada Sunulan Mütalaa'nın İncelenmesi,
- III- Yargılama Sonucunda Verilmiş Olan Hükmün İncelenmesi,
- IV- Yargılamaya Yansıyan Casusluk Tekniklerinin İncelenmesi.

Bu yargılamaların Osmanlı Devleti ve kamuoyu tarafından yakından izlenmesi Bulgaristan'la imzalanmış olan müttefiklik anlaşmasının bir gereği olarak ortaya çıkmıştır. Bu yargılamalarda gösterilen özen müttefikliğin arzu edilen şekli ile dostane bir düzeyde karşılıklı çıkarları gözeterek sürmekte olduğunu da göstermektedir. Diğer taraftan uluslararası kamuoyuna Osmanlı-Bulgar ilişkilerinde herhangi bir sorun yaşanmadığı mesajı da verilmek istenmiştir.

I- YARGILAMANIN İÇERİK YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

Bulgaristan'daki casusluk yapmakla suçlanan Rus casusluk örgütü üyelerinden 6 kişi mahkeme heyeti tarafından yargılanmıştır. Savcılık makamının bu kişilere isim isim yönelttiği suçlamalar şu şekildedir:

Zelenograf: Rusya hesabına Bulgaristan'da casusluk örgütü kurmakla suçlanmaktadır.
Yankovelef: Rusya'nın Sofya'da Deniz Ataşesi Zelenogrof buna ajan olarak hizmet etmekle suçlanıyor. Yakovelef Türk donanmasının harekâtını izlemek üzere Sofya'ya gelerek, burada Bulgar sahillerine ilişkin bilgileri de temin etmekle suçlanmaktadır.

Astsubay Aristo Silyanof: Deniz Ataşesi'ne İstanbul'dan bilgi getirmek için gazeteci sıfatıyla İstanbul'a gönderiliyor. Neler yapacağı hakkında ataşeden direktif alarak, Boğaziçi'nde casusluk örgütü oluşturmakla suçlanmaktadır.

İspiravski: Zelenograf'ın İstanbul'daki casusu olmakla suçlanmaktadır.

Silyanof: Varna sahillerinin savunulmasına ilişkin casusluk teşkilatı yapmakla suçlanıyor. Ancak Silyanof bunu reddediyor. Zelenograf'la ilişkisinin pasaport çıkarmakla sınırlı kaldığını ileri sürüyor.

Yakovelef ve Zelenograf Silyanof'tan Türkiye'nin durumu ve askeri harekâtı hakkında bilgi istemiş. Silyanof Rusya ile değil Türkiye ile savaşılacağına inanıyor. Dolayısıyla o ikisinin de isteği üzerine kısa sürelik İstanbul gezisini uzatmıştır.

Bu şekilde Silyanof kanaatince Rusya'ya hizmet etmiş olacaktı. Dolayısıyla Yakavelef'in teklifini uygun karşılamıştır. Silyanof Yakavelef ve Zelenograf'tan para yardımı da almıştır. Silyanof Makedonya ihtilalleri döneminde Pervetkin ile tanışmıştır.

Bu kişi büyük bir Türk düşmanı ancak Rus taraftarı da değildi. Bu kişi Ermeni Bulgar ve küçük Rusya intikalcilerine hizmet etmiştir. Bu kişi İstanbul'da Boris isimli ticaret vapurunu işletiyordu. Silyanof bu Pertevkin'in vapuru aracılığıyla Boğaziçi istihkâmlarına ilişkin bilgi toplama arayışına girmiştir. Bu iş için Silyanof'a Saharof isimli bir casus yardım edecekti. Bu kişi Rus taraftardır. Siyanof'a Boğaziçi'ndeki kale topraklarının yerlerini harita üzerinde işaretleme görevi verdi. Silyanof topladığı bilgileri Sofya'da Yakovelef'e bildirmiştir. Ancak Yakovelef getirilen bilgilerin zaten bir Fransız haritasında kayıtlı olduğunu söyleyerek yanlış bilgiler istemiştir.

Silyanof kendisine yöneltilen Bulgaristan aleyhine casusluk suçlamasını kabul etmiyor ve kendisinin daima vatani için çalıştığını dile getiriyor. Yakovelef'e bilgi veren dostlarını deşifre etmemek için Makedonya ihtilal dönemine ilişkin bilgi vermekten kaçınmıştır.

Pervetkin: Sorgulanması sırasında kendisine Rus istihbarat şebekesi üyesi olması, Boğaziçi tahkimatını inceleyip bilgi toplamak ve daha sonra da Varna ile Burgaz sahillerini gözetleyip buralarla ilgili bilgi vermek suçlamaları yönetilmişse de o bunu kabul etmeyerek kendisi savunmuştur.

Pervetkin haritalara Boğaziçi tahkimatı ve boğaz torpil hatlarının yerleştirilmesi işini Saharof'un yaptığını ve bu bilgileri Silyanof'a verdiğini onun da Sofya'da Rus deniz ataşesine iletmiş olduğunu belirtmiştir.

Boris Vapuru Süvarisi **Pervetkin** kendisini Rusya'ya casusluk yapma nedenlerinin başında Çatalca'da Türklere karşı savaşmasını belirtmektedir. Karadeniz'de Rus donanmasının Bulgarlar ve Bulgar vapurlarına zorluk çıkarması üzerine Varna Rus konsolosu ile ilişki kurmuştur. Bu etkiyle Türklere ve İstanbul'a ait bildiği ne varsa Varna Rus konsolosuna bildirmiştir. Karşılığında da Köstence'den İstanbul'a gazyağı ve benzin naklinde Rus donanmasının kendisine zorluk çıkarmamasını istemiştir. İsteğe olumlu bakan Yakovelef, sonradan vazgeçmiştir.

Rus casusluğu ile suçlanan başka bir isim de **Kaptan Aleksandr Saharof'tur**. Sorgulamada kendisine yöneltilen Boğaziçi tahkimatını inceleyip kaydederek Sofya'ya Yakovelef'e bir harita üzerinde işaretlenmiş olarak getirdiği, ayrıca Burgaz'daki Rus konsolosuna da bilgi verdiği suçlamalarını kabul etmemiştir.

Savunmasında 1915 yılı Nisan ayında Türklerin vapuru uzun süre alıkoydukları için İstanbul'da bulunduğunu ve bu sırada Bulgaristan'a dönüşüne izin verildiği sırada Silyanof'un yanına geldiğini ve Pervetkin'i kendisine tanıştırdığını söylemiştir. Boğaziçi ile ilgili bilgisinden dolayı Silyanof Boğaziçi tahkimatı ve akıntılarla vapur işletmesinin güzergâhlarının krokisini kendisinden istemiştir. Bu bilgilerin Türkiye ile bir savaş olması halinde Bulgar donanmasının işine yarayacağını da eklemiştir. Saharof bu istek üzerine istenilen yerlerin harita üzerinde işaretlenmesi işlemini yapmıştır.

Saharof toplanan bu bilgileri Varna'da bulunduğu sırada kaptan Pervetkin ile birlikte Rus Konsolosluğuna giderek Konsolosa sunduğunu belirtmiştir. Saharof beyanatında Türklerin kendisini tutuklamasında korkarak Yakovelef'e ilişkilerini kesmek istediğini belirtmiştir.

Casuslukla suçlanan başka bir isim İspirarevski idi. Bulgaristan'da Panislavizm cereyanının önde gelen ismiydi. Dolayısıyla da aşırı derecede Rus taraftarıydı. O da kendisine yöneltilen suçlamaları reddederek kendisi savunmuştur. Savunmasında nisan ayının ilk yarısında tüccar kılığında İstanbul'a giderek bilgi toplamayı Rusya'ya hizmet etmek için yaptığını ileri sürmüştür. Kendisini Rus deniz ataşesi Yakovelef görevlendirilmiştir. Aynı amaç için çalışan Silyanof'la işbirliğine girmiştir. İspirarevski İstanbul'da Silyanof'a yardım edecekti. Bu konuda ona söz verdi.

Silyanof bunun üzerine Zelenograf'a durumu iletmış ve kendisine İstanbul'da bilgi toplayabilmesi amacıyla 1000 frank gönderilmesini istemiştir. Bu para Rusya'nın İstanbul'da kullandığı ve bu arada bulabilecekleri başka casuslara verilecekti. İspasarevski'nin ifadesinde dikkati çeken bir husus Osmanlı donanmasının efsane savaş gemilerinden Goben ve Breslav ile ilgiliydi. Bu zırhlıların harekâtını izlemek ve bilgi toplamak üzere Radef ve casusluk yapan (Dikran) isimli bir Ermeniye para verildiği konusuydu.

İspisarevski topladığı bilgileri Yakovelef'in kendisine verdiği ve paltosunun içine sakladığı şifre ile Zelenograf'a telgrafla bildirdiğini sorgu heyetine ifade etmiştir. Daha da ilginç çat Yakovelef'in çok önemli gördüğü şeyleri yazması için yine kendisine beyaz mürekkebin verilmesiydi. İspiraevski'yi sorgulanması sırasında İstanbul'dan Sofya'daki Progreist-Liberal partisi kulübü arkadaşlarına bilgiler gönderdiği de ortaya çıkarılmıştır. Zelenograf-Yakovelef casusluk teşkilatı haberleşmelerine aracılık yapan Bulgaristan ile İstanbul'da Rus casusluğu yapmakla suçlanan diğer bir isim tüccar Vladimir Tesvetkof'tu.

Tüccar Tesvetkof kendisine yöneltilen suçlamaları kabul etmemiş ve bu tür suçlamayı genel güvenlik görevlilerinden Angel Kiselof tarafından düzenlenmiş destane bir "şaka" olduğunu ileri sürmüştür. Ancak soruşturma sırasında kilim tüccarı kılığında İstanbul'da bulunduğu sırada Osmanlı gemilerinin gidiş gelişini gözlemleyip aldığı bilgileri Sofya'da Rus casusu Yakovelef'e bildirdiğini kabullenmiştir.

Zanhlardan Proteki tekrar sorgulanınca Silyanof'un Yakovelef'ten daha fazla para çekebilme için bir takım oyunlar düzenlendiği ortaya çıkmıştır.

Seferberlikten önce Rus casusluğu da incelenen başka bir konuydu. Tanıklardan Taskof bir mektuptan söz etmiş ve bunun üzerine sorguya çağrılan Silyanof ele geçirilen mektup kendisine gösterilince şaşkınlığa düşmüştür. Tanıklardan Orniyanof bu mektubun Silyanof tarafından yazıldığını, mektuptaki bilgilerin Bulgaristan kıyılarına ilişkin olmayıp Türkiye kıyılarına ilişkin olduğunu söylemiştir.

Tanıklardan Saharof'un karısı Savina Saharov'u kocası Saharof'un haritayı Sofya'ya götürdüğü, karşılığında az para alması dolayısıyla kocasının pek memnun olmadığını dile getirmiştir.

Diğer tanık Saharof'un kardeşi Ivan Saharof'tu. Ivan Saharof kardeşinin Rus casusluğu yaptığını Sofya Osmanlı Başkonsolosluğu'na iletmıştır. Silyanof'un mektubunu da kardeşinin evrakları arasından aldığını bildirmiştir.

Ivan Saharof sorgu kuruluna bunu yapma nedeni olarak Türkiye ile Bulgaristan'ın ittifak yapmış olması olarak göstermiştir. Yine ona göre bu casusluk hareketi ise müttefiklik ruhuna aykırıdır.

Tanıklardan Girdap Bankası memurlarından Hristo Gardef İspiravski'nin İstanbul'a gitmeden evvel bankaya gelip para değiştirdiğini sorgu kuruluna ifade etmiştir. İspiravski'nin Zelenograf ile haberleşmesinde kendisinin aracılık yapmasını istediği de başka bir ifadesiydi. Bütün bunları yaparken İspiravski banka memuruna komisyoncu sıfatıyla kendini tanıtmış, asıl uğraştığı işi saklamıştı. Banka memuru İspiravski'nin on telgrafını kapalı olarak Zelenograf'a teslim ettiğini sorgu kuruluna bildirmiştir.

Tanıklardan Bulgaristan'ın eski İstanbul Konsolosu Ivan Manolof dinlenmiştir. İspiravski ile ilişkilendirilmiş eskiye dayandığını, İstanbul'a geldiğinde misafir olarak yanında kaldığını belirtmiştir. İspiravski'nin İstanbul'a ticaret için geldiğini bildiğini ve kendisinden de borç para aldığını Sofya dönüşünde borcunu ödediğini söylemiştir.

Gemi kaptanlarından ve (Kiril) vapurunun kaptanı olan tanık Govkiyof Kaptan Pervetkin'in Burgaz limanı torpil hatlarının istikametlerini ve gerçekten limanda torpil tahkimatının olup olmadığını sorduğunu kurula ifade etmiştir.

28 Mart (1916) tarihli Tarin'de Sofya çıkışlı bir haber yer almıştır. Bu haberin başlığı "Rus casusları yargılama kararı"ydı.

Gazetenin bu haberine göre Divan-ı Harb Rusya'nın Eski Deniz Ataşesi Yakovelef tarafından düzenlenen casusluk meselesine ilişkin hükmünü vermişti. Sanıkların altı kişi olduğu iki kişinin beraat ettiği, bir yedek subay, bir gazeteci, Bulgar vapur şirketinde görevli iki vapur kaptanından oluşan dört sanığın ömür boyu hapse mahkûm edildiği belirtilmiştir.

21 Mart 1916 tarihli Tanin gazetesinde Rus casusları meselesinin soruşturulmasına devam edildiği belirtilmiştir. Sorgu kurulu tanıklara Pertevkin'in Rus hükümeti ile ilişkisini nasıl olduğu sorusunu yöneltmişlerdir. Tanıklar ise Pervetkin'i ihtilalci bir kişilik olarak tanıdıkları, Rus hükümetinden çekindiğini genellikle dile getirdiğini belirtmişlerdir. Oysa ki Romanyalılar Bulgaristan'ı istila ettiğinde Sivastopol'de uzun süre kalması dile getirdiği bu Rus hükümetinden korkma konusunun aldatici olduğu ortaya çıkmıştı.

Tanıklardan İstiraşımış Kotskorof Boris gemisi tayfası sıfatıyla savcılık tarafından sorgulanmıştır. Pervetkin'le olan bağlantısının nasıl olduğu sorusuna adı geçen sahil bataryalarında er olarak görev yaparken cevabını vermiştir.

Varna vapuru kaptanı Targof'da tanık olarak dinlenenler arasındaydı. Sorgu hâkiminin Kaptan Saharof'un harita almak için yanına gelip gelmediği sorusuna adı geçen Boğaziçi haritasını almak için Sofya vapurunun geldiği cevabını vermiştir. Tanıklardan Cernef'e Kaptan Saharof'la ilgili bildiklerini söylemesi istenilmiştir. Eskiden beri kaptanı tanıyan Cernef'e Saharof'un karısı bir ihbarda bulunmuştur. Bu ihbarda Saharof Boğaziçi haritasını Sofya'daki Rusya Büyükelçiliğine gösterdiği, ancak elçiliğin bu göreve karşılık az para verdiği belirtiliyordu. Siyasi durumun önem kazanması üzerine Cevref durumu milletvekili İsmail Arnavudof'a açmıştı. Soruşturma hâkimi Albay Nedef tanıklardan Kotsaref sorgular. Sorduğu sorulardan biri de Pervetkin'in Bulgar sahillerinin haritasını yaparken vapurun hızıydı. Tanık da Pervetkin'in emriyle 12 mil hızla gittiğini ve Saharof'un da vapurda olduğu cevabını vermiştir. Çizimi yapılan yerler Varna yakınlarındaki Anastasya mevkilerinin biraz ilerisiydi.

27 Mart 1916 tarihinde Rus Casusluğu davasına devam edilmiştir. Savcı Milan Markof mahkeme heyetine iddianameyi okumuştur.

Savcı Markof maddî kanıtların bir davada önemli bir yere sahip olduğunu belirterek Gorkiyef'in beyanatının Nedef ve Pervetkin'in casusluğunu su götürmez bir biçimde ortaya koyduğunu söylemiştir.

II – YARGILAMADA SUNULAN MÜTALAANIN İNCELENMESİ

Müdde'î-i umûmî (Savcı) (Milan Markof) bu yargılamaya ilişkin olarak; elde ettiği bilgi, belge ve delillerden hareket ederek aşağıdaki iddianameyi (savcılık yazısını) mahkeme heyetine sunmuştur: Savcıya göre;

1- En önemli izler, maddî izlerdir. En önemli tanıklar ise İspisarevski'nin ticaret emeliyle seyahat etmediğini gösteren tanık Nedef ve Pervetkin'in casusluğuna ilişkin Gorkiyef'in beyanlarıdır.

2- Suçlamanın esası zanlıların beyanlarıdır. Mevcut durumun tespiti görevi yalnız müstantıka (sorgu hâkimliği'ne) bırakılmamış ve zanlıların ifadelerini kendileri yazabilmesi için kolaylık gösterilmiştir. Bundan dolayı alınan bu ifadeler gerçeği yansıtmaktadır. Hatta zanlılar arasındaki uygunluğun sorgulamanın hiçbir şekilde eleştirilemeyeceğini göstermektedir.

3- Bu davanın en önemli delili ise Silyanof'un mektubudur. Bu mektup davayı ortaya koymuşve suçluluğu açıkça ortaya çıkarmıştır.

4- Maddi izler ve deliller çürütülemez nitelikte ve açıktır. Çünkü bunları zanlıların kendileri vermiştir. Suçlamada zanlıların durumları ve genel olarak hareketleri göz önünde bulundurulmuştur.

5- Dava yalnız casusluğu içermiyor, belki bütün bir istihbarat şebekesini içine alıyor. Bu durum ve hareketleri Türkiye'ye, bundan ayırt edilmeyen bizim Karadeniz sahillerimize (kıyılarımıza) ilişkin casusluğa ilişkindir.

6- Casusluk başka sahillere (kıyılara) ilişkin ve diğer bir takım siyasî şartlar içinde oluşsaydı zanlılık keyfiyeti savunulmazdı. Fakat bu casusluk Türkiye'ye ve Bulgaristan'a ilişkin olunca ve Türkiye ile aramızda bir ittifâk mevcut bulununca, zanlılar salıverilemez (serbest bırakılamaz). İttifâknâme gizli olamaz. Hatta Türkiye ile Bulgaristan arasında ittifâk mevcut olmasa bile yabancı diplomatlara hizmet etmeye izin verilemez. Oysaki zanlılar Türkiye ile Bulgaristan arasında böyle bir ittifâknâmenin varlığını göz önünde tutmalıydılar.

7- Bundan başka, Türkiye aleyhinde yapılacak olan casusluk aynı zamanda Bulgaristan sahilleriyle de ilişkilidir. Bu casusluk Bulgaristan'ın da aleyhinedir. Bu işte siyasî işlerin genellikle sürüklendiği aşırılık görünmektedir. Casusluk nereye yönelik olduğuna bakılmaksızın sübût bulmaktadır (gerçekleşmektedir). Casusluk vardır ve Bulgaristan için zararlıdır. Rusların Türkiye sahillerine besledikleri ilginin Bulgaristan sahillerini de kapsadığını bilinmelidir. Bunun neden böyle olduğunu biliriz. Bu çeşit ilgiler tanıkların ifadeleri ile doğrulanamaz, fakat mantık bizi böyle düşünmeye yöneltir.

8- Yakovelef Bulgaristan sahilleriyle alakadar olmamak için yemin etmemiştir. Limanımızdaki torpil hatlarıyla tahkimat hakkında sorular sormuş olmakla Bulgaristan sahilleriyle ilişkili olduğunu ispat etmiştir.

9- Pervetkin'in bizim sahillerimizle ilgili olduğunu tanık Gorkiyef doğrulamıştır. Böyle olunca suç ortaya çıkmıştır. Sonuçta buna uygun cezaların verilmesi gerekiyor.

10- Silyanof'un mektubunda sahilin her noktası ayrıntılarıyla ve gerçek olarak belirtiliyor. Saharof'un derhal Sofya'ya gelmesi talep ediliyor. Ve Saharof'un "arzusu" yerine getiriliyor. Bu mektup kendi kendine çok fazla şeyi anlatıyor. Mektupta torpil hatlarının nerelerde bulunduğu tamamıyla ve gerçek olarak gösterilmesi talep olunuyor. Düzenlenen haritanın asıl veya kopyasına çıkarılmış olmasında bir önem aranılmaz, ayrıntılar ve harita yalnız Boğaziçi'ne özgü değildir, bütün Karadeniz sahilleriyle ilişkisi göz önüne alınmalıdır. Bunun yalnız Boğaziçi'ne ilişkin olduğunu hiç kimse iddia edemez.

11- Saharof'un Sofya'ya gelmesi niçin kaçınılmaz sayılıyor? Bu gereklilik şifrede görülüyor, bu ise Saharof'un Sofya'ya yeni gözetlemeler ve haberleşmeye ilişkin yeni direktif almak için geldiğini meydana çıkarıyor, bu "derhal" gelmek için yapılan ısrar bize çok şeyler anlatıyor bunun için "casusluk" deyiminden başka bir şey kullanılamaz.

12- Bu casusluğun ne ölçüde ve nerelere ilişkin olduğu önemli değildir. Casusların kendilerine özgü bir yöntemleri vardır. Mektubun tarihi de önemli değildir, bu noktaya bir kıymet vermedim, fakat bugün bu tarihin 25 Mayıs olmadığını doğrulamaktadır.

13- Şifre, zanlıların iddialarını tam anlamıyla yansıtmamaktadır. Bunun başka önemi vardır.

14- Silyanof'un mektubunun Bulgaristan'ın sahillerine mi, yoksa Boğaziçi'ne mi ilişkin olduğu meselesine gelince, bunun Bulgaristan sahillerine ilişkin olduğunu söylemek mümkündür.

15- Davanın incelenmesinde bu yön ortaya çıktı. Bu mektupta istikametten ve top bataryalarından bahis ediliyor. Boğaziçi'nden bahis olunmuyor. Çünkü Saharof ve Silyanof daha İstanbul'a seyahat ederken oraya ait olan bilgileri toplamışlardır.

16- Bu bilgilerin Anastasiya ve Süzepoli arasında ilişkin olduğu meydana çıkmaktadır. Bu bilgileri işaret ve gösterdikleri harita yoktur. Tartışmaya yol açan sorun işte bu haritadır. Yakovelef'e verilmiş bir harita var. Fakat bu harita Boğaziçi haritası değildir.

17- Zanlıların yaptıkları şeyleri bağlı oldukları siyasî parti kulübünde ve diğer yerlerde görüştüğü meydandadır. Yani hiçbir şekilde gizli ve kapalı bir iş değildir.

18- Tanık Gorkiyef yapılan keşifler ve doğruluğunun araştırılmasının Pervetkin tarafından Bulgaristan sahilleri hakkında yapıldığını gösteriyor. Pervetkin Gorkiyef'i sorguya çekiyor, kendi Pervetkin'in aldığı ve Kotsarof'un adresi bunu ifade ediyor. Pervetkin'in Kotsarof'u sorguya çekmek ise kesin bir suçtur. Burgaz'da alınmış olan harita kesitleri keşiften başka ne olabilir? Pervetkin'in Kotsarof ve Gorkiyef'i sorgulaması daha önceki durumlar ve şahıslar göz önünde tutulunca özel bir öneme sahip olmaktadır. Bu gerçeklerin ortaya koyduğu sonuç, Bulgaristan sahillerine ilişkin yapılmış olan casusluktan başka bir şeye varamaz.

19- Saharof'un tanıklığı tam değildir, gerçek olsa bile Boğaziçi'nden başka bir yer için casusluk etmediği doğru çıkmıyor. Haritaların Pervetkin'in evinde çizildiği gerçeği ortaya çıkıyor. Bunun aksi için yapılabilecek öteki tanıklıkların bir önemi kalmaz.

20- İspisarevski'nin kaptanlık vazifesinin ticaretten başka bir niteliğe sahip olduğunu göstermektedir. İspisarevski'nin özel görevi Silyanof'a tamamlayıcı bazı direktifler vermekten ibarettir. Diğer bir memleket hesabına yapılmış olan casusluk meydandadır.

21- Casusluk ücretine ilişkin meselenin önemi yoktur, az veya çok olması bir öneme sahip değildir, sıradan bir durumdur. Basit çıkarlar özelliğine sahip olduğu ise açıktır. Bundan başka zanlıların para meselesinden dolayı küskünlükleri ve sızlanmaları vardır. Bu da basit çıkarlara bir delildir, ancak tek delil bu değildir. Siyasî sebepler ve görüşler de vardır. Zanlıların kendileri bunu saklamayıp, bizzat kendileri söylüyorlar.

22- İspisarevski ile Silyanof'un ilişkisi Zelenogorof tarafından kurulmuş, Zelenogorof aracılığı ile Rusofil Ocağı meydana getiriliyor. Bu Rusofillerin inancı kendilerini bu harekete ulaştırmaktan geri kalmazdı. Rusya'ya casusluk suretiyle iş tutmaya karar verildikten sonra bu casusluğun Varna ve Burgaz için de yapılmasına niye ihtimâl verilmesin?

23- Zelenogorof bu örgütün elebaşısıdır, diğer zanlılar onun girişimi ile örgüte katılıyor. Yakovelef ile olan bağlantıyı o kurup ve devam ettiriyor.

24- Zelenogorofla Silyanof'un bağlantısı para gönderilmesi suretiyle ve İspisarevski'nin bağlantısı ise mektuplarla kurup sürdürülüyor.

25- Bütün haberleşmeler Zelenogorof aracılığıyla yapılıyor. Pervetkin'in onunla tanışıp tanışmadığı o kadar da önemli değildir. Zelenogorof'un Pervetkin'e gönderdiği mektup da bir delildir. Aynı şekilde Zelenogorof'un şifre ile alınmış adresi şifrede belirtilmiştir.

26- Diğer deliller Zelenogorof'da ele geçirilmiş olan haritalar yazısıdır.

27- Bütün bu bilgiler Zelenogorof'un bir ulaşım zinciri oluşturduğunu ve haftada iki üç kez Yakovelef'in evine gittiğini gösteren ispatlarındandır. Bunlar Zelenogorof'un, Yakovelef'in doğrudan doğruya Rus ajanı olduğunu gösterir. Zelenogorof'un yanında ele geçirilen birçok haritaların kendi itirafı gibi eline öyle tesadüfen düşmüş haritalar olmadığını göstermektedir.

28- Saharof'un casusluğa katılımı Pervetkin'in sözlerinden anlaşılıyor. Saharof'un bu örgüte girişi ise tesadüfi değildir. Diğer üyeleri derhal tanınması lazımdır.

29- Haritaların keşifler konusunda özel bir önemi vardır. Bizim sahillerimiz için bir öneme sahip olanlar burada değil, Yakovelef'tedir. Bu haritalarla Yakovelef'teki haritalar arasında ilişki ve bağlantı vardır. Buradaki haritalarda da bizim sahiller tesadüfi olarak çizilmemiştir." Bütün bu hususlar göz önüne alındığında kesin bir şekilde "casusluk suçu" işlendiği kanaatine varılmış ve sözü geçen zanlıların işlemiş oldukları bu suçtan dolayı gerekli cezalara çarptırılmaları talep edilmiştir.

30- Gerçekten de mahkeme heyetine sunulan bu iddianame son derecede titiz bir çalışmanın sonucu yapılmış bir değerlendirme olarak söylenebilir. Bütün deliller ve verilen ifadeler hukukî bir bakış açısı ile her türlü yorumdan uzak bir şekilde, yanlış anlaşılmaya ve itiraza neden olmayacak şekilde incelenmiştir. Zanlılar ile tek tek ilişkilendirilerek hazırlanmıştır.

III- YARGILAMA SONUCUNDA VERİLEN HÜKMÜN İNCELENMESİ

Dîvân-ı Harb Mahkeme Heyeti tarafından dava dosyası savcının sunmuş olduğu mütalaasına göre zanlılar hakkında tüm hukukî hakları yerine getirilerek yargılama sürecini tamamlamıştır. Bu süreç sonunda Rusya'nın Eski Deniz Ataşesi Yakovelef tarafından düzenlenen casusluk meselesine ilişkin hükmünü vermiştir.

Dava konusu casusluk suçlamasında adı geçen sanıklar altı kişi olup, bunlardan ikisi bir yazar ile bir mobilya tüccarı beraat etmişler ve bir yedek subay, bir gazeteci, Bulgar vapur şirketinde görevli iki kaptandan oluşan, geri kalan dört sanık müebbet (ömür boyu) hapse mahkûm edilmişlerdir.

Sonuç olarak yapılan yargılamalar gerek zanlılar için ve gerekse casusluk olayının gerçekleştirildiği ülkeler olan Osmanlı Devleti ve Bulgaristan açısından değerlendirildiğinde, son derecede tarafsız bir şekilde yürütüldüğü görülmektedir. Tarafların bütün hakları gözetilerek bir casusluk olayı gerçekleşmiş midir? Yoksa gerçekleşmemiş midir? Sorularına cevap aranmıştır. Savcılık makamının öne sürdüğü deliller çerçevesinde gerekli tüm araştırma ve incelemeler tamamlanarak bir karar verilmiştir. Bu kararda zanlıların ve tanıkların vermiş oldukları yazılı ve sözlü ifadeleri de dikkate alınarak, savcı tarafından sunulan delillerle ilişkilendirilerek, "casusluk suçu"nun işlendiği hükmüne ulaşılmıştır. Her zanlının işlemiş olduğu suç oranında cezalar verilmiştir.

Verilen bu mahkûmiyet kararları dönem içerisinde casus yargılaması tarihi diplomatik ilişkiler açısından ve hukukî bir içtihat oluşturması nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir. Bundan sonra yaşanacak casusluk olaylarının engellenmesi bakımından da emsal bir karar niteliğindedir.

Tanin gazetesinin yazı dizisinin son sayısı olan 27 Mart 1332/9 Nisan 1916 tarihinde savcılık iddianamesinin gerisi ertesi güne bırakılarak mahkeme heyeti toplantıya ara

vermiştir.(BDH.K:39/1549,D.033-06) ; şeklinde noktayı koymuş bu tarihten sonra devam eden mahkeme süreci ve mahkeme kararı ile ilgili yazı dizisine devam edilmediği görülmüştür. Bu nedenle gerekçeli mahkeme kararına ilişkin bir bilgi bulunmamakla birlikte ekte sunulu kaynaklardan savcı Markof'un mütalaasının karara aynen yansıtıldığı anlaşılmaktadır.

IV- YARGILAMAYA YANSIYAN CASUSLUK TEKNİKLERİNİN İNCELENMESİ

Bulgaristan'daki Rus casusluk örgütü mensuplarının yargılanması kapsamında iddianameye yansıyan ifadelerde casusluk teknikleri açısından daha önceden rastlanan yöntemlerin dışında (Avşar: 2018, s.23-24) ilginç yöntemlere rastlanmaktadır. Bunların başında şifreleme yöntemi gelmektedir. Şifreli mektuplarla örgüt üyeleri arasında daha önceden kararlaştırılmış esaslar doğrultusunda, haberleşmede kolaylığın ve gizliliğin sağlandığı gözlemlenmektedir.

Savcının değerlendirmesine göre bu şifreli mektuplar Zelenograf'a İstanbul'dan İspisarevski vasıtasıyla gönderilmiştir. Mektupların ana noktası casuslara gönderilecek veya gönderilen paralarla ilgilidir. Diğer kısımları ise Türkiye'ye ilişkin önemli bilgilerle, bu bilgileri temin edecek olan casuslara ilişkindir. Bu şifrelerin saklanması ise palto içleri ve elbiselerin iç kısımlarından istifade edilmiştir.

Diğer ilginç bir yöntem ise acele ve önemli şeylerin yazılması için Rusya'nın Sofya Deniz Ateşesi Yakovelef'in casusluk örgütünün elebaşısı durumundaki **Zelenogrof** vermiş olduğu beyaz mürekkebin kullanılması yöntemidir. Bu yöntemle, Türk Donanmasının harekâtı ve Boğaziçi tahkimatı hakkında toplanan sır niteliğindeki bilgiler gizlenerek, Rus İstihbaratına kaçırılmak istenmiştir.

Yine bir diğer yöntem de basit ve her yerde bulunabilen haritalar üzerinde konunun uzmanı kişiler; Boğaziçi tahkimatları, su akıntılarını ve batarya yerlerini bir takım özellikli işaretlerle tanımlanarak, Sofya'daki Rus Büyükelçilik yetkililerine iletilmesidir.

Bütün bunlar yapılırken herhangi bir şüpheye yer vermemek için bilgi toplamakla görevlendirilen casusların gerçek kimliklerini gizledikleri; çeşitli meslek guruplarına mensup gibi hareket ettikleri tespit edilmiştir. Bu kişilerin çoğunlukla Rus sempatzanı Russofillerden oluştuğu, zaman zaman da Ermeni unsurlardan da yararlandığı gözlemlenmiştir.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı casusluk ve casusluk faaliyetleri açısından zengin bir yere sahiptir. Savaşın bütün taraf devletleri kendi güvenlik endişeleri ve cephe gerisi emniyetini sağlama amacıyla kurmuş oldukları güçlü istihbarat örgütleri ile casusluk faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Bu devletlerden birisi de Rusya'dır.

Ruslar daha savaş ilan edilmeden önce kendi emelleri doğrultusunda başta Osmanlı Devleti olmak üzere kendisine hedef ve düşman olarak gördüğü ülkelerin sınırları içinde casusluk faaliyetlerini yürütmeye başlamıştır. Kurmuş oldukları casus örgütleri ile çok geniş bir ağ ile problem sahaları oluşturmaya çalışmışlardır. Elde edilen çok önemli istihbarat bilgileri ile kendi güvenliklerini güçlendirerek, düşmanlarına karşı da yeni stratejiler geliştirmişlerdir.

Bütün bu faaliyetlerini gerçekleştirirken casusluk okullarından büyük ölçüde yararlanmışlardır. Bu okullarda son derece uzun ve dikkatli bir eğitimden geçirdikleri casuslarını görevlendirdikleri bölgelerde etkin bir şekilde kullanmışlardır. Klasik casusluk yöntemlerinin

yanı sıra kendilerinin de geliştirdikleri özgün metotlarla haber kaçırmış ve uzun bir süre faaliyette buldukları ülke istihbaratlarına sezdirmeden bilgi toplama faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Bu okullarda eğitim görmüş casusların yanı sıra özellikle Rus sempatzımanı Bulgarlar ile Ermenilerden büyük ölçüde istifade etmişlerdir.

Para karşılığı temin edilen bu kişiler; (gazeteci, gemi kaptanı, asker, tüccar vb.) değişik meslek gruplarına mensup gibi gösterilerek, Osmanlı Devleti ve Bulgar sahillerini gözetlemekle görevlendirilmişlerdir. Buralardaki önemli stratejik noktaları ve askerî mevzileri, top ve batarya yerlerini, mayınlı bölgeleri, su akıntı alanları gibi birçok önemli hususu ve diğer askerî sır sayılabilecek ve “casusluk” tanımı içerisinde yer alabilecek birçok konu hakkında bilgi sağlama başarısını göstermişlerdir.

Bu yargılamalarda savcının üzerinde önemle durduğu husus casusluğun niteliğine ilişkindir. Elde edilen bütün bilgi belge ve deliller casusluk suçunun kesin olarak işlendiği yönündedir. Hatta bu zanlıların kendileri tarafından verilen ifadelere de yansımıştır.

Ayrıca, iddianamede savcı, davanın yalnızca casusluk suçunu kapsamadığını bütünüyle incelendiğinde bir casusluk örgütüyle karşı karşıya kalındığını da vurgulamıştır. Bu casusluk örgütünün Türkiye'nin yanı sıra, Bulgaristan'ın Karadeniz sahillerinde de casusluk yaptığı ileri sürmüştür.

Savcının iddianamesinde dikkati çeken başka bir husus Türkiye ve Bulgaristan aleyhine yapıldığı vurgulanan casusluk olayının zanlıların serbest bırakılmasının uygun olmayacağı yönündeydi. Savcı bunu Türkiye ile Bulgaristan arasında bulunan ittifaka bağlamaktadır. Türkiye aleyhine yapılacak casusluğun Bulgaristan'ın da aleyhine olacağını altını çizen savcı bu suç işlediği ileri sürülen Yakovelef, Pervetkin, Silyanof, Saharof, İspisarevski, Zelenogrof'un cezalandırılmasını mahkeme kurulundan talep etmiştir.

Savcının üzerinde önemle durduğu başka bir husus da Zelenogrof'un Rus casusluğunda özel bir yere sahip olduğudur. Savcıya göre Zelenogrof bu örgütünün elebaşısıdır. Diğer zanlılar onun girişimleriyle yeri geldikçe casusluk olayına parça parça katılmışlardır.

Yine savcının kanaatine göre, yapılan casusluğun karşılığı olarak ödenen Casusluk ücretine ilişkin meselenin hiç bir önemi yoktur, az veya çok olması bir öneme sahip değildir, bu sıradan bir durumdur. Basit çıkarlar özelliğine sahip olduğu açıktır. Bundan başka, zanlıların para meselesinden dolayı küskünlükleri ve sızlanmaları vardır. Bu da basit çıkarlara bir delildir, ancak tek delil bu değildir. Siyâsî sebepler ve görüşler de vardır.

Tanın Gazetesi'nde 10 Mart 1332 (23 Mart 1916) tarihinden başlayıp, 27 Mart 1332(9 Nisan 1916) tarihine kadar devam eden yazı dizisinde, vurgulanan en önemli husus Bulgaristan'da faaliyet gösteren Rus casus örgütü ve faaliyetlerinin ortaya çıkarılma çabalarıdır. Bunun en önemli sebebi de müttefiklik ruhuyla hareket eden Bulgar yöneticilerinin kendilerini müttefiklerine karşı sorumlu hissetmeleridir.

Bu sorumluluk doğrultusunda, Bulgaristan'da ileri gelen Rus casus örgütünün mensuplarının adil bir şekilde yargılamışlar ve suçlulukları kesinleşmiş olan kişilere gerekli olan en ağır cezalar verilmiştir. Bu durum ise Osmanlı-Bulgar müttefikliğine olumlu yönde bir katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

A- ARŞİV BELGELERİ

Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi Belgeleri:

Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu

-BDH, K:243, D:1010/30,

-BDH. K:391, D:39/1549,

-BDH. K:3919, D:84,

B- ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

Görgülü, İsmet; *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

C- MAKALELER

Avşar, Servet; Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde Aşiretler ve Casusluk Faaliyetleri, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 52, Ankara, 2002, s.129 -145.

Avşar, Servet; Birinci Dünya Savaşı'nda Casusluk Okulları, Casusluk Uygulamaları ve Osmanlı Devleti'nin Casusluğu Önleme Faaliyetleri, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt, 2, Sayı: 3, Burdur, 2018, s.1-47.

Avşar, Servet; “ Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Casusluğu Önlemek İçin Aldığı Tedbirler”, *IMASES Uluslararası Multidisipliner Akademik Çalışmalar Sempozyumu*, 1617 Kasım 2018, İstanbul, 2018. S.721-741.

Bozkurt, Abdurrahman; Birinci Dünya Savaşı Başlarında Casusluk Faaliyetleri, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, OTAM, Sayı 36, Ankara, 2015, s.1-45.

EKLER

EK-1: Tanin, 10 Mart 1332 (23 Mart 1916) tarihli ve 2613 Numaralı Sayısının 3. Sayfasında Yer alan Haberin Günümüz Türkçesi'ne Uyarlanmış Hali.

10 Mart 1332 (23 Mart 1916)

Rus Casusları

Geçenlerde telgraf haberi olarak Bulgaristan'da Rusya hesabına casusluk yapan bir takım kişilerin yargılanmalarına başlandığını yazmıştık. Casusluk yapan bu kişilerin Bulgaristan'ın Rus taraftarları partilerine üye oldukları gibi içlerinde tanınmış kişilerin de yer aldığı görülmektedir. Sofya'da yapılmaya başlayan bu yargılama büyük ilgi ile takip edilmektedir. Belli başlı Rus yanlısı bulunan muhalif partilerin başkanları, sanıkların savunmasını üstlenmişlerdir.

Casuslukla suçlanan bu kişiler yaptıklarını tamamıyla inkâr etmemişler, fakat casusluğun Bulgaristan aleyhine değil, Türkiye aleyhine yapıldığını savunmuşlardır. Gerçekten de yargılamanın gidişatından anlaşıldığına göre, casusluğun önce Osmanlı Devleti aleyhinde olmak üzere başladığı, sonra Bulgaristan aleyhine de devam etmişlerdir.

Yargılamanın şimdiye kadar gerçekleşen kısmı hemen hemen hep bize aittir. Bundan dolayı Sofya'da büyük bir merak ile takip edilmekte olan bu yargılamanın bizde de aynı şekilde takip edileceğini bildiğimiz için şimdiye kadar gerçekleşen kısımlarını Bulgar gazetelerinden aktarmayı (yararlanmayı) faydalı bulduk.

Bulgaristan'da ve İstanbul'da Rusya adına casusluk yaptıkları ortaya çıkan isimleri aşağıda sayacağımız kişilerin yargılanması Sofya Cinayet Mahkemesi'nde oluşturulan divân-ı harb kurulu tarafından bakılmasına 2 Mart 1916 tarihinde başlanmıştır. Yargılama herkese açık olduğu için durumu merak eden ve bilgi sahibi olmak isteyen çok kalabalık bir izleyici grubu mahkeme salonu doldurmuştu. Ancak salon çok küçük olduğundan önde gelen belirli bir kısmın girişine izin verilmiştir.

Sanıklardan her biri 15 dakika aralıklarla muhafaza altında bulundurulmuş (gözetim altında) hapisneden mahkemeye getirilmiştir. Sabahleyin saat dokuzda müdde'î-i umûmî (savcı) Doktor (Milan Markof) salona gelmiştir. Divân-ı harb mahkemesi hâkimler kurulu aşağıdaki isimlerden oluşmuştur: Reis (Başkan), Binbaşı (Çelyof), üye Teğmen (Popof) ve (Karakozof) Zabıt Kâtibi (İstiratef).

Mahkemede casusluk suçlamasıyla yargılanan kişilerin isimleri ve mevcut statüleri şu şekilde kayda geçirilmiştir: (Nedelko Zelenogrof), 45 yaşında, Pirdoplu, evli, zâbit ve da'vâ vekili (sanık avukatı) (Hristo Silyanof); İstanbullu, 35 yaşında, gazeteci, evli. (Pervetkin); Rusçuklu 35 yaşında, gemi kaptanı. Aleksandır Saharof; Tırnovalı, 37 yaşında, gemi kaptanı. Doktor (N. K İspisarevski), Dobrucalı, 36 yaşında, gazeteci, evli. (Vilademir Tesvenkof); Ziştovili, tüccar, 49 yaşında, hiç evlenmemiş. Suçlananların tamamı Bulgar (prograsist-liberal) (ilerici ve özgürlükçü) yani herkesçe bilinen (Danef) Partisi'nin üyesidir.

Mahkemeye sunulan iddianelerde bu kişilerin Bulgaristan'da Rus casusluk örgütüne hizmet ettikleri ve Rusya Deniz Ateşesi'nin başkanlığında casusluk işlerini yürüttükleri ileri sürülmüştür. Bu casusluk örgütü sadece Bulgaristan'ın Karadeniz sahillerinin savunulmasına yönelik bilgilerin yanı sıra özellikle de Osmanlı Devleti'nin deniz savunmasıyla ilgili bilgileri elde etmeye çalıştıkları yolunda suçlama yöneltilmiştir.

Bundan sonra (sanık vekilleri) araştırılmıştır. Bulgaristan'ın önceki bakanlarından ve en bilinen dava vekilleri (sanık avukatları) ve meşhûr Rus taraftarlarından (Danef), (Hocof) ve (Kurişef) müttahimlerden (zanlılardan) (Zeleno Gorof)'un savunucuları,

(Danef), (Fadeneht), (Lodiskanof) ve (Hocof) müttahimlerden (zanlılardan) (Silyanof)'un savunucuları,

(Dobrinoviç) müttahim (zanlı) (Saharof)'un savunucusu,

Todorof, Aleksandır Malinof, Kurişef, müttahimlerden (zanlılardan) (Tesvetkof)'un savunucuları,

Mu'allim (öğretmen) (Molof) ve Teğmen (Aleksandır) müttahimlerden (zanlılardan) (Pervetkin)'in savunucuları.

(müdâfi) (sanık vekilleri), (Silyanof) ile (Pervetkin)'in ve kendisinden dinamit satın almak istedikleri Manastır Mutasarrıfı (Hristof)'un, Genelkurmay Başkanlığı'nda Binbaşı (Vasilef)'in ve Sobranya Meclisi İslâm üyesinden ve Varna Milletvekili (Şakir Bey Zümrebiyef)'in de tanık sıfatıyla çağrılmalarını istemiştir. Müdde'î-i umûmî (savcılık): "Manastır Mutasarrıfı (Hristof)'un çağrılmasına gerek duymamıştır.

Çünkü (Silyanof) ve (Pervetkin) dinamit satın almaya çalıştıklarından dolayı zanlı değildirler. Diğer tanıkların da çağrılmasına gerek yoktur. Dava (Silyanof)'un Varna istihkamatındaki bataryalarımızın yerlerine ilişkin bilgiler isteğini içeren (Saharof)'a gönderdiği mektubun ele geçmesiyle başlamaktadır.

Binbaşı (Vasilef)'in çağrılmasına itiraz etmem, çünkü Miralay (Albay) (Menikof) gelemeyecektir. (İspisarevski) Miralay (Albay) (Menikof)'a (Vasilef)'in huzurunda Türkiye'deki askerî işlere ilişkin olarak açıklamada bulunmuştur. Bununla birlikte, suçlamanın sebebi askerî işlerden söz etmesi değil, ilgili kurumların bilgisi olmadan casusluk suçu işlemiş olmasıdır." demiştir.

Mahkeme heyeti istenilen olayla ilgili olarak aşağıdaki kararı vermiştir:

"Tanıkların çağrılması dolayısıyla dava başka bir güne ertelenemez. Ancak, davanın görülmesi sırasında gelecek olurlarsa dinlenebilirler." müdâfi (sanık vekilleri) diğer bir talepte daha bulunarak, müttahim (zanlı) (Saharof)'un kardeşi ile Sobranya Meclisi üyelerinden (Şakir Zümrebiyef)'in çağrılmasını isterler. Mahkeme heyeti Saharof'un çağrılmasına gerek duymayıp, (Şakir Zümrebiyef)'in getirilmesine karar vermiştir.

(Sütun 2) Bundan sonra iddianamenin okunmasına başlanmıştır. İddianamede (Zelenogrof)'un Bulgaristan'da geniş ve mükemmel bir Rus casusluğu örgütü kurduğu ve örgütün Rusya Rusya Deniz Ateşesi'nin (Vasileviç Yakovelef) başkanlığında bu casusluk işlerini yürüttükleri ve Rusya Deniz Ateşesi'nden casusluk malzemelerini temin ettikleri ileri sürülmektedir. (Nedelko Zelenogrof)'un kurduğu tuzaga Doktor (İspisarevski) ve (Hristo Silyanof'u) da katmış ve bunlar aracılığıyla Türkiye'de casusluğu sürdürmüşlerdir. Daha sonra (Silyanof)'un aracılığı ile Bulgar ticaret vapuru süvarileri (Saharof) ve (Pervetkin)'i de çekerek bunlar aracılığıyla sadece Osmanlı Devleti'nin deniz savunmasıyla ilgili bilgileri değil, özellikle Bulgaristan'ın Karadeniz sahillerinin savunulmasına yönelik bilgileri de elde etmeye çalışmışlardır. Sanıklardan (Vilademir Tesvetkof) casus örgütü üyeleri arasındaki haberleşmeyi sağlamaya yardımcı olmuştur.

Bulgaristan kamuoyunun bu yargılama hakkında gösterdiği ilgi ve alakayı Bulgar basını çok haklı görmektedir. Çünkü Rusya'nın Bulgaristan'a karşı ne gibi "düşünce!" ve "iyiliksever!" duygularla hareket ettiğini bu casus örgütü çok güzel göstermektedir.

İddianamenin okunması saat 10.30'a kadar devam etmiştir. Okuma sırasında (İspisarevski) çok fazla sinirlenmiş ve kaygılanmış, (Silyanof) ise çok fazla bitkinleşmiş ve sararmıştır. İddianamenin okunmasından sonra beş dakika ara verilmiştir. Aradan sonra zanlıların sorgusuna başlanmıştır.

(Zelenogrof)'un sorgulanması:

Dîvân-ı Harb Başkanı: Rusya yararına olarak Bulgaristan'da casusluk örgütü kurmakla suçlanıyorsunuz, suçunuzu itiraf ediyor musunuz? (Zelenogrof): - Asla! Hiçbir zaman!

- Rusya'nın Sofya'da Deniz Ateşesi (Yakovelef)'e ajan olarak hizmet etmişsiniz, itiraf ediyor musunuz?

- Hayır. Geçen sene Mart'ın 24'ünde saat 12.00'da Bükreş'ten dönüyordum, kereste almak için gitmiştim. Bir iki gün sonra beni (Yakovelef) karşıladı. Kendisini tanımadım. Selam verdi ve beni tanııyor musun? Dedi. 1906-1907 senesinde Fransa'ya kereste almak için gittiğim vakit Paris veya (Haver)'de tanışmış olduğumuzu hatırlattı ve beni evine davet etti.

Kendisini ziyarete gitmeye vakit kalmadan bir kartla beni tekrar davet etti. Mart'ın 25'inde (Yakovelef)'in evine gittim. Türkiye donanmasının harekâtını takip etmek (izlemek) için Sofya'ya geldiğini söyledi. Mart'ın 27'sinde (Silyanof)'la karşılaştım. Annesinin İstanbul'da çok hasta olduğunu söyleyerek İstanbul'a gideceğini ve bu fırsattan yararlanarak gazeteci sıfatıyla bazı bilgiler alacağını söyledi. Pasaport almak için belediye dairesine gittik. Yardım ettim, belediye dairesinden çıkarken İstanbul'da (Yakovelef) hesabına bazı bilgiler toplamasının iyi olacağını söyledim.

Bunun üzerine (Silyanof)'u (Yakovelef)'in evine götürdüm. Ve kendisine hizmet edeceğini söyledim. (Silyanof) yalnız Türkiye'nin moral durumu ve genel durumuna ilişkin bilgiler vereceğini söyledi.

(Yakovelef) askerlik işleri hakkında ne şekilde bilgiler elde edeceğine ilişkin kendisine talimat vereceğini bildirdi ve para da vereceğini sözlerine ekledi. (Silyanof) benim yanımda para almaktan kaçındı ve yalnız Rusya'ya karşı beslediği sevgi zorlamasıyla hizmet edeceğini söyledi. Sonra (Silyanof) (Yakovelef)'in yanına tekrar gitmiş.

(Silyanof) Mart'ın otuzuncu veya Nisan'ın birinci günü İstanbul'a doğru hareket etti. İstanbul'a hareketinden önce (İspisarevski)'nin de oraya gideceğini ve bunu (Yakovelef)'e haber verdiğini söylemiş.

Daha sonra (Yakovelef)'in kendisinden bilgi istediğini (İspisarevski) bana söyledi. (İspisarevski) ile birlikte (Yakovelef)'e gittik.

Şifreli mektupların bana gönderilmesi kararlaştırıldı. İstanbul'dan (İspisarevski)'nin gönderdiği mektupları aldım, bunlar iddianame belgeleri arasındadır.

Bu mektupların birinde (İspisarevski) karısına para vermeme rica ediyordu. Diğerlerinde Türkiye'ye ilişkin bilgilerle ilgili casus ajanlarının sağlandığını bildiriyordu.

(Silyanof)'un İstanbul'dan dönüşünden sonra (Yakovelef) ajanlara verilmek üzere İstanbul'a para gönderdi. Gönderilmekte olan paralar (Allianz İsrailit) aracılığıyla gönderiliyordu.

(Sütun 3) (Silyanof) dönüşünü izleyen süreçte (Yakovelef)'in yanına gitmiş. Sonra geldi, Yakovelef'in gücendiğini söyledi ve yaptığı hizmetlere ve verdiği bilgilere hakkıyla karşılık vermemesinden şikâyet etti. Bunu (Yakovelef)'e söylediğim vakit şaşırды. (Saharof)'u tanımıyorum. Ama (Pervetkin)'i tanırım. Bir sene önce onun vapurunda seyahat etmişim. Fakat Sofya'da kendisine rastlamadım: Bende ele geçen telgraf (Pervetkin)'e çekilmek ve tercüme edilmek üzere (Yakovelef) tarafından bana verilmişti. Çünkü Rusça yazılmıştı. Tercüme ettim fakat telgrafhaneye götürmeyi unuttum. Akşamüstü gezinirken postaneden geçtiğim sırada aklıma geldi, telgrafta Rusça olarak: “Garimorof ve Takovoryan'dan hiçbir haber almadım – Petko” ibaresi yazılıdır. Telgrafta gönderenin adresi yazılı değildi. İşlemi hızlandırmak için kendi adresimi verdim. Telgrafın anlam ve önemini bilmiyorum. Yakovelef'in evine gittim. Evde Bulgar Sensinod Meclisi üyelerinden 2-3 papaz bulunduğu için çekindim, girmedim.

Ekim ayınının 14'ünde sevkiyat müdürü bulunduğum sırada beni savaş alanında tutukladılar. Hapishaneye gönderdiler.

Yakovelef'e yaptığım hizmetleri Rusya'ya karşı beslediğim sevginin etkisi ile yaptım. Yakovelef ile görüşmelerim sırasında Bulgaristan hakkında hiçbir şey konuşulmadı.

Başkan – Bulgar subaylarının yabancı ateşelerine karşı ne şekilde hareket etmeleri gerektiğini bilmiyor musunuz?

Zelenogrof – Fakat o benim çok iyi bir dostum idi.

- İstanbul'a İspisarevski'ye ne kadar para gönderdiniz?
- İlk defa 1000 frank ikinci defa 2500 frank gönderdim.
- İspisarevski ajanları nasıl sağlıyor ve görevlendiriyordu? - Bilmiyorum.
- Ya sizde bulunmuş olan haritalar?
- Bende 40-50 harita vardı. Benim küçük rütbedeki subaylarım tarafından Balkan Savaşları sırasında çizilmişti. Bunlar arasında Kırcaali yazılı olan birini bilmiyorum. Bunun gibi İğneada, Midye, Terkos haritalarını da bilmiyorum, bunlar bende değildi.

Bu haritalar bir hüküm giymeyi gerektirmez. Çünkü Türkiye sahillerine (kıyılarına) ilişkindir.

- Fakat bu haritaların birinde niçin Burgaz ve Ahyolu vardır?
- Kuşkusuz haritaları tamamlamak ve doldurmak için... - Bu haritaların sizde bulunması mümkün müdür?
- Mümkündür. Çünkü Yakovelef her gün bana zarf içinde gazete gönderiyordu. Kuşkusuz ki bir defasında yanlışlıkla harita göndermiş olabilir.

Reis (Başkan) : - Siz de 8100 frank bulunduğu halde ne için bankadaki teminatınızı ödemediniz de paraları yanınızda sakladınız?

- Kalabalık ailem var, sigortaya koymak istedim. Çünkü savaşmaya gidiyordum. Ben yalnız bankadaki borcumu değil, başkalarına olan borcumu da ödemedim.

Bundan sonra kıdemli astsubay olan Hristo Silyanof'un sorgulanmasına başlanmıştır.

Reis (Başkan) : – Nisan başlarında Yakovelef tarafından kurulmuş olan Zelenogrof'un casus örgütüne dâhil olduğunuzdan ve Saharof ile Pervetkin'i de buraya çektiğinizden dolayı suçlanıyorsunuz, suçunuzu kabul ediyor musunuz?

Silyanof – Hayır.

İspisarevski ile İstanbul’da casusluğa girişmiş ve Saharof ve Pervetkin ile Boğaziçi’nde casusluk örgütü kurmakla suçlanıyorsunuz, suçunuzu kabul ediyor musunuz? - Kabul etmiyorum.

- Varna Sahilleri’nin savunmasına ilişkin casusluk örgütü kurmakla suçlanıyorsunuz, suçunuzu kabul ediyor musunuz?

- Hayır.

- O halde sizin için yazılmış olan suçlama hakkında açıklama yapınız.

Silyanof – İstanbul’a annemi görmekten çok, savaş sırasında Türkiye’nin durumu hakkında gazetecilik bakımından bilgi almak amacıyla gittim. İstanbul’da çok tanıdıklarım var, bu sebeple gelecekte yazacağım makale için gerek duyacağım malzemeleri elde edebilecektim.

Birgün Zelenogrof’a rastladım. Belediye dairesi ile olan ilişkisini bildiğim için pasaport almak hususunda yardımcı olmasını istedim. Zelenogrof yardım etti, Kiseliçef de kefil oldu. Bu görüşme sırasında Zelenogrof,(...) Efendi ile olan ilişkisini bana söyledi.. Reis (Başkan) : – Hangi Efendi ile?

Silyanof – Türkiye’nin durum ve askerî harekâtına ilişkin bilgi isteyen Yakovelef ile Zelenogrof beni Yakovelef’in evine götürdü. Gücümün yettiği şeyleri yapma sözünü verdim. Siyasî alışkanlıklar Yakovelef’in benden istediği şeyleri bütün gücümle yapmak için bende bir manevî dayanak noktası oluşturuyordu.

Rusya ile değil, Türkiye ile harp edeceğimize inanmaktaydım.

İstanbul’da 4-5 gün kalmak düşüncesindeydim. Fakat Yakovelef daha uzun süre kalmam için rica etti. Rusya’ya hizmet edeceğim düşüncesi ile Yakovelef’in önerilerini uygun gördüm. (Devamı var) (BDH. K:391, D:39/1549, D: 033); (Tanin:10 Mart 1332/23 Mart 1916).

EK-2: Tanin, 11 Mart 1332 (24 Mart 1916) tarihli ve 2614 Numaralı Sayısının 3. Sayfasında Yer alan Haberin Günümüz Türkçesi'ne Uyarlanmış Hali. Tanin

11 Mart 1332 (24 Mart 1916)

(Dünkü sayımızdan devam)

Rus Casusları Yakovelef'den 35 napolyon (altını) aldım. Bir defa İstanbul'a hareketimden önce Zelenogrof aracılığıyla 25 napolyon (altını), ikinci defa İspisarevski aracılığıyla İstanbul'da 10 napolyon (altını) aldım.

Pervetkin ile Makedonya ihtilâlleri zamanından beri tanışıyorum. Pervetkin büyük bir Türk düşmanıdır. Fakat Rus taraftarı da değildir. Ermeni, Bulgar ve küçük Rusya ihtilâlcilerine hizmet etmiştir.

10-12 sene önce beni ihtilâlcilerden Mihail Kercikof tanıştırdı. İstanbul'a giderken tekrar trenle dönmeyi düşünmüştüm. Ancak, İstanbul'da eski dostum Pervetkin tarafından idare edilen "Boris" isimindeki Bulgar ticaret vapurunu buldum, deniz yolu ile seyahatte mevcut olan büyük tehlikelere rağmen, Pervetkin'in vapuruyla dönmeye karar verdim. Çünkü İstanbul'da Boğaziçi istihkamatına ilişkin bilgi almak benim gücüm ve yeterliliğim içinde olmadığı için hiçbir bilgi alamamıştım.

Vapurdan Boğaziçi istihkamatı görülmüyordu. Bunun üzerine Yakovelef tarafından bana bırakılmış olan hizmete yardım etmesi için Pervetkin'i çağırdım. Fakat vapurun idaresiyle çok meşgul olduğu için bana Rus taraftarı olan Saharof'u önerdi. Saharof'a Boğaziçi'ndeki kale topraklarının yerlerini haritaya işaret etmek görevini verdim ve uzmanlığı nedeniyle geniş (detaylı) bilgi vermesi için Yakovelef kendisini Sofya'ya çağırırsa gelip gelmeyeceğini sordum.

Yol vesair masraflarının karşılanacağını da söyledim. Varna'ya inmeyi düşünmüş ve bunun için eşime de telgrafla bilgi vermişim. Fakat vapurun beş gün sürerek pek çok duraklamalara uğramasından dolayı, Burgaz'a indim ve Sofya'ya gitmek üzere doğruca trene bindim.

Yakovelef'in evine gittim ve öğrenme başarısı gösterebildiğim bilgileri kendisine sundum. Fakat memnun olmadı, çünkü söylediklerimin hepsinin kendisine haber verildiğini ve bir Fransız haritası üzerinde kayıtlı olduğunu söyleyerek, daha yeni şeyler talep etti. Yakovelef'in hoşnutsuzluğundan dolayı dostlarım katında serzenişte bulundum.

Bundan sonra Saharof'a yazdım. Zanlı evrakları arasında bulunan mektup bu mektuptur. Bu mektubta söz konusu olan bilgiler Boğaziçi istihkamatına ilişkindir. İstanbul'dan getirdiğim bilgilere karşı Yakovelef'in gösterdiği hoşnutsuzluk üzerine ben bir daha evine gitdim. Pervetkin Sofya'ya geldiği zaman bizzat gidip Yakovelef'e sunmayı istemedim. Telefon aracılığıyla söyledim.

Pervetkin'in pusulasında bulunan şifre tren istasyonunda Pervetkin'in satın almak istediği dinamitleri almaya giderken benim tarafımdan düzenlenmiştir. Pervetkin bu dinamitleri İstanbul'da düzenlenmesi kararlaştırılan bu suikastın yapılması için almak istiyordu. Şifrenin genel cümleleri Gorki Hristof aracılığıyla almak istediğimiz dinamitlere ilişkindir. Bu tanışın çağrılmasını tekrar rica ederim.

Pervetkin'in ifâdesinde söylediği gibi, yapacağımız işe karşılık alınacak 20,000 frank'ı aramızda paylaşacağımızı Pervetkin bana hiçbir zaman söylemedi.

Savunma avukatı Doktor Danef - Zanlının Makedonya ihtilâli ileri geleni ve gazeteci sıfatıyla geçmiş çalışmalarından biraz bilgi vermesi için zanlıya izin verilmesini saygıdeğer mahkeme heyetinden rica ederim.

Silyanof – Bu bilgileri vermek istemem. Çünkü saygıdeğer hâkimler, ben âciz çabalarımınla yaptığım görevi kendi savunmama malzeme yapmak istemem. Ben daima vatan için çalıştım, iddianamede Bulgaristan aleyhine casusluk ettiğimden söz ediliyor, bu casusluğu da neye karşı, 35 napolyon (altını) için yapmış olduğum iddia ediliyor.

Müdde'î-i umûmî (Savcı) – Bazı sorulara ilişkin sorgu hâkimine niçin (hayır) ile cevap vermişsiniz?

- İlk önce bu şekilde cevap verdim, çünkü İstanbul'daki akrabamı ve benimle birlikte Türkiye'den Yakovelef'e bilgiler veren dostlarımı ele vermek istemedim.

Fakat İspisarevski'yi Yakovelef'e tavsiye ve takdim ettiğimi hatırlıyorum. İstanbul'da ajanlara dağıtılmak üzere İspisarevski'ye iki kere para gönderdim. İstanbul'dan geri döndükten sonra İspisarevski'nin Yakovelef ile görüşüp görüşmediğini bilmiyorum.

Pervetkin'in sorgulanması:

Anton Markof Pervetkin sorgulanmak üzere çağırılmıştır.

Reis (Başkan) : Rus İstihbarat Örgütü üyelerinden olmak ve Boğaziçi tahkimatını araştırmak ve daha sonra Varna ve Burgaz Sahillerimizi haber vermekle suçlanıyorsunuz, suçunuzu kabul ediyor musunuz?

- Kabul etmiyorum.
- Hakkınızda yazılı olan suçlamaya ilişkin bildiğinizi söyleyiniz.
- Rusya'da uygunsuz sayıldığım için, “Boris” Vapuru'yla Sivastopol'a ve daha sonra

“Kiril” Vapuru'yla Rusya'ya gitmek için Rus Konsolosu yanında Karakaşef tarafından önerilip ve gayrete getirildim.

(Sütun 2) Rus Konsolosu ile görüştüğüm sırada Boğaziçi tahkimatı ile akıntıların ve dürbünlüklerin (uzaktan gözetleme yerlerinin) krokisini sağlama sözünü verdim. Rusya'dan döndükten sonra İstanbul'a gittim. Vapur acentesinde Silyanof'a rastladım ve benimle birlikte gelmesini teklif ettim.

Başlangıçta çekindi, sonradan kabul etti. Büyükdere'de Silyanof Boğaziçi istihkâmları ile Boğaz'ın torpil hatlarını ve bataryaları öğrenmek istediğini bana söyledi. Meşgul olduğum (işim başımdan aşkın olduğu) için Saharof'u önerdim, o da krokileri çizdi.

Burgaz'da Saharof haritaya bazı şeyler ekledi ve sanırım Silyanof'a bir kopyasını verdi. Silyanof'un gidişi sırasında Saharof'un Sofya'daki Rus Deniz Ataşesi'ne açıklamalarda bulunmak üzere Sofya'ya gitmesi kararlaştırıldı. Silyanof'a verilmiş olan haritada Boğaziçi tahkimatı ve bataryaları ile Boğaz torpil hatlarının mevcut olup olmadığını bilmiyorum. Bundan sonra Sofya'ya çağırıldım. Rusya Konsolosluğu'na gittiğimizde haritaya işaret edilmiş olan noktaların çok doğru olmadığını söyledim.

Mayıs'ın birinci günü Saharof tamamlanıp bitirilmiş bir harita ile Sofya'ya tekrar gitti. Dönüşünde vapura gelmedi.

Reni'den dönerek, Sofya'ya gittiğimde Ataşe Yakovelef'i ziyaret ettim. Beni sürekli olarak Boğaziçi'ne ve İstanbul'a ilişkin sorguladı. Bulgaristan hakkında söz açılmadı. Boğaz'ın torpil hatlarına dair 1912 yılında olduğu gibi üstü kapalı bir yolla benden bilgi almaya çalıştı. Bilmediğimi söyledim. Çünkü limana girerken daima kılavuz alıyordum.

Reis (Başkan) : – Zelenogrof'u tanıyor musunuz? -

Birkaç seneden beri tanıyorum.

- Saharof Sofya'ya gittiğini söyledi mi ve ne getirdi?

- Evet, harita getirdi.

- Boğaziçi istihkamâtı ve toplar görünüyor mu? - Her nokta görünüyordu.

- Silyanof'un Saharof'a gönderdiği mektupta hangi yönden söz ediliyor?

- Su akıntıları ve derinliklerle bataryaların gösterildiği haritadan söz ediliyor.

Dinamit alacaktık. Bunların 20,000 frank edeceğini Yakovelef'e söylemedim. Varna'ya gittiğim zaman, İstanbul'a gidip gitmeyeceğimi telgrafla bildirmeye karar verdik. Dinamitle İstanbul'da köprüyü havaya uçuracaktım ve Yakovelef'e de bilgi verecektim. Bunu Silyanof'a söyledim ve dinamit istedim. Bana bunları sağlama sözü verdi. Bu amaçla şifre düzenledik. Yakovelef'le önceden kararlaştırdığımız üzere, Zelenogrof aracılığıyla haberleşecektik. Ancak, Varna'da amacımdan vazgeçtim. Suskunluğum üzerine telgraf çektiler.

Müdde'î-i umûmî (Savcı) – Saharof'taki harita nasıldı?

- Adî harita, basılıydı. Bunlar İstanbul'da her yerde serbest satılıyordu.

Toplantıya akşam saat altıda ara verilmiş ve Mart'ın üçüncü günü sabahleyin saat dokuzda tekrar toplanmasına karar verilmiştir (BDH. K:391, D:39/1549, D: 033-01); (Tanin:11 Mart 1332/24 Mart 1916).

Sayfasında Yer alan Haberin Günümüz Türkçesi'ne Uyarlanmış Hali.

Tanın 15 Mart 1332 (28 Mart 1916)

Rus Casusları

Bulgar ticaret vapurlarından “Boris” Vapurunu Süvarisi Kaptan Pervetkin itirafları arasında kendisini Rusya’ya casusluk etmeye yönelten sebepleri şu şekilde saptırarak yorumlamıştır:

“Rus donanmasının o sıralarda Bulgarlar ile Bulgar vapurlarına karşı Karadeniz’de sürekli zorluk çıkarmakta olduğunu göz önünde tutarak, “Boris” kaptanı sıfatıyla gittiğim vakit, Rusya’da zorlukla karşılaşmamak için Varna’da Rus Konsolosu ile ilişki kurmaya çalıştım. Rus ihtilâlcilerinden bulunduğum için geçmişimi biraz temizlemek zorundaydım. Bulgaristan aleyhinde ve Bulgar sahilleri (kıyıları) torpil hatlarına dair casusluk etmedim. Fakat Türkler’e düşmanım. Çatalca’da savaştım. Bu düşmanlardan bir şeyi ifşâ eder isem bir hizmette bulunmuş olacağıma hükmettim. Bunun için Varna’da Rus Konsolosu ile yapılan görüşmelerimde Türkler’e ve İstanbul’a ilişkin o zamana kadar öğrenebildiğim bütün sırları söyledim.

Silyanof vapurda benden Boğaziçi tahkimatına ve özellikle de yeni torpil hatlarına ilişkin bilgiler istemişti. Fakat vapurun sevgiyle meşgul olduğum için bu görevi Rus taraftarı (sempazitanı) olarak bilinen arkadaşım Kaptan Saharof’a havale etmişim. Silyanof en çok yeni tahkimat ve yeni torpil yerlerine önem veriyordu.

Tahkimat Boğaz içinden vapurlar geçerken görünüyordu. Ben tabya, istihkâm, siper ne olduğunu bilmiyordum. Elimizdeki harita tamamlanmamıştı. İstihkamat yerlerini işaret etmekte olan Kaptan Saharof’un dikkatlerini bu noktaya çektim.

Varna’ya ulaşmamızdan biraz sonra arkadaşım Kaptan Saharof Sofya’ya gitdi, haritayı Rus Ateşesi Yakovelef’e götürdü.

Ben bir müddet sonra Silyanof ile görüştüm, geçen sene tatilleri sırasında da Yakovelef ile görüştüm. Adı geçen, beni Silyanof’a takdim etti. Az para verdiği için Silyanof’la arası iyi değildi. Zelenogrof’la çok az tanışıyorum. Rus Ateşesi Yakovelef’e İstanbul’da bir suikasd sözünü verdim. İstanbul Köprüsü’nü dinamitle havaya uçurma işini yükledim.

Fakat bu fedakârlıklara karşılık, vapurumla Köstence’den İstanbul’a gaz yağı ve benzin taşımak için Rus donanmasının bana zorluk çıkarmamasını istedim. Yakovelef bu isteğimi yerine getireceği sözünü verdi. Fakat sonra vazgeçti. Ben de Varna’ya dönüşümde bu sözvermelerimi unutmayı uygun gördüm. Bunun üzerine Yakovelef Zelenogrof’a başvurup ve bana yüklenmiş olduğum bu işi hatırlatmak için telgraf çektirir. Biz Silyanof’la bu suikasd için dinamit sağlanmasını görüştük ve İstanbul’dan Sofya ve Varna’ya çekilen telgrafların şifresini düzenledik.

Haritalar hakkında Pervetkin önem arz edecek bir şey söylememiştir. Yalnız torpil hatlarının ve yerlerinin vapurların gidiş-geliş hatlarından ve su akıntılarında anlaşıldığını açıklamıştır.

“Ben ve Bulgar gemi kaptanlarından Abaciyef, Çerveniski Bulgar limanlarına serbest giriyorduk. Çünkü su akıntılarını biliyorduk. Ancak, Kaptan Gorkiyef giremiyordu, çünkü acemi idi.

(Galata, bomb 5,6 batarya) şifre kelimelerinin işaret ettiği konu seferberlikten sonra benim tayfamdaki birinin ertelenmesi için yapılan girişimden ibarettir. Bu tayfa Galata’da 5,6 santimetrelik bataryada erdi. Bu şifre başka şeye işaret etmez. Ben Sekizinci Piyade Alayı’nda askerlik hizmetimi yaptım. Söylediğim gibi,

Çatalca'da Türkler'e karşı savaştım. Sorgu ifademle şimdiki ifadelerim arasında bir aykırılık varsa bu heyecan ve endişelerimden (kaygılarımdan) dolayı ortaya çıkmaktadır. Çünkü eşimle çocuğumun hastalığı beni üzmektedir.”

Kaptan Aleksandır Saharof'un Sorgulaması:

Reis (Başkan) : Zelenogrof ve Yakovelef tarafından kurulmuş olan casus örgütüne 1915 yılı başlarında arkadaşınız Kaptan Pervetkin ile katılmak ve Silyanof, Pervetkin ile birlikte casusluk yapmakla suçlanıyorsunuz.

Saharof: Suçlamamı kabul etmiyorum.

Reis (Başkan) : Siz aynı kişilerle Boğaziçi tahkimâtını inceletip kaydetmişsiniz.

Saharof: Suçlamamı kabul etmiyorum.

Reis (Başkan) : Mayıs ayı içinde Sofya'ya Yakovelef'e harita getirmişsiniz ve Burgaz'daki Rus Konsolosu'na haber vermişsiniz.

Saharof: Suçlamamı kabul ve itiraf etmiyorum.

1915 yılı Nisanı içinde Türkler vapuru uzun süre alıkoydukları için İstanbul'da bulunuyordum. Bulgaristan'a dönüşüme izin verildi. Bu sırada vapura Silyanof geldi, Pervetkin beni tanıştırdı. Seyahat sırasında Silyanof Boğaziçi tahkimatı ile su akıntılarının ve vapur geliş-gidiş hatlarının krokisini yapmamı teklif etti. Türkiye ile bir savaş çıktığında bu bilgilerin Bulgar donanmasına yararlı olacağını söyledi. İzin verdim ve resimlerle krokileri yaptım. Silyanof Boğaziçi'nde yeni yapılan tabya ve istihkamatın yönlerini iyi yapmamı hatırlattı ve su akıntıları ile vapur geliş-gidiş hatlarını gösteren haritayı Sofya'da konuyla ilgilenen bir kişiye vereceğini de ekledi.

(Sütun 2)

Burgaz'a ulaştığımızda Silyanof vapurdan çıkarken kendisine Boğaziçi istihkamları haritasıyla su akıntıları haritasının kopyasını verdim. Bu vapurun haritası idi. Dönüş sırasında Silyanof haritanın aslı beraberimde olduğu hâlde Sofya'ya gitmek için beni mektupla çağıracağını ve harcamaların ödeneceğini söyledi.

Burgaz'da Rus Konsoloslugu görevlilerinden Kamborof ile tanıştım. İstanbul'a doğru akan su akıntılarının harita üzerinde göstermemi rica etti. Yaptım, haritayı aldı, bir müddet sonra bunu (Reni)'ye gönderdi.

Daha sonra Silyanof mektupla benden haritayı istedi. Fakat Rus Konsoloslugu görevlisi Kamborof haritayı benden aldığı için Varna Vapuru'ndan diğer bir harita aldım, su akıntılarını ve diğer önemli bilgileri çizdim, eve gittim, önceden elde ettiğim bilgileri ekledim ve tamamladım.

Eşimle, kardeşim evde bulunuyordu, yaptıklarımın hepsini gördüler.

Varna'da bulunduğum sırada arkadaşım Kaptan Pervetkin ile birlikte Rus Konsoloslugu'na gittik ve İstanbul hakkında mevcut olan bilgilerimizi sunduk. Daha sonra Silyanof'tan aldığım mektup üzerine haritayı alarak Sofya'ya gittim, fakat gitmeden önce Pervetkin'in evine uğradım, bir durum değerlendirmesi yaptık, Boğaziçi istihkamlarını bataryalarını harita üzerinde ne şekilde göstermek gerektiğini sordum.

Pervetkin: “Tahmini bir şekilde göster, bunları biz tutup saklayacak değiliz ya” dedi. Silyanof'un evine uğradım, haritayı verdim. Bunu izleyen süreçte, Silyanofla birlikte resmî bir

kimliği olduğunu bilmediğim Yakovelef'in evine gittik. Yakovelef ile İstanbul'un durumuna ilişkin görüştük.

İstanbul'a ikinci defa gidişimde bana bazı siparişlerde bulunacağımı söyledi. Bu talimat ve siparişlerini bana birer birer tebliğ etti. Ben de bir küçük kağıd parçasına kaydettim bu kayıtlar, Yakovelef'in talimatını Sofya'da Vilademir Tesvetkof isminde biri aracılığıyla İstanbul'dan telgrafla bildirmeye yardımcı olacak şifre idi.

Yakovelef bana Tesvetkof'un adresi ile birlikte 300 frank verdi. Bu şifreler özellikle Türk vapurları ile birlikte askeri birliklerinin harekâtına ilişkin idi. Varna'ya dönerken Yakovelef ile ilişkiyi kesmeye karar verdim. Aslında o zamandan beri ne Yakovelef ile ne de Silyanof ile ilişkide bulundum.

- Bu şifrenin sûretini kimlere verdiniz?
- Bu şifre sûretini kimseye vermedim. - Rus Konsolosu size ne söyledi?
- İstanbul'un manevî durumuna ilişkin olarak bana sorular yöneltti.

Orada yaralı olup olmadığını sordu.

Todorof (müdâfi) (sanık vekili): Şifre Bulgaristan sahilleriyle mi ilgili idi?

Saharof: Yalnız Boğaziçi'ne.

Reis (Başkan) :Zelenogrof'u tanıyor musunuz?

- İsmi bile işitmedim.

Dobrinoviç: Haritayı kardeşinize anlattınız mı?

Saharof: Evet. Silyanof'un mektubunu Varna'da eşim tarafından açılmış olduğu halde buldum. Eşim mektubu okumuş, bütün ev halkı biliyordu, hatta bütün Varna'ya yayılmıştı.

Aleksandır (müdâfi) (sanık vekili), Pervetkin ile olan ilişkileriniz nasıldı?

- Gergindi. Kavga ettik, hatta beni düelloya davet etti. Evimden 800 frank çalındığına ilişkin Varna'dan aldığım telgraf üzerine Varna Vapuru'nu terk ettim. Mektup çalındığı bildirilmiyordu.

Aslında asıl amacım Türkler'in beni tutuklamasından korkarak her ne sûretle olursa olsun Yakovelef ile ilişkilerimi kesmek istiyordum. Yakovelef ben Sofya'dan Varna'ya dönerek bir daha varlığımdan kendisine bilgi vermeyince bana telgraf çekmiş, aramış, cevap alamayınca başka vapura geçtiğimi tahmin ederek yazmaktan vazgeçmiş.

Malinof (Eski baş vekil, müdâfi) (eski başbakan, sanık vekili): Evet, beş, altı seneden beri.

Bundan sonra zanlı İspisarevski'nin sorgulanmasına başlanmıştır. Adı geçen Bulgaristan'da Panislavizm akımının başkanlarından, dolayısıyla aşırı derecede Rus taraftarıdır.

İspisarevski: Suçlandırılmamı kabul etmiyorum.

Reis (Başkan) : O hâlde size yöneltilen suçlamalar hakkında bildiklerinizi söyleyiniz.

İspisarevski: Nisan ayının ilk yarısında tüccâr kılığında İstanbul'a giderek bilgi toplamak sûretiyle Rusya'ya hizmet etmek için İstanbul'a gittim. Ben İstanbul'a ticaret yapma bahanesiyle gidiyordum, gerçekte ise Rusya Deniz Ateşesi Yakovelef'e hizmet edecektim.

Gidişimden önce Silyanof aile işleri dolayısıyla İstanbul'a gideceğini söyledi. Daha sonra başka işler için, Rusya'ya hizmet etmek için gideceğini söyledi.

Silyanof'a İstanbul'da yardım etmeyi kabul ettim ve bu konuda ona söz verdim. O da bu işi yapma taahhüdümü Zelenogrof'a söylemiş. İstanbul'a hareket etmeden önce Yakovelef'in evine gittim. Yakovelef İstanbul'da bazı bilgiler toplamaya beni görevlendirdi. Bana 1000 frank verdi. Bu para benim için değildi. Rusya'nın İstanbul'da istihdam ettiği ve bizim bulacağımız casuslara verilecekti. İstanbul'da bu paradan on napolyonunu (altınını) **(Sütun 3)**

Silyanof'a verdim. Diğer bir kısmını da (Goben) ve (Braslav) zırhlılarının harekâtını izleme ve gözetleme görevi verilmiş olan ve bize bilgi getirme sözünü veren (Radef)'e ve casusluk eden (Dikran) isminde bir Ermeni'ye verdim.

Bu işlerin yapılmasını Rusya'nın çıkarına hizmet edeceğime tamamiyle inanmış olarak üzerime aldım. 1000 frankdan başka Yakovelef benim adıma İstanbul'a para gönderdi. İstanbul'da bulunduğum süre içinde aldığım paranın toplamı 3500 franka ulaşmıştı.

İstanbul'da uzun müddet kalmam için Yakovelef ısrar ediyordu. Fakat ben Sofya'ya döndüm. Silyanof'a yaptığı hizmetin yeterince takdir edilmediğinden dolayı Yakovelef'e gücenmiş buldum. Yakovelef'e Silyanof gibi ben de hiddetleniyordum. Çünkü casuslara yeterli ölçüde para göndermiyordu. Bu hizmetimi ben Yakovelef'e Zelenogrof aracılığıyla tebliğ ettim. Bununla birlikte, Silyanof'u teselli ettim. Ve gerek benim ve gerek İstanbul'daki casuslara gönderilmek için para istemesini Zelenogrof'a söyleyeceğimi dile getirdim. Yakovelef'in evine gittim. Hizmetçisi aracılığıyla bana 500 frank verdi."

Reis (Başkan) : İstanbul'a kaşkaval (peynir) satmak için mi gitdiniz?

İşpisarevski: Hem kaşkaval (peynir) satmak, hem de palamut satın almak için...

- Gandef ile kaşkaval (peynir) için ne zaman görüşdünüz? - Bir hafta evvel, kendisi ile hergün görüşüyordum.

- Girdap (banka idaresi) da para alışverişi yaptınız mı? Peynirden söz açıldı mı?

- Daha önce görüşmüştük, para alışverişi yaptım.

- İstanbul'dan Gandef'e telgraf gönderdiniz mi? - Evet.

- Başka telgraflar çektiniz mi?

- Evet, Zelenogrof'a ait olmak üzere telgraf çekeceğimi söylemişim. Böyle 7-8 telgraf çektim. Bu telgraflar paraya ve (Goben) ve (Braslav) zırhlılarının harekâtına ilişkin idi. Başka bilgiler toplamadım. **Yakovelef'in bana vermiş olduğu şifreyi paltomun içine saklamışım. Bundan başka Yakovelef bana acele ve çok önemli şeyleri yazmak için beyaz mürekkep de vermiş idi. Bunlara ek olarak verilen talimatı ise kaybetmişim.**

İstanbul'dan mektuplarımı Zelenogrof'a gönderiyordum, o da gerek duyarsa Yakovelef'e gönderiyordu. Silyanof'la İstanbul'da 5-6 gün birlikte bulundum. Silyanof Yakovelef'in Boğaziçi'ne ilişkin istediği bilgileri alabilmek ve Boğaziçi'nden geçebilmek için Bulgaristan'a vapurla dönmeyi tercih etti.

Abraşef (müdâfi) (sanık vekili), İstanbul'dan buradaki Progresist-Liberal (İlericiÖzgürlükçü) Partisi'ndeki arkadaşlarına bilgiler gönderiyor mu idiniz?

- Evet.

Öğleden sonra sorgulamaya devam edilmek üzere toplantıya ara verilmiştir (BDH. K:391, D:39/1549, D: 033-02); (Tanin:15 Mart 1332/28 Mart 1916).

Tanın, 17 Mart 1332 (30 Mart 1916)

Rus Casusları

3 Mart 1916 günü öğleden sonra Zelenogrof-Yakovelef casus örgütü haberleşmesine aracılık yapan Bulgaristan ile İstanbul'da Rus casusluğu yapmakla suçlanan tüccardan Vilademir Tesvetkof sorguya çekilmiştir.

Vilademir Tesvetkof suçlu olmadığını dile getirerek, tutuklamasını, genel güvenlik görevlilerinden Angel Kiselof tarafından düzenlenmiş dostane bir "şaka"ya bağlamıştır. İstanbul'a (kilim almak için!) gittiğini ve Boğaziçi'nde Osmanlı gemilerinin geliş-gidiş seferlerini gözlemlediğini ve aldığı bilgileri Sofya'daki Rus casusu Yakovelef'e tebliğ ettiği gibi başkalarına da bildirdiğini kabul etmiştir.

Bundan sonra Proteki'nin yeniden sorgulanmasına gerek duyulmamış ve Silyanof'un Yakovelef'den daha çok para çekebilmek için karışıklık oluncasına bir oyun düzenleyip uydurduğu ortaya çıkmıştır.

Bunu izleyen süreçte tanıkların dinlenmesine başlanmıştır.

Tanık Taskof seferberlik ilanından önce Rus casusluğu meselesini izlemiştir. Silyanof çağrılarak sözü geçen mektubu kendisine gösterildiği zaman Silyanof şaşkınlık ve hayretinden ne yapacağını şaşırmıştır (ne yapacağını bilememiştir).

Tanıklardan Ognianof, mektubun Silyanof tarafından yazılmış olduğunu ve mektuptaki bilgilerinin Bulgar sahillerine (kıyılarına) ilişkin olmayıp Türkiye sahillerine (kıyılarına) ilişkin olduğunu söylemiştir.

Tanık Savina Saharof (zanlılardan Saharof'un eşi) aşağıdaki ifadeleri vermiştir: "Eşim (kocam) haritayı götürmek için Sofya'ya çağrılmıştı. Gitdi ve haritayı götürdü. Geri döndüğü zaman, kendisine çok az para verildiğinden dolayı hoşnutsuzluğunu dile getirdi."

Tanık İvan Saharof (zanlılardan Saharof'un kardeşi) ise şu sözleri söylemiştir: "Kardeşim haritayı Sofya'ya götürdü. Kardeşimin Rus casusluğu yaptığını Osmanlı Şehbenderhânesi'ne (Başkonsolosluk'na) haber verdim. Silyanof'un mektubunu ise kardeşimin evrakı arasından aldım. Veliko Burukof'a Sofya'ya götürüp hükümete bırakması için verdim. Bunları seferberliğin ilânından sonra yaptım. Çünkü ilk olarak, daha önce zamanım yoktu. İkincisi de Türkiye ile ittifak etmiş olduğumuz ortaya çıktı. Bu casusluk ise müttefikimizin aleyhindeydi."

4 Mart yargılaması, tanık İvan Saharof dinlenilmek üzere çağrılır.

Reis (Başkan): Müstantıka(Sorgu hâkimliğine) vermiş olduğunuz ifadelerden kardeşiniz Aleksandır'ın evde eşine (karısına) gösterdiği haritayı görmediğinizi, bunu yalnız sarılı olduğu halde gördüğünüz kayıtlıdır. Burada ise adı geçen haritayı gördüğünüzü ve bunun Boğaziçi haritası olduğunu öne sürüyorsunuz?"

Tanık: gerçek şundan ibarettir, ben odaya girdiğim zaman harita bükülmüş olduğu halde kardeşimde bulunuyordu. O aralık kardeşim eşine (karısına) açıklamalar yapıyordu. Bu harita Boğaziçi haritası idi. Sorgu hâkimliği'ne iki yazılı ifade verdim. Birincisi çok ayrıntılıydı, sorgu hâkimliğinin isteği üzerine bana verilen sorulara göre kısaltarak ikinci bir ifade yazdım. Ayrıntılı ifâdemi aldım ve (V. Burukof)'a verdim. O da bunu reis-i nüzâra(Başbakan'a) göndermiş."

Müdde'î-i umûmî (Savcı): "Savina Saharof ile yüzleştiginiz zaman haritayı gördüğünüzü inkâr ediyorsunuz. Burada ise gördüğünüzü beyanda ısrar ediyorsunuz, hangisi doğru?"

Tanık: “Yüzleştiğimiz zaman verdiğim ifadeleri tekrarlamıyorum. Kardeşimden aldığım mektubu kendi arzum üzerine teslim ettim.”

Tanık Hristo Gandef, “Girdap” Bankası görevlilerinden: “İspisarevski İstanbul’a gitmeden önce para değiştirmek için “Girdap” Bankası’na geldi. Burada Zelenogrof ile haberleşmek arzusunda bulunduğunu ve bu haberleşmeyi benim aracılığım ile yapacağını söyledi. Aslında bir gün evde bulunmadığım zaman, İstanbul’dan adıma bir telgraf gelmiş. Bu telgrafın bize ait olduğunu tahmin ederek açmış, Fransızca olduğu için tercümesi hususunda ev sahibine götürmüş, daha sonra ben de okuduğum zaman, bunun vagona ait olduğunu anladım. İspisarevski’den Zelenogrof’a verilmek üzere on telgraf aldım, birinciden başka hepsini kapalı olarak Zelenogrof’a teslim ettim.

İspisarevski bankada yanımda iken İstanbul’da bulunduğu zaman kardeşimin kaşkavallarına (peynirlerine) müşteri bulmasını söyledim. Komisyon hakkında hiçbir söz olmadı. Ben İspisarevski’yi komisyoncu sıfatıyla tanıyordum. İspisarevski İstanbul’dan döndüğünde bir mecliste görüşürken İstanbul’a palamut almak için gitmiş olduğunu söylemişti.” (beş dakika ara)

Tanık İvan Manolof (Bulgaristan’ın eski İstanbul Konsolosu): Doktor İspisarevski İstanbul’a ulaştı. Eski dostum olduğu için misafir olarak yanımda kaldı. Kendisi İstanbul’a ticaret için geldiğini söylemişti. Geri döneceği sırada parası olmadığı için kendisine iki, üç yüz frank verdim. Gidişinden sonra onun adına gelen 1000 frangı aldım. Alacağımı düşüktükten sonra Mayıs ayı sonlarına doğru Sofya’ya gidişimde kalanını kendisine teslim ettim.”

Reis (Başkan) : “İspisarevski (Dobelde) isminde bir lokantaya gidiyor mu idi ve bu (Dikran) kim oluyor?”

İvan Manolof (Eski Konsolos) “Evet, bazen gidiyordu. Dikran lokantanın kiracısıdır.”

Reis (Başkan) : “Dikran’ın askeri sırları açığa vurma gücünde olduğunu tahmin eder misiniz?” İvan Manolof: “Sanmam.”

İspisarevski: “İstanbul’da bulunduğum zaman Sofya’dan bir Musevi çocuğundan para aldım mı?”

Tanık: “Hatırlamıyorum, belki de almıştır.” İspisarevski: İstanbul’da kaldığım zamanımın büyük bir bölümü Konsolosluk’ta ve Bulgaristan Maslahatgüzârı Konsolosu’nun yanında geçirdiği doğru mudur?”

İvan Manolof (konsolos): “Günlük işlerle uğraştığım için yalnız boş vaktim olduğu zaman İspisarevski ile birlikte çıkıyordum.”

Müdde’î-i umûmî (Savcı): “İspisarevski İstanbul’a özellikle ne için gelmişti?”

İvan Manolof: “Kaşkaval (peynir) satmak ve palamut almak için geldiğini söylüyordu.”

Müdde’î-i umûmî (Savcı): “İspisarevski’yi ne sıfatla tanıyorsunuz?”

Manolof: “Me’ mûriyeti bıraktıktan sonra komisyonculukla uğraşıyordu.”

Müdde’î-i umûmî (Savcı): “İspisarevski hâzır bulunduğu sırada Türkiye’nin askerî işlerinden söz açılıyor mu idi? (açıyor muydu?)”

Manolof: “Herkesin ilgilendiği kadar biz de Türkiye’nin askerî işlerinden bahs ederdik. Dün (Narodni Prava) Gazetesi’nde yayımlanan eden ve İspisarevski’nin İstanbul’a geliş sebebi ve asıl görevinin neden ibaret olduğunu bildiğime ilişkin olan bildirin doğru olmadığını söylemek zorundayım.”

Gemi kaptanı tanık Gorkiyef: “Haziran’ın beşinde yönettiğim (Kiril) Vapuru’nun rahnedâr olması (kazaya uğrayıp, yara alması) üzerine onarımı için Kalas’a gitmişim. Dönüşümde yirmi gün izin aldım. Yokluğum sırasında vapur kaptanı Çerveniski tarafından yönetilmiyordu. Yönetimi tekrar hangi tarihte üzerime aldığımı tam olarak hatırlamıyorum. Ancak, bir gün hazırlıksız bir şekilde Burgaz’a gittim. Bu Ağustos veya Temmuz ayı içinde geçiyordu.

Burgaz’a ulaştığımda “Bulgarya” ve “Boris” Vapurları’nı limanda buldum. Vapur acentesine gittim. Burada Kaptan Pervetkin ve diğerleri ile çıktık. Şehrin büyük caddesinde giderken Pervetkin bana Burgaz Limanı torpil hatlarının istikâmetlerini ve gerçekten limanda torpil tahkimatının mevcut olup olmadığını soruyordu.

Limanda torpil hatları mevcut olmasının gerekeceğini söyledim. Aynı zamanda bana sahil tahkimatını da soruyordu. Sahil tahkimatı ve savunması da bulunması icap edeceğini söyledim.

Ahyolu, Süzepoli ve bütün sahillerde top bataryaları mevcut olduğunu söyledim.

Liman Riyâseti’nin (Liman Başkanlığı’nın ve Bahriye Nezâreti’nin bir emrinde torpil hatlarından rehbersiz geçilmemesi emrediliyordu. Fakat Pervetkin bir akşam geç vakit limana ulaştığından geceyi liman dışında geçirmemek için, tehlikeyi göze alarak, torpil hatlarından rehbersiz geçtiğini, çünkü her kaptan limandaki su akıntılarını ve torpil hatlarını bildiğini söylemişti. Pervetkin ile aramızda hiçbir anlaşmazlık yoktu.”

Tanık yukarıdaki görüşmeyi Pervetkin ile yaptığını dile getirirken, zanlı Pervetkin ile müdafî (sanık vekilleri), tanığın ifadelerine göre o zaman (Kiril) Vapuru’nu Kaptan Gorkiyef’in yönetmediğini Çerveniski’nin yönettiğini iddiâ etmekte ve Çerveniski’nin sorgulanmasını talep etmekteydiler. Müdde’î-i umûmî (savcı) bu talebi yerinde bulmadı.

Mahkeme heyeti tanıklarının ilk önce vapur acentesi müdürü Karakaşef’den başlayarak, muhasebecinin ve Kiril Vapuru görevlilerinin sıra ile dinlenmesini uygun gördü. Bu tanıkların ifadeleri müdafî (sanık vekillerinin) arzusunu tatmin etmediği takdirde Kaptan Çerveniski’nin çağrılmasının gerekebileceği kararlaştırıldı.

Rus Casusları Yargılamasının Kararı

Sofya, 28 Mart (M.A.) – Dîvân-ı Harb bu akşam Rusya’nın Eski Deniz Ataşesi Yakovelef tarafından düzenlenen casusluk meselesine ilişkin hükmünü vermiştir. Sanıklar altı kişi olup bunlardan ikisi bir yazar ile bir mobilya tüccarı beraat etmişler ve bir yedeksubay, bir gazeteci, Bulgar vapur şirketinde görevli iki kaptandan oluşan, geri kalan dört sanık müebbeden (ömür boyu) hapse mahkûm edilmişlerdir.

Kaptanlardan biri Rus tâbi’iyetinde (uyruğunda) idi. Mahkûmiyet kararının okunması orada bulunanlar üzerinde büyük bir etki yapmıştır. Adliye dâiresi önünde birikmiş olan heyecanlı bir kalabalık ancak gece geç vakitte mahkûmların gidişinden sonra dağılmıştır. Mahkûmların gönderilmesi olaysız bir şekilde gerçekleşmiştir (BDH. K:391, D:39/1549, D: 033-03); (Tanin:17 Mart 1332/30 Mart 1916).

Rus Casusları 4

Mart öğleden sonraki toplantı.

Tanık Teğmen Karakaşif'in Sorgulanması:

Reis (Başkan) : Saharof ne zaman izin almıştı?

Tanık: Hatırlamıyorum. Evraktan araştırılabilir. -

Pervetkin rehbersiz sefer etti mi?

- Çoğunlukla, çünkü rehbersiz de geçiliyordu.
- Pervetkin'in Rus hükümeti ile ilişkileri nasıldı?
- İhtilâlcî olduğunu ve Rus hükümetinden korktuğunu çoğunlukla söylemekte idi. Oysaki geçen Balkan Savaşları sırasında Romanyalılar Bulgaristan'ı istilâ ettiği vakit Sivastopol'da uzun süre kalmıştı.

- “Boris” Vapuru son seferinde Kaptan Gorkiyef tarafından idâre edilmiş, pratika belgelerini¹ ise Kaptan Çerveteski imzalamış, bunu nasıl açıklarsınız?

- Belgeleri Çerveteski imzaladıktan sonra izin almış ve vapuru ile Gorkiyef hareket etmiş olabilir. Bu, her halde Viçef'den araştırılıp, sorulabilir.

- “Kiril” Vapuru son defa Burgaz'a ne zaman gitti?

- Doğru olarak hatırlamıyorum, fakat Ağustos sonlarında veya Eylül'de gittiğini sanırım. müdafî (sanık vekili) Aleksandır: Pervetkin'i nasıl bir denizci olarak tanırırsınız?

- İyi bir denizci olarak,

- Kaptanlar genellikle aralarında nasıl yaşarlar?

- Sürekli anlaşmazlık içinde...

- Kaptan Pervetkin ile Kaptan Saharof'un arasındaki ilişkiler sizce bilinmekte midir? - Pervetkin pek çok kereler Saharof'dan şikâyet etmekte idi.

Zanlı Pervetkin: Saharof'u düelloya çağırdığımı biliyor musunuz?

Tanık: Hayır.

Zanlı Silyanof: Vapurların Nisan ayında düzenli geliş-gidiş tarifeleri olup olmadığını tanık biliyor mu?

¹ Pratika İşlemi: Yabancı bir limandan gelen her gemi ülkeye giriş yaptığı ilk Türk Limanına yanaşmadan önce pratika işlemine tabidir. Gemilere ilişkin pratika işlemi aşağıda belirtilen esaslar çerçevesinde yapılır.

a) Geminin deniz sağlık bildirimini alınıp, risk değerlendirilmesi yapılır. Riskli bir durum tespit edilmediği takdirde serbest pratika verilir. Serbest pratika verilmedikçe gemilerin kara ile ihtilâti yasaktır.

b) Bütün gemiler; gemide bulaşıcı hastalık bulunması, bu hastalığa yakalanmış hasta veya bu hastalıktan ölmüş cenaze olması durumlarında, yolları üzerinde varacakları ilk limandaki merkeze bu durumu önceden bildirirler. Bu gibi hallerde merkez görevlileri, geminin sağlık durumunu incelemekle, gerekli sağlık tedbirlerini almakla ve pratika işlemlerini yapmakla yükümlüdürler. Riskli durum düzelmeden yetkili sağlık görevlileri dışında gemiye girilmesi veya bu görevlilerin nezareti olmadan gemiden çıkılması yasaktır. Gerekli hallerde liman başkanlığınca güvenliğin sağlanması talep edilir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. *Sahil Sağlık Deenetleme Merkezleri Yönetmeliği, Üçüncü Bölüm: Gemilerin Sağlık Denetimleri*, (Madde:12), 10 Haziran 2009 tarih ve 27254 sayılı Resmî Gazete.

Tanık: Düzenli geliş-gidiş tarifesi yoktu.

Tanık İstiraşim Kotskarof'un Dinlenmesi:

Reis (Başkan) : Vapur tayfası sıfatıyla bu yargılama hakkındaki bilgileriniz nedir?

Tanık: Sahil (Kıyı) bataryalarında asker bulunduğum için beni kurtarması konusunda Pervetkin'in yanına gittim, aracılık yapacağına ilişkin söz verdi.

- Başka bir şeye ilişkin söz oldu mu? - Hangi birliğe bağlı olduğumu sordu. Sahil bataryalarında bulunduğumu söyledim. Pervetkin bana bataryaların yerlerini ve her topun çaplarını sordu. Ben de söyledim. Bataryaların yanına kadar kolaylıkla gelip gelemeyeceğini sordu. Mümkün olabileceğini ve fakat bataryaların civarında av hayvanları bulunmadığını söyledim.

- Bu ne zaman gerçekleşti?
- Ekim ayı içinde.
- Savaş ilan edilmiş mi idi? - Evet.
- Pervetkin adresi aldı mı?
- Adresimi aldı ve muhtıra defterine yazdı.

Müdde'î-i umûmî (Savcı): Bütün bu ifadeler tutanağa geçsin.

Reis (Başkan) : Pervetkin'in kimi zaman kâğıda bir şeyler çizdiğini gördünüz mü?

- Bir keresinde kâğıda bir şeyler çizdiğini gördüm, fakat ne çizdiğini bilmiyordum. Çünkü ben pusulaya bakıyordum. Hatta Saharof'la ne görüştüklerini de işitmedim.
- Pervetkin senin salıverilmen için girişimde bulundu mu?
- Girişimde bulunduğunu sanmıyorum.

Vapur Şirketi Muhasebecisi Yanakis İsteviçef'in Tanıklığı:

Seferberlik ilânı üzerine dâire memurlarının vapur tayfalarının görevlerine son verilmesi gereği duyuldu. Yalnız Kotsarof çıkarılmadı. Geldi, niçin serbest bırakılmadığını sordu. Vapura bir süvari lâzım olduğunu söyledim. Kotsarof'un terhîsi için Pervetkin geldi, aracılık yaptı. Müdde'î-i umûmî (Savcı) elde etmiş olduğu yeni bilgileri Mahkeme heyetine sundu.

Bunun üzerine tartışma çıktığından dolayı hâkimler müzakere odasına çekildi.

Mahkeme heyeti, müdde'î-i umûmî (savcı) tarafından meydana çıkarılmış olan belgenin hukukî bir değeri olmadığından kabul edilmemesine karar verdi.

Zanlı Pervetkin: Rusya Konsolosu için İstanbul'dan bazı şeyler almağa beni görevlendirdiniz mi?

Tanık İsteviçef: Pervetkin'e İstanbul'dan bazı şeyler alması için para verdiler. Fakat bilmem ne sebeple Pervetkin üstlendiği siparişi yerine getirmedi.

Heyet-i hâkime (Mahkeme heyeti) Kaptan Çerveniski ile Viçef'in de çağrılmasını ve sicil defterlerini birlikte getirmelerini istedi.

Müdde'î-i umûmî (Savcı): Pervetkin orduya gönüllü olarak katılmayı istemiş mi?

Tanık: Evet, kışlada daha iyi hizmet görebileceğini söyledi. Eğer askerî hizmete girerse aylığını keseceğimizi söyledim. Vapuru değiştirdiklerinde Pervetkin'in tayfası yoktu.

Tanık Kotsarof:

Müdde'î-i umûmî (Savcı): Seni terhîs etmeleri için aracılıkta bulunması konusunda Pervetkin'in yanına ne zaman gitdiniz? Şirket müdüriyetine gitdikten sonra mı yoksa daha önce mi?

Tanık: İlk önce onun yanına gittim.

- Savaş başlamış mı idi?
- Yalnız seferberlik bitmek üzereydi.

Tanık Bojilof, hiçbir şey hatırlamadığını söyledi.

Tanık Tesonkof da aynı cevabı verdi.

“Varna” Vapuru Kaptanı tanık (Targof)'un beyanları:

Reis (Başkan) : – Kaptan Saharof sizden harita almak için yanınıza geldi mi?

Kaptan Targof – Boğaziçi haritasını almak için geldi. Fakat “Sofya” Vapuru'na gelmişti.

Tanık Mariya İvanova İstanbul'dan Silyanof'dan iki mektup aldığını söyledi. İkinci mektubunda trenle ve Mustafa Paşa yoluyla gelemediğinden dolayı üzüntülerini dile getiriyordu.

Tanık İvan (Pratekof)'un Dinlenmesi:

Müdde'î-i umûmî (Savcı): – Vapurdan niçin çıkarılmıştır?

- Hırsızlık ettiği için. Son defa olarak (Kiril) Vapuru ile ve Kaptan Çerveniski ile Ağustos'un on beşinde seyahat ettim. İkinci defa olarak Burgaz'a dönülüp dönülmediğini bilmiyorum. Kaptan Gorkiyef'in gidip gitmediğini bilmiyorum.

Tanık Espas Antonof:

Reis (Başkan) : – Silyanofla İstanbul'da karşılaştınız mı?

Antonof – Evet, kendisiyle uzun süreden beri tanışıyorduk.

Reis (Başkan) : – “Boris” Vapuru'nun geleceğini söylediniz mi?

Antonof – Hatırlamıyorum. Yalnız Silyanof'un İstanbul'da bulunduğunu Kaptan Pervetkin'e söylediğimi biliyorum. Gazeteci sıfatıyla indirimden yararlanarak, vapurla seyahat etmesi için konuşuldu. Başka bir şey görüşmedik.

Zanlı İspisarevski: Tanık beni tanıyor mu? İstanbul'a ticaret için geldiğimi işitmiş mi?

Antonof: Kendisini tanıyorum. Kaşkaval (peynir) ticaretinden söz etti.

Tanık Çernief:

Kaptan Saharof'u çoktan beri tanıyorum. “Boris” Vapuru'nun İstanbul'dan dönüşünden iki üç gün sonra eşi (karısı) bana Saharof'un gizli bir işle Sofya'ya gittiğini söyledi. Saharof kardeşi ile birlikte bir haritayı incelemekte olduklarını görmüş ve kocası bu haritayı Sofya'da Rusya Sefâreti'ne (Büyükelçiliği'ne) gösterdiğini söylemişti.

Bu hizmetine karşılık çok az para vermişler. Siyasî durumun belirgin bir hale gelmesinden sonra verilmiş olan Boğaziçi haritasının bizce tehlikeye yol açabilecek bir şekilde dönüştürüleceğine

hükm etdim. Bu işi önemli bir biçimde düşünmeye ve muhâkemeye (kafamda ölçüp biçmeye) başladım. Burukof'a da durumdan haberdar edilmesini önerdim. Haritayı ben görmedim. Saharof'un eşi (karısı) bu haritanın Boğaziçi haritası olduğunu bana söyledi. Bu işleri Milletvekili İsmail Arnavudof'a da haber verdim.

Reis (Başkan) : İsmail Arnavudof'a ne zaman haber verdiniz?

Tanık: Ağustos ayı içinde, fakat İsmail Arnavudof kendisine hatırlattığım şeyi söylemeyi uygun bulmadı.

Reis (Başkan) : Haber verilmesi gereken yere niçin haber etmemiş?

Tanık: 200-300 franka bir askerî plan satılması ciddi bir iş olamayacağına hükmetmiş.

Reis (Başkan) : Bizim hükümetimize bunu niçin haber vermemiş?

Tanık: Belgeleri yokmuş.

Reis (Başkan) : Saharof'a gönderilen bir mektuptan bilginiz var mı?

Tanık: Eşi (Karısı) bir şey söylememiş, eğer Saharof mektubun eşinde (karısında) bulunduğunu bilmeseydi alacaktı.

Vaktin geç olması üzerine toplantı ertesi güne uzatılmıştır (BDH. K:391, D:39/1549, D: 033-04); (Tanin: 21 Mart 1332/ 3 Nisan 1916).

Sayfasında Yer alan Haberin Günümüz Türkçesi'ne Uyarlanmış Hali.

Tanîn 23 Mart 1332 (5 Nisan 1916)

Rus Casusları

Martın beşinci günü öğleden sonra da tanıkların dinlenmesine devam edilmiştir.

(Zanlı Saharof'un kardeşi olayı ilk haber veren) tanık Hristo Saharof aşağıdaki ifadelerde bulunmuştur: "1915 senesi Mayıs ayı içinde izinli olarak Sofya'da bulunuyordum. Küçük kardeşimle birlikte Sofya'da bulunmakta olan kardeşime rastladım. Bize Silyanof'un mektubundan ve Boğaziçi haritasından bahs etti. Adı geçen haritayı Silyanof'a vereceğini, onun da bunu bir yabancı deniz ataşesine götüreceğini anlattı."

Saharof'dan sonra tanık Mariya Platinarova çağrılmıştır. Adı geçen, demiş ki: "Aleksandır Saharof'a bir tatlıcı dükkânında rastladım. Saharof masa üzerine kâğıda sarılı bir şey bıraktı. Bu sarılı şeyin ne olduğunu merak ettim ve Boğaziçi haritası olduğunu öğrendim."

Zanlı Saharof'un küçük kardeşi olan tanık Estuban Saharof demiş ki: Mayıs başlarında Sofya'da kardeşime rastladım. Bana Silyanof'a Boğaziçi haritasını getirdiğini söyledi."

Tanık Doktor Toşkof ise aşağıdaki beyanlarda bulunmuştur: "Temmuz ayı içinde kilim almak için Tesvetkof'a gittim. Söylediği fiyatı pahalı buldum. Bana daha ucuzunu bulursan ben on bin parçasına müşteriyim" dedi. İstanbul'a gidip alacağımı ve orada ucuz kilimler bulunduğunu söyledim. Benimle birlikte gelmesini önerdim. Uygun buldu, birlikte pasaport çıkarttık, İstanbul'a gittik, Tesvetkof orada mâl satın aldı."

Başkan: Reis (Başkan) : "Köprü üzerinde (Goben) ve (Breslav) gemilerini görmek için gittiniz mi?"

Tanık Doktor Toşkof: Ben gitmedim, Tesvetkof gitmiş olabilir.

Reis (Başkan) : "Tesvetkof'un bu vapurları görmüş olmasına ihtimâl veriyor musunuz?"

Tanık: "Tesvetkof çok fazla saçmalar. Her gördüğü vapuru (Goben) ve (Breslav) gemileri sanması olasıdır. Kendisi daima önemli şeyler görmüş olmakla övünür. Tesvetkof kahvede Bulgaristan'da tanıdığı bir Türk ile uzun süre görüştü. Ne konuştuklarını bilmiyorum."

Tanık Hristof: (Silyanof) hakkında şu sözleri söylemiştir. "Silyanof'u Makedonya İhtilal Komitesi üyesi olarak bir arkadaş gibi tanıyorum. Seferberliğin ilanında (Silyanof) yanıma geldi: "Gorki! Senin Makedonya komitesi ile ilişkin var, komiteden bana dinamit alabilir misin?" dedi. Red ettim. Çünkü Silyanof'un bu isteğini yetkisi dışında bir şey olduğunu değerlendirdim."

Müdâfa'a vekili (Savunma Avukatı) Doktor Danef (Eski Bakanlardan): "Silyanof'u nasıl bir adam olarak tanırısın?"

Tanık: "Gayet iyi bir ihtilâlcî olarak tanırım" dedikten sonra Silyanof'un ihtilalci çalışmalarına ilişkin bazı övgüye değer yanlarını sırasıyla anlatmıştır.

Müdâfi (Sanık vekili) Danef: "Silyanof'un Bulgaristan'a ihânet etmesine ihtimâl verir misiniz?"

Tanık Hristof: Silyanof'un eski halini göz önünde bulunduracak olursam buna ihtimâl veremem. Ancak, şimdiki durumu hakkında hiçbir şey söyleyemem."

Zanlı Silyanof: "Tanıktan dinamit istediğim zaman bu dinamitlerin bize İstanbul için lâzım olduğunu ve bunların sesini çok yakında işiteceğini söylediğimi hatırlamıyor mu?"

Tanık Hristof: “Hatırlamıyorum, bana böyle bir şey söylediğinizi hatırlamıyorum.” Zanlı Silyanof: “son derecede sinirli bir şekilde ve taşkınlıkla iyi, madem ki hatırlamıyorsun..”

Bunun üzerine tanık Şakir Zümrebiyef (Varna İslâm Milletvekillerinden) çağrılır. Adı geçen, der ki: “Doktor Toşkof ile birlikte İstanbul’a gideceğini haber aldığım Tesvetkof’un yanına gittim. Ben de İstanbul’a gideceğimi söyledim ve birlikte İstanbul’a gittik. Tesvetkof’un İstanbul’da eşyâ ve mâl aldığı doğrudur. Ancak, kendisiyle birlikte gezmedim.”

Reis (Başkan) : “O sırada (Goben) ve (Breslav)’ın Boğaziçi’nde bulunduğunu tahmin ediyor musunuz?”

Şakir Zümrebiyef: “Bunu işitmedim. Fakat Marmara Denizi’nde denizaltılar bulunduğu ötede beride söyleniyordu.”

Sorgulama sırasında ve zanlıların ifadelerini imzalarken hazır bulunmak üzere hükümetce atanmış olan kimselerin ifadeleri alınmak için yeminleri yaptırılmıştır.

müdâfi (sanık vekilleri) bu kimseleri tartışma konumuna sokacak olursa müdde’î-i umûmî (savcı) onların da dinlenilmesi yönünü kendisi için gerekli sayar. müdâfi (sanık vekilleri) bu gibilerin de dinlenilmesi ve yemin vermesini istediğinden meseleyi değerlendirmek için Mahkeme heyeti müzâkere (görüşme) odasına çekilmiştir.

Miralay Nedef (Askerî Hâkim Albay): Tanık Kotsaref’i sorgular ve şu soruyu sorar: “Pervetkin Bulgar sahilleri haritasını yaparken vapur ne süratle hareket ediyordu?”

Kotsarof: “Adi süratle.”

Miralay: “Kaç mil süratle?”

Tanık: “Pervetkin’in emriyle yalnız 12 mil süratle.”

Miralay: “Saharof vapurda mı idi?”

Tanık: “Evet.”

Miralay: “Çizimi yapılan yerleri iyi hatırlıyor musunuz?”

Tanık: “Varna yanındaki Anastasya mevkilerini biraz geçiyorduk.”

Bu sırada Mahkeme heyeti sorgulama sırasında hükümetçe hazır bulundurulmuş olan kişilerin dinlenmelerine karar verdiğinden, bu kişilerin tamamı zanlıların sorgulamalarını, ifadelerini, tutanak kâğıtlarını imzalamak suretiyle onaylamışlardır.

5 Mart öğleden sonra yargılamaya devam edilmiştir. müdâfi (sanık vekilleri), “Balkaniska Posta” Gazetesi’nde yayımlanan bir (tefrika) (dizi yazı)da müşterileri olan zanlı Tesvetkof’la alay etmek amacıyla ve “hafif adam” deyimini kullandığından dolayı “Balkaniska Posta” Gazetesi’ne karşı gerekli önlemlerin alınmasını Mahkeme heyetinden talep etmiştir.

Müdde’î-i umûmî (Savcı) ile reis (başkan) meselenin bir gazete tefrikasına (dizi yazısına) ait olması nedeniyle zanlılara karşı hiçbir hakareti kapsamadığını ve bunun dava ile bir ilişkisinin bulunmadığını söylemişlerdir. Bundan sonra müdde’î-i umûmî (savcı), İspisarevski’ye aşağıdaki soruyu sormuştur:

“(Şahter) ile imzalanan mukâvelenâmeyi hatırlıyor musunuz? Bu (Şahter) kimdir?”

İspisarevski: “Bu ticarethane ile anlaştım, anlaşmamız Raynhard Ticarethanesi’nin mallarını Bulgaristan’a sokmakla ilgili idi. Bunu bana Zelenogorof önerdi.”

Zelenogorof: “önceden bu ticârethaneyi tanıımıyordum. Daha sonra Estoniyof bu ticârethane ile beni de tanıştırmıştı.”

Müdde‘î-i umûmî (Savcı): “Bu ne ticarethanesidir? Nasıl mallar satar ve nerede bulunur?”
İspisarevski: (Şahter) Ticarethanesi Bulgaristan’a ticarî mallar sokmaya çalışıyordu, ben de buna yardımcı oldum, aracılık ettim. Ticarethanenin büyük şehirlerde şubesi vardır. Selanik’te de bir şubesi var. Prinç, lastik gibi dışarıdan mal getirilmesiyle uğraşır. Seferberlik ilân edilmesi üzerine ticarethane kapandı.”

7 Mart, öğleden önceki yargılama. müdafîin (sanık vekillerinin), talebi üzerine çağrılmış olan Bulgar donanması kaptanlarından Çervenetski ile Viçef’in ifadeleri alınmıştır (dinlenmiştir).

Reis (Başkan) : Çervenetski’ye hitâben: “Geçen senenin Ağustosu’nda “Boris” ve “Varna” Vapurları Burgaz’da mı idi?”

Çervenetski: “Evet, 16 Ağustos’ta”

- “(Kiril) Vapuru’nun kaptanı kimdi?”

- “Ben”

- “Ya kaptan Gorkiyef?”

- “O vapurda yolcu sıfatıyla bulunuyordu.”

Bu söz üzerine Gorkiyef ortaya atılarak, vapura kendisi mi yoksa başkası mı kumanda ettiğini hatırlamadığını, ancak o sırada Burgaz’da ve vapur içinde bulunduğunu doğrulamıştır.

Sonra tanık Viçef ifadelerine devam ederek demiştir ki: “Bir akşam yağmurlu havada dönerken Kaptan Saharof’un Varna Rus Konsolosluğu önünde dolaştığını gördüm. Bu geçen senenin ilkbaharında idi. Saharof’u Konsolosluk önünde kaç defa gördüğümü hatırlayamıyorum.”

Zanlı Saharof: “Çocuğumu Fransız Okulu’na götürürken, Rus Konsolosluğu önünden geçtiğimi tanık görmemiş mi?”

Tanık: “Evet görürdüm.”

Bundan sonra uzman Kefalof haritalardaki yazıların ve çizgilerin incelenmesiyle görevlendirilmiş olduğundan, inceleme sonuçlarını beyan etmiştir. Haritaların ikisinin de aynı kişi tarafından yazılıp ve çizildiğini ancak, bu kişinin iki haritadaki yazıları olabildiğince değiştirmeye çalıştığını ortaya çıkardığını ve haritaların Pervetkin tarafından yazılmış ve çizilmiş olduğunun daha çok belirginleştiğini söylemiştir. Harita üzerindeki isimleri yazmaya başka birinin de katıldığı delillerle ortaya çıkmıştır. Silyanof’un ele geçirilen mektubundaki silinti yapılan tarih de görülmüştür.

Reis (Başkan) : (Zelenogorof’a hitâben) siz de ele geçirilen haritalarda Pervetkin’in de yazısı bulunmasını nasıl yorumlanmalı? Siz bu haritalardan biri Yakovelef tarafından size gönderilmiş, diğeri de komutanız altındaki astsubaylar tarafından çizilmiş olduğunu iddiâ ediyordunuz?” Zelenogorof: Pervetkin’in yazısı ile haritalardaki yazılar arasında ben bir ilişki görmüyorum.

Bunun üzerine bir süre ara verildikten sonra, zanlıların üzeri ve kaldıkları yerler arandığı sırada ele geçirilen evrak ve belgelerin okunmasına başlanmıştır.

müdâfi (sanık vekilleri), bu evrak arasına Silyanof’un eşi (karısı) tarafından gönderilen iki haberleşme sayfasıyla, Zelenogorof’un emniyet sandığı defterleri ve polis müfettişi olduğunu belirtir Sancak Mahkemesi’nden verilmiş bir onaylı belgenin de eklenmesini istemişlerdir. Yargılama öğleden sonraya bırakılmıştır (BDH. K:391, D:39/1549, D: 033-05); (Tanin:23 Mart 1332/ 5 Nisan 1916).

EK-7: Tanin, 27 Mart 1332 (9 Nisan 1916) tarihli ve 2630 Numaralı Sayısının 3. Sayfasında Yer alan Haberin Günümüz Türkçesi'ne Uyarlanmış Hali.

Tanîn 27 Mart 1332 (9 Nisan 1916)

Rus Casusları

Savcı (Markof)'un Nutku

Mart'ın yedinci günü öğleden sonra yargılamaya devam edilmiştir. Önce, Mahkeme heyeti müdâfî (sanık vekilleri) tarafından sunulmuş (ortaya konulmuş) olan, evrak ve belgelerin kabulünü önermiştir. Bunun üzerine müdde'î-i umûmî (savcı): “(Silyanof'a hitaben) mektubunuzu Mayıs ayı içinde yazdığınızı müstantika (sorgu hâkimine) söylediniz mi?” sorusunu yöneltmiştir.

Zanlı Silyanof: “Söyledim. 25 Nisan ile Mayıs arasındadır.”

Bu kısa konuşmadan sonra, reis (başkan) sorgulamanın sona erdiğini tebliğ etmiştir.

Bundan sonra müdde'î-i umûmî (Savcı) (Milan Markof) aşağıdaki iddianameyi (savcılık yazısını) okumuştur.

“En önemli izler, maddî izlerdir. En önemli tanıklar ise İspisarevski'nin ticaret emeliyle seyahat etmediğini gösteren tanık Nedef ve Pervetkin'in casusluğuna ilişkin Gorkiyef'in beyanlarıdır. Ben şimdi adli teşkilat sırasında, elde ettiğim izlerden daha önemli deliller elde etmiş bulunuyorum.

Suçlamanın esasları zanlıların beyanlarıdır. Görevi yalnız müstantika (sorgu hâkimliği'ne) yüklemek gerekmez, zanlıların ifadelerini kendileri yazabilmesi için kolaylık gösterilmiştir. Bundan dolayı alınan bu ifadeler gerçeği yansıtmaktadır. Hatta zanlılar arasındaki uygunluğun sorgulamanın hiçbir şekilde eleştirilemeyeceğini göstermektedir.

Silyanof'un mektubu davayı ortaya koymuştur. Bu mektup bütün olayı ve suçluluğu açıkça ortaya çıkarmıştır.

Maddi izler ve deliller çürütülemez nitelikte ve açıktır. Çünkü bunları zanlıların kendileri vermiştir.

Suçlamada zanlıların durumları ve genel olarak hareketleri göz önünde bulundurulmuştur. Davâ yalnız casusluğu içermiyor, belki bütün bir istihbarat şebekesini içine alıyor. Bu durum ve hareketleri Türkiye'ye, bundan ayırt edilmeyen bizim Karadeniz sahillerimize (kıyılarımıza) ilişkin casusluğa ilişkindir.

Casusluk başka sahillere (kıyılara) ilişkin ve diğer bir takım siyasî şartlar içinde oluşsaydı zanlılık keyfiyeti savunulmazdı. Fakat bu casusluk Türkiye'ye ve bize ilişkin olunca ve Türkiye ile aramızda bir ittifâk mevcut bulununca, zanlılar salıverilemez (serbest bırakılamaz). İttifâknâme gizli olamaz. Hatta Türkiye ile Bulgaristan arasında ittifâk mevcut olmasa bile yabancı diplomatlara hizmet etmeye izin verilemez. Oysaki zanlılar Türkiye ile Bulgaristan arasında böyle bir ittifâknâmenin varlığını göz önünde tutmalıydılar.

Bundan başka, Türkiye aleyhinde yapılacak olan casusluk bizim sahillerimizle de ilişkilidir. Bu casusluk bizim aleyhimizdedir. Bu işte siyasî işlerin genellikle sürüklendiği aşırılık görünmektedir. Casusluk nereye yönelik olduğuna bakılmaksızın sübût bulmaktadır (gerçekleşmektedir). Casusluk vardır ve bizim için zararlıdır. Rusların Türkiye sahillerine besledikleri ilginin bizim sahillerimizi de kapsadığını bilinmelidir. Bunun neden böyle olduğunu

biliriz. Bu çeşit ilgiler tanıkların ifadeleri ile doğrulanamaz, fakat mantık bizi böyle düşünmeye yöneltir.

Yakovelef bizim sahillerimizle alakadar olmamak için yemin etmemiştir. Limanımızdaki torpil hatlarıyla tahkimat hakkında sorular sormuş olmakla sahillerimizle ilişkili olduğunu ispat etmiştir.

Pervetkin'in bizim sahillerimizle ilgili olduğunu tanık Gorkiyef doğrulamıştır. Böyle olunca suç ortaya çıkmıştır. Ve buna uygun cezaların verilmesi gerekiyor.

Silyanof'un mektubunda sahilin her noktası ayrıntılarıyla ve gerçek olarak belirtiliyor. Saharof'un derhal Sofya'ya gelmesi talep ediliyor. Ve Saharof'un "arzusu" yerine getiriliyor. Bu mektup kendi kendine çok fazla şeyi anlatıyor. Mektupta torpil hatlarının nerelerde bulunduğu tamamıyla ve gerçek olarak gösterilmesi talep olunuyor. Düzenlenen haritanın asıl veya kopyasına çıkarılmış olmasında bir önem aranılmaz, ayrıntılar ve harita yalnız Boğaziçi'ne özgü değildir, bütün Karadeniz sahilleriyle ilişkisi gözönüne alınmalıdır. Bunun yalnız Boğaziçi'ne ilişkin olduğunu hiç kimse iddia edemez.

Saharof'un Sofya'ya gelmesi niçin kaçınılmaz sayılıyor? Bu gereklilik şifrede görülüyor, bu ise Saharof'un Sofya'ya yeni gözetlemeler ve haberleşmeye ilişkin yeni direktif almak için geldiğini meydana çıkarıyor, bu "derhal" gelmek için yapılan ısrar bize çok şeyler anlatıyor bunun için "casusluk" deyiminden başka bir şey kullanılamaz.

Bu casusluğun ne ölçüde ve nerelere ilişkin olduğu önemli değildir. Casusların kendilerine özgü bir yöntemleri vardır. Mektubun tarihi de önemli değildir, bu noktaya bir kıymet vermedim, fakat bugün bu tarihin 25 Mayıs olmadığını doğruluyorum.

Şifre, zanlıların iddialarını tam anlamıyla yansıtmamaktadır. Bunun başka önemi vardır.

Silyanof'un mektubu bizim sahillerimize mi, yoksa Boğaziçi'ne mi ilişkin olduğu meselesine gelince, bunun bizim sahillerimize ilişkin olduğunu söyleyeceğim.

Davanın incelenmesinde bu yön ortaya çıktı. Bu mektubta istihkamattan ve top bataryalarından bahs ediliyor. Boğaziçi'nden bahs olunmuyor. Çünkü Saharof ve Silyanof daha İstanbul'a seyahat ederken oraya ait olan bilgileri toplamışlardır.

Bu bilgilerin Anastasiya ve Süzepoli arasına ilişkin olduğu meydana çıkmaktadır. Bu bilgileri işaret ve gösterdikleri harita yoktur. Tartışmaya yol açan sorun işte bu haritadır. Yakovelef'e verilmiş bir harita var. Fakat bu harita Boğaziçi haritası değildir.

Zanlıların yaptıkları şeyleri bağlı oldukları siyasî parti kulübünde ve diğer yerlerde görüştükleri meydandadır. Yani hiçbir şekilde gizli ve kapalı bir iş değildir.

Tanık Gorkiyef yapılan keşifler ve doğruluğunun araştırılmasının Pervetkin tarafından bizim sahillerimiz hakkında yapıldığını bize söylüyor. Pervetkin Gorkiyef'i sorguya çekiyor, kendi Pervetkin'in aldığı ve Kotsarof'un adresi bunu ifade ediyor. Pervetkin'in Kotsarof'u sorguya çekmek ise kesin bir suçtur. Burgaz'da alınmış olan harita kesitleri keşiften başka ne olabilir?

Pervetkin'in Kotsarof ve Gorkiyef'i sorgulaması daha önceki durumlar ve şahıslar göz önünde tutulunca özel bir öneme sahip olmaktadır.

Bu gerçeklerin ortaya koyduğu sonuç, bizim sahillerimize ilişkin casusluktan başka bir şey varamaz.

Saharof'un tanıklığı tam değildir, gerçek olsa bile Boğaziçi'nden başka bir yer için casusluk etmediği doğru çıkmıyor. Haritaların Pervetkin'in evinde çizildiği gerçeği ortaya çıkıyor.

Bunun aksi için yapılabilecek öteki tanıklıkların bir önemi kalmaz.

İspisarevski'nin kaptanlık vazifesinin ticaretten başka bir niteliğe sahip olduğunu göstermektedir. İspisarevski'nin özel görevi Silyanof'a tamamlayıcı bazı direktifler vermekten ibarettir. Diğer bir memleket hesabına yapılmış olan casusluk meydandadır.

Casusluk ücretine ilişkin meselenin önemi yoktur, az veya çok olması bir öneme sahip değildir, sıradan bir durumdur. Basit çıkarlar özelliğine sahip olduğu ise açıktır. Bundan başka zanlıların para meselesinden dolayı küskünlükleri ve sızlanmaları vardır. Bu da basit çıkarlara bir delildir, ancak tek delil bu değildir. Siyâsî sebepler ve görüşler de vardır. Zanlıların kendileri bunu saklamayıp, bizzat kendileri söylüyorlar. Görüşlerinde, dâr sosyalistlerde olduğu gibi, bir bağnazlık var.

İspisarevski ile Silyanof'un ilişkisi Zelenogorof tarafından kurulmuş, Zelenogorof aracılığı ile Rusofil ocağı meydana getiriliyor. Bu Rusofillerin inancı kendilerini bu harekete ulaştırmaktan geri kalamazdı. Rusya'ya casusluk suretiyle iş tutmaya karar verildikten sonra bu casusluğun Varna ve Burgaz için de yapılmasına niye ihtimâl verilmesin?

Zelenogorof bu kitlenin ruhudur, diğer zanlılar onun girişimi ile katılıyor. Yakovelef ile olan bağlantıyı o kurup ve devam ettiriyor.

Zelenogorofla Silyanof'un bağlantısı para gönderilmesi suretiyle ve İspisarevski'nin bağlantısı ise mektuplarla kurup sürdürülüyor.

Bütün haberleşmeler Zelenogorof aracılığıyla yapılıyor. Pervetkin'in onunla tanışıp tanışmadığı o kadar da önemli değildir. Zelenogorof'un Pervetkin'e gönderdiği mektup da bir delildir. Aynı şekilde Zelenogorof'un şifre ile alınmış adresi şifrede belirtilmiştir.

Diğer deliller Zelenogorof'da ele geçirilmiş olan haritalar yazısıdır.

Bütün bu bilgiler Zelenogorof'un bir ulaşım zinciri oluşturduğunu ve haftada iki üç kez Yakovelef'in evine gittiğini gösteren ispatlarındandır. Bunlar Zelenogorof'un, Yakovelef'in doğrudan doğruya Rus ajanı olduğunu gösterir. Zelenogorof'un yanında ele geçirilen birçok haritaların kendi itirâfı gibi eline öyle tesâdüfen düşmüş haritalar olmadığını göstermektedir.

Saharof'un casusluğa katılımı Pervetkin'in sözlerinden anlaşılıyor. Saharof'un bu kitleye girişi ise tesadüfi değildir. Diğer üyeleri derhal tanınması lazımdır.

Haritaların keşifler konusunda özel bir önemi vardır. Bizim sahillerimiz için bir öneme sahip olanlar burada değil, Yakovelef'tedir. Bu haritalarla Yakovelef'teki haritalar arasında ilişki ve bağlantı vardır. Buradaki haritalarda da bizim sahiller tesadüfi olarak çizilmemiştir."

Savcılık İddianmesinin gerisini ertesi güne bırakılarak, Mahkeme heyeti toplantıya ara vermiştir (BDH. K:391, D:39/1549, D: 033-06); (Tanin: 27 Mart 1332/9 Nisan 1916).

ISSN: 2587-2621

Volume 3 Issue 1, March 2019

Makale Gönderim Tarihi: 23.02.2019

Makale Kabul Tarihi: 03.03.2019

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNİN SİYASİ VE STRATEJİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Evaluation of National Struggle in Political and Strategic Terms

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KILIÇ

İstanbul Okan Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü,

E-posta: mehmet.kilic@okan.edu.tr,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3007-1873>

Öz: Osmanlı Devleti, siyasi bağımsızlığının yitirilmesi anlamına gelen Mondros Ateşkes Anlaşması'nı 30 Ekim 1918 de imzalamıştır. İtilaf Devletleri, anlaşma maddelerini gerekçe göstererek Osmanlı coğrafyasını paylaşmaya yönelik kendi aralarında yaptıkları gizli anlaşma kapsamında Anadolu'yu dört bir yandan işgale başlamışlardır.

Başkent İstanbul 13 Kasım 1918'de işgal edilmiş, 5 ay gibi kısa bir süre sonra, 15 Mayıs 1919'da Yunan ordusu, İtilaf Devletleri'nin özellikle de İngiltere'nin desteği ile İzmir'e çıkmıştır. Bu işgaller, Anadolu'nun her tarafına yayılmış, isyanlar artmış, azınlıklar yıkıcı faaliyetlere girişmişlerdir. Tüm bu olaylar neticesinde, manda ve himaye düşünceleri ortaya atılmıştır. Bu düşüncelerin gerekçelerini mantıklı bulmayan Mustafa Kemal Paşa, bu iş artık millete kaldı diyerek tek çarenin ulus egemenliğine dayanan tam bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak olduğu şeklinde açıklamış ve kongrelerde ulus egemenliği esasını ilke olarak halka benimsetmiştir. Bu düşünceden hareketle, yurdun her köşesinde "Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri" şeklinde teşkilatlanmaya gidilmiştir. An itibarıyla mevcut olan ulusal güç unsurları, ulusal iradenin emrinde kullanılarak yeni bir Türk devleti kurma hedefine ulaşılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Millet iradesine dayanarak kurulan yeni Türk Devletinin kuruluş aşamasına kadar geçen Milli Mücadele sürecini, siyasi ve stratejik açıdan değerlendirmektir. Döneme ait olaylar kronolojik olarak incelenmiş, Milli Mücadele olgusunun, siyasi ve stratejik ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Özgürlük, Bağımsızlık, Ulusal Güç, Ulusal Siyaset

Abstract: Ottoman Empire signed Armistice of Moudros, which resulted in elimination of its political independence, in October 30, 1918. Entente States started to occupy all over Anatolia within the secret agreement made in order to share the Ottoman lands, by showing the articles of Armistice of Moudros as grounds.

The capital İstanbul was occupied in November 13, 1918; in May 15, 1919 the Greek army moved to İzmir with the support of Entente States, especially England. Such occupations spread throughout Anatolia, rebellions increased, and minorities started to carry out destructive activities. As a result of all such events, mandate and conservation ideas came to the fore in order for liberation of a nation which was about to go out of existence. Mustafa Kemal Pasha, who did not find such ideas reasonable, told that it was the nation's work then, and explained the sound and real decision as foundation of an independent new Turkish State based on national sovereignty, and made the public adopt the national sovereignty as principle in congresses. To this end, countrywide resistance organisations were established. National power elements of the time were used within the order of national will and the aim of founding a new Turkish state was achieved.

The objective of this study is to evaluate the National Struggle process, lasting until foundation stage of the new Turkish state founded on national will, in political and strategic terms. Events of the period have been examined chronologically, and political and strategic relation of National Struggle concept has been tried to be put forward. **Keywords:** Freedom, Independence, National Power, National Politics

Giriş

O dönemin koşulları düşünüldüğünde, Kuruluş ve yükselme döneminde ileri devlet düzeni kurmayı başaran Osmanlı Devleti, bu sistemi sonuna kadar koruma başarısını gösterememiş, 1683'te ikinci Viyana yenilgisiyle yayılışının Viyana'ya kadar olduğunu, bu sınırı aşamayacağını anlamıştır. Osmanlı egemenliğindeki tüm uluslar 1789 Fransız İhtilali'nin ortaya attığı eşitlik, özgürlük ve milliyetçilik ideolojisinin yayılmasından yararlanarak aralarında bir yakınlaşma başlatmışlardır. Osmanlı Devleti'nin ulusal benliklerini korumalarına hoşgörülü davrandığı bu topluluklar Batılı devletlerin de kıskırtması ile egemenliklerini elde etmek için bu fırsattan yararlanarak ayaklanmışlardır.

Osmanlı Devleti bu tarihten itibaren Avrupa'daki topraklarını kaybetme sürecine ve büyük sıkıntılar içine girmiş ve siyasi bağımsızlığını kaybetme noktasına gelmiştir. Böylece, ulusun kurtuluşunun manda ve himayenin kabulü ile mümkün olabileceği (Karacan, 2006, s.212) düşünceleri ortaya atılmıştır. Ne yazık ki bu düşünceleri İstanbul'daki bazı aydınlar da savunmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa padişah ve hükümetin teslimiyetçi tutumunu, manda ve himaye düşüncelerini bağımsızlık anlayışına uygun bulmamıştır. Tek çarenin, "Ulus egemenliğine dayanan tam bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak" (Atatürk, 1986, s.19) olduğu şeklinde açıklamıştır. Bundan sonra verilecek mücadele bu kararın gerçekleşmesine yönelik olacak ve kararlılıkla sürdürülecektir.

Yeni bir Türk Devleti kurma kararının uygulanma alanı olarak Anadolu seçilmişti. Bunun için bir an önce Anadolu'ya geçmek, içinde bulunulan tehlikeyi doğrudan halka anlatmak ve halkın iradeyi eline almasını sağlayarak mücadeleyi başlatmaktı. Bunu gerçekleştirmek için 1919 yılının ilk aylarında cephelerden silah arkadaşı, okullardan sınıf ve sıra arkadaşlarıyla İstanbul / Şişli'deki evde görüşerek düşünce birliğine varmış, sınıf ve silah arkadaşlığı bu sefer de düşünce arkadaşlığına hatta akrabalığına dönüşmüştür. Şimdi sıra Anadolu'ya geçmenin yollarını aramaya gelmişti. Anadolu'ya nereden ve nasıl geçileceğini düşünürken fırsat kendiliğinden ortaya çıkmış, İngilizlerin isteği üzerine Samsun bölgesinde asayiş sağlamak için Mustafa Kemal Paşa 9. Ordu Müfettişi olarak görevlendirilmiş, (Atay, 1985, s.135) 16 Mayıs 1919 günü İstanbul'dan ayrılarak Anadolu'daki mücadelelere başlatmıştır.

Samsun'dan Anadolu'daki genel duruma bakıldığında ordu dağıtılmış, silahları elinden alınmış ve alınmaya devam ediliyordu. Halk ise bir lokma ekmeğe muhtaç, kullanacak silahı ve atacak kurşunu yoktu. Vatan ise her taraftan işgal edilmeye başlanmıştı.

Mustafa Kemal Paşa, düşündüğü siyaset ve stratejiyi uygulamaya koyarken içinde bulunulan durumu ve şartları dikkate alarak başlangıçta iki şeyin temel koşul olarak özellikle bilinmesini ve ulusal siyaset olarak uygulanmasını istemekteydi. (Atatürk, 1986, s.17)

1.İtilaf Devletleri'ne karşı düşmanca davranış içerisine girilmemesi,

2.Padişah ve Halife'ye canla, başla bağlı ve sadık kalınması, idi.

Bu iki temel koşula dayanan uygulama; zamanı gelince, durum ve şartlara bağlı olarak değişikliğe uğramıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'dan sonra geçtiği Amasya'da Kurtuluş Mücadelesinin ilk yazılı belgesi olarak arkadaşları ile birlikte Amasya Kararlarını imzalayıp kararlara dayanan Amasya Tamimini yayımlamışlardır.(Atatürk, 2003, s.105-106)

Tamimde “Ulusun bağımsızlığını yine ulusun azim ve kesin kararı kurtaracaktır” (Kılıç, 2009, s.83) şeklinde alınan karar Erzurum Kongresi'nde“ Kuvay-ı milliye'yi etken, ulusal iradeyi egemen kılmak esastır” (Atatürk, 1986, s.89) şeklinde eyleme sokularak mücadele halk ile başlatılmıştır. Niçin halk ile başlatılmıştır? Çünkü düzenli ordu dağıtılmış, silahları ve cephanesi elinden alınmıştı. Bu durumda uygulanacak harekâtın etkili olması için ilkin, ulusal siyaset ve strateji belirlenecek ve tespit edilen hedeflere yöneltilerek ulusal amaç elde edilecekti.

Mondros Ateşkes Anlaşması (30 Ekim 1918)

Birinci Dünya Savaşı'na Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın yanında giren Osmanlı Devleti üç kıta'nın birbirine uzak çeşitli cephelerinde ve dört yıl gibi savaş için uzun bir süreçte çok kanlı çarpışmalar yaşamış, sonunda taraf olduğu devletlerle birlikte kesin yenilgiye uğramıştır. Bu savaşta taraf olduğumuz devletler yenildiği için bizde yenik sayıldık söylemi gerçeği yansıtmamaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'nı kaybeden Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri ile son derece olumsuz ve aleyhimize gelişecek koşulları içerecek biçimde hazırlanan Mondros Ateşkes Anlaşması'nı 30 Ekim 1918'de Limni Adası Mondros Limanı'nda imzalamak zorunda kalmıştır. Bu anlaşma Osmanlı Devleti'nin siyasi bağımsızlığını bitirme noktasına getirmiştir.

Bunu fırsat bilip çok iyi değerlendiren İtilaf Devletleri, Birinci Dünya Savaşı içerisinde kendi aralarında yapmış oldukları gizli anlaşmalarla Osmanlı coğrafyasını paylaşma düşüncelerini anlaşma maddelerine yazarak hukuki bir gerekçe yaratmışlardır.

İstanbul'un İşgali

Osmanlı Devleti'nin hiç düşman ayağı değmemiş 465 yıllık başkenti ilk kez işgale uğramış ve bu işgal 4 yıl 11 ay 9 gün sürmüştür. (Bu işgal Lozan Konferansı'nda imzalanan boşaltma protokolü ile 06 Ekim 1923 tarihinde son bulmuştur.) Boğaza demirleyen gemiler toplarının namlularını Dolmabahçe ve Yıldız saraylarına çevirmiştir. Bu gemilerden karaya 3.500 kişilik bir kuvvet çıkarılmıştır. Bunun açık anlamı eylemli olarak İstanbul'un işgalidir. Bir süre sonra boğaza gelen gemi sayısı 162 parçaya çıkarılarak güçlü bir donanma oluşturulmuştur. (Akşin, 1992, s. 82.) Mustafa Kemal Paşa 13 Kasım 1918'de işgal edilmekte olan İstanbul'a geldiğinde Kartal isimli eski bir askeri botla düşman gemilerinin arasından geçerek karşıya giderken bu manzara karşısında bile umudunu, inancını ve kararlılığını yitirmeyen Mustafa Kemal Paşa, yaveri Cevat Abbas Gürer'e özellikle Yunanlıların Averof zırhlısını göstererek “Geldikleri gibi

giderler”. (Gürer, 2006, s.4.) söylemiyle tepkisini dile getirmiş, böylece emperyalizme karşı savaşı başlatmıştır.

Bir yandan İstanbul’da atandığı görevini sürdürürken diğer yandan da ulusal bir mücadelenin başlatılması için doğacak fırsatları kollayarak kurtuluş yolları aramaya başlamıştır. Memleketin içine düştüğü bu durum karşısında neler yapılabilir? Sorusuna yanıt bulmak amacıyla çeşitli çevrelerden insanlarla görüşmeler yaptığını, adeta çalmadık kapı bırakmadığını belirterek, ulaştığı sonucu şu şekilde ifade etmektedir.

“Temas ettiklerim arasında eski İttihatçılardan yahut İtilafçılardan, işgal kuvvetleri ile beraber çalışanlardan birçok kimse vardı. Ayrıca Mondros Ateşkes Anlaşması gereği ordunun terhis edilmesi üzerine İstanbul’a dönerek boşta kalanlar ile Harbiye Nezareti’nde görevli subaylardan nasıl istifade ederim düşüncesiyle kendilerini münasip şekilde yokladım. Hiç birinin Anadolu’ya geçmek şöyle dursun, yerinden bile kıpırdamak istemediklerini üzülerek gördüm”. Bunun üzerine, Anadolu’ya geçerek Türk Ulusunu durumdan haberdar etmenin gerekliliğine karar veren Atatürk İstanbul’(Atatürk, 2003, s.82)

Çalışmalarına devamla ülkenin kurtuluşunu meşru zeminlerde kalarak gerçekleştirmek için Padişah Vahideddin ile 5 Ağustos-12 Aralık 1918 tarihleri arasında çeşitli ortamlarda yedi kez görüşme gerçekleştirmiş ve olumlu bir yanıt alamamıştır. Bu arada Padişah 21 Aralık 1918’de zorunlu siyasi sebepleri gerekçe göstererek Anayasa’nın (Kanunu Esasi)’nin 7. Maddesine göre Meclis’i feshetmiştir (kapatmıştır). Mustafa Kemal Paşa çeşitli zeminlerde ve çeşitli kişilerle yaptığı bu görüşmelerin sonunda ulusal mücadele için;

- a. Padişah ve İstanbul Hükümeti’nden ümidin kesildiği,
- b. İstanbul işgal altında bulunduğu mücadele için çözüm yerinin Anadolu olduğu,
- c. Bu işin artık milletin kendisine kaldığı,
- d. Mücadelenin milli güç unsurları kullanılarak yapılması gerektiği, kararına varmıştır.

Düşündüğü kararı hayata geçirmek için uygun bir zaman da ve zeminde, çıkacak fırsatlardan da yararlanarak, Anadolu’ya geçmek ve tehlikeyi halka anlatmak için temalarını sürdürmüştür. Anadolu’da başlatılacak harekâtın en azından çekirdek kadrosunun oluşturulması gereksinim vardı. Ancak düşüncelerini paylaşacağı arkadaşları güvenilir olmalıydı. Çünkü İngiliz istihbaratı her hareketini takip etmekte, yakalamak için sebep aramakta ve fırsat kollamaktaydı. Bu durumda daha fazla bekleyemezdi. Nihayet kendilerine güvendiği okuldan sıra ve sınıf arkadaşları, cephelerden silah arkadaşlarına içinde bir sır gibi sakladığı düşüncelerini söylemeye ve onlarla birlikte hareket etmeye karar vererek görüşmelerine başlamıştır. Kimlerdi bu sırdaşları?

Kazım (Karabekir) Paşa, (Erzurum’daki 15. Kolordu Komutanı)

Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, (Ankara’daki 20. Kolordu Komutanı)

Refet (Bele) Bey,(Osmanlı Jandarma Genel Komutanlığından azledilmiş)

Rauf (Orbay) Bey. (*Deniz Kurmay Albay denizci olduğu için Anadolu’da bir göreve tayin edilme şansı olmadığından emekli olup Anadolu’ya geçmeyi düşünmektedir.*)

İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak paşalar genel karargâhta görevli buldukları için sonradan Anadolu'ya geçerek bu harekâta katılmışlardır.

Yapılan bu görüşmelerin sonunda Kazım (Karabekir) Paşa ve Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya Anadolu'ya geçerseniz emrinizde oluruz sözü vermişlerdir. Refet (Bele) Bey'de Anadolu'da bir görev alacaktır. Böylece Anadolu'da yapılacak bir harekâtın çekirdek kadrosu böylece oluşturulmuştur.

Ne acı ve düşündürücüdür ki! Mustafa Kemal Paşa, yaptığı temaslar sonunda koca imparatorlukta milli mücadelenin Anadolu'dan başlatılmasına inanan kendisi dâhil sadece 5 kişi bulabilmiştir. Ama ne olursa olsun düşüncesini eyleme geçirecektir. Çünkü inancını ve idealini her çeşit olumsuzluğa rağmen kaybetmemiştir. Bunun için Yaveri Cevat Abbas'a Şişli-Üsküdar Tavşancıl-Yarımca-Değirmendere-İzmit güzergâhını takiben gizli olarak Anadolu'ya "Geçiş Planı" hazırlatmıştır. (Gürer, 2006, s.222-223) Bu arada tarihin akışı devam etmiş, 15 Mayıs 1919'da İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilmiş, bu işgal 9 Eylül 1922'ye kadar 3 yıl 4 ay 24 gün sürecektir.

21 Nisan 1919'da İngiliz Yüksek Komiser Amiral Calthorpe, Samsun ve çevresinde Türklerin Rum ve Ermenilere zulüm ve işkence yaptığı şeklinde gerçek dışı bilgiyi Hariciye Nezareti'ne Nota olarak göndermiştir. Notada, bölgenin düzeninin sağlanması istenmiş, şayet sağlanamazsa bu görevi kendilerinin üstleneceği belirtilmiştir. (Çekiç, 2001, s. 163) Bu açık bir 'Protesto' dur. Bu gelişme üzerine İstanbul Hükümeti İngilizlerin isteğini yerine getirmek için Mustafa Kemal Paşa'yı Samsun ve çevresinde sözde bozulan asayişin tekrar sağlanmak için Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak görevlendirip (Turan, 2008, s.361) Samsun'a göndermiştir.

Böylece Mustafa Kemal Paşa açısından beklenen fırsat kendiliğinden doğmuş, adeta altın tepsi içinde sunulmuştur. Hükümet bu görevlendirme ile Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırma isteğine de bir gerekçe bulduğunu düşünmektedir. (Atay, 1998, s.90-113.)

Mustafa Kemal Paşa yeni görevine başlamak üzere, 16 Mayıs 1919'da İngiliz istihbaratının Bandırma Vapuruna verdiği vize ile İstanbul'dan ayrılıp 19 Mayıs 1919 günü Samsun'dan Anadolu'ya ayak basmıştır. Görevlendiren makam kendisinden şu vazifeleri yapmasını istemiştir. (Kılıç, 2013, s.219.)

a. Samsun ve çevresinde baş gösteren söz konusu asayişsizliğe son verilmesi ve bölgede başlamış olan ulusal direniş hareketlerine engel olunması, b. Asayişsizliğin sebeplerinin tespit edilmesi,

c. Bölgede öteden beri dağınık durumda bulunan silah ve cephanenin toplanarak koruma altına alınması,

Tamamen İngilizlerin isteği olan bu görevlerin yerine getirilmesinde saltanat tacının ve tahtının korunacağı düşünülmüştür. Ayrıca bu görevler nereden bakılırsa bakılsın İtilaf devletlerine hizmet eder nitelikteydi. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktığı andan itibaren bu görevleri bir yana bırakıp işgal altındaki İstanbul'da kaldığı altı ay süreyle çeşitli kesimlerden kimselerle yaptığı görüşmeler sonunda destek bulamamasına rağmen, kafasında ulusal güç unsurlarının kullanılmasını içeren bir kurtuluş planı oluşturmuştu. O'na göre milletle birlikte Anadolu'dan bir harekât milli güç unsurlarıyla başlatılarak ulusu esaretten, vatani işgalden kurtarma amacına ulaşılabilecekti.

19 Mayıs 1919 günü Samsun'dan Anadolu'daki şartlara yakından bakıldığında yıllar süren ve birbirini takip eden harplerin ve Birinci Dünya Savaşı'nı Osmanlı Devleti açısından sona erdiren

Mondros Ateşkes Anlaşması'nın getirdiği tablo karşımıza çıkmaktadır. Bu tabloya baktığımızda ulusal hedeflerin ele geçirilerek ulusal amacın gerçekleştirilmesini sağlayacak olan milli güç unsurlarının ne durumda olduklarını net olarak görebiliriz.

1. İnsan Gücü Unsuru

- a. Osmanlı Devleti'nin 1914 yılı başında toplam nüfusu 26.3 milyondur. Anadolu'nun nüfusu ise 13.402.000'dir. Bu nüfus, Birinci Dünya Savaşı sonunda 8.5 milyona inerek insan gücünün %60'ı kaybedilmiş, savaş sonrası kalanlar yaşlı, çocuk ve kadınlardan oluşmaktaydı. (Eldem, 1994, s.4.)
- b. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na katıldığında silah altında buluna 150.000 kişilik askeri gücü yeni cephelerle 2.850.000'e çıkarılmış ve savaşa bu sayı ile girmiştir. Savaşın sonunda Ateşkes Anlaşması imzalandığında Osmanlı Devleti 2.290.000 (%80) zayıf vermiş, geriye 560.000 (%20) asker kalmıştır. (Bayur, 1993, s.788)
- c. Savaşın sonunda Anadolu 18-35 yaş grubu gençlerini şehit vermişti. Bu gençler eli silah tutan, eli saban tutan ve üretim unsuru olan dinamik gençlerdi. Bu durumda tüten bacalar sönmüş, Anadolu çocuk, kadın, ihtiyar, yetim ve dular diyarı haline gelmişti.
- d. Zararlı cemiyetler Anadolu'da işgalin başlamasıyla birlikte kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için her ortamdan yararlanmaya çalışmaktaydı.
- e. Bulaşıcı hastalıklarla (Tifo, Tifüs, Sıtma, Tüberküloz vb.) mücadele sağlık kuruluşları, sağlık personeli ve ilaç yetersizliğinden dolayı büyük ölçüde aksamaktaydı.
- f. İşbirlikçiler (içimizdeki ekmek bilmezler) zararlı çalışmalarını bütün gayretleriyle işgalcilerin hesabına sürdürmekteydiler.

2. Ekonomik Güç Unsuru

- a. Para sıkıntısı hat safhaya ulaşmış, yokluk ve yoksulluk halkı perişan hale getirmişti. Halkın elinde yiyecek lokması yoktu.
- b. Tarım ilkel tarım teknolojisi kullanılarak yağmur suyu ile yapılmaktaydı. Bu olumsuzluğu üretime önemli katkı sağlayan genç nüfusun silahaltında olması, büyükbaş hayvanların da askerlerin emrine verilmesi daha da artırmıştı. (Tokgöz, 1999, s.5)
- c. Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve mali kaynaklarını denetim altına alan Duyun-u Umumiye İdaresi dış borcu ödemek için emrine verilen vergileri ve gümrük resimlerini toplama hakkına sahipti. (Eldem, 1994, s.182-185) Böylece devlet ekonomik bağımsızlığını yitirme noktasına gelmişti.
- d. Adli, mali, ekonomik ve yönetsel alanlarda yüzlerce yıl sürüp giden kapitülasyonlar halkın belini bükmeye devam ediyordu. (24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile kaldırılmıştır.)
- e. Dış borç 19 Mayıs 1919 tarihi itibarıyla 303,7 milyon, örtülü ödenekte 250 tl kalmıştı. Bu borç Lozan Antlaşması ile 107,528,463 liraya indirilmiş, ve 1 Aralık 1928 tarihli Paris Sözleşmesi'ne göre ödeme planı yıllık taksitler şeklinde düzenlenmiştir. İlk taksit 1929'da 2000 altın lira olarak başlatılmış, son taksit 25 Mayıs 1954 yılında bitirilerek tüm borç sonlandırılmıştır. (Özdemir, 2010, s113-114)

f. Yıllar süren harplerde verilen zayıfın çoğunlukla gençlerden oluşması ekonomiyi olumsuz yönde etkilemişti.

g. Uzun süren savaşlarda çeşitli bölgelerin (Kafkaslar, Adalar, Balkanlar ve Ortadoğu) elimizden çıkmasıyla buralardaki vatandaşlarımızın sahiplisi olarak yaşadıkları topraklarının işgale uğraması sonucunda yaklaşık 400.000 kişinin Anadolu'ya göç etmeleri, iâşe (yiyecek), iskân (barınma) ve giyinme yönünden önemli bir sorun yaratmıştı. Bunların ihtiyaçları ordu stoklarından karşılanmak zorunda kalınmıştı.

3. Coğrafi Güç Unsuru

a. Osmanlı coğrafyasının yüzölçümü Birinci Dünya Savaşı sonunda 1.937.900 km² den 760.000 km² ye inerek % 60 toprak kaybetmişti. (Eldem, 1994, s.4) Bu toprak kaybı ile Hicaz, Yemen, Irak, Suriye, Filistin, Lübnan ve Mısır gibi devletler Osmanlı Devleti'nden ayrılmıştır.

b. Anadolu dört bir tarafından işgalciler (İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan kuvvetleri) tarafından işgale başlanmıştı. Samsun bölgesinde ise ayrı bir hareketlenme vardı. 9 Mart 1919 tarihinde mahalli hükümetin haberi olmaksızın Samsun'a 200 (iki yüz) İngiliz askeri çıkarılmış, 17 Mayıs 1919 günü de 100 (yüz) kadar İngiliz askeriyle birlikte 10'u Rum olmak üzere 11 (on bir) süvari ve bir kısım harp malzemesi çıkarılmıştı. (Atatürk, 2003, s.313) Doğu Karadeniz'deki bu çalışma, bölgede Pontus Rum Devleti oluşumu için bir takım işlerin yürütülmekte olduğunun göstergesiydi.

c. Güneyde ise 10 bin Ermeni, işgalci Fransızların işgaline yardım etmekteydi.

d. İşgallerle birlikte güzelim Anadolu işgalci devletlerin Mondros Ateşkes Anlaşmasının 7. Maddesine dayanarak işgal ettiği bölgelerde renk renk yabancı bayrakların dalgalandığı gelincik tarlasına dönmüştür.

e. İç isyanlar (Ayaklanmalar) her tarafa yayılmış ve tehlikeli bir hal almıştı.(İç ve dış destek imkânı da bulan 20'ye yakın isyan vardı.)

4. Politik ve İdari Güç Unsuru

a. Mondros Ateşkes Anlaşmasının 30 Ekim 1918'de imzalanmasıyla devlet siyasi bağımsızlığını kaybetmişti.

b. Saltanat, Hilafet ve hükümet işgal altında varlıklarını sürdürmeye çalışmaktaydı.

c. Devletin yönetim merkezi olan payitaht İstanbul 13 Kasım 1918'de işgal edilmişti. Bu işgal 4 yıl 11 ay 09 gün sürmüştü, 6 Ekim 1923'te Lozan Barış Antlaşması ile kurtarılmıştır.

d. Anadolu merkezden kontrol edilemez olmuş böylece devletten ve hükümetten yoksun hale gelmişti. Bu ortamdaki yararlanan zararlı cemiyetler çıkarları için var gücüyle çalışmaktaydı.

e. En kötüsü de ülkenin tüm haberleşme ve ulaşım hatları işgalcilerin kontrolüne geçmişti.

f. İşgal güçleri ve Duyun-u Umumiye İdaresi başlı başına buyruk haline gelmişti.

5. Askeri Güç Unsuru

- a. Mondros Ateşkes Anlaşmasına göre ordu terhis edilmiş, silahları ve cephanesi toplanarak işgalcilerin kontrolüne verilmişti.
- b. Yine aynı anlaşmanın 7. Maddesine göre İtilaf Devletleri Osmanlı coğrafyasında istedikleri stratejik yerleri işgal edebilecekti.
- c. Üst düzey komutanların bir kısmı işgalcilerin isteği üzerine uydurma suçlardan gözetim altına alınarak Malta adasına sürülmüşlerdi.
- d. Ulaşım ve haberleşme, işgalci devletlerin kontrolünde olduğu için çok zor şartlar altında yapılmaktaydı.

6. Psiko - Sosyal Güç Unsuru

- a. Ulus, yaşananlar karşısında umutsuz, çaresiz ve karamsardı. Halk yabancı bir yönetimin idaresi altına girmeyi düşünmeye başlamıştı.
- b. Anadolu'nun yoksulluğu, verilen zayıatın çokluğu geride kalanları büsbütün çaresizliğe ve karamsarlığa itmiş, akıtılan kanların, yitirilen canların acıları, ağıtlara dönüşmüş, bozgun hikâyeleri anlatılmaya başlanmıştı.

7. Teknolojik Güç Unsuru

Teknoloji kavramının henüz yerleşmediği o dönemde, bugünkü gibi teknoloji uygulamalarından söz etmek olanaksızdı. Ulusal Güç unsurlarının yedincisi olan teknolojik güç unsuru, (o dönemde teknoloji kullanımı olmadığından), teknoloji odaklı değil, strateji ve taktik odaklı bir yol izlemek anlamına geliyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'dan Anadolu'ya ayak bastığında karşılaştığı bu tablo, vatanı işgalcilerden kurtarıp halkı özgürlüğüne kavuşturmak için verilecek savaşta kimlerle mücadele edileceğini açık ve net biçimde ortaya koymaktaydı. Görüldüğü gibi çeşitli, oldukça karmaşık, zor değil çok zor şartlar karşısında yurtsever, aydın, asker ve hemen herkes tek başına vatanın kurtulacağını düşünemez hale gelmiş, Amerikan mandasına sığınmak, İngiliz himayesini kabul etmek ve bölgesel kurtuluş yolları aramak gibi tedbirler içeren üç çeşit kurtuluş çaresini belirtmekteydi. (Atatürk, 1986, s.17) Manda ve himayenin adına da uygarlık yolunda rehberlik denilmişti. (Karacan, 2006, s.212.)

Mustafa Kemal Paşa bu düşüncelerin hiç birini dayandığı kanıt ve mantıkları sağlam bulmadığı için kabul etmemiştir. Çünkü Türkler, tarih boyunca özgürlük ve bağımsızlığın simgesi olarak yaşamışlardır. O bu düşünceler karşısında tek bir kararın olabileceğini belirterek o kararı; "Ulus egemenliğine dayanan, tam bağımsız, yeni bir Türk Devleti kurmak" (Atatürk, 1986, s.17) şeklinde açıklamıştır. Bundan sonra verilecek mücadele bu kararın gerçekleşmesine yönelik olacak ve kararlılıkla sürdürülecektir. Bu çok zor şartlar altında bile kurtuluşa olan inancını, ümidini ve kararlılığını kaybetmeyen bir tek Mustafa Kemal Paşa vardı. O, bu olumsuz koşullarda şu hususlara güvenerek mücadeleye başlamıştır.

1. Türk milletinin en kritik anlarda bile sahip olduğu teşkilatlanma ve süratle örgütlenme kabiliyetine. (Ortaylı, 2018, s.159)
2. Türk milletinin yaşam sürecinde sahip olduğu bağımsız ve özgür yaşama anlayışına.

Bunları destekleyen düşüncesini ise 26 Mart 1937'de Ankara'da öğrenimde bulunan Bursalı gençlerin düzenlediği Uludağ Gecesi'nde şöyle dile getirmiştir.

“ 1919 senesi Mayıs'ı içinde Samsun'a çıktığım gün elimde maddi hiçbir kuvvet yoktu. Yalnız büyük Türk milletinin asaletinden doğan ve benim vicdanımı dolduran yüksek ve manevi bir kuvvet vardı. İşte ben bu ulusal kuvvete, bu Türk milletine güvenerek işe başladım.” (Atatürk,2006, s.846)

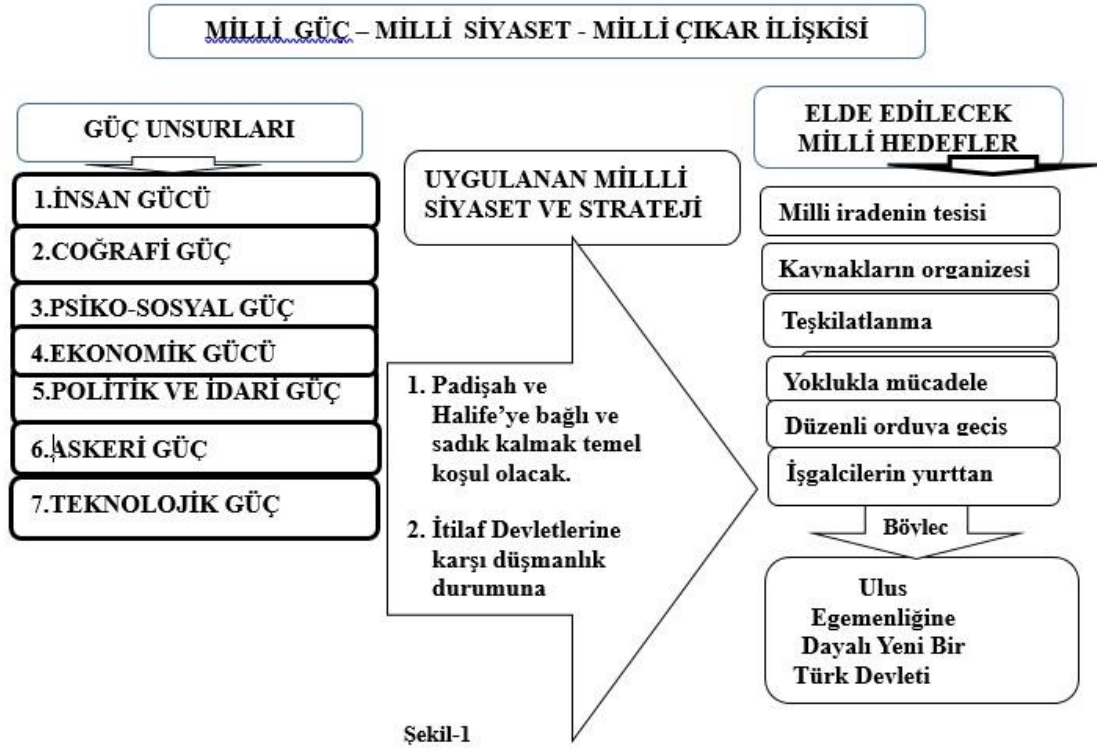
Bu değerlendirme, aynı şahıslar, aynı düşünce sistemi ve mevcut teşkilat yapısı ile çağı yakalayan bir devlet olmanın ve devamının olanaksız hale geldiğini açıkça ortaya koymakta, tutsaklıktan ve bu karanlıktan çıkış yolunun ise amaçlarda ve düşüncede olduğunu göstermektedir.

İşte bu düşünceleri rehber edinerek şartlar ne kadar olumsuz ve zor olursa olsun yoluna devam etmek için kararını şu şekilde açıklamıştır. Yapacağımız iş ulus egemenliğine dayanan, tam bağımsız, yeni bir Türk Devleti kurmaktır.

Türk ulusunun sahip olduğu bu ruh; dünyanın dört bir tarafında müstakil devletler kurarak bağımsız yaşama anlayışından gelmektedir. Bu anlayış Türkler için devlet geleneğine dönüşen Kuvay-ı milliye ruhudur. Bu ruhtur ki Birinci Dünya Savaşı ile yok edilmek ve Anadolu'dan atılmak istenen Türk'ü emperyalizme ve kapitalizme karşı verdiği inanılmaz mücadele ile 1923'ün muzaffer Türk'ü yapmıştır. (Ağaoğlu, 1974, s.44) Mustafa Kemal Paşa dıştan gelen işgalcilere karşı bağımsızlık, içte ise saltanat yönetimine karşı milli egemenlik mücadelesini bu ruhla kazanarak imkânsızı mümkün kılmıştır. O halde Mustafa Kemal Paşa'ya göre verilecek mücadele Şekil -1 de görülen ulusal güçlerle yürütülecektir.

Amaç, ulus egemenliğine dayalı tam bağımsız yeni bir Türk devleti kurmaktır. Bunu gerçekleştirmek için Şekil-1'de görüldüğü gibi araçlar (güç unsurları), ulusal siyaset ve ulusal strateji kullanılarak aşağıda sıralanan ulusal hedefler elde edilecektir.

- 1.Ulusal iradenin tesis edilmesi,
- 2.Teşkilatların oluşturulması,
- 3.İç isyanların (ayaklanmaların) bastırılması,
- 4.İşbirlikçilerle mücadele edilmesi.
- 5.Ülke kaynaklarının organize edilmesi,
- 6.Yoklukla ve yoksullukla mücadelenin sürdürülmesi,
- 7.Bulaşıcı hastalıkların insan sağlığı üzerindeki zararlı etkilerinin azaltılması,
- 8.Dış devletlere karşı diplomasi mücadelesinin yürütülmesi
- 9.Düzenli orduya geçişin tamamlanarak işgalcilerin vatan topraklarından kovulması.

Uygulanan Milli Siyaset ve Milli Strateji

Mustafa Kemal Paşa bu durumda ulusal güçlerin nasıl kullanılacağını içeren ulusal siyaset ve ulusal stratejiyi de şöyle belirlemiştir. (Atatürk,2006,s.17)

- 1.İtilaf Devletlerine karşı düşmanlık durumuna girilmeyecek,
- 2.Padişah ve Halife'ye bağlı ve sadık kalmak temel koşul olacak.

Zaman içinde olayların gelişmesine bağlı olarak değişikliğe uğrayan bu iki stratejinin gerekçeleri de şöyle açıklanmıştır.

Birinci stratejinin gerekçesi: Ülkeyi işgale girişen İtilaf Devletleri, Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri ve Avrupa'nın en güçlü devletleriydi. Bunlara karşı doğrudan savaş ilan etmek davayı daha baştan kaybetmek olurdu.

İkinci stratejinin gerekçesi: Yüzyılların kökleştirdiği din ve gelenek bağlarıyla Halife ve padişaha bağlı olan halka, bu makamların sahipleri aleyhinde söz söyleyenler bir anda dinsiz, vatansız, hain ve istenmez kişi olarak görülebilirdi. Bu da mücadelenin insan kaynağı olarak kullanılacak halkın kazanılmasını imkânsız hale getirebilirdi. Bu düşüncelerle hareket ederek milli mücadeleyi başlatan Mustafa Kemal Paşa, bu siyaset ve stratejileri neden seçtiğini şöyle açıklamaktadır. Türk ata yurduna ve Türk'ün bağımsızlığına saldıranlar kimler olursa olsun, onlara bütün ulusça silahlı olarak karşı çıkmak ve onlarla savaşmak gerekiyordu. Ancak bunu ilk günden açıklamak elbette yerinde olamazdı. Uygulamayı bir takım evrelere ayırmak ve olaylardan yararlanarak ulusun duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve adım adım ilerleyerek amaca ulaşmaya çalışmak gerekiyordu.” (Atatürk,2006,s.21)

Bu iki siyaset ve stratejinin uygulanarak amaca ulaşılması için kongrelere gidip tehlikenin halka anlatılarak halkın kazanılması ve teşkilatlandırılmasına acilen gereksinim vardı.. Yıllar süren harplerden yorgun, bitkin ve yoksul çıkan, ayrıca okuma yazma oranı % 5 civarında olan halka bütün bunlar nasıl anlatılacaktı? Ne gibi yöntemler kullanılacaktı? Hangi değerlere sahip çıkılacaktı?

Eğitim seviyesi farklılığından dolayı halk Mustafa Kemal Paşa'nın bu konudaki söylemlerini anlamada güçlük çeker düşüncesiyle kongre güzergâhı üzerindeki illerde halkın güvenini kazanmış, sözü dinlenir hatırlı din adamları konuşurulmuş, böylece halkın bütünleştirilmesinde kolaylık sağlanmıştır.

Milli Siyaset ve Stratejiyi Destekleyen Psiko-Sosyal Değerler

Alman İmparatoru Kaizer II. Wilhelm'in Osmanlı Padişahı Sultan Reşat'ı ülkesine davet etmesi üzerine yaşlı ve hasta oluşu nedeniyle Veliaht Vahideddin'in gitmesi uygun görülmüştür. Vahideddin'e askeri temsilci olarak Mustafa Kemal Paşa eşlik etmiş, seyahat süresinde Mustafa Kemal, Vahideddin'in güven ve itimadını kazanmıştır. Bu durum, Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliğine seçilmesinde etkili olmuştur.

O dönemde ve mevcut şartlarda bağımsız bir devlet kurma düşüncesi, inanılmazın imkânsızlıklarla başarılması anlamını taşımaktaydı. Mustafa Kemal Paşa yeni bir devlet kurma düşüncesini gerçekleştirmek için toplumun eğitim ve ekonomik anlamdaki eksiklikleri ve yaşanan zorluklara rağmen şu değerleri rehber edinerek başarıya ulaşmıştır. İşte o değerler;

Akılcılık: Her işte akli egemen kılmak,

Adalet anlayışı: Ödün vermeden tam uygulamak,

Toplumsal ahlak: Bu değer bir millet için güç olarak kabul edilmiş ve Kurtuluş Savaşı'nda kahramanlık ahlakına dönüşerek savaşın kazanılmasına önemli katkı sağlamıştır. İlim ve fen yolunda ilerlemek: En iyi yol göstericinin ilim ve fen olduğuna inanmak.

Özgürlük ve bağımsızlık düşüncesi: Bütün olumsuz ve zor koşullara rağmen "Özgürlük ve bağımsızlık benim karakterimdir" diyen Atatürk'ün bu düşüncesinden asla ödün verilmemiş, kararlılıkla uygulanmıştır.

Liyakat ve ehliyetten ayrılmamak: Devlet kademelerinde görev alacakların; işin ehli, o işin gerektirdiği bilgi ve becerisiyle donanmış insanlardan olması sağlanmıştır.

Bu değerler O'nun yaşam boyunca sahip çıkarak uyguladığı değerler olmuştur. Bunlar incelendiğinde görülecek ve anlaşılacaktır ki! Mustafa Kemal Paşa demek zorlukların ve imkânsızlıkların olanaksızlıklarla akılcı biçimde başarılması demektir. Bu değerlere sahip çıkarak O'nun tehlikeyi halka anlatmak ve halkı bütünleştirip teşkilatlandırmak için kongrelerde ve güzergâhlarında neler yaptığını, siyasi ve iktisadi alanda ne gibi zorluklar yaşadığını bilmeden sağlıklı değerlendirmeler yapmada zorlanırsınız.

Kongre Güzergâhlarında Yürütülen Çalışmalar

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a varışında oraya gidişine sebep teşkil eden eşkıyalıkla, asayişsizliğin sebepleri, etkenleri ve bunun ortaya çıkardığı neticeler konusunda 19 Mayıs 1919 günü mülki ve askeri makamlardan istediği asayiş durum raporlarını incelediğinde (Kocatürk, 1983, s.41) İngilizlerin İstanbul Hükümetine verdiği Samsun ve çevresindeki asayiş durum raporunun gerçekleri yansıtmadığı açıkça anlaşılmış, Mustafa Kemal Paşa bu durumu raporla (21 Mayıs 1919 tarihli 53 Numaralı rapor) Genelkurmay Başkanlığı'na sunmuştur. (Atatürk, 2003, s.314-315)

22 Mayıs 1919 günü İstanbul'da sadaret makamına yazdığı çok önemli raporda Samsun Bölgesi Rumları siyasi emellerinden vazgeçerlerse asayişin kendiliğinden düzeleceğini, ifade ettikten sonra şu çok anlamlı cümleyi yazmıştır. (İnan, 1991, s.18-19) "Millet birlik olup hâkimiyet esasını ve Türklük duygusunu hedef tutmuştur." (Atatürk, 2003,s.320) Bu ifade ile Osmanlı Hükümeti'ne kurtuluş hareketinin birliğe, ulusal egemenliğe ve Türk milliyetçiliği fikrine dayanacağını çok açık bir şekilde bildirmiştir, Bu raporun Kurtuluş Mücadelesi'nin ilk ana programını teşkil ettiği açıkça anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa sürdürdüğü bu faaliyetlere ilave olarak; halkı ve orduyu teşkilatlandırmak için harekete geçerek daha aktif olunması gerektiğini biliyordu. Fakat Samsun İngilizlerce işgal edilmeye başlanmıştı. Şehirdeki 200 İngiliz sömürge askerinin varlığı yerli Rumları şımartıyordu. İşgal altında bağımsızlık mücadelesinin yürütülmesi şüphesiz ki zordu. Ancak bu mücadele devam etmeliydi. Bunu sağlamak için Samsun'da daha fazla kalmayı güvenlik açısından sakıncalı görerek 25 Mayıs 1919 Pazar sabahı Samsun'dan ayrılıp Havza'ya gelmiştir. (Şapolyo, 1958,223.)

Havza'ya gelen Mustafa Kemal Paşa kendisini ziyaret eden sivil, idareci ve eşrafa; "Hiçbir zaman ümitsiz olmayacağız, çalışacağız. Uçurumun kenarındayız. Bizi canlı mezara sokmak istiyorlar. Son bir cüret belki bizi kurtarabilir," (Çekiç, 2001, s.219.) diyerek uyarıda bulunmuştur. 28 Mayıs 1919'da Havza Genelgesi'ni (Atatürk, 2003, 313.) yayımlayarak köylere varıncaya kadar her yerde halkın; işgali mitinglerle protesto etmesi, İstanbul Hükümeti'ne, Sadrazamlık katına ve yabancı devlet temsilciliklerine protesto telgrafları çekilmesi için sivil idare ve ordu makamlarına talimat vermiştir. Bu eylem sırasında Hristiyan halka karşı saldırı ve düşmanlık gösterisine girilmemiştir. Havza'da 30 Mayıs günü yapılan mitingin sonunda yapılabilecek her türlü saldırının silah kullanılarak önlenmesine and içilmiştir. (Gencer, A. İ.,Özel, S., 2001, s.99.)

Havza'da 6 Haziran 1919 Cuma günü İzmir şehitlerini anmak için düzenlenen mitingde konuşan ulemadan Sıtkı Hoca şu çok anlamlı söylemde bulunmuştur.

"Ey cemaat, Vatan elden gidiyor, bu sefer vatan. Hadi silahınız yok, anladık! Ama sopanız var! Düşmana karşı koymak için elde sopa lazımdır. Kazma-kürek sapınız var, o da yoksa diyelim ki yok, o da yok! Peki ya eliniz kolunuz? O da mı yok?Aha! Şöyle yumrunuz o da mı yok? Durulur mu vatan elden gittiği zaman? Yangın her yeri sardı, yanyıyoruz. Önce içimizdeki ekmek bilmez hainleri, sonrada yurdumuzu işgal eden düşmanları temizleyeceğiz. İzmir'den vazgeçmeyiz. O mübarek vatan parçasının kurtarılması neye mal olursa olsun mücadele edeceğiz." (Mütercimler, 2008, s.527.)

Mustafa Kemal Paşa kurtuluş için ulusal güce dayanmak konusunda daha önce verilen kararın ne kadar doğru olduğunu bu coşkulu kalabalık karşısında bir kere daha anlamıştır.

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa Dokuzuncu Ordu Müfettişliği görev talimatında kendisine sorumluluk bölgesindeki askerlere ve sivillere yönelik olarak verilen emretme yetkisini, millet ölçüsünde genişletip şahsen bir milli irade sözcüsü ve milli bir lider olarak İstanbul Hükümeti'ne ve işgal kuvvetlerine karşı milli çıkarları savunmak üzere ortaya çıkmıştır. (Bıyıklıoğlu, 1959, s.51.)

Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği talimat gereğince, her tarafta coşkuyla yapılan protesto ve mitingler üzerine İngiliz Karadeniz Ordusu Komutanı General Milne, 6 Haziran 1919 tarih ve 33/2097 numaralı yazıyla İstanbul Hükümeti'nden Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhı ile birlikte

İstanbul'a geri dönmesinin sağlanmasını istemiştir. (Atatürk, 1986, s.41.) Ancak, Mustafa Kemal Paşa kendisine 8 Haziran günü ulaşan bu duruma 11 Haziran tarihli yanıtında gemilerin yakıtı yok şeklinde uyguladığı oyalama ve zaman kazanma taktiği ile bu istek yerine getirilmemiştir. Böylece Paşa, Harbiye Nezareti'nin kendisini İstanbul'a çağırma emrine itaat etmeyerek içinde bulunulan tehlikeyi halka anlatma ve milli teşkilatlar kurmak için çalışmalarını sürdürmüştür.

Bu çalışmalarda bütün orduların birlikleriyle ilişki ve bağlantı sağlanmış, ulus elden geldiğinde uyarılarak ulusal örgüt kurma düşüncesi yayılmaya başlamıştı. Bu çalışmaların bir an önce kişisel olmak çıkarılması ve bütün ulusun birlik ve dayanışmasını sağlayacak ve temsil edecek bir kurul adına yapılması zaruret halini almıştı. ((Bıyıklıoğlu, 1959, s.52.)

Bir ay içerisinde (08 Haziran-08 Temmuz 1919) milli mukavemetin sivil ve askeri temellerini oluşturmuştu. Bu mukavemetin siyasi temelleri "Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri" olarak tamamen sivillerin yönetiminde millete mal edilerek kurulmuş, bu kuruluşun içerisinde asker kişiler yer almamıştır. Bu durum Birinci Dünya Savaşı'nda asker idaresinin halk üzerinde oluşturduğu yılgınlıktan kaynaklanmıştır. (Bıyıklıoğlu, 1959, s.53.)

12 Haziran 1919 günü İngiliz etkisinden uzak ve daha çok sayıda insana ulaşabileceği Amasya'ya hareket etmiştir. Paşa, karargâhıyla Amasya'ya geldiği günün akşamı iftar yemeğinden sonra hükümet konağı salonunda toplanan halka memleketin içinde bulunduğu durumu ve ne yapmaları gerektiğini belirten ve bir konuşma yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa asker olarak halka hitaben yaptığı bu ilk konuşmada amaçladığı milli direnişin ilk işaretlerini vermiştir. (Turan, 2004,223). Konuşmanın bir paragrafı şöyledir.

Memleketin her tarafında hararetle çalışmalar başladı. Türk vatanseverlerinin çabalarıyla batı illerimizde ulusal cepheler kuruldu. Amasyalılar... Ne duruyorsunuz, burada da her türlü haklarımızı korumak için Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurmalıyız ...." (Demiray,s.135)

Bu konuşma hemen etkisini göstermiş, 13 Haziran 1919 Cuma namazında Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının da hazır bulunduğu Sultan İkinci Bayezid Camiinde kürsüye çıkan vaiz hocası Abdurrahman Kamil Efendi camide bulunanlara özetle şöyle seslenmiştir:

"Muhterem Evlatlarım! Türk Milleti'nin Türk hâkimiyetinin artık hikmeti mevcudiyeti kalmamıştır. Mademki, milletimizin şerefi, haysiyeti, istiklali tehlikeye düşmüştür, artık bu hükümetten iyilik ummak bence abestir. Şu andan itibaren padişah olsun, isim ve unvanı ne olursa olsun, hiçbir şahsın ve makamın hikmet-i mevcudiyeti kalmamıştır. Yegâne çare-i halas

(kurtuluş çaresi) halkımızın doğrudan doğruya hâkimiyetini eline alması ve iradesini kullanmasıdır.” (Menç, 2002,s.96.)

Amasya’da yaşanan bu gelişmeler artık ulusun bütünleştirilmesi ve tek bir merkezden yönetilmesi için Anadolu ve Rumeli’deki ulusal örgütlerin birleştirilmesi zamanının geldiğini gösteriyordu. Bunu sağlamak için Ali Fuat Paşa, Rauf Orbay ve Refet Bele’nin katıldığı toplantıda hazırlanan ve Amasya’da bulunmayan komutanların da makine başında onayları alınan altı maddelik Amasya Kararları hazırlanmıştır. (Kılıç,2009, s.83-84.) Bu kararlar Osmanlı Hükümeti’ne ve Mondros Ateşkes Anlaşması’na resmen başkaldırışı içermektedir. Kararların uygulanması için ordu görevlendirilmiştir.

Amasya kararlarında İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri’nin kabul edemeyeceği hususlara yer verilmişti. Kararda, Mondros Ateşkes Anlaşması’na başkaldırışı içeren maddeler ayıklanarak dört maddelik ulusal savunma planı şeklinde düzenlenen ve “ Ulusal Mücadele” fikrini halka dayalı olarak ortaya koyan, halkı örgütlenmeye çağıran ve ulusal mücadeleye başlama meşruiyetinin ilk yazılı belgesi “Amasya Tamimi” (Atatürk, 1999, s.1235.) hazırlanarak 21/22 Haziran 1919 gecesi sabaha karşı bütün askeri makamlara, valilik ve mutasarrıflıklara, idari mercilere ve Kuvayımilliye Teşkilatı’na şifre ile çekilmiştir. Ayrıca, tarafsız İsviçre aracılığı ile “Anadolu’nun Sesi”olarak Birinci Dünya Savaşı’nın bütün galip devletlerine ve 1917’de savaştığımız devletlerin safında yer alan Amerika’ya bildirilmiştir. (Kutay,2008,s.109.) Böylece ulusal mücadele meşruiyetinin bu ilk yazılı belgesi bütün yurda duyurulmuştur. 22 Haziran 1919 günü ulusal kongreye çağrı genelgesi (Amasya Tamimi) İstanbul’da bulunan bazı kişilere de Mustafa Kemal Paşa tarafında genelge niteliğinde özel bir mektup halinde (Atatürk, 1999, s.1235.) gönderilmiştir. Genelge niteliğinde olan bu mektup ile İstanbul Anadolu ilişkisi açık, net ve kesin bir biçimde ifade edilmiş ve alınan kararların Anadolu’da işbaşında bulunan bütün sorumluların ortak görüş ve inanışına dayandığı belirtilmiştir. Mektupta şu çok anlamlı ifadeye yer verilmiştir. “*İstanbul’un kaşıt akımları artık Anadolu’ya ve ulusal amaçlara egemen değil bağlı olmak zorundadır.*” (Atatürk,1999, s.1235.)

Mustafa Kemal Paşa genelgede yer alan görüşleri padişah Vahideddin’e de bir mektupla (Atatürk,1997, s.18) Amasya’dan bildirmiştir.

Tamime göre mevcut tehlikeye karşı ulusal iradenin tesisi için kongreler yapılacak, ulusal direnişe hazırlanmak üzere Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri kurularak halk teşkilatlandırılacaktı. Bu iki husus Amasya Tamimi ile genelleştirilmiş ve bütün yurt sathına yayılmıştı. Buradan da anlaşılıyor ki tamimin uygulanması için ordu görevlendirilmiştir. (Kılıç,2009,s.85.)

Amasya Tamimi ile tehlike altında bulunan vatanın bütünlüğünün ve milletin bağımsızlığının yine milletin azim ve kesin kararı ile kurtarılması öngörülmüş ve bu mücadelede ulusal güçlerin kullanılması kararlaştırılmıştır. Bunun parolası başlangıçta “Kuvay-ı milliye’yi amil, iradeyi milliyeyi hâkim kılmak” (*Ulusal güçleri harekete geçirmek, ulusal istenci egemen kılmak*), sonrasında ise düzenli orduya geçmek olarak belirlenmiş, böylece vatanın, Hilafet ve Saltanatın işgalden kurtarılmasını içeren bu eylem planı ile Ulusal Bağımsızlık Mücadelesi fiilen başlatılmıştır. (Velidedeoğlu, 1990,s.5.)

Amasya Tamimi ilk defa ortaya çıkan ulusal devlet örgütlenmesi, yani siyasi güç, tam bağımsız yeni bir Türk Devleti’nin (Cumhuriyet’in) kurulmasıyla tamamen ulusa ait olmuştur. Çünkü terhis edilen ordunun yerine iradeyi milliyeyi egemen, Kuvay-ı milliye’yi etken kılmak ilkesiyle halk, ordu görevi yapmıştır. Böylece ulusal kurtuluşun çok önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur

Mustafa Kemal Paşa'nın Azledilmesi (Görevden Alınması)

Amasya Tamimini öğrenen İngilizler, Havza'dan itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın geri dönmesi için Sadarete ve Harbiye Nezareti'ne dört kere girişimde bulduktan sonra İşgal Kuvvetleri Komutanlığı bu defa Sadrazamı ve Dâhiliye Nazır'ını devre dışı bırakarak doğrudan padişahı muhatap almaya başlamışlardır. Karadeniz orduları başkomutanı İngiliz General Milne, Osmanlı sultanını hedef alarak; Mustafa Kemal Paşa ve heyetinin derhal geri çağrılmasını istemiştir. (Menç, 2013, s.266.)

Sultan Vahideddin, bu uyarı üzerine Sadrazam Damat Ferit Paşa'yı çağırıp konuyla ilgili kesin kararını Mustafa Kemal Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliğinden azledilmesini bildirmiştir. (Menç, 2013, s.266.) Bu buyruk üzerine Bakanlar Kurulu'nda 23 Haziran 1919 günü karar alınmış, ancak Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa imzalamadığı için karar kesinleşmemiş, eksik imzadan dolayı Babıali'ye gönderilememiş ve formalite olarak kalmıştır. (Özsoy, 1999, s.189.)

Azil kararının kendisine tebliğ edilmemesi üzerine yolunan devamla Erzurum'a giderken 2 Temmuz 1919 günü gecesi Erzincan'da Saray Başkâtipliğinden (Padişahın özel kaleminden) alınan telgrafta Padişah Vahideddin, Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a çağırmakta, buna olanak bulunmuyorsa barış kararlaştırılıncaya kadar iki ay süreyle hava değişimi olarak istediği yerde dinlenmesini istiyordu. Erzincan'dan ayrılıp 2/3 Temmuz 1919 gecesi Mamahatun'a geldiğinde Harbiye Nazırlığından aldığı telgrafta da aynı şekilde İstanbul'a dönmesi isteniyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın her iki telgrafa da Anadolu'dan ayrılmayacağını, ulusal kurtuluş savaşı görevini sürdürmeye devam edeceğini belirten olumsuz bir yanıt vermiştir. (Atatürk, 2005, s.33.)

03 Temmuz 1919 günü Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa gelir gelmez sıkı bir çalışma içerisine girerek, 5 Temmuz 1919 günü gecesi adeta gizli bir cemiyet kurmuşçasına ilk toplantısını yapmıştır. Toplantıda memleketin içinde bulunduğu genel siyasi durumu gözler önüne serdikten sonra, ne yapılması, hangi tedbirlerin alınması ve nasıl bir çalışma içine girilmesi gerektiğini açıklayarak; “*Arkadaşlar, tek tedbir: Hâkimiyet-i Milliyeye müstenit, bilakaydû şart müstakil bir Türk Devleti teşkil etmek ve bu hedefe behemal vasıl olmaktır.*” (Kansu, 1986, s.3036.) (*Ulus egemenliğine dayanan kayıtsız koşulsuz tam bağımsız bir Türk Devleti kurmak ve bu hedefe ne olursa olsun ulaşmaktır.*) şeklinde hedefi ortaya koymuştur.

Mustafa Kemal Paşa belirlediği hedefe nasıl gidileceğini de böyle açıkladıktan sonra sabah olmak üzereyken sözlerini şöyle bitirmiştir. “*Böyle büyük bir davayı başarmak teşebbüsünü ele alacak organizasyonun ve ulusal vazifenin başına geçecek zatın kim olacağı hakkında da kat-i (kesin) bir fikrim yoktur. Bunu tayin hakkı şu anda sizlerin, ondan öteye safha safha milletindir.*” (Kansu, 1986, s.30-36.)

Hiç vakit kaybetmeden harekâtın lideri olarak Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir. Bu yeni oluşumun lideri olan Mustafa Kemal Paşa 7 Temmuz 1919 da Trakya ve Anadolu'da bulunan bütün ordu birliklerine ve gerekenlere yayımladığı bildiriye: “*Devlet ve ulus için ulusal irade egemendir. Ordu bu ulusal iradeye bağlı ve onun hizmetindedir*” (Atatürk, 2003, s.155.) diyerek bundan sonra nasıl hareket edilmesi gerektiğini açıklamıştır.

Bu bildirim yayımlanması üzerine 8 Temmuz 1919 saat 10,30 tarihli şifre telgrafta “*Yüksek görevlerinize durumun gereği olarak son verilmiş olduğundan, hemen gecikmeden İstanbul'a dönmeleri padişahın kesin buyruğu gereğidir.*” (Atatürk, 2003, s.157.) Bu iletiye cevaben

Erzurum'dan 8/9 Temmuz 1919 gecesi sarayla yapılan bir telgraf başı haberleşmesinde; saat 22.50 de Harbiye Nazır'ına, saat 23.00'de Padişah'a, görevinden ve askerlik mesleğinden ayrıldığı kararını telgraflar çekerek bildirmiştir. Bu karar aynı zamanda ordulara ve ulusa 9 Temmuz 1919 günü bildirilmiştir. (Atatürk, 2003, s.161.) Artık Mustafa Kemal Paşa o andan itibaren; yetkisiz, makamsız, rütbesiz ve parasız olarak ve sine-i millete kalarak mücadeleye devam edecektir.

Bu olayı Birinci Dünya Savaşı sonrası dünya konjoktorüne bakarak çok iyi değerlendirmemiz gerektiğine inanıyorum. Şöyle ki, bazı ülkelerdeki liderler ülkesinin yönetimini ele aldıktan sonra, gücüne güç katmak için üniformanın içine girmeyi tercih etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa ise ülkesinin en zor durumunda ve en kötü şartlarda, inandığı demokrasi yönetimini ülkesinde egemen kılmak için halkın arasına katılarak, halk desteği ile başarıya ulaşmayı tercih etmiş, bunda da başarılı olmuştur.

Erzurum Kongresi hazırlıklarının yapıldığı sırada Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği bu karar, Türk Devrimi'nin en kritik safhasıdır. Kendisiyle eşit rütbede ancak kıdemce alt seviyede olan Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa, İstanbul'dan Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklamak için kendisine verilen emirleri yürürlüğe koymamış, aksine 9 Temmuz 1919'da O'nun kaldığı evde yanına gelerek kendisini askerce selamladıktan sonra; *"Kumandamda bulunan zabıtlar (subaylarla) askerlerin saygı ve tazimlerini arza geldim. Siz bundan evvel olduğu gibi, bundan böyle de bizim muhterem komutanımızsınız. Hepimiz emrinizdeyiz Paşam!"* (Kandemir, 1965, s.44.) Diyerek en büyük manevi destek olmuş, bu mutlu an, Mustafa Kemal Paşa'nın karamsarlığını ve tüm kaygılarını sona erdirmiştir. Bu hareket Türk Devrimi'nin önemli bir kırılma noktasıdır. Karabekir Paşa, ayrıca Mustafa Kemal'e bir makam otomobili ile emrine bir de süvari muhafız kıtası getirmiştir. (Kinross, 1969, s. 281.)

Anadolu'da en derli toplu askeri güç olarak kalan iki kolordudan birisi olan 15. Kolordunun komutanıyla birlikte hiçbir askeri sıfatı kalmayan Mustafa Kemal'in emrine girmesi çok önemli bir olaydır. Kazım Karabekir Paşa'nın bu hareketini, başta Ankara'da bulunan 20 nci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa olmak üzere diğer komutanlarda izlemişlerdir. Yalnız birkaç komutan buna cesaret edemeyerek O'nun emrine girmedi. (İnönü, 2006, s.171-172.) İstanbul'a sığınan ve çok az sayıda olan bu komutanların tutumu ordunun birliğini bozamamıştır.

Erzurum Kongresi'nin en belirgin özelliği ulusal iradeyi her şeye egemen kılmak ve her şeyin üstünde tutmak kararının alınmış olmasıdır. Mustafa Kemal Paşa kongre bittiğinde bu konuyu şu şekilde ifade etmiştir. *"Memlekette iradeyi milliye hâkim (egemen) olacak. Kuvay-ı milliye de bu iradeye tabi olacak. En mühimi iradeyi milliyeyi millet işlerinde egemen kılmak birinci gayemizdir."* (Kılıç, 2013, s.298.) Kongre bütün zorluk ve engellemelere rağmen başarıyla sonuçlanmıştır. Şimdi sıra Sivas'a geçilerek ulusal bir kongrenin toplanıp Anadolu ve Trakya'nın tek merkezden yönetiminin gerçekleştirmeye gelmişti.

Seçilen Heyet-i Temsiliye'nin Erzurum'dan Sivas'a Gitmesi

Erzurum Kongresi masraflarını ev sahibi olarak Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üstlenmiştir. Cemiyet bu amaçla halkın bağışlarına başvurarak 1500 (bin beş yüz) lira toplamış ve bunun 1420 lirasını kongre masrafları için harcamıştır. Kongre sona erdiğinde cemiyetin kasasında 80 (seksen) lira para kalmıştır. (Dursunoğlu, 1946, s.147.)

Milletin kurtuluşu için taşıdığı üniformayı, sahip olduğu makam ve yetkiyi, devletten aldığı maaşı hiçe sayarak bir gecede milletin sinesine dönen Mustafa Kemal Paşa hedefini büyük çizmişti. Hedef - Ulusal Bağımsızlık- her ne pahasına olursa olsun elde edilecekti. Bütün zekâ, enerji ve kudretini bu uğurda harcayan insanın hiç olmazsa para sorunu olmamalıydı. Sorunun borç olarak değil kendi içinden çözümlenmesi hedeflenmişti. Borç alınmasına son derece karşıydı. Heyeti Faale azasından emekli Binbaşı Süleyman Bey nasıl bir çıkmazda olduğumuzu görerek müjdeli bir konuşma yaptı. “Çocuklar ben bu işin çaresini buldum. Benim tasarruf edilmiş 900 (dokuz yüz) li-ram var. Ben bu parayı size veririm, fakat bu parayı verdiğimi ne Paşa ne de başka bir kimse bilmeyecek. Ben devletin verdiği emekli aylığı ile geçinir giderim.” (Aşkun, 1964, s101.) Bu para ile intikal için hazırlıklar yapıp kumanyalar (peynir, zeytin ve ekme) alındıktan sonra Erzurum Kongresi’nin tüzük gereğince seçtiği Heyet-i Temsiliye üyelerinin (toplam 9 üye) bölgede kalan 4 üyesi hariç 5 üyesi (kimler oldukları dipnota çıkarılmıştır) ve beraberindekiler 29 Ağustos 1919 günü üç otomobil ve üç at arabası ile yola çıkıp 2 Eylül 1919 günü akşamı Sivas’a intikalini tamamlayarak, “Mektebi-Sultani” (Lise) binasına yerleşmişlerdir.

Sivas’taki Çalışmalar (04-18 Aralık 1919)

Sivas Kongresinin toplanmasında bir taraftan işgal kuvvetleri, diğer taraftan ulusal mücadeleye karşı olanlar ve İstanbul Hükümeti’nin engelleme çalışmaları Sivas’ta da devam etmiştir.

Erzurum Kongresince seçilen 9 kişilik Heyet-i Temsiliye üyelerinden bir kısmı çeşitli nedenlerle Sivas Kongresine katılmadıklarından, karar alma çoğunluğu kaybedilmiş ve karar alınamaz duruma gelinmiştir. Bu durumu telafi için tüzük gereğince 3. Kolordu Komutanlığından ayrılan Refet (Bele) Bey Samsun temsilcisi olarak 10. üye seçilmiştir. Böylece doğu illerini temsil etmek üzere Sivas’ta bulunan üye sayısı Mustafa Kemal hariç 5’e çıkarılarak karar alma çoğunluğu sağlanmıştır. (Baykal, 1989, s.1X-X)

Bu durum karşısında karar insanı Mustafa Kemal Paşa kesin tavrını şu şekilde belirtmiştir:

“Her şeyin başında ulusal bütünlüğe muhtacız. Erzurum Kongresi Şark Vilayetlerini birleştirmiş... Fakat bu yeterli değildi. Anadolu, Şark ve Trakya’nın birliğini ve beraberliğini temin edebilmek için Sivas Kongresi’ni bütün vatan ve memleket adına ulusal bir kongre şeklinde toplamaya ve ulusal mücadeleyi bu kongrenin seçeceği Heyet-i Temsiliye’nin tek idaresine devretmeye mecburuz.”. (Goloğlu,1969,s.25.)

Sivas Kongresi 4-11 Eylül 1919 sürecinde çalışmalarını tamamlayarak Erzurum Kongresi kararlarını aynen benimseyip Anadolu ve Trakya’yı kapsayacak şekilde genelleştirmiştir. Kararlar özetle şöyle ifade edilmiştir. (Akyüz,1997, s.72-73.)

- 1.Ulusal sınırlar içinde bulunan vatan parçaları bir bütündür, birbirinden ayrılamaz.
2. Her türlü işgal ve müdahaleye karşı, ulus birlik olup kendisini koruyacak ve karşı koyacaktır.
- 3.Kuvayimilliyeyi amil ve irade-i milliye’ yi hâkim kılmak (Ulusal güçleri harekete geçirmek, ulusal istenci egemen kılmak) esastır.
- 4.Manda ve himaye kabul edilemez. Ulusal iradeyi temsil etmek üzere Büyük Millet Meclisi’nin derhal toplanması mecburidir.

5.Aynı amacı taşıyan cemiyetler “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adı altında birleştirilmiştir. Ulusal amacı gerçekleştirmek ve genel teşkilatı yönetmek için kongre tarafından bir Heyet-i Temsiliye seçilmiş, başkanlığına Mustafa Kemal Paşa getirilmiştir. (Goloğlu, 1969,s.108-109.)

Bu kurul 23 Nisan 1920’de TBMM açılıncaya kadar ulusal direniş hareketinin yöneticisi ve aynı zamanda uygulayıcısı olmuştur

Amasya Görüşmeleri ve Protokolü (20-22Ekim 1919)

Sivas Kongresi’nin seçtiği Heyeti Temsiliye Sivas’ta çalışmalarını yürütürken 20-22 Ekim 1919’da milli mücadele hareketinin çok önemli belgeleri olan Amasya Görüşmeleri ve Protokolü

(çeşitli konuları içeren 5 adet protokol) (Kılıç,2009, s.101.) imzalanmıştır. İstanbul Hükümeti azline karar verdiği, varlığını inkâr ettiği ve isyancı dediği Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’da başlattığı kurtuluş hareketini Amasya’da kabul etmiştir. “Amasya Protokolü” ile İstanbul Hükümeti Heyet-i Temsiliye’nin varlığını ve yürüttüğü ulusal mücadele hareketini resmen bakan düzeyinde gönderdiği temsilci vasıtasıyla kabul etmiş ve anlaşma imzalamıştır. Böylece yürütülen mücadeleye hukuki içerik ve haklılık kazandırmıştır. (Mumcu, 1986, s.81.) Amasya Protokolü” yeni Türk Devleti’nin kurulmasının Osmanlı Hükümeti’nce resmen tanınması anlamını taşıyan son derece önemli tarihi bir belgedir. Amasya görüşmelerinde alınan kararlar İstanbul Hükümeti Anadolu’nun kontrolüne girmiştir. (Bıyıklıoğlu, 1081, s.127.)

Bütün bu gelişmelerden sonra Mustafa Kemal Paşa durumu daha yakından izlemek üzere İstanbul’a ve cephelere trenle daha kolay ulaşım olanağına sahip Ankara’ya gitmeye karar vermiştir. Sivas Kongresi’nde seçilen Temsil Heyeti (Belen, 1983, s.142.) ile birlikte Ankara’ya gitmek için hareket tarihi 18 Aralık 1919 Perşembe saat 09.00 olarak kararlaştırılmıştır. Fakat otomobillerin lastik ve benzin sorunu vardı. Ayrıca para bulmak lazımdı. Mazhar Müfit Kansu Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğü bu sorunu şöyle anlatır.

“Mustafa Kemal Paşa: *Bunca mühim meselelerle, isyanlarla, şunlarla bunlarla uğraştık, kararlar aldık emirler verdik, emin olunuz bu kadar sıkıldığım olmadı. Ankara’ya gideceğiz, köhne, körukleri parça parça olmuş, bu kışta, karda binilmesi gayri caiz (uygun olmayan) otomobillere razı oluyoruz fakat benzin, lastik ve para bulamıyoruz. Elbette bunlara da çare bulacağız.*” (Müderrişoğlu, 1980, s.169.)

Mazhar Müfit Bey: *Geçenlerde Amerikan mektebi müdiresi Misis cenapları mektebi gezdirirken ambarın da on çiftten fazla lastik ve yirmi otuz teneke benzin gördüm.*

Mustafa Kemal Paşa: *Bundan bize ne?*

Mazhar Müfit Bey: *Parasını verir, satın alırız; parasını veremezsek borç alırız, sonra Ankara’dan parayı göndeririz.*

Mustafa Kemal Paşa: *Önce para bul, sonra lüzumu kadar lastik ve benzin satmasını Misis cenapları ile görüşürsün. Öyle Ankara’dan falan göndeririz yok.*

Ertesi gün Amerikan mektebine gidip müdire ile görüştüm. Müdire iki çift iç lastik ile iki çift dış lastik ve altı teneke benzin verebileceğini söyledi. Faturasını bedelini malzemeyi almağa geleceklerle takdim edeyim dedim. Çünkü bende, hatta ikametgâhtaki kasamızda bile bunu ödeyecek paramız yoktu. Akşam lastikler ve benzin geldi. (Kansu, 1986, s.389-390.)

Şimdi sıra para temin etmeye gelmişti. Mazhar Müfit 18 Aralık 1919 günü Ankara'ya hareket saatinde bir saat önce Osmanlı Bankası Sivas şubesi direktörü Mösyö Oskar Schmit'e giderek senet karşılığı 1000 lira alır. Bu parayla 20 yumurta, 1 okka peynir (bir okka 1282 gram) ve on ekmekten oluşan kumanya ile lisenin önünden saat dokuzda 3 otomobille Ankara'ya hareket edilir. Hava çok soğuk, yerler karlıdır. Bir taraftan da kar yağmaktadır. Otomobiller saatte ancak 25 km hız yapabilmektedir.

Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya Gelişi (27.12.1919)

Kayseri- Kırşehir yolunu takiben 27 Aralık'ta da Ankara'ya gelinir. Sivas'ta Osmanlı Bankası'ndan alınan 1.000 Liradan geriye 48 kuruş kalmıştır. Her gün çorba ve bulgur pilavı ile idare edilmektedir. Bu durumu gören Ankara müftüsü Rıfat (Börekçi) o günün mevzuatına göre topladığı 1.000 Lira parayı Temsil Heyeti'ne verir. (Kansu, 1986, s.506-507.)

İşte çalışmalar bu şartlar altında yokluklara rağmen yılmadan ve yorulmadan vatani kurtarma inancıyla yürütülmeye çalışılıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın 27 Aralık 1919 da Ankara'ya gelişi ile bu şehir Kurtuluş Savaşı'nın yönetildiği yer ve ulusal iradenin merkezi olmuştu. Ankara'ya bu ilk gelişinde 28 Aralık 1919'da Ankara'nın ileri gelenlerine ve seçkinlere memleketin genel durumunu özetleyen çok anlamlı bir söylevde bulunmuştur. Bu söylevinde ilk defa zaferle dahi işlerin bitmeyeceğini şu sözlerle ifade etmiştir. *“Bugün yapacağımız iş vatani parçalanmaktan ve milleti esir olmaktan kurtarmaktır. Ancak vazifemiz bununla da bitmeyecektir. Medeni milletler arasında faal bir unsur olabileceğimizi ispat etmemiz lazımdır...”* (Atatürk, 2006,s.39.)

Misak-ı milli (Ulusal Ant veya Milli Yemin)'in Anlamı

Misak-ı milli Türkiye'yi parçalamak amacını güden İtilaf Devletleri'ne karşı bir başkaldırı ve parçalanmayı kabul etmeme azminin güçlü bir ifadesidir. Kısaca ulusun arzuladığı ve amaçladığı hususların bir programıdır. Yeni Türkiye Cumhuriyeti, Ulusal Ant ile çizilen sınırlar içerisinde kurulmuştur.

Ulusal mücadelenin güçlenerek büyümesi ve bunun meclisten geçmesi işgal güçlerini doğal olarak rahatsız etmiştir. Çünkü onlar yeni oluşumun kendi istekleri doğrultusunda hareket edeceğini beklemekteydiler. Buna bağlı olarak padişah ve Ali Rıza Paşa Hükümeti de tedirgin olmuştur. Bu Ant'ın önemi Kurtuluş Savaşı'nın amacı bakımından da büyüktür. (Erendil, 1986, s.100-101.) Türkiye'de üç buçuk yıl sonra Cumhuriyetin ilan edileceği, Osmanlı Meclisi Mebusan üyelerinden hiç kimsenin aklından bile geçmiyordu. Çünkü hedef olarak Makam-ı Hilafet ve Saltanatın tahlisi (korunması) ile yurdun düşmandan temizlenmesi seçilmişti. İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi de başlangıçta bu hedefi kabul etmiş, düşmanın Anadolu'dan atılmasını müteakip olaylar yıldırım hızı ile gelişerek Cumhuriyet'e ulaşılmıştır. (Velidedeoğlu, 1990, s.11-12.)

Sonuç

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da iken fikir ve düşünce bazında oluşturduğu Anadolu bütünleşme ve milli mücadele hareketi,

Havza'da, Havza Genelgesiyle mitingler düzenlenerek mitinglerle işgali protestoya dönüşmüş,

Amasya'da Amasya Tamimi ile belgeye dökülmüş, Erzurum'da Erzurum Kongresi ile bölgesel irade olmuş, Sivas'ta Sivas Kongresi ile genişleyerek İrade-i Milliye'nin temsilcisi olarak Trakya ve Anadolu'yu idare edecek şekilde Temsil Heyeti şeklini almış, Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılması ile Hâkimiyet-i Milliye olarak ülkeyi yönetmeye başlamıştır.

Devletinden önce kurulmuş bir Meclis olarak bir taraftan Kurtuluş Savaşı'nı yönetirken diğer taraftan da devlet olmanın gereği olan kurumları (Anadolu Ajansı, Resmi Gazete, Bütçe, İstiklal Marşı ve Anayasa) oluşturma çalışmalarını yürütmüştür.

Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa hiçbir şekilde Hilafet ve Saltanatı hedef almamış, her hareketinde yurdun bağımsızlığı, yüce Halife ve Padişahlığın kurtarılmasını önemli bir görev olarak görmüştür.

Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak görevlendirilip yetkilendirildiği 19 Mayıs 1919 tarihinden 8 Temmuz 1919 tarihine kadar (49 gün) hukuken sahip olduğu resmi yetkilerini kullanmıştır. Görevden ayrıldığı 8 Temmuz 1919 tarihinden sonra ise resmi sıfatı kalmadığı ve soruşturma altında bulunduğu süreçte de yetkilerini fiilen kullanmaya devam etmiştir. Böylece Samsun'a çıkışla oluşturulmaya başlayan milli irade, kendi istikametinde bir nehir gibi coşarak bütün Anadolu'yu sarmaya başlamıştır. (Bayur, 1997, s.297.)

Bu süreçte kabul edilen ve uygulamaya çalışılan temel prensip Erzurum Kongresi sonunda hazırlanan bildirinin 3. maddesinde "*Ulusal kuvvetleri etken ve ulusal iradeyi egemen kılmak temel ilkedir.*" şeklinde belirtilmiştir. (Atatürk,1986, s.89.) Buna göre ulusal güç oluşturulması ve bu güçlerin ulusal irade tarafından kullanılarak ulusal çıkarları gerçekleştirecek hedeflerin elde edilmesi düşüncesini öncelikle ve süratle uygulamaya konulması için çalışmıştır.

Bu çalışmaları boşa çıkarmak için içeride isyanlara, zararlı cemiyetlere, işbirlikçilere, yokluk ve yoksulluğa, dış destekli İstanbul Hükümeti'ne karşı uygulanan diplomasi, politika ve eylemler ile dıştan gelen işgalcilere karşı an itibarıyla var olan maddi ve düşünce güçlerinin birbirini tamamlayacak şekilde ve bir bütün olarak kullanılmasıyla etkisiz hale getirilmiştir.

Atatürk'ün bu kadar karışık olaylar karşısında umudunu, inancını ve kararlılığını yitirmeden ortaya koyduğu akılcı davranışları ve liderliği sayesinde inanılmaz imkânsızlıklara rağmen başarılıdır. Böylece Atatürk UNESCO tarafından da kabul edildiği gibi emperyalizme karşı ilk kurtuluş savaşını kazanan lider olmuştur. (Özdemir, 2006,s.31.)

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'dan başlayıp Ankara'da son bulan kongre güzergâhında (SamsunAmasya-Erzurum-Sivas-Ankara) halka inanma ve güvenme prensibini bireysellikten temsil heyeti uygulamasına dönüştürmüştür. Temsil Heyeti de ulusal kurtuluşun ilk siyasi organizasyonunu ve siyasi gücünü oluşturmuştur. Kısıtlı da olsa milli güçlere dayandırılan mücadele Şekil-1'de görüldüğü gibi amaç olarak tespit edilen büyük hedefin (Ulus egemenliğine dayanan tam bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak) elde edilmesinde ortak akıl ve bilimin rehberliğini öngören siyaset ve strateji izlenerek başarıya ulaşılmıştır.

İlk adımı belgelere ve temsil heyetlerine dayanan Kurtuluş Mücadelesi ve onun devamı olarak kazanılan Kurtuluş Savaşı ile ülke toprakları düşmandan temizlenmiş, Türk milleti özgürlüğüne kavuşmuş ve uygarlık yolunda gelişmeye elverişli Türkiye Cumhuriyeti Devleti olarak modern yapısı ile tarih sahnesinde ve dünya milletler ailesinde hak ettiği yerini almıştır.

KAYNAKÇA

Arşivler

ATASE, Atatürk Arşivi, Erzurum Kongresi Bildirgesi, K. 3, Dosya: 1335/4-2, Fihrist, 12-13.

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Daire Bşk. lığı, Yayın No: 1-Gn No: 060, Başbakanlık Evrak Odası, Siyasi Kısım, Karton No. 34, Dosya No: 54/2, Belge No. 342984:

Resmi Yayınlar

Gnkur., “Atatürk” ,ATASE Başkanlığı Yayınları.

Gnkur. Harp Tarihi Bşk. lığı, Türk İnkılap Tarihi, 2.b., Ankara: Gnkur. Basımevi, 1973.

Gnkur. Bşk. lığı, Türk İstiklal Harbi, Cilt 2, Batı Cephesi Ankara: Gnkur. Basımevi.

Dergiler

HTVD, sayı 19, 52 vesika 43.

HTVD, Sayı: 4, Vesika 62.

HTVD. Yıl 2, 1 Haziran 1952, Sayı 4, Vesika 68.

Kitaplar

Ağaoğlu, S. (1973). Kuvayı Milliye Ruhu (4.Baskı). İstanbul: Baha Matbaası.

Akşin, S. (1972). İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (2.Baskı). İstanbul; Cem Yayınevi.

Akyüz, Y., Kocatürk, U., Bozkurt. G., Güneş, İ., Aybars, E., Çağan, N., Ergun, M., Bilim, C.

(1997). Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I/I, (5.Baskı). Ankara: YÖK Yayını.

Aşkun, V., C.(1964). Sivas Kongresi (2.Baskı). İstanbul: Tan Matbaası.

Atatürk, M., K.(2003). Atatürk’ün Bütün Eserleri Cilt 3, (3.Baskı). Yay. Haz.,Kurul, İstanbul: Kaynak Yayınları,

Atatürk, M., K. (2003). Atatürk’ün Bütün Eserleri,(1915-1919),Cilt 2,(3.Baskı) ,Yay. Haz.,Kurul, İstanbul, Kaynak Yayınları,

Atatürk, M., K. (2006). Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Bugünkü Dille Yay. Haz. Sevim, A., İzzet Öztoprak, İ., Tural, M. Akif.

Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Atatürk, M., K. (2005). Nutuk 1919-1927, (Yay. Hz. Zeynep Korkmaz),. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Bşk. lığı Yayını.

Atatürk, M., K. (1986). Nutuk-Söylev, Cilt I:1919–1920, (2.Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu

Atatürk, M., K. (1985). Nutuk-Söylev, Vesikalar-Belgeler, Cilt III, Belge: 26.

Atay, F. R. Kemal Atatürk Anlatıyor, İstanbul:

- Atay, f. R. (1998). Atatürk'ün Bana Anlattıkları, İstanbul, Bateş Yayıncılık.
- Aydemir, Ş. S. (1993). Tek Adam, Mustafa Kemal (1919-1922), Cilt II, (3. Baskı). İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Baykal, B.S. (1989). Heyet-i Temsiliye Kararları, (2.Baskı). Ankara, Türk Tarih Kurumu
- Bayur, Y. H. (1997) Atatürk Hayatı ve Eserleri I, Doğumundan Samsun'a Çıkıncaya Kadar, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Bayur, Y. H. (1993) Türk İnkılap Tarihi, Cilt III, 1914-1918, Ankara, TTK.
- Belen, F. (1983). Türk Kurtuluş Savaşı: Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle (2.Baskı). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Bıyıklıoğlu, T. (1959). Atatürk Anadolu'da (1919-1921) I, Ankara, TTK.
- Bıyıklıoğlu, T. (1981). Atatürk Anadolu'da (2.Baskı), Ankara Kent Basımevi,
- Borak, S. (1998). Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları 81899-16Mayıs 1919), (2.Baskı), İstanbul, Kaynak Yayınları.
- Cebesoy, A. F. (2000).Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul: Temel Yayınları
- Coşkun, A. (2008). Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 AY, İşgal, Hüzün, Hazırlık, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Çekiç, O. (2001). İmparatorluktan Cumhuriyet'e 1917-1920, İstanbul, Or Yayınları.
- Demiray, A. Resimli Amasya Tarihi, Ankara: Güney Matbaacılık Gazetecilik, A.Ş.
- Dursunoğlu, C. (1946). Milli Mücadele'de Erzurum, Ankara:
- Elçin, Ş. (1988) Hacı Dervişten Duyduklarım, Erdem Dergisi, Cilt: V, Sayı:12, Atatürk Kültür Merkezi
- Eldem, V.(1994). Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Ankara, Türk Tarih Kurumu
- Eldem, Vedat. (1994). Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi, Ankara, TTK. Basımevi.
- Erendil, M. (1986). Çok Yönlü Lider Atatürk, Ankara, Gnkur. Basımevi.
- Eroğlu, H.(1990). Türk İnkılap Tarihi, Yeniden Düzenlenmiş Genişletilmiş Yeni Baskı, Ankara, Savaş Yayınları.
- Gencer, A., İ., Özel, S. (2001). Türk İnkılap Tarihi, (8.Baskı), İstanbul: Der Yayınları.
- Goloğlu, M. (1968). Erzurum Kongresi, Ankara, Nüve Matbaası.
- Görgülü, İ. Anahtarlarıyla Türk İstiklal Harbi, İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Gürer, T. (Der.), Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer, Cumhuriyet Kitapları 2006. İnan, A. (1982). İzmir İktisat Kongresi,(17 Şubat-04 Mart 1923),Ankara: TTK.
- İnan, A. (1991). Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları, Ankara, TTK.
- İnönü, İ. (2006). Hatıralar, Sabahattin Selek (Yay. Haz.) Ankara, Bilgi Yayınevi.

- Kandemir, F.(1965) Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay, İstanbul: Yakın Tarihimiz Yayınları.
- Kansu, M. M. (1986). Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karacan, A.N. (2006). Lozan, İstanbul: Nokta Kitap.
- Kılıç, M. (2013). Cumhuriyet'in Kuruluşu ve Bir Millet'in Aydınlanması, İstanbul: Es Yayınları.
- Kılıç, M. (2009). Amasya Tamimi ve Protokolü (3.Baskı). İstanbul: Es Yayınları
- Kili, S. (2007). Türk Devrim Tarihi (11.Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayını.
- Kinross, L. (1969). Atatürk -Bir Millet'in Yeniden Doğuşu (3.Baskı).Ayhan Tezel.(Çev.). İstanbul: Sander Kitabevi.
- Kocatürk, U. (1983). Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi. Ankara: TTK
- Kutay, C. (2008). Bir Solukta Atatürk (3.Baskı). İstanbul: İklim Yayıncılık,
- Menç, H. (2002). Milli Mücadele Yıllarında Amasya Olaylar- Belgeler- Portreler (2.Baskı). Ankara: Nokta Ofset Basımevi.
- Menç, H. (1993) Milli Mücadele Yıllarında Amasya.
- Menç H. (1983) Milli Mücadele'nin İlk Kıvılcımı, İstanbul:
- Mumcu A. (1886). Milli Mücadelede Amasya Sempozyumu, Amasya Valiliği Yayını.
- Müderrişoğlu, A. (1980). Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları, Ankara: TTK.
- Mütercimler, E. (2008). Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal (3.Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları
- Ortaylı, İ. (2018). Gazi Mustafa Kemal Atatürk, İstanbul: Kronik Kitap.
- Özdemir, B. (2010/403). Osmanlı Devleti Dış Borçları (2.Baskı). Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Bakanlığı Yayını.
- Özdemir, H. (2006). Atatürk'ün Liderlik Sırları (2.Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Özsoy, O. (1999). Kurtuluş Savaşı'nın Perde Arkası, Aksoy Yayınları.
- Şapolyo, E. B.(1958). Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi (3.Baskı). İstanbul: Rafet Zaimler Yayınevi.
- Şimşir, B. (2009). Malta Sürgünleri,(4.Baskı), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tokgöz, E. (1999) Türkiye'nin İktisadi Gelişim Tarihi (1914-1999), (5.Baskı). Ankara: İmaj Yayınevi. Turan, Ş. (2004). Mustafa Kemal Atatürk-Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Turan. Ş. (2008). Türk Devrim Tarihi 1. Kitap (3.Baskı), İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Uzel, N. (2008). Atatürk'e Nasıl Vize Verdim, İstanbul: Selis Kitapları.
- Velidedeoğlu, H. V. (1990).İlk Meclis, Milli Mücadele'de Anadolu (2.Baskı). İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Yavuz, Ü. (1999). Atatürk, İmparatorluktan Milli Devlete, Belge-21, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 3 Issue 1, March 2019

Makale Gönderim Tarihi: 26.12.2018

Makale Kabul Tarihi: 24.02.2019

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'NDEN BİR İSTİHBARATÇI PROFİLİ: SERHAFİYE FEHİM PAŞA (1873-1908)

*A Spymaster Profile In The Period of Abdulhamid II: Serhafiye Fehim Pasha
(1873-1908)*

Dr. Emre GÖR

Araştırmacı.

emregor1987@gmail.com

Öz: Fehim Paşa, Sultan II. Abdülhamid döneminin en dikkat çekici isimlerinden biridir. II. Abdülhamid döneminin son devresinde Serhafiye unvanıyla Yıldız Sarayı'nda görev alan Fehim Paşa, bir devlet görevlisi sıfatından çok, yaşantısı, karakteri ve karıştığı olaylarla adından söz ettirmiştir. İstanbul'da, bilhassa Beyoğlu çevresinde II. Abdülhamid döneminin son yıllarına damga vuran ve gerçekten de o dönem içinde çekinilen bir kişi olan Fehim Paşa, Osmanlı'da kabadayı tiplemesinin de başını çeken figürlerden biri haline gelmiştir. İstanbul'daki faaliyetleri nedeniyle Fehim Paşa hakkında Avrupalı sefaretlerden çok sayıda Şikâyet alan II. Abdülhamid, onu 1907 yılı başlarında Bursa'ya zorunlu ikamete göndermiştir. Burada II. Meşrutiyet dönemine kadar kalan Fehim Paşa, Meşrutiyet'in ilan edildiği günlerde Bursa Yenişehir'de, arabasının önünü kesen bir grup tarafından linç edilerek öldürülmüştür. Bu çalışmada, II. Abdülhamid döneminin bu ilginç kiŐiliđinin istihbarat faaliyetleri ve istihbaratçı kimliği üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fehim Paşa, II. Abdülhamid, Serhafiye, hafiyeler, istihbarat.

Abstract: Fehim Pasha is one of the most remarkable figures of the period of Sultan Abdulhamid II. Fehim Pasha, who served in the Yıldız Palace with the title of Serhafiye in the last period of the Abdulhamid II, made a name for himself with his life, character and events in which he was involved, rather than his attribute as a government official. In Istanbul, especially around Beyoglu, Fehim Pasha during that period, became one of the leading figures of the rowdy in Ottoman. Due to his activities in Istanbul, Abdulhamid II, received many complaints from the European embassies about the Fehim Pasha; sent him to Bursa in early 1907. Fehim Pasha, who remained there until the constitutional monarchy period, was killed by a group who cut the way of his car in Bursa Yenişehir at the time of the constitutional monarchy. This study focused on the intelligence activities and intelligence identity of this interesting personality of the Abdulhamid period.

Keywords: Fehim Pasha, Abdulhamid II, Serhafiye, hafiyeler, intelligence.

Giriş

1876 yılında, Osmanlı İmparatorluğu'nun en çalkantılı dönemlerinden birinde tahta oturan Sultan II. Abdülhamid, 1877-78 Meşrutiyet devresinin ardından imparatorluğu mutlak bir idareyle 1908 yılına kadar yönetmiştir. Bu mutlak dönemde Sultan'ın ikâmetgâhı Yıldız Sarayı, Bâbîâlî ile birlikte ve hatta Bâbîâlî'den de önce imparatorluğun yönetiminde söz sahibi olmuştur. Üç kıtaya yayılmakta olan büyük bir imparatorluğun yönetim merkezini Yıldız Sarayı'nda toplayan II. Abdülhamid, bu yönetim tarzının bir tezahürü olarak asker ve sivillerden oluşan geniş bir ekiple çalışmıştır. Otuz yılı aşan saltanat dönemi boyunca Yıldız Sarayı'nda iş gören isimler değişmekle birlikte, bilhassa II. Meşrutiyet dönemi kaynaklarında -biraz da ironik bir şekilde- "kurenâ", "kamarilla" ya da "saray takımı" olarak adlandırılan bir görevliler topluluğu, sürekli Sultan Abdülhamid'in yakın çevresinde yer almıştır. Bunlardan Başkâtip Tahsin Paşa, İkinci Kâtip Arap İzzet Paşa gibi kitabi/idari/mülki işlerle, Tüfekçibaşı Arnavut Tahir Paşa gibi askerî işlerle ve Asım Bey gibi hususi şifre muhaberatıyla görevli isimler bulunmakla birlikte, Kabasakal Mehmed Paşa, Ahmed Celaleddin Paşa ve Kadri Bey gibi "Serhafiye [Başhafiye]" unvanıyla görevlendirilen ve istihbarat/jurnal işleriyle ilgilenen kişiler de bulunmaktadır.

II. Abdülhamid döneminin son zamanlarında, Serhafiye unvanıyla imparatorluğun istihbarat işlerini yönlendiren kişilerden biri de Fehim Paşa'dır. Bu dönemin en gizemli ve en dikkat çekici şahsiyetlerinden biri olan Fehim Paşa, 1873 yılında İstanbul'da doğmuştur. Tam adı Ahmed Fehim'dir. Babası, II. Abdülhamid'in sütkardeşi ve çocukluk arkadaşı olan Esvaçıbaşı İsmet Bey'dir (Tahsin Paşa, 2007, s. 84; Sertoğlu, 1992, s. 96). Mekteb-i Harbiye'yi zâdegân (soylular) sınıfında okuyarak 1894 yılında mezun olan Fehim Paşa, babasının II. Abdülhamid nezdindeki nüfuzu sayesinde önce padişah yaverliğine atanmış, 1898 yılında da paşalığa yükseltilmiştir (Kuran, 1964). Ardından Başkâtip Tahsin Paşa'nın imzasıyla 15 Aralık 1902 tarihinde çıkarılan bir irade-i seniyye ile Mirlivalıktan Ferikliğe terfi etmiştir. Fehim Paşa'nın uhdesine feriklik rütbesi tevcih edildiğini bildiren ilgili irade şu şekildedir:

"Yıldız Saray-ı Hümâyûnu Başkîtâbet Dâiresi

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Yâver-i husûsi-i hazret-i şehriyârî Mirlivâ Saâdetlü Fehim Paşa'nın hidemât-ı sâdikânesine mebnî uhdesine feriklik rütbesi tevcihi şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî icâb-ı celîlesinden olub taraf-ı vâlâ-yı Seraskerî'ye dahî tebliğ edilmekle olbâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

14 Ramazân Sene 320 ve 1 Kânûnevvel Sene 318

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî Tahsin" (BOA, *İ.TAL.*, 291/58, H. 14.09.1320/M. 15.12.1902).

Genç yaşta hızla yükselen Fehim Paşa, babasının II. Abdülhamid'e olan yakınlığı sebebiyle Yıldız Sarayı'nda yetişmiş, doğumundan itibaren saray muhitinde bulunmuştur. Fehim Paşa'nın yetiştiği dönemde Yıldız Sarayı ve Osmanlı İstanbul'u imparatorluğun merkezi olmakla birlikte, aynı zamanda imparatorluğun haber alma mekanizmasının merkezi haline gelmiştir. Bu dönemde, yurtiçinde vilayetlerden ve yurtdışında sefaretlerden gelen istihbari bilgiler İstanbul'da, Yıldız Sarayı'nda toplanır; toplanan haberlere göre atılacak idari ve siyasi adımlar yine Yıldız Sarayı'ndan ilgili idareye bildirilirdi. Temelde, bu şekilde telgraf üzerinden işleyen resmi muhaberata dayalı istihbari bir yapı bulunmakla birlikte, bir de jurnaller üzerinden gelişen ve zamanla kontrolden çıkan -ya da çıkmasına izin verilen- bir istihbari yapı daha mevcuttur. Buna göre, imparatorlukta her şeyin jurnal mevzuu ve herkesin jurnal hazırlama salahiyetinin olması, istihbari bilgi anlamında -dönemin diliyle belirtirsek- bir "iğtişâş" da meydana getirmiştir. İşte, Fehim Paşa, kendisine bağlı hafiyeler ve muhbirlerle daha çok jurnal işlerine yoğunlaşan bu ikinci sınıf istihbari yapıya mensup bir istihbaratçı profili çizmektedir. Her ne kadar Sultan Abdülhamid bu işin mahzurlarının farkında olsa da, Fehim Paşa'nın II. Abdülhamid'in en güvendiği görevlilerden biri olduğu ve Sultan'ın onu çok genç yaşta geniş yetkiyle donatarak istihbari anlamda "faaliyet sahası"na sürdüğü bir gerçektir.

Fehim Paşa'nın İstanbul'daki Faaliyetleri ve Sefaretlerden Gelen Şikâyetler

“Sâdikâne hizmetleri” ile kısa sürede II. Abdülhamid'in en güvendiği birkaç adamından biri haline gelen Fehim Paşa, -takriben 1902 yılından sonra¹- Sultan'ın gizli polisinin başına getirilir.² İstanbul'da kendisine bağlı geniş bir hafiyeye ve muhbir ağı bulunan Fehim Paşa, faaliyetleri sırasında Sadrazam Ferid Paşa, Kabasakal Mehmed Paşa, Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa, Fuad Paşa ve Alman Sefiri Marschall von Bieberstein gibi birçok kişiyle de ters düşer. Hatta Süleyman Kâni İrtem (1999), bir keresinde İstanbul'da “ihtilal” çıkacağı ihbarı alan Fehim Paşa'nın, adamlarını Fuad Paşa'nın konağına gönderdiğini, Şehzadebaşı'ndaki konağı saran Fehim Paşa'nın adamlarıyla Fuad Paşa tarafı arasında Şehzade Camii avlusuna kadar taşan silahlı çatışma meydana geldiğini ve neticede Fuad Paşa'nın “ihtilal çıkarmak” şüphesiyle Şam'a sürüldüğünü uzun uzadıya anlatır (s. 165-171). 1902 yılı başında meydana geldiği anlaşılan bu olayı Dahiliye kayıtları da doğrulamaktadır. Yaklaşık yedi yıl sonra konunun tekrar ele alındığı Dahiliye Nezareti'ne ait bir kayıta, Fuad Paşa'nın konağında meydana gelen arbeye ve çatışma esnasında, Fehim Paşa'nın adamlarından Nazmi ve Yusuf Efendilerin yaralanarak Şifa Hastahanesi'ne kaldırıldıkları; Fehim Paşa'nın, adamlarının tedavileri karşılığında hastahane müdüriyetine altın bir saat hediye ettiği kayıtlıdır (BOA, *DH.MKT.* , 2831/92, H. 16.05.1327/M. 05.06.1909). Dönemin tanıklarından 1887 doğumlu Sermet Muhtar Alus, 1950'lerde kaleme aldığı Akşam Gazetesi'ndeki “civarlık hasebiyle dan dunları işitenlerdeniz” dediği bir yazısında Fehim Paşa-Fuad Paşa çatışmasını şöyle nakleder:

“(…) [Fehim Paşa] bu zata da [Fuad Paşa'ya] kancayı takmıştı. Padişah aleyhine gizli bir cemiyet kurulduğundan, Paşa'nın o cemiyete dâhil bulunduğu tutturarak, Şehzadebaşı Karakolu arkasında kira ile oturduğu konağı teccüs ettirirken, hafiyelerle konağın uçakları arasında silahlı bir çarpışma vukubulmuş, birkaç kişi vurulmuştu. Civarlık hasebiyle dan dunları işitenlerdeniz.

Devlet memurlarına karşı koydu bahanesiyle emektar müşiri Divan-ı Harb'de idama mahkûm ettiler. Sultan Hamit keenne lütfediyormuş gibi, ölüm hükmünü kaldırdı; rütbe ve nişanlarını alarak Şam'a sürülmesi suretinde değiştirdi.

Fuat Paşa, 6 sene muhafaza altında Şam'da yaşadı. 1908 inkılabı üzerine İstanbul'a dönüşünde Galata rıhtımı, karşılayanların kalabalığından iğne atsan yere düşmeyecek raddeye gelmişti (….)” (Alus, 1950).

Fehim Paşa hakkında -belki de yürüttüğü görevin özelliğinden dolayı- oldukça sınırlı olan arşiv kayıtları ile döneme dair tarihi kayıtlar karşılaştırılarak incelendiğinde, Paşa'nın İstanbul'daki başlıca istihbari uğraşlarını tespit etmek mümkün olmaktadır. Bunlardan en önemlileri, başta Veliaht Reşad Efendi olmak üzere şehzadeleri takip ettirmek (Şakir, 1943, s. 64-66), Hırka-i Şerif Alayı gibi padişahın Yıldız Sarayı'nı terk edeceği zamanlarda tertibat aldirmek (Şakir, 1943, s. 50-51), ecnebileri, silah satan dükkânları, gümrükleri ve limanları tarassud ettirmek (BOA, *Y.A.HUS.* , 483/76, H. 17.11.1322/M. 23.01.1905; BOA, *Y.A.HUS.* , 509/25, H. 08.01.1325/M. 21.02.1907) ile kendisine ulaşan ihbarları tahkik ettirmek (Hürmen, 1993, s. 405) türünden işlerdir. Ziya Şakir'in (1943) “Yarım Asır Evvel Bizi İdare Edenler” adlı eserinde de belirtildiği üzere, bu tür faaliyetlerin kolaylıkla yürütülebilmesi için İstanbul coğrafi olarak asayiş bölgelerine ayrılmıştı (s. 35-36). Mesela Beşiktaş Yedisekiz Hasan Paşa'nın, Şişli Mehmed Paşa'nın, Üsküdar Ali Şamil Paşa'nın, Galata havalisi Çerkez Mehmed Paşa'nın sorumluluk alanı idi. Özellikle Beyoğlu bölgesinde faaliyet yürüten Fehim Paşa ise, bu kişilerin üzerinde tüm şehri kontrol etmekteydi (Şakir, 1943, s. 35-36). Fehim Paşa'nın görevinin en önemli özelliği, görevi sırasında yalnızca padişaha karşı sorumlu olması ve yalnızca padişaktan emir alarak, padişaha hesap vermesiydi (Hürmen, 1993, s. 405).

¹ Fehim Paşa'ya feriklik tevcihi Aralık 1902 tarihidir. Dolayısıyla Paşa'nın Serhafiyeliğe getirilişi de bu tarihten sonra olmalıdır.

² Yıldız evrakı arasında yer alan bir jurnalde “Bir sûret Yıldız'da Fehim Paşa'ya gönderilmiştir” notu bulunmaktadır. Jurnalde ayrıca, dönemin evrakında ender olarak görülen ifadelerden biri olarak “Haber Alma Servisi” ifadesi yer almaktadır ve bu kayıt çeşitli konularda verilen jurnallerin Fehim Paşa'ya ulaştırıldığını ortaya koymaktadır. Bkz. BOA, *Y.PRK.TKM.* , 47/51, H. 29.12.1321/M. 17.03.1904.

İstanbul'da, Sadaret kayıtlarında geçen bir ifadeyle “umûm yerli ve ecnebî sâkine-i memleket”e korku salan Fehim Paşa'nın talihi 1905 yılından itibaren yavaş yavaş dönmeye başlar. Paşa hakkında özellikle Beyoğlu bölgesinden gelen şikâyetlerin çoğalmasından dolayı, 1905 yılı başında Fehim Paşa ve ona bağlı adamların Beyoğlu zabıtasına müdahale etmemeleri hususunda bir irade-i seniyye çıkarılarak Zabtiye Nezareti'ne gönderilir (BOA, ZB. , 389/113, R. 22.11.1322/M. 28.01.1905). Fehim Paşa'nın gözden düşmesi ise, sefaretlerin şikâyetleri üzerine gerçekleşmiştir. Bilhassa İngiltere, Almanya, İtalya ve Avusturya Sefaretlerinden Fehim Paşa hakkında Yıldız Sarayı'na sık sık şikâyetler iletilir. 1905 yılının ilk aylarında, Avusturyalı ve İtalyan bazı tüccarların gerçekleştirdikleri silah ticaretine Fehim Paşa'nın emri altındaki memurlar tarafından müdahale edildiği Avusturya ve İtalya Sefirleri tarafından Hariciye Nezareti'ne bildirilir. Hatta Avusturya Sefiri bizzat Bâbîâlî'ye gelerek, Fehim Paşa'nın memurlarının tüccarlara müdahalelerinin devam ettiğini ve bu durumun sürmesi halinde tazminat talebinde bulunacaklarını Osmanlı hükümetine iletir (BOA, Y.A.HUS. , 483/76, H. 17.11.1322/M. 23.01.1905). 1907 yılı Ocak ayında Fehim Paşa tarafından tazyik edildiği iddiasıyla İngiltere Sefareti'ne başvuran Ventura isimli Osmanlı tebaası bir Musevi ise, İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında daha büyük bir diplomatik krize neden olmuştur. Osmanlı tebaası olan bu Musevi'nin haklarıyla ilgili İngiltere Sefareti Baştercümanı'nın Sadaret'e başvurması, bir Osmanlı tebaasının İngiltere Sefareti tarafından himaye edilmesi gibi sakıncalı bir durum ortaya çıkarır. Fehim Paşa'nın adının geçtiği bu konu, Sadaret ve Hariciye Nezareti tarafından yatıştırılarak çözülmeye çalışılır (BOA, BEO. , 2986/223880, H. 12.12.1324/M. 27.01.1907). Ventura meselesi dolayısıyla Sadrazam Ferid Paşa'nın Yıldız Sarayı'na sunduğu bir arzın eklerinde de, Fehim Paşa'nın başkaca uygunsuzluklarından bahsedilir. Fehim Paşa Bursa'ya gönderildikten sonra Saray'a sunulduğu anlaşılan arza göre, Fehim Paşa hakkında “Zabtiye Nezâreti'nin içinde polis komiseri dövmek ve nâzırın akrabâsından birini darb etmek derecesinde” şikâyetler vardır. Ayrıca aynı arzda, Fehim Paşa'nın adının geçtiği bu tür hareketlerin “şân ve şeref-i hükümet-i seniyyeye” yakışmadığı ve bunların zaman zaman Avrupa matbuatına da yansdığı padişahın dikkatine sunulur (BOA, Y.A.HUS. , 509/25, H. 08.01.1325/M. 21.02.1907).

Tüm bunlara rağmen İstanbul'da önemli istihbarat hizmetlerinde bulunduğu anlaşılan Fehim Paşa, Yıldız Sarayı tarafından mümkün olduğunca korunmuştur.³ Fakat Alman Sefiri Bieberstein'in şikâyeti, Fehim Paşa için sonun başlangıcı olmuştur. Pera civarında yaşayan Avrupalılardan ve diplomatik temsilciliklerden Paşa hakkında Yıldız Sarayı'na ulaşan şikâyetlerin arttığı bir dönemde, Ocak 1907'de Alman Sefareti'nden de bir şikâyet gelir. Sefaret, Kaspar adlı Alman bir tüccara ait travers taşıyan bir gemiye el konulduğunu ve sorumlunun Fehim Paşa olduğunu Sadaret'e ve Yıldız Sarayı'na aksettirir. Sadrazam Ferid Paşa'nın 28 Ocak 1907 tarihinde Yıldız Sarayı'na gönderdiği bir arza göre, “Almanyalı Mösyö Kaspar nâmına traversleri mahmûlen (yükü olarak) Dersaadet'e gelen” yelkenli gemiye Fehim Paşa'nın adamları tarafından müdahale edilmiş; gemi her ne kadar sahibine teslim edilmişse de Alman Sefir “hâdiseye hiçbir vecihle kapanmış nazarıyla bakılamayacağını” Sadaret'e bildirmiştir (BOA, Y.A.HUS. , 508/136, H. 13.12.1324/M. 28.01.1907). Bieberstein'in işin peşini bırakmaması ve Alman Sefareti'nin baskısının artması üzerine II. Abdülhamid Fehim Paşa'yı Şubat 1907'de Bursa'ya zorunlu ikamete gönderir (Georgeon, 2012, s. 539).⁴ Fehim Paşa'nın sürülmesi dolayısıyla Yıldız Sarayı'ndan Hüdavendigâr (Bursa) Valiliği'ne çekilen 15 Şubat 1907 tarihli telgrafta, Fehim

³ Fehim Paşa'nın, faaliyetleri sırasında doğrudan padişahın talimat aldığını Bursa Valisi Tefik Bey'in hatıratındaki bir ifadeden anlıyoruz. Hatıratında, Sadaret raporlarında da bahsi geçen, Fehim Paşa'nın İstanbul'da silah satan dükkânları tarassud (gözetleme) ettirdiği sırada, Sadrazamın tarassudun kaldırılmasını teklif etmesi üzerine, Fehim Paşa'nın “Efendimize söyleyiniz, ferman buyurlarsa kaldırırım” cevabını vermiş olduğu kayıtlıdır. Bu ifade, Sadrazamdan Fehim Paşa'ya yapılan “rica”nın ancak padişahın onay alındıktan sonra kabul edileceğini göstermektedir; Fehim Paşa'nın ifadesi için bkz. Hürmen, 1993, s. 405.

⁴ Bazı kaynaklarda Fehim Paşa'nın “Sütçü Toma” adında bir adamın kızını kaçırıp haraç istemesi ve kız bir Almanla nişanlı olduğundan, meselenin Alman Sefareti'ne yansması sebebiyle Bursa'ya gönderildiği kaydediliyorsa da, arşivde bu konuya dair bir bilgiye rastlanmamıştır; kaynaklardan biri için bkz. Demiray, S.(2002). Kayıp İsimler Sözlüğü. İstanbul: Epsilon.

Paşa'nın "gençlik saikasıyla bazı ahvalinden dolayı" Bursa'ya gönderildiği belirtilir. Aynı telgrafla Valiliğe, Fehim Paşa'nın kendisi gibi Bursa'da zorunlu ikamete tabi tutulan padişah damadı Kemaleddin Efendi'den uzak bir mahalle yerleştirilmesi, bir işle meşgul olmasına müsaade edilmemesi ve nezaret altında tutulması emri verilir. Valiliğe Yıldız Sarayı'ndan çekilen telgraf şu şekildedir:

"Hüdâvendigâr Vilâyeti'ne Gönderilen Şifre Telgrafnâmenin Sûretidir

Fehim Paşa'nın gençlik saikasıyla ba'zı ahvâlerinden dolayı Dersââdet'den Bursa'ya azîmeti taraf-ı eşref-i cenâb-ı pâdişâhîden tensib ve irâde buyurularak bugün âilesiyle berâber hareketi mukarrer olduğundan ikâmeti için İslâm mahallesinde ve fakat Kemâleddin'in ikâmetgâhından uzak cihette münâsib bir hâne isticâr u tedârik olunması ve bir şeyle iştigâl etmemesi ve marzî-i âli hilafında bulunmaması için taraf-ı vâlâlarından bizzat nezâret edilmesi şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhi icâb-ı âlisindendir olbâbda / 2 Muharrem Sene 325 ve 2 Şubat Sene 322

Mukabele olunmuşdur

(...)

Abd-i Memlûkleri Tahsin" (BOA, Y.EE. , 5/60, H. 03.01.1325/M. 16.02.1907).

Bu iradenin çıktığı gün Fehim Paşa'nın gözdelik hayatı bitmiş ve çok uzun sürmeyecek olan sürgün hayatı başlamıştır.

Fehim Paşa'nın Bursa'da Zorunlu İkameti

İrade gereğince Bursa Valisi Tefvik Bey Fehim Paşa için Çekirge'de, Kemaleddin Efendi'nin evinin uzağında bir konak kiralar (Hürmen, 1993, s. 401-403). Aynı gün, Tefvik Bey'in ifadesiyle "Fehim Paşa ailesi ve herkesin bildiği atlas döşeli arabasıyla" Bursa'ya ulaşır. Mabeyn'den Bursa Valiliği'ne gönderilen ikinci bir telgrafta, Fehim Paşa'nın gençliğinden istifade ile yeniden şikâyete uğratmak için onu kandırmak isteyenler olabileceği, bu nedenle Paşa'nın kendi halinde yaşamasına dikkat edilmesi gerektiği; ayrıca tüm ihtiyaçlarının Hazine-i Hassa tarafından karşılanacağı, bu nedenle kimseden para istenmesine meydan verilmemesi yönünde emir gönderilir. Başkâtip Tahsin Paşa'nın iki gün sonra vilayete çektiği telgrafta Fehim Paşa'nın sürülmesine sebep olarak, bir Alman'dan Fehim Paşa adına para istenmesi ve bu meselenin büyüyerek Sefaret tarafından Almanya İmparatoru'na bildirilmesi gösterilmiştir:

"Hüdâvendigâr Vilâyet-i Âlfyesine

(...) Fehim Paşa'nın burada iken istihdâm eylediği adamlardan ba'zı eşhâsın Paşa'nın şu hâline sebep olmuş oldukları cihetle bunlardan yine oraya gelmek ve kendisini uygunsuzluğa sevk etmek isteyenler olur ise geldikleri anda tevkîf edilerek arz-ı ma'lûmâta müsaraât kılınması ve eşhâs-ı merkûmeden biri Fehim Paşa nâmına gelerek bir Alman'dan para istediği ve mûmâileyhin bunun üzerine seffire müracaât ve şikâyet edip sefâretçe de işin Berlin'e yazılmasından dolayı İmparator tarafından keyfiyetin arz-ı hâk-ı pâyi-i âli kılınması için sefârete ta'lîmât verildiği gibi Alman gazetelerinin dahî şimdî bundan bahsetmekte oldukları ma'lûm olup Fehim Paşa'nın oraya gönderilmesi ile birçok uygunsuzlukların önü alınmış ise de Fehim Paşa ol tarafda şâyet bir gûna uygunsuzlukda bulunacak olur ise hakkında evvelce vâki olan isnâdât u şikâyât avdet ve kesb-i şiddet edeceğinden buna aslâ ve kat'â meydan verilmemesi ve kendisinin evvelki gibi hareket etmeyip dâimâ dâire-i marzîyede bulunması (...) şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhi icâb-ı âlisinden olmakla olbâbda / 4 Muharrem Sene 325 ve 4 Şubat Sene 322

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî Hasan Tahsin" (Hürmen, 1993, s. 402-403).

Fehim Paşa'nın Bursa'ya gönderilmesi dolayısıyla bu şekilde ardı ardına emirler alan Vali Tefvik Bey hatıratında (1993), "Sultan Hamid'in Fehim Paşa'yı böyle benim başıma sarması hiç hoşuma gitmedi" (s. 401-403) diyerek memnuniyetsizliğini belirtmektedir. Bununla birlikte Fehim Paşa her ne kadar Bursa'ya gönderilse de, İstanbul'da kendisinden bir süre daha söz ettirmektedir. Nitekim Şubat 1907 sonlarında Matbuat-ı Dahiliye İdaresi müfettişlerinin Sirkeci'de bir karpostal dükkânında tespit ettikleri, üzerinde "Margarethe Fehim Pascha" yazılı karpostallara hükümet tarafından derhal el konulmuştur. Matbuat-ı Dahiliye Müdürü Ebulmukbil Kemal Bey'in hazırladığı bir rapora göre, söz konusu dükkânda ele geçirilen karpostalların satışı

yasaklanarak karpostalları hazırlayanların yakalanması için Zabtiye Nezareti'ne bilgi verilmiştir (BOA, *DH.MKT.* , 1149/88, H. 15.01.1325/M. 28.02.1907).

Bir yandan da İstanbul'da Fehim Paşa hakkında tahkikat icra edilmekte, Sadaret'ten Yıldız Sarayı'na Fehim Paşa'nın adının geçtiği olaylarla ilgili raporlar iletilmektedir. Fehim Paşa hakkında yapılan tahkikat neticesinde Sadaret tarafından Yıldız Sarayı'na sunulan raporlarda, Fehim Paşa'nın karıştığı şu olaylardan bahsedilir:

Fehim Paşa'nın adamları ve Galata polis komiserleri tarafından Galata'nın çeşitli yerlerinde üç kumarhane açılmış, bu kumarhanelerde meydana gelen kavgalarda tüfekçilerden biri öldürülürken, bir kişi de yaralanmıştır:

"(...) Kezâlik Fehim Paşa'nın adamları ve Galata polis komiserleri Galata'nın muhtelif mevki'lerinde üç kumarhâne küşâd etmiş olub hattâ bu yüzden (...) münâzaât neticesinde tûfengiyândan biri mecrûh ve diğeri maktûl olmuş ve buna dâir evrak dâire-i âidisinde mevcûd bulunmuşdur (...)" (BOA, *Y.A.HUS.* , 509/25, H. 08.01.1325/M. 21.02.1907).

Galata'da Fehim Paşa'ya bağlı memurlar hakkında resmî dairelere çok sayıda şikâyet ulaşılmış, ayrıca Sadaret'in Zabtiye Nezareti'ne yazdığı bir tezkere ile işten el çektirilen bir memurun Fehim Paşa'nın nüfuzuyla yeniden istihdam edildiği anlaşılmıştır:

"(...) Mûmâ-ileyh Şemsi Efendi'nin me'mûr olduğu Galata'da Fehim Paşa nâmına mücib-i şikâyet birçok ta'kîbâtta bulunulduğu mürâcaât-ı vâkıadan müstebân olmasına mebnî geçen üç yüz yirmi üç senesi Ramazânın on üçüncü günü târihli Zabtiye Nezâreti'ne yazılan tezkire-i çâkeri üzerine kendisi işden el çekdirilmiş iken Fehim Paşa'nın te'sir-i nüfûzuyla yeniden mevki-i mezkûrede istihdâm olunduğu anlaşılmış (...)" (BOA, *Y.A.HUS.* , 509/25, H. 08.01.1325/M. 21.02.1907).

Reşat Ekrem Koçu'nun tefrikalaşmış hikâyelerinde ve Ahmet Naci'nin "Fehim Paşa ile Margaret" adlı romanında⁵ geçen Fehim Paşa-Margaret aşkıdan sadaret raporlarında da bahsedilmektedir. Buna göre Fehim Paşa Margaret isimli tiyatro oyuncusu Alman (bazı kaynaklarda İngiliz) bir kızla 1905 yılında bir izdivaç yapmış; fakat bir müddet sonra Margaret'tan ayrılmasından dolayı Almanya Konsolosluk Mahkemesi'nde yargılanarak yüksek miktarda tazminat ödemek zorunda kalmıştır:

"(...) Müşârün-ileyhin 18 Mayıs Sene 905 târihinde Margaret isminde tiyatro oyuncularından bir Almanyalı kızla garîb bir sûretde izdivâc ettiği ve işbu izdivâca merkûm Süreyyâ'nın delâlet ettiği ve bir müddet sonra Margareta'yı bırakmış olmasından dolayı Almanya konsolosluk mahkemesinde muhâkemât cereyân ederek bir hayli tazmînât itâsına mecbûr kaldığı tahkîkât-ı vâkıadan müstebân olmuştur (...)" (BOA, *Y.A.HUS.* , 509/25, H. 08.01.1325/M. 21.02.1907).

Fehim Paşa bir Cuma günü selamlık töreninden sonra huzura kabul edilmiş olan Almanya Sefiri'ni sefarete dönüşünde Beyoğlu'na kadar takip etmiş ve bu sırada tehditkârî hareketlerde bulunarak sefiri taciz etmiştir:

"(...) Paşa'nın tecâvûzât-ı mütemâdiyesi neticesi olarak umûm yerli ve ecnebî sâkine-i memleket düçâr-ı havf ve haşyet oldukları gibi bu Cum'a günü (...)[huzura kabule] nâil olan Almanya Sefirinin Saray-ı Hümayûn-ı Mülûkâne'den sefârethâneye avdet ettiği sırada Paşa-yı müşârün-ileyhin kendisini Beyoğlu'na kadar ta'kîb etmesi ve bu sırada tehditkârâne bir vaz' ve cür'et göstermesi sefirin son derece inkîadını mücib olmuş (...)" (BOA, *Y.A.HUS.* , 509/25, H. 08.01.1325/M. 21.02.1907).

Fehim Paşa'nın adamları tarafından Avusturya Sefâret tercümanının ve sefâret kavasının üzerlerinin aranması üzerine Avusturya Sefâreti'nden Hariciye Nezâreti'ne bir şikâyet tezkeresi verilmiştir:

"Fehim Paşa Hazretlerinin adamları tarafından [Avusturya] sefâret tercümanıya kavâsının üzerleri taharrî edilerek ve silâhçı Nikitih'in mağazası ablukaya alınarak oradan çıkanların dahî üzerleri aranmış ve mezkûr mağazanın civârında ve merkûmun taht-ı isticârında bulunan bir mahalle nakledilen eşyâ zabtolunmuş (...) ve [bu konuda] Avusturya Sefâreti'nden Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne verilen tezkirenin tercümesi arz ve takdîm kılındı efendim (...)" (BOA, *Y.A.HUS.* , 509/25, H. 08.01.1325/M. 21.02.1907).

Hakkındaki şikâyetlerin Sadaret raporlarına yansıdığı sıralarda Fehim Paşa Bursa'da zorunlu ikametle İstanbul'daki eski azametli hayatından uzak bir hayat sürmektedir. Bursa'da,

⁵ Bkz. Ahmet Naci.(1330). Fehim Paşa ile Margaret. İstanbul: Meşrutiyet Kütüphanesi.

Fehim Paşa'nın zorunlu ikameti sırasında kendisine nezaret etme emri alan Bursa Valisi Tevfik Bey hatıratında Paşa'dan sık sık bahseder. Bu hatıratında Tevfik Bey, Fehim Paşa'nın Bursa'daki günlerinde kendisini sık sık ziyarete geldiğini ve Paşa'nın İstanbul günlerini yâd ettiklerini belirtir. O günlerde Vali Tevfik Bey'in önemli bir görevi Mabeyn ile Fehim Paşa arasındaki yazışmalara aracılık etmektir ve Vali Bey hatıratının birçok yerinde bu telgraf yazışmalarına atıfta bulunur. Bu yazışmalardan öğrendiğimize göre Fehim Paşa'nın İstanbul'daki en önemli faaliyetleri Veliâht Reşad Efendi'yi takip etmek, silah satan dükkânları kontrol altında tutmak, dinamit gibi patlayıcı maddeler ile evrak-ı muzırranın takibini yapmak ve kendisine ulaşan ihbarları değerlendirmek kabilinden işlerdir (Hürmen, 1993, s. 405-407). Yine Vali Tevfik Bey'in aktardığı, "Ferik Ahmed Fehim" imzalı Mabeyn'e gönderilen bir telgrafnameden öğrendiğimize göre, Fehim Paşa bu faaliyetleri sırasında yalnızca padişah'tan emir almakta, bu nedenle Sadrazamla dahi ters düşmektedir:

"(...) O esnalarda Sadrazam Paşa gerek bendenizi, gerek refakatimde bulunanları tevkîf ettirmeye de çalışıyordu. Bunun adîmü'l-îmkân olduğunu kendisine bildirdim. Müşârünileyhin adamlarına dedim ki: 'Beni Şevketmeab Efendimizden başka kimse tevkîf ettiremez. Şâyet Sadrazam Paşa cebir istimâli ile beni tevkîf ettirmeye kalkışsa, en evvel kendisini bitiririm.'. Hatta o aralık Reşad Efendi'yi ve bendegânını bir kat daha tarassud altına almıştım. İhlamur'un [Sokak] bayırda bulunan ikinci karakolu önünde ben Mabeyn'den geliyordum, o da araba ile Zincirli'ye çıkıyordu. Başımı arabadan çıkarıp hakâretâmiz gülmeye başladı. Ben de mukâbele ettim. Fakat nasıl olduğunu söylemeye teeddüb ederim. O zaman Müşârünileyhin bendegânı dışarı çıkamaz olmuşlardı. Hâsılı o günler ben Reşad Efendi'yi ve bendegânını güldürmedim.

İmza

Yâver-i Husûsi-i Hazret-i Şehriyâri

Abd-i Memlûkleri Ferik Ahmed Fehim" (Hürmen, 1993, s. 406-407).

Dönemin Hüdavendigâr Valisi Tevfik Bey hatıratında, Fehim Paşa'ya ait olduğunu belirttiği buna benzer çok sayıda telgraf yazışması paylaşılmıştır. Tevfik Bey'in paylaştıklarının dışında, arşivde de Fehim Paşa'ya ait ve çoğu tarihsiz maruzat örnekleri bulunmaktadır. Örneğin "Ferik Ahmed Fehim" adıyla imzalı tarihsiz bir Yıldız evrakından anlaşıldığına göre, Fehim Paşa Bursa'ya gönderildikten sonra Mabeyn'e müracaat etmiş, İstanbul'a gitmesine izin verilmesini padişaha af dileyen ifadelerle yazmıştır:

"Cenâb-ı Hakk zât-ı veliyy-i-nîmet-i a'zamilerini her türlü tehlikeden ve kazâdan muhafaza buyursun âmin

Pâdişâhım artık bu hasret ve iştiyâk câna dayandı. Ben ölüncüye kadar zât-ı şâhânelerinizi görmeyecek miyim? Ben zât-ı şâhânelerinizi görmek isterim. Ben ne rütbe ne nişân ve ne de bir me'mûriyet isterim. Zât-ı şâhânelerinizi görmeliyim. Hâk-i pâ-y-i şâhânelerinize yüz sürmeliyim. Ertesi günü Bursa'ya avdet etmeliyim. Pâdişâhım, benim anam, babam, velinimetim, hâmim, sebeb-i feyz ve saâdetim zât-ı şâhâneleridir. Zât-ı şâhânelerinizi görmek isterim. Almanya Sefâreti bunu da men' edemez ya. Vallâhi göreceğim ol dereceye geldi ki ta'rifî nâ-kâbil. Bursa'da sâye-i şâhânelerinizde pek rahatım lâkin hasretinize dayanamıyorum. Ertesi günü Bursa'ya gitmek üzere bir gün için abd-i memlûklerinizi İstanbul'a celb etmenizi Hâk-i pâ-y-i şâhânelerinizden istirhâm eylerim fermân

Yâver-i Husûsi-i Hazret-i Şehriyâri

Abd-i Memlûkleri Ferik Ahmed Fehim" (BOA, Y.EE. , 57/17, tarihsiz).

Fehim Paşa'nın bu acıklı ifadelerle dolu ve yalvarır tarzdaki maruzatına rağmen İstanbul'a gelmesinin uygun olmadığı kendisine bildirilecek (BOA, Y.A.HUS. , 515/28, H. 04.08.1325/M. 12.09.1907) ve Paşa, II. Meşrutiyet'in ilk günlerindeki ölümüne kadar Bursa'dan ayrılamayacaktır.

II. Meşrutiyet'in İlanı ve Fehim Paşa'nın Ölümü

Fehim Paşa Bursa'ya gönderildikten yaklaşık bir buçuk yıl sonra İstanbul'da Meşrutiyet ilan edilmiş ve Osmanlı İmparatorluğu Meşrutî idareye geçmiştir. Meşrutiyet'in ilanının ardından Meclis-i Vükela'nın 29 Temmuz 1908 tarihli kararnamesiyle hafiyelik faaliyetlerine son verilmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in 31 Temmuz 1908'de konuyla ilgili iradesinin alınmasının ardından aynı kararname vilayetlere de telgrafla bildirilerek resmi olarak hafiyelik faaliyetleri yasaklanmıştır. Meşrutiyet'e giden süreçte Fehim Paşa'nın Bursa'daki son günleri Mabeyn'den gelen telgraflara cevap vermek, Vali Tevfik Bey ile hasbihâl etmek ve İstanbul'a bir şekilde tekrar ulaşmanın yollarını aramak gibi meşguliyetlerle geçmiştir. Hatta Vali Tevfik Bey hatıratında (1993) Meşrutiyet ilan edildikten sonra kapısını çalan ilk kişinin Fehim Paşa olduğunu ve Paşa'nın telaşlı bir halle, Meşrutiyet'in Osmanlı İmparatorluğu için bir felaket olduğunu belirttiğini ve geri alınmasına yönelik padişaha maruzat yazmasını rica ettiğini kaydetmektedir (s. 446-447). Fehim Paşa'nın burada, Meşrutiyet'in ilk günlerinde bir suikast tehlikesi de geçirdiği, fakat şüphelinin zamanında yakalanıp adliyeye teslim edilmesiyle Fehim Paşa'nın zarar görmediği Yıldız evrakında kayıtlıdır.⁶ Paşa her ne kadar Meşrutiyet'in ilk günlerindeki bu suikast planından kurtulsa da, birkaç gün sonra meydana gelecek olan olaydan kurtulamayacaktır. Fehim Paşa Bursa'dan çıkmanın yollarını aradığı bir sırada, Bursa Yenişehir'de, Eskişehir'e gitmek isterken arabasının etrafını çeviren kalabalık tarafından linç edilerek öldürülmüştür. Bu olayı Bursa Valisi Tevfik Bey hatıratının Meşrutiyet'in ilk günlerini kapsayan kısmında ayrıntılarıyla anlatır. Tevfik Bey, öldürülmeden önce Mudanya'da olan Fehim Paşa ile telgraf üzerinden görüştüğünü, kendisine “derhal Bursa'ya dönünüz” dediğini; fakat Fehim Paşa'nın Bursa'ya gelmek üzereyken arabasıyla Yenişehir istikametine sapmasından kısa bir süre sonra, Yenişehir girişinde halk tarafından parçalanarak öldürüldüğünü kaydeder (Hürmen, 1993, s. 453-454). Fehim Paşa'nın öldürülmesi dolayısıyla Bursa Fırkası Kumandanlığı'ndan 5 Ağustos 1908 günü çekilen telgraf, olayın nasıl gerçekleştiğini ortaya koymaktadır:

“Bursa Fırkası Kumandanlığı'ndan mevrûd 23 Temmuz Sene 324 târihli telgrafnâmenin sûretidir

21 Temmuz Sene 324 târihli telgrafnâme-i âcizleriyle arz edilen Ferik Fehim Paşa'nın Yenişehir'den Eskişehir'e gitmek üzere bulunduğu otelden arabasına bineceği sırada etrafına toplanan birtakım gafir tarafından darb neticesi olarak vefât ettiği bu gece Hüdâvendigâr Vilâyeti'ne vârid olan telgrafnâmeye atfen arz olunur” (BOA, Y.MTV. , 312/221, H. 08.07.1326/M. 06.08.1908).

Hayatı bu şekilde linçle son bulan Fehim Paşa hakkında çoğu II. Meşrutiyet dönemine ait ve Paşa'nın ölümünden sonra kayda geçmiş tarihî tanıklıkların pek olumlu değerlendirmelerde bulunmadıklarını eklemek gerekmektedir. Mesela II. Abdülhamid'in en yakınındaki görevlilerden biri olan Başkâtip Tahsin Paşa, Fehim Paşa'dan “Baş Jurnalci” adıyla bahseder. Tahsin Paşa'ya göre (2007) “Fehim Paşa Saray dâhilinde hiç nüfuzu olmayan bir adamdan başka bir şey değildi; o kadar kuvvetli tanınmış olmasına rağmen huzur-ı hümâyuna hiç girmemişti.”(s. 84). Tahsin Paşa'nın bu ifadeleri, Fehim Paşa hakkında tanıklıklarda yer alan en hafif değerlendirmedir ve daha ağır ifadeler içeren kayıtlar da mevcuttur. Örneğin II. Meşrutiyet döneminde yayımlanan ve devr-i sâbığın hafiyelik sisteminin eleştirildiği “Mebusan'a Takdim Olunan Hafiyelerin Listesi” adlı risale, Fehim Paşa'dan da bahseder. Risalede Fehim Paşa hakkında şu ifadeler kayıtlıdır: “Fehim Paşa (...) çiftlik ittihaz ettiği mahalli beklemek üzere birçok çoban köpekleri getirtir, bunları talim etmek ve çiftliğe tecavüz edenleri parlatmak için şehirden sokak köpeklerini toplatır, bunları ileri sürerek acemi köpekleri parlatır ve kendi de gülerken bu manzarayı temâşâ ederdi.”⁷. Bunların dışında Osman Nuri ve Süleyman Kâni İrtem gibi dönemin diğer tanıkları da, II. Meşrutiyet ve sonrasında yayımlanan eser ve tefrikalarında

⁶ “Adliye Nezâret-i Celîlesi Cenâb-ı Âlisine

Bursa'da mukîm yâverân-ı hazret-i şehriyâriden Fehim Paşa hazretlerine sû-i kastda bulunmak üzere Çorlu'dan gelmiş ve hakkında ta'kîbât-ı kânûniye icrâsı zımında cihet-i adliyyeye tevdi' edilmiş olan Osmân bin Numân'ın adem-i mes'ûliyyetine karar verildiği misülli ba'zı ifâdeye dâir istifsâr-ı ma'lûmeyi hâvî Hüdâvendigâr Vilâyeti'nden gelen 15 Temmuz Sene 324 târihli telgrafnâme leffen (...) irsâl kılınmış olmakla (...)”; BOA, Y.EE. , 5/60, H. 15.05.1324/M. 28.07.1908.

⁷ Bkz. Mebusan'a Takdim Olunan Hafiyelerin Listesi Yahut İstanbul'da Kimler Hafiyelik Etmiş. (1326). İstanbul.

Fehim Paşa'yı “ecnebilere tazyik eden”, “haraç kesen” ve “jurnalci” gibi ifadelerle anarlar.⁸ II. Meşrutiyet devrinde, imparatorluğun resmî kayıtlarında dahi Fehim Paşa ve mensuplarıyla ilgili “Hafiyeh Fehim Paşa” ve “Fehim Paşa'nın adamlarından eşirradan (...)” gibi ifadelere sıklıkla rastlamak mümkündür.⁹

Sonuç

II. Abdülhamid döneminde yaver-i hususi, ferik ve Serhafiye gibi unvanlarla görev alan Fehim Paşa, bir devlet görevlisi sıfatından çok, yaşantısı, karakteri ve karıştığı olaylarla adından söz ettirmiştir. Aslında bir devlet adamı, bir asker ve aynı zamanda bir istihbaratçı olan Fehim Paşa, II. Meşrutiyet dönemi ve sonrasında birçok esere de konu olmuş; ayrıca Osmanlı'da kabadayı tiplemesinin başını çeken figürlerden biri haline gelmiştir. Nitekim Fehim Paşa hakkında yazılan tiyatro eserleri de dâhil birçok eser, onun daha çok kabadayılığa çalan karakterini ön plana çıkarmakta ve pek de olumlu olmayan efsanevi bir profil çizmektedir.

İstanbul'da, bilhassa Beyoğlu çevresinde II. Abdülhamid döneminin son devresine damga vuran ve gerçekten de o dönem içinde çekinilen bir kişi olan Fehim Paşa hakkında, Yıldız Sarayı'na özellikle Almanya, İngiltere, Avusturya ve İtalya Sefaretlerinden çok sayıda şikâyet iletilmiştir. Nihayet bu şikâyetlerden biri dolayısıyla, Almanya'ya ait bir gemi meselesi nedeniyle ve Alman Sefareti'nin girişimleriyle II. Abdülhamid tarafından 1907 Şubat'ında Bursa'ya zorunlu ikamete gönderilmiştir. II. Meşrutiyet ilan edildiğinde Bursa'da bulunan Fehim Paşa, Mudanya'da yakalanıp daha sonra idam edilen meslektaşısı eski Serhafiye Kabasakal Mehmed Paşa ile benzer bir kaderi paylaşacaktır. Fakat Bursa'da linç edilmek suretiyle öldürülen Fehim Paşa'nın ölümü muhakemesiz, ani ve beklenmedik bir şekilde gerçekleşmiştir. Fehim Paşa'nın ölümünün ardından, -diğer birçok “devr-i sâbık” ileri gelenleri gibi- Paşa'ya bağlı hafiyelerin peşine düşülmüş, bunlardan ele geçirilenler idam da dâhil olmak üzere çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Fehim Paşa'dan geriye kalan Nişantaşı'ndaki meşhur konağı Şehremanetine intikal ettirilmiştir; Paşa'nın terekesinden çıkan ve Sultan Abdülmecid'e ait olduğu tespit edilen murassa bir kılıç da Beytülmal Kassamlığı'na tevdi edilmiştir. 1984 yılında vefat eden Ressam Eşref Üren (1897-1984) Fehim Paşa'nın çocuklarından biridir.

⁸ Bkz. Osman Nuri. (1327). Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, Hayat-ı Siyâsiye ve Husûsiyesi. İstanbul: Kitabhâne-i İslâm ve Askerî; İrtem. S. K. (1999). Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür. İstanbul: Temel.

⁹ Örneğin bkz. BOA, *DH.ŞFR.*, 405/63, R. 22.07.1324/M. 05.10.1908.

Kaynakça**Arşiv Belgeleri**

BEO. (Bâbiâli Evrak Odası Evrakı): 2986/223880.

DH.MKT. (Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı): 1149/88; 2831/92.

DH.ŞFR. (Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi Evrakı): 405/63.

İ.TAL. (İrade Taltifat): 291/58.

Y.A.HUS. (Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı): 483/76; 508/136; 509/25; 515/28.

Y.EE. (Yıldız Esas Evrakı): 5/60; 57/17.

Y.MTV. (Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı): 312/221.

Y.PRK.TKM. (Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği Evrakı): 47/51.

ZB. (Zabtiye Nezareti Evrakı): 389/113.

Diğer Eserler

Ahmet Naci. (1330). Fehim Paşa ile Margaret. İstanbul: Meşrutiyet Kütüphanesi.

Alus, S. M. (1950, 13 Kasım). Feneryolunda Eski Fuat Paşa Bahçesinden İlhamlar. Akşam Gazetesi.

Demiray, S.(2002). Kayıp İsimler Sözlüğü. İstanbul: Epsilon.

Georgeon, F. (2012). Sultan Abdülhamid. Ali Berktaş (Çev.). İstanbul: İletişim.

Hürmen, F. R. (1993). Mehmet Tevfik Bey'in (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, İstanbul: Arma.

İrtem, S. K. (1999). Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür. Osman Selim Kocahanoğlu (Haz.). İstanbul: Temel.

Kuran, E. (1964). Fehim Pasha. Encyclopedia of Islam. Leiden.

Mebusan'a Takdim Olunan Hafiyelerin Listesi Yahut İstanbul'da Kimler Hafiyelik Etmiş. (1326). İstanbul.

Osman Nuri. (1327). Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, Hayat-ı Siyâsiye ve Husûsiyesi. İstanbul: Kitabhâne-i İslâm ve Askerî.

Sertoğlu, M. (1992). İstanbul Sohbetleri. İstanbul: Bedir.

Şakir, Z. (1943). Yarım Asır Evvel Bizi İdare Edenler. İstanbul: Anadolu Türk Kitap Deposu.

Tahsin Paşa (2007). Sultan Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları. İstanbul: Boğaziçi.

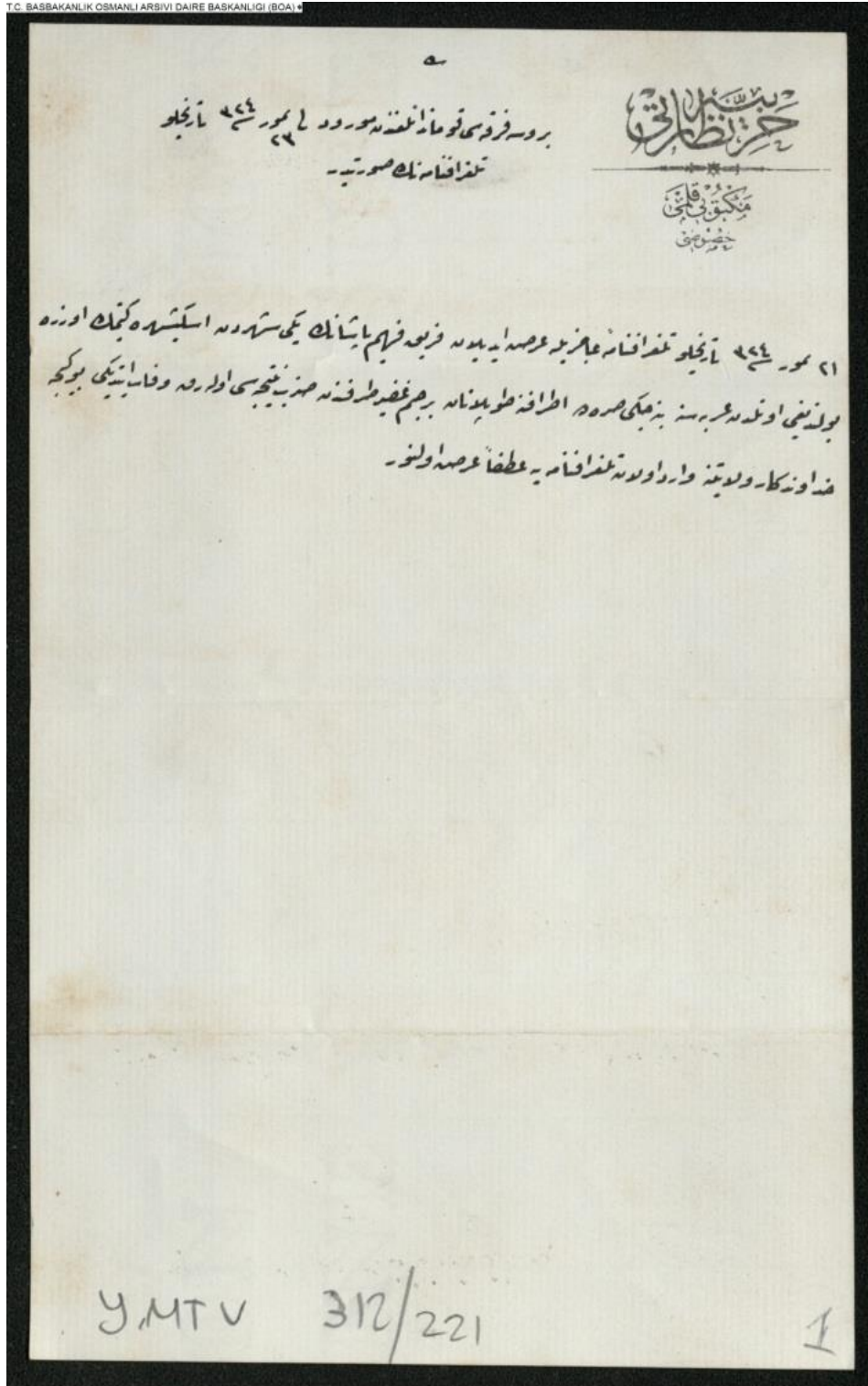
Ekler**Ek-1**

Fehim Paşa'nın çocukları ile bir fotoğrafı.

Ek-3

Y.MTV.00312.00221.001

Fehim Paşa'nın ölüm haberini Yıldız Sarayı'na bildiren telgrafname.

Ek-4

جنابہ صہ ذات ولی نعمت اعظم برین لہور۔ لونیہ کدہ و نہ قرضادہ محافظہ جوبہ سورہ
آیہ
یا رسول اللہ آرنہ بوجہ صحت دانسیا نہ جناب طبیبندی بہ اولیغہ بقدر ذات شہانہ ازبکزی کورہ
بہ جہانگرم بہ ذات صہ ازبکزی کورہ یک استرم بہ ہم نینہ نشاندہ و نہ دہ بر ما موہینہ استرم ذات صہ
ازبکزی کورہ ملی کم خاکیا صہ ازبکزی کورہ بوز سورہ ملی کم ابرنسی کونہ بر دسم بہ عودنا بہ ملی کم یا رسول اللہ صہ
انہم یا علیم ولی نعمت ہم سبب فیضی و سعادہ ہم ذات صہ ازبکزی کورہ بہ ذات صہ ازبکزی کورہ استرم
المطابنا سفای بونہ و ہم ایہ و نیز یا والدہ صہ کورہ حکم اولہ بہ کدہ یکی فیضی بانایل بر دسم دہ
سایہ ازبکزی کورہ یک استرم لکہ ہرگز نہ طابنا ہویم ابرنسی کونہ بر دسم بہ طابنا کہ یک استرم اوزرہ
بر کورہ ایچودہ عہدہ ملکوتی ازبکزی کورہ جلسہ ایچہ ازبکزی کورہ ازبکزی کورہ استرم ابرم زمانہ
بہ باہری
بارہ خصوصاً حضرت
عہدہ ملکوتی زلیخہ
فہیم

Fehim Paşa'nın bir günlüğüne İstanbul'a gitmesine müsaade edilmesi için Bursa'dan Mabeyn'e gönderdiği maruzat sureti.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 3 Issue 1, March 2019

Makale Gönderim Tarihi: 28.11.2018 Makale

Kabul Tarihi: 02.03.2019

EFLAK- BOĞDAN- ERDEL VOYVODALARI VE OSMANLI İSTİHBARATINA DAİR ROLLERİ

The Voivodes of Wallachia Moldavia Transylvania and Their Roles About of Ottoman Intelligence

Dr. Mevlde Gökçen DAŞ DARICI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı

gokcen.das@gmail.com

Orcid: 0000-0002-5592-5495

z: 14. yüzyıl sonlarından itibaren Eflak'ı, 15. yüzyıl başlarından itibaren Boğdan'ı ve 16. yüzyıldan itibaren Erdel'i hâkimiyeti altına alan Osmanlı idaresi, bu tarihe kadar bölgede hüküm süren beyleri de itaat altına alıyor, böylelikle o havalideki beyler eski statülerini koruyarak Osmanlı'ya haraç ödeyen imtiyazlı beyler statüsü kazanıyorlardı. Voyvoda adı verilen ve yerli aristokrat aileler arasından seçilen bu beylerin siyasi, toplumsal ve dini yapısını muhafaza etmesine izin veren Osmanlı idaresi onlardan; askeri, ekonomik ve siyasi açıdan istifade ediyordu. Balkanlarda henüz tam bir hâkimiyet kurulmamıŐken bölge panoramasını anlamak ve anlamlandırmak adına saĐlamıŐ oldukları istihbari bilgi akışı ise onları dış politikada aktif bir pozisyona çıkartıyordu. Dost ve müttefik bir vasal konumunda olan bu siyasi teŐekküllerin temsilcisi olan voyvodaların Osmanlı idaresine olumlu katkıları yahut olumsuz birtakım etkileri olmuştur. Deyim yerindeyse Osmanlı'nın Avrupa ve Balkanlardaki gözü kulağı olan voyvodaların bazen bu istihbari vazifelerini aksattığı hatta kötüye kullandığı görülmüştür. Konuya dair menfi misallerden biri olan Yuvan'ın isyan hadisesi esnasında Osmanlı arŐivine yansayan bazı kayıtlar 16. yüzyıl Osmanlı istihbarat faaliyetleri hakkında mühim ipuçları içermektedir.

Çalışma temel olarak Başbakanlık Osmanlı ArŐivinden temin edilen 3, 5, 6, 7, 12, 14/1, 16, 21, 24, 25, 26, 27, 32, 43, 64, 72, 82 numaralı Mühimme Defterlerindeki ilgili evraka dayanılarak hazırlanmıŐtur. Ayrıca konuya ilişkin araŐtırmainceleme eserlerden de istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, İstihbarat, Voyvoda, İsyen, Eflak-Boğdan- Erdel, Casus.

Abstract: Since the end of the 14th century Wallachia, 15th at the beginning of the century, Moldavia and 16th century Transylvania's area under Ottoman administration until this date, the ruling rulers in the region also obeyed, so that the gentlemen earned the status of privileged gentlemen paying tribute to the Ottoman Empire. The Ottoman administration,

which allows these gentlemen, who are chosen as Voivode from among the indigenous aristocratic families, to preserve their political, social and religious structure; military, economic and political benefits. While the Balkans was not yet fully established, the intelligence information flow they provided in order to understand and make sense of the panorama of the region had taken them to an active position in foreign policy. Voivodes, the representative of these political organizations, which are in the position of a friendly and allied vassal, had positive contributions or negative effects to the Ottoman administration. The Voivodes, which were the eyes of the Ottoman Empire in Europe and the Balkans, were sometimes disrupted or even misused by these intelligence missions. Some of the records reflected in the Ottoman archives during the rebellion of Yuvan, one of the negative.

The study is mainly related to the relevant documents in Mühimme Books numbered 3, 5, 6, 7, 12, 14/1, 16, 21, 24, 25, 26, 27, 32, 43, 64, 72, 82 obtained from the Ottoman Archive of the Prime Ministry based on. In addition, the research and analysis of the subject has been used.

Keywords: Ottoman Empire, Intelligence, Voivodeship, Rebellion, Wallachia, Moldavia, Transylvania, Spy.

Giriş

Voyvoda; Eflak, Boğdan ve Erdel beyleri için kullanılan unvan olup, Slavca “asker” anlamındaki ‘voy’ ile (voyska) “sürmek” anlamındaki ‘voda’dan (vodity) meydana gelerek; “asker sürücü” anlamını kazanmıştır. Buradan hareketle kelime “bir memleketin başkumandanı ve idarecisi” manasına gelmektedir (Maxim, 2013, s. 128). Osmanlı idaresi 1391 yılında Eflak’ı, 1456 yılında Boğdan’ı, son olarak 1541’de Erdel’i kontrolü altına alarak vergiye bağlamış fakat bu prensliklerin yerel kurumlarına müdahale etmemiştir. Voyvodalıkların din adamları ve yerli boyarlar tarafından seçilen diğer vazifeliler, Osmanlı idaresi tarafından onaylandıktan sonra görevlerine başlamıştır. Dolayısıyla bu prensliklerin, kendi içlerinde nispeten serbest bir yönetim uygulamalarına izin verilmiştir. Osmanlı merkez idaresi ayrıca, bu siyasi birliklerin kendi topraklarında uygulamış oldukları yönetime karışmamış, bölgede bir iskân politikası gütmemiş, Müslümanlaştırılmaya çalışmamış, Türklerin bu bölgelerden toprak almalarına, mescit ve cami yapmalarına izin vermemiştir (Papp 2002, s. 745; Sözen 2002, s. 16). Buna karşılık onlara, temel bazı mükellefiyetler yüklenmiş, böylece üzerlerinde denetimli bir serbestlik oluşturulan prensliklerin, Osmanlı idaresine bağlı dost ve müttefik bir vasal haline getirilmesi amaçlanmıştır.

Başlangıçtan beri en önemli vazifeleri; haraçlarını zamanında ödemek, imparatorluğun dış politikasına uymak, sultanın seferlerine katılmak ve Osmanlı idaresinin menfaatleri ile çatışan komşu devletlerin hareketleri hakkında bilgi toplamak (Panaite, Ankara 1999, s.376-377; Kantemir, Ankara 1979, s. 286) olan voyvodalar, istihbarî faaliyetlerde oldukça etkin bir şekilde yer almışlardır (Çiftçi, 2010, s. 28). İmparatorluk merkezinden oldukça uzak bir bölgede görev almalarına rağmen onların bu etkinlikleri oldukça özgün özellikler taşımaktaydı. Voyvodalar aracılığıyla yürütülen bilgi toplama faaliyetleri, belirli bir süreklilik ve düzen arz etmesinin yanında Osmanlı istihbaratının en sistematik ve kapsamlı çalışmaları olma niteliğine sahiptir (Yüksel 2013, s. 134). Voyvodaların; Viyana, Varşova, Kiev ve Petersburg gibi Osmanlıları daha yakından ilgilendiren kentlerde Avrupa’daki siyasî gelişmelere dair edindikleri bilgileri kendilerine aktaran bir veya daha fazla sayıda ajan ve *havadisnüvisleri* bulunuyordu. (Yüksel 2014, s. 82). Havadisnüvislerin mevcut olmadığı veyahut geç ya da yetersiz kaldıkları zamanlarda casuslar tedarik ederlerdi. Edindikleri istihbaratı ise bir “menzil-i mahsus” ile Osmanlı başkentine ulaştırırlardı. Edinilen istihbaratı değerlendirir, söz konusu malumat kesin ve sahih olmaktan uzaksa İstanbul’dan kendilerine en doğru istihbarata ulaşmak için biraz daha süre tanınmasını isteyebilir, doğrulanmalarının zamana bağlı olduğunu belirterek olası gecikmenin de kendi kusur veya rehabetlerinden kaynaklanan bir gelişme olarak değerlendirilmemesi gerektiğini haber verirlerdi (Yüksel 2013, s. 135).

Bölge coğrafyasında herhangi askeri hareketlilik söz konusu olduğunda destekleri beklenen voyvodaların bu hizmetleri istihbarî bir amaca yönelik olmanın yanında maddi bir yardımı da ihtiva ediyordu. Mesela Kili ve Akkirman kalelerinin alınmasında (1484) Eflak voyvodasının;

Hadım Ali Paşa'nın 1485'de Boğdan üzerine gerçekleştirdiği seferde, Eflak ve Boğdan voyvodalarının istihbarî, askerî ve malî yararlılıkları görülmüştü (Müneccimbaşı, 1974, s.381383). Peçevî'ye göre öteden beri Eflak voyvodaları, Padişah seferlerinde savaş ihtiyacı olarak top arabaları için beygir veregelmişlerdir. Söz gelimi III. Murad Wesprim Seferine çıkarken Eflak voyvodası 400 baş beygir ve haracını göndermişti (Peçevi, 1982, s.140). Sultan ayrıca 1579'da çıkılacak olan *Şark Seferi* için Boğdan ve Eflak voyvodalarından zahire ve haraç temin etmişti.

Bu haraç 10 bin kese arpa, 10 bin kese un, yeteri kadar çok bal ve yağı (*vafir-i müstevfa*) içeriyordu (BOA, A. DVNSMHH d.32, s.287, hüküm: 523, 524, 27 Zilkade 986/ 25 Ocak 1579).

1. Voyvodaların İstihbarattaki Rollerini

Voyvodaların istihbarat içerisinde faal birer aktör gibi gözükmelerinin nedenlerinden en önemlisi bölge coğrafyasındaki gelişmeleri yakından takip ederek merkezi idareye bildirmelerinin yanında bilhassa bu husus için casuslar vazifelendirmeleridir. Voyvodaların vazifelendirdiği casuslar bölge coğrafyasında, Osmanlı idaresini tehdit edebilecek her türlü askerî, siyasi veya sosyal gelişmeyi yakından takip ediyor, toplanan bilgiler voyvoda kanalıyla İstanbul'a bir rapor halinde sunuluyordu. Merkezi idare bu yolla edinilen istihbaratı değerlendiriyor, gerekli görürse başka bilgi kanallarıyla besleyerek istihbaratın doğrulamasını yapıyordu. Mesela Boğdan voyvodası; Rusların Lehistan'dan kendilerine kattıkları topraklarda 110 bin askerlerinin ve Karadeniz'deki bazı tersanelerde 124 adet gemilerinin bulunduğunu haber vermiş, ayrıca Varşova'daki bir İsveç elçisinin mektubunu ele geçirip İstanbul'a göndermişti. Ancak voyvodadan gelen raporlar, Osmanlı yöneticilerinin merak ve endişelerini gidermeye yetmeyince diğer bilgi kanallarını¹ devreye sokmuşlardı (Yüksel, 2014, s. 93). Görüldüğü üzere voyvodalar ve diğer bilgi kanallarının sağladığı bilgi akışı sayesinde gerekli stratejiyi oluşturmak ve mevcut duruma uygun pozisyon almak kolaylaşıyordu. Nitekim Boğdan voyvodalarından olan Aleksandr'ın da bölge coğrafyasında Osmanlı idaresi açısından bir tehdit unsuru olan Lehiler, Tatarlar ve Ruslarla ilgili detaylı incelemeler yaptığı ve bu faaliyetler neticesinde elde etmiş olduğu ayrıntılı malumatı, Osmanlı merkez idaresiyle paylaşmak konusunda yararlılık gösterdiği anlaşılıyor. Voyvoda Aleksandr, Lehistan Kralı'nın himayesindeki bazı vazifelilerin Kral aleyhine birtakım uygunsuzluklarını tespit edip İstanbul'a bildirmişti. Aleksandr ayrıca, memlekette fesat ve eşkıyalık çıkarmak gibi suçlara bulaşan bu kişilerin Boğdan sınırındaki halka zarar verdiği konusunda bilgilendirdiği Osmanlı merkezi idaresinden, söz konusu eşkıya birliklerinin verdiği zararı tazmin etmek ve onlardan intikam almak için icazet istemişti (BOA, A. DVNSMHH d. 3, s. 37, hüküm: 93, 7 Şevval 966/ 13 Temmuz 1559). Koyun taciri görünümündeki bazı kimselerin şüpheli davranışları da voyvodanın dikkatinden kaçmamış, İstanbul'a arz edilen bu durum üzerine, söz konusu kimselerin tutuklanarak merkeze gönderilmesi istenmişti (BOA, A. DVNSMHH d. 3, s. 37, hüküm: 92, 28 Ramazan 966/ 4 Temmuz 1559). Böylece ticaret bahanesiyle ülke içerisinde dolaşan yabancıların oluşturabileceği tehdiye karşı önlemler alınmış, bu konuda voyvodaların istihbarî bilgi ve birikiminden istifade edilmişti. Voyvodaların istihbarat elde etmek için istifade ettiği kanallardan biri tacir görünümlü casusları olmuştur. Söz konusu bilgi kanalı özellikle, istihbarat toplama çalışmaları sekteye uğradığında verimli bir şekilde kullanılagelmiştir (Yüksel, 2014, s.82,83,93).

Boğdan voyvodalarından Petre'nin casusları aracılığıyla edindiği ve Osmanlı karasularında tehdit oluşturabilecek bir askerî birliğin toplanmakta olup, karaya çıkmak niyetinde olduklarını

¹ Diğer bilgi kanallarıyla ilgili daha ayrıntılı malumat için bkz. Ahmet Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, Kitap Yay., İstanbul 2013, s. 108-176; A.Yüksel, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Osmanlı İstihbarat Ağı*, Dergâh Yay., İstanbul 2014, s. 84-93.

havi istihbarat (BOA, A. DVNSMHH d. 64, s.155, hüküm: 401, 26 Zilkade 996/ 17 Ekim 1588)² merkezi idareye ulaşınca, Osmanlı idaresi; Tırhala Beyi'ne ve Bender Muhafızı Serdar Bey'e, *ahvali tecessüs etmek için casuslar gönderilmesini* toplanan askeri birliklerin niyetleri anlaşıldıktan sonra ne gerekiyorsa yapılmasını emretmişti.

Merkezi idare ile voyvodalar arasındaki yazışmalarda mükerrer şekilde *daima o taraftan yarar casusların eksik etmeyesin, her ne duyum almışsan bildirmekten hali olmayasın* şeklindeki tembihlere sıklıkla rastlanıyor oluşu onların istihbarî rollerinin altını çiziyor (BOA, A. DVNSMHH d... 3, s. 43, hüküm: 112, 10 Şevval 966/ 16 Temmuz 1559; BOA, A. DVNSMHH d... 3, s. 37, hüküm: 93, 7 Şevval 966/ 13 Temmuz 1559; BOA, A. DVNSMHH d... 27, s. 215, hüküm: 492, 20 Şevval 983/ 12 Ocak 1576; BOA, A. DVNSMHH d...64, s.96 hüküm: 299, 21 Safer 992/ 4 Mart 1584). Büyük bir gizlilik içerisinde yürütmeleri gereken istihbarat çalışmaları sırasında sadakat içinde olmaları, rehavet ve gaflete kapılmamaları, sözüne güvenilir ve anlayışı bol casuslara çeşitli ikramlarda bulunarak iyi muamele etmeleri, masrafa (Yüksel, 2017, s. 615) ve toplanan bilginin önemine bakmaksızın çalışmalarına devam etmeleri (Yüksel 2013, s.134.) de İstanbul'dan kendilerine en sık yapılan hatırlatmalardı.

Merkezden istihbarî vazife ile gönderilen memur veya askerilerin işlerini kolaylaştırmak adına, voyvodalardan kılavuz talep edilmesi ortak bir istihbarî amaca hizmet ediyor olmalıdır. Nitekim Osmanlı ülkesinden bir vazife gereği çıkış yapan memur veya askerilerin karşılaştıkları ilk sorun yabancı dil bilmemeleri ve gittikleri coğrafyaya vakıf olmamalarıydı. Bu durumda ihtiyaç duyulan; güvenilir, anlayışlı, her iki dile de vakıf, bölge coğrafyasını iyi tanıyan tercüman ve kılavuzların temin edilmesi noktasında voyvodalara büyük bir iş düşüyordu. Nitekim Boğdan voyvodasından mühim ve acil bir iş için Lehistan'a giden Ahmet Çavuş'a bir yarar bir kılavuz vermesi ayrıca *Lehistan ahvalini tecessüs için bir casus vazifelerinden istenmişti* (BOA, A. DVNSMHH d. 21, s.178, hüküm: 429, 14 Zilkade 980/ 18 Mart 1573). Ayrıca Erdel ve Macaristan tarafından edildiği haberleri Osmanlı merkezine bildiren Boğdan voyvodasının bu hizmeti oldukça takdir toplamış, vazifesine devam etmesi ve güvenilir adamları aracılığıyla edindiği haberleri vakit kaybetmeksizin merkeze bildirmeye devam etmesi hususunun altı çizilmişti (BOA, A. DVNSMHH d. 14/1, s.434, hüküm: 616, 22 Cemaziyelevvel 978/22 Ekim 1570).

İstihbarat faaliyetlerinde aktif rol oynadıklarına dair bir diğer güçlü kanıt askeri harekâtlar öncesi ve esnasında sergilemiş oldukları görüntüdür. Nitekim bölge coğrafyasına olan hâkimiyetleri, çıkılacak seferlerin askeri hazırlık safhasında ihtiyaç duyulan istihbarî bilgiyi elde etmeyi kolaylaştırıyordu. Mesela Malkoçoğlu Bali Bey Lehistan üzerine keşif akını için gönderildiğinde, Bali Bey'e *kılavuzluk* etmesi için Boğdan voyvodası vazifelenirilmişti (Müneccimbaşı, s.401). Sadece Osmanlı tarafının düzenlediği seferlerdeki istihbarî süreçte değil, düşman hazırlık ve akınlarının önceden haber alınmasında da ciddi katkı ve yararlılıkları görülmüştür. Nitekim 1559'da Azak ve Cankirman kaleleri üzerine; Çar IV. İvan'ın önemli komutanlarından olan Dimitriy Vinevetskiy (Dimitraş) önderliğinde müttefik bir kuvvetle hareket edileceğinin haberini merkeze ileten Boğdan voyvodasıydı (BOA, A. DVNSMHH d... 3, s.41, hüküm: 102, 7 Şevval 966/ 13 Temmuz 1559). Osmanlı merkez idaresi bu yolla Rusya ve Avusturya arasındaki ittifakı haber alınca Eflak ve Boğdan voyvodalarına Ferdinand'ın (Ferdinand Kral) aralarındaki ahitnameye aykırı olarak asker toplayıp toplamadığı, Erdel- Eflak ve Boğdan'da ahvalin ne durumda olduğu, toplanan cemiyetin eşkıya cemiyeti mi yoksa Ferdinand'ın askeri mi olduğunun iyice araştırılıp bildirilmesini istemişti (BOA, A. DVNSMHH d... 3, s.68, hüküm:178, 179,180, 27 Şevval 966/ 2 Ağustos 1559). 1559-1563 arasında *Adaşev*'in

² Boğdan Voyvodası Petre'den mektup gelip, kâfir cemiyet üzeredir karaya çıkmak niyetindedir derler ne canibe hareket edeceğini bilmeziz eğer üzerimize gelirler ise biz de varırız deyu haber verip badehu düşman ahvalini tecessüs için casuslar gönderip niyetleri anlaşıldıktan sonra icabının icrası. (Evrakta mühimdir ibaresi bulunuyor, haberi İstanbul'a göndermek için Rumeli çavuşlarından Mehmed Çavuş vazifelenirilmişti).

Özi, *Vinevetskiy*'nin Azak-Taman arasında gerçekleştirdiği saldırıları kapsayan Eflak- Boğdan olayları esnasında yine Eflak ve Boğdan voyvodalarının askeri ve istihbarî hizmetleri görülmüştür (Öztürk, 2005, s.63).

1576'da Boğdan Voyvodasının Avusturya'daki casusları, Avusturya askerlerinin toplanmakta olduğunu müşahede edip bu haber Boğdan voyvodası tarafından merkezi idareye bildirilince hem voyvoda merkezi idarenin taltifine mazhar olmuş hem de savaş ihtimaline karşı gerekli tedbirlerin alınması için zaman kazanılmıştı (*BOA, A. DVNSMHH* d.5, s.689, *hüküm*: 747, 9 Cemaziyelahir 973/ 1 Ocak 1576). Aynı yıl Lehistan kralı ölünce bölgedeki kargaşa ihtimali kendini belli etmişti. Bu noktada Erdel voyvodasına; çıkan karmaşa ortamından ötürü Rusya tarafından Lehistan'a yapılabilecek bir teyakkuza karşı hazırlıklı olması, Avusturya tarafından Erdel'e tecavüz olması durumunda Budin ve Timeşvar askeri ile karşılık vermesi emredilmişti.

Ayrıca, daima o havalideki casuslarını eksik etmemesi, her türlü tehlikeye karşı hazırlıklı olmak için gerekli tedbirleri alması yönünde uyarı ve tembihler de unutulmamıştı (*BOA, A. DVNSMHH* d... 27, s. 215, *hüküm*: 492, 20 Şevval 983/12 Ocak 1576).

Osmanlı-Avusturya ve Osmanlı-Macar münasebetlerinin perde arkasına bakıldığında yine bizzat voyvodalar veya onların görevlendirdiği casuslar aracılığıyla siyasi ve askeri panoramanın yakından takip edildiği görülüyor. Mesela Avusturya kralının memlekette geniş çaplı bir ücretli asker yazımı yaptırdığının casuslar vasıtasıyla haber alınması, üstelik haraç verme işini de ertelemesi, merkezi idareyi Avusturya'nın Osmanlı üzerine bir sefer niyetinde olabileceği konusunda şüpheye düşürmüştü. Bunun üzerine Budin Beylerbeyine; yarar casuslar *göndererek o tarafa göz kulak olunması, ahvalin tahkik olunarak merkeze bildirilmesi* emredilmişti (*BOA, A. DVNSMHH* d.16, s. 268, *hüküm*: 523, 23 Zilkade 979/7 Nisan 1572).

Görüldüğü üzere askeri karşılaşmaların hem psikolojik ve lojistik hazırlık aşamasında, hem de seferler esnasında voyvodaların yardım ve desteği alınmıştı. Tehdit Osmanlı idaresine yönelik olsun ya da olmasın, bölge coğrafyasında hüküm süren diğer siyasi birliklerin askeri yahut politik tutum ve niyetlerinin öğrenilmesine yönelik sürdürmüş oldukları istihbarî hizmet, Osmanlı merkez idaresinin dış politikasını şekillendirmesinde önemli bir etmendi. Söz gelimi Eflak ve Boğdan voyvodalarının İstanbul'a sundukları raporlarda; Rusya ile İsveç arasındaki anlaşmazlığın bertaraf olduğu, Napolyon savaşları ve Rusların savaş içerisindeki durumunu Rus İmparatoru'nun Prusya ve Danimarka krallarıyla olan sürtüşmelerini ayrıntılarıyla aktarmaktan geri durmamışlardı (Yüksel, 2014, s.84).

Voyvodalardan; isyan, eşkıyalık, reayaya karşı haksız uygulamalar gibi iç istihbaratı kapsayan meselelerin tespiti ve önlenmesi noktasında da istifade ediliyordu. Mesela 1559'da Erdel'de toplanarak, Eflak voyvodası Mirço'ya karşı ayaklanmaya girişecek bir ehl-i fesat birliğinin varlığından Boğdan voyvodası marifetiyle bilgilendirilen Osmanlı idaresi, ondan söz konusu durumla ilgili olarak hem istihbarî hem askerî açıdan yardım ve destek almıştı (*BOA, A. DVNSMHH* d... 3, s.237, 241, *hüküm*: 373, 383, 29 Zilhicce 966/ 2 Ekim 1559). 1564'te Kili ve Akkirman'a ticaret maksadıyla giriş yapan bazı Boğdanlıların Akkirman'da saldırıya uğradıkları bazılarının yaralandığı bazılarının da öldürüldüğü bilgisi Boğdan voyvodası tarafından merkezi idareye bildirilince, Kili ve Akkirman Beyleri merkezi idarenin tedibinden nasibini almıştı (*BOA, A. DVNSMHH* d.6, s., *hüküm*: 75, 26 Muharrem 972/ 3 Eylül 1564). Akkirman beyi Hasan Bey, Boğdan reayasına haberler göndererek; Nehr-i turla (Dinyester nehri) buz tutunca, buradan Tatar askerini gönderip Boğdan vilayetini alacağı, ayrıca Dobruca'yı da zapt edeceği tehdidinde bulunmuş, Tatar zulmünden korkup dağa kaçan bazı Boğdanlılar ise memlekette pek çok uygunsuz hareketlerde bulunmuşlardı. 1565'te Boğdan voyvodalığı yapan Aleksandr, Akkirman beyi Hasan Bey'in bu hareketlerini İstanbul'a bildirmiş, şikâyeti tahkik edilen voyvoda haklı görülmüştü. Söz konusu durum idare tarafından hiç hoş karşılanmamış, neticede Akkirman beyi Hasan Bey'in yersiz tehditlerinden korkup dağa çıkarak ehl-i fesat gruba karışan Boğdan halkının

daha fazla rencide edilmemesi ve vilayette yeniden huzur ortamı sağlanması için Hasan Bey ciddi şekilde uyarılmıştı. Kendisine vilayetteki ehl-i fesadı temizleyip kendi hallerinde olan halka dokunulmaması emredilmiş, aksi takdirde sancağın elinden alınıp başka birine verileceği bildirilmişti (BOA, A. DVNSMHH d. 6, s.?, hüküm: 73, 26 Muharrem 972/ 3 Eylül 1564). 1570'te Akkirman Tatarlarından bazı ehl-i fesat kimseler, Dinyester nehri geçidinde 22 kişinin koyunlarını gasp edip kendilerini esir etmiş, bu uygunsuzluk hakkında, Osmanlı merkez idaresi, Boğdan voyvodasının İstanbul'a yazdığı bir şikâyet mektubuyla bilgilendirilmişti. Akkirman beyinin subaşı, eşkıya birliklerinin elinden 10 kişiyi kurtarmayı başarmışsa da diğerlerinin salıverilmesi için Bender ve Akkirman beylerine emirler gönderilmişti (BOA, A. DVNSMHH d.12, s., hüküm: 159, 20 Şevval 978/ 17 Mart 1571).

Voyvodaların istihbarî faaliyetlerdeki yararlılıklarına karşı Osmanlı idaresi de kayıtsız kalmamış, onlardan gelen şikâyetler araştırılıp değerlendirilerek bölge coğrafyasındaki huzur ve sükûn ortamının sürdürülmesine özen gösterilmişti. Mesela Eflak'ta birkaç zımmî, Cafer Çavuş yardımıyla kadıdan hüküm alarak, halktan bazı kimseleri suçsuz yere öldürmüş, ayrıca söz konusu Çavuşun, Eflak hazinesinden 25 bin akçe almak gibi başka bazı usulsüzlükleri ve ihanetleri, voyvoda ve reayayı mağdur etmişti. Bu uygunsuzluklar Eflak voyvodasınınca merkezi idareye bildirilince kadı görevden azledilip adı geçen zımmîler ve Çavuş tutuklanmakla yetinilmemiş; Boğdan voyvodası da konu hakkında bilgilendirilmişti. Boğdan voyvodasından, eğer böyle bir durumla karşılaşır, içinde kendisinin mübaşir tayin edilmediği hükümlere itibar etmemesi, böyle hükümler ele geçirilirse toplayıp İstanbul'a göndermesi istenmişti (BOA, A. DVNSMHH d... 12, s.507, hüküm: 984, 6 Rebiyulevvel 979/29 Temmuz 1571).

İstihbaratın önem ve gerekliliğine vakıf olan Osmanlı idarecilerinin, seferleri genellikle gizlilik içerisinde tertip ettikleri görülmüştür. Bu gizliliğin tercih edilmesinde; yalnızca askeri hazırlıkların muhatabı olan devletlerin, girişilen hazırlıklardan haberdar olmalarının engellenmesi değil, süreçten kaynaklanan ve iç güvenliği tehdit eden isyan-eşkıyalık gibi meselelerin önüne geçilmek istenmesinin de payı vardır. İşte bu sürecin doğru bir şekilde yönetilmesinde voyvodaların istihbarî ve askerî yararlılıkları görülmüştür. Nitekim 1617'de Özi tarafına yapılacak seferden önce *keşif ve dil alma* vazifesiyle sefere memur edilmiş olan Eflak voyvodası Aleksandr'ın yokluğunu fırsat bilip ayaklanma çıkaracağı duyulan olunan *Şerban* adlı asinin yakalanması için, Erdel voyvodası Petlan Gabor'a haber gönderilmiş, gerekli tedbirleri alarak söz konusu asinin yakalanması istenmişti (BOA, A. DVNSMHH d.82, s.148'den itibaren, hüküm: 142, 145,147, 7 Cemaziyelevvel 1027/2 Mayıs 1618).

Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda uzun süren idaresinin başarısına, egemenliği altına aldığı bölgelerdeki hâkim unsurun genel temayülü doğrultusunda kararlar alarak, herhangi bir hoşnutsuzluğa mahal vermemesinin etkisi büyüktü. Bu temayülün ne yönde olduğunun sağlıklı bir şekilde öğrenilmesinin bir yolu da voyvodaların sağladığı bilgi akışıydı. Bu bağlamda ilk olarak, bölgedeki hâkim unsur tarafından benimsenen, aynı zamanda Osmanlı tarafına yakın olan beylerin tespiti voyvodaların uhdesine verilmiş gibiydi. Merkezi idare voyvodalardan, onlarla gizlice haberleşerek, hâsıl olan neticeyi İstanbul'a bildirmelerini isterdi. Mesela bunlardan biri olan ve Erdel Voyvodası vasıtasıyla mektubu gelen Macar Beylerinden *Palaz Yanoş*'un itaati hoşnutlukla karşılanmış; kendisine münasip bir mahalde serhat beyi olarak görevlendirilmek üzere Erdel'e gitmesi emredilmişti (BOA, A. DVNSMHH d.16, s. 268, hüküm: 523, 23 Zilkade 979/7 Nisan 1572). Bölgedeki karışıklıklar ve kriz durumlarının aşılmasında voyvodaların istihbarî vazifeleri biraz daha önemli bir hal alıyordu. Mesela Lehistan kralı³ ölüp (1576)

³ Sigismund August'un 1572'de ölümüyle Jagiellonian Hanedanı sona ermiştir. 1572'den beri Lehistan kralları asiller sınıfının tamamı tarafından seçilmiştir. Osmanlı diplomasisi, Habsburg karşıtı adayların seçilmesini temin ederek ilk üç seçimde anahtar bir rol oynamıştır. Henry De Valais'in (1573-1574) kısa süren iktidarının ardından, Transilvanya palatini ve Osmanlı vasalı Stephan Bathory, Osmanlı'nın büyük desteği ile Lehistan tahtına seçilmiştir. Ayrıntılı bilgi

memlekette otorite boşluğu ortaya çıkınca bölgedeki beylerden bazılarının kendilerini kral tayin ettirmek istediklerinin haber alınması üzerine Erdel voyvodasına; Erdel'in genel kanaati kendisinden yana ise ve şartlar ahde mugayir değilse kral olabileceği, *Bekeş Gaspar* dışında kim münasip görülürse tayin yapılacağı bildirilmişti (BOA, A. DVNSMHH d.27, s. 215, hüküm: 492, 20 Şevval 983/ 12 Ocak 1576). Ölüm veya başka sebeplerle, yeni bir voyvodanın göreve atanması gerektiğinde, bölgedeki genel kanaatin ne olduğu, kamuoyunun kimden yana tavır aldığı araştırılıp öğreniliyor, böylece uygun asilzadenin voyvodalığa getirilmesiyle, bölgede hoşnutsuzluk ve isyan çıkma ihtimali en aza indirilmiş oluyordu. Mesela Erdel Voyvodası *Baturi Kristof*'un vefat ettiği haberi alınınca Tımesvar Beyinden, bölgeye muktedir casuslar gönderip; voyvodanın ne zaman vefat ettiğinin, Erdel'deki genel durumun, halkın kimin voyvoda olmasını istediğinin, güzelce araştırılması istenmişti (BOA, A. DVNSMHH d.43, s.227, hüküm: 413, 24 Recep 988/4 Eylül 1580). Böylece Avrupa'daki hâkimiyet tesis edilirken bölgenin sosyo-kültürel, siyasî ve askerî dokusuna riayet edilmiş oluyordu.

Voyvodaların ve onlar adına Osmanlı merkez idaresiyle muhatap olan diğer vazifelilerin üstlenmiş oldukları sorumluluk, üst düzey bürokrasiyi ve *devlet sırrı* olabilecek önemli bilgiyi ihtiva ediyor olduğundan, söz konusu grubun hareketleriyle çok yakından ilgileniyordu. Nitekim Erdel'den elçi namıyla İstanbul'a gelip çeşitli incelemeler ve görüşmeler yaptıktan sonra firar ederek Eflak'a, ardından Erdel'e gittiği duyulmuş olan şahsın acilen yakalanıp İstanbul'a gönderilmesi için Eflak voyvodası uyarılmıştı. Söz konusu şahsın ne şekilde olursa olsun ele geçirilmesi, yakalanması için her ne yapılması gerekiyorsa yapılması, güvenilir adamlarla, sıkı tedbirler alınarak bir an önce İstanbul'a gönderilmesi yakalanamazsa özrünün asla kabul edilmeyeceği eklenmişti (BOA, A. DVNSMHH d... 72, s. 259, hüküm: 510, 9 Cemaziyelevvel 1002/ 31 Ocak 1594). Merkezi idare tarafından casus olduğu konusunda şüphe duyulmayan bu şahsın yakalanması için sarf edilen çabada, voyvodaların yardım ve desteğine gereksinim duyulması, onların istihbarî hizmetler açısından oldukça mühim bir yer işgal ettiklerini gösteriyor.

Madalyonun Öteki Yüzü: Karşı Casusluk

İstihbarî açıdan pek çok yararlılığı olan voyvodaların, kimi zaman Osmanlı aleyhine casusluk yaptıkları da görülmüştür (Peçevî, 1982, s.146). 8 Temmuz 1538'de I.Süleyman'ın, Boğdan voyvodası *V. Petru Rareş* üzerine sefere çıkmasının nedeni voyvodanın Ferdinand hesabına casusluk yapmasıydı. Bu suç kapsamında Türk düşmanlarına paraca yardım yapıyor, Osmanlı müttefiki bulunan Polonya arazisine tecavüzlerde bulunuyor, ödemekle mükellef olduğu vergiyi vermekten imtina ediyordu. Daha önemlisi I. Süleyman'ın hesabına çalışan Venedik asilzadesi ve Sultanın gayri resmi siyasi müşaviri bulunan *Alessio Gritti*'yi astırmış, bununla da yetinmeyip Avusturya İmparatoru Ferdinand ile yaptığı gizli istişarelerle, Osmanlı aleyhine bir ittifak oluşturmak için girişimlerde bulunmuştu (Aksun, 1994, s.292). I. Süleyman bunun üzerine Boğdan üzerine sefere çıkmış, ancak istihbaratın önem ve gerekliliğine vakıf olduğu ittifakla kabul edilen Sultan, sefer hazırlığı esnasında kimseyi bilgilendirmemiş, 1538'de İstanbul'dan hareket ederek Edirne'ye kadar geldiğinde ancak o zaman Boğdan'a sefere çıkıldığı anlaşılmıştı (Uzunçarşılı, 1954, s.83). Seferde kendisine özellikle iştirak etmesini istediği Karakum Hanı Sahip Giray Han'dan da Petru Rareş hakkında detaylı malumat almış, (Guboglu, 1986, s.778) asi voyvoda kısa sürede yenilgiye uğratılmıştı. Rareş savaşta yenilerek Macar Krallığına sığınmış 1 yıl 6 ay kadar kaldığı süre zarfında mezalim görmüştü. Karısı Elana'ya Sırpça bir mektup yazdırarak Sultan'dan affını talep eden voyvodanın bu isteği I.Süleyman tarafından geri çevrilmemiş, kendisinin affedildiğinin bildirildiği bir mektupla Macar Kralı'na, Sultan tarafından

için bkz. Dariusz Kolodziejczk, "1795'e Kadar Osmanlı-Leh İlişkilerinin Karakteri Üzerine Bazı Tespitler" *Türkler*, C.IX, Ankara 2002, s. 680-681.

bir elçi gönderilmiştir. Sultanın elçisi ve Macar Kralı arasında uzun süren müzakereler sonucunda, Kral Rareş'i serbest bırakmayı kabul etmiş, İstanbul'a gidip Sultan'dan tekrar af dileyen Rareş yeniden Boğdan tahtına oturmuştur (Ekrem, 1993, s.16).

1 Ocak 1577'de Lehistan tahtına II. Rodolphe (Radolf) oturmuş, Erdel'e Osmanlı'ya yakınlığı bulunan *Battori* voyvoda olarak seçilmişti. Bu gelişme Avusturya ve Rusya'nın Lehistan'ı parçalayıp, taksim etme hususunda girişmiş oldukları gizli anlaşmaların, Battori sayesinde ortaya çıkarılmasını sağlamıştı. Ancak ilerleyen süreçte tereddüt içinde kalan voyvoda; Avusturya'nın tahrik ve tekliflerine kapılarak çift taraflı casusluk yapmaya kalkışmış, Papa'nın Kutsal ittifakına katılmıştı (Aksun, 1994, s.371, 418). Avusturya'nın himayesi altında bulunan *uskok* (kaçak) eşkıyasının Bosna serhaddine yönelik tecavüzleri ve buna karşı Bosna Beylerbeyi Hasan Paşa'nın Avusturya kalelerine yönelik harekâtı yüzünden Avusturya ve Osmanlı arasında II. Selim zamanında imzalanan ve yaklaşık 25 yıldır yürürlükte olan anlaşma 1593'te bozulmuştu. Böylece Avusturya ile yaklaşık 13 yıl sürecek olan savaşlar dönemi başlamıştı. Papalık önderliğinde Hıristiyan devletlerarasında Osmanlı Devleti aleyhine gizli bir kutsal ittifak kurulmuştu. Bu ittifaka 1594'te, o zamana kadar Osmanlı Devleti'ne tâbi olan Erdel, Eflak ve Boğdan voyvodaları da katılmışlar; Eflak voyvodası *Mihal* (Mihai Viteazül) ve Boğdan voyvodası *Aron Tranul* Osmanlı Devleti'ne isyan ederek memleketlerindeki Müslüman tüccar ve az miktardaki Osmanlı askerlerine karşı katliama girişmiş ve Müslüman yerleşim birimlerini yakıp yıkmışlardı. Erdel Voyvodası *Batori Sigismund* da bunlara yardım etmişti (82 Numaralı *Mühimme Defteri*, 2000, s. IX).

Özi Beylerbeyi İskender Paşa'nın rey'i ile bir iki defa Avusturya'ya elçilik vazifesiyle gönderilmiş, hatta Sultan Ahmed zamanında Zitvatoruk Anlaşması'nın yenilenmesi maksadıyla 1617'de Viyana'ya giden Ali Bey'e refakat etmiş Boğdan voyvodası *Gratiyani Gaspar* (Gaşir)'in öldürülmesinin nedeni Lehlilere casusluk yapmasıydı (Rasim, 2000, s.224-225). Naxos dukalığından Boğdan voyvodalığına getirilen *Gratiyani*'in, Osmanlı aleyhine, Lehistan'a karşı casusluk yapmasından dolayı üzerine sefer düzenlenmişti (1620). Erdel Prensi *Bethlen Gabor*'un Bab-ı Ali'ye gönderdiği, Kazaklar ve Lehliler hakkında yapılmış istihbarî çalışmaları içeren mektubu ele geçiren voyvoda, bu mektubu getiren haberciyi tutuklatmış, söz konusu mektubu, Osmanlı'ya karşı tahrik kastıyla Lehistan'a bildirmişti (Aksun, 1994, s.45).

IV. Mehmed devrinde (1648-1687) Osmanlı istihbaratının yönünü belirleyen gelişme, Osmanlı himayesinde bulunan Erdel Kralı II. Rakoçi'nin Lehistan krallığını ele geçirmeye yönelik isyan hareketi olmuştu. İsyana destek verenler arasında Eflak-Boğdan voyvodalarının olduğu Melek Ahmed Paşa'nın *dil* olarak tuttuğu Kazaklardan öğrenilmişti. Diller kanalıyla sağlanan istihbaratın teyit edilmesi için voyvodalıklar tarafına casuslar gönderilmişti. Bu sayede voyvodaların II. Rakoçi'den aldıkları destekle Osmanlı ordusunu bir su geçidinde basmak fikrinde oldukları öğrenilmişti (Yüksel 2013, s.68).

Karşı casusluk, isyan gibi meselelerin doğurduğu gelişmeler Osmanlı merkezi idaresinin onlara olan güvenini sarsacak; ilerleyen süreçte voyvodalar, bölge yerlilerinden değil de İstanbul'dan, Osmanlı'ya hem coğrafi hem de kültürel olarak daha yakın olan Fenerli Rumlar arasından seçilmeye başlanacaktır, bu süreç 1821 Yunan İsyanına kadar devam edecektir (Aksun, 1994, s.323; Yüksel 2013, s.164). Bab-ı Ali tarafından görevlendirilen ve 110 yıl görevde kalacak olan bu beyler, Avrupa'yı tanıyan, siyasetten haberdar, dil biler, güvenilir kişiler arasından seçilmiştir. Fenerli bu voyvodalar için, *yönetici* veya *vali* anlamına gelen "*Hospodar*" adı kullanılmış; Bab-ı Ali'nin Balkanlardaki en önemli temsilcileri olmuşlardır. Voyvodalıklarda istikrarın sağlanması için merkezi idare, hospodarların 3 senede bir değiştirilmesini ve iyi hizmet görenlerin hizmet sürelerinin uzatılmasını kararlaştırmıştır. Boğdan'a atanan ilk Fenerli voyvoda Divan-ı Hümayun tercümanı olan Nikolaye Mavrokordat, 1716 senesinde Sultan III. Ahmed'in tevcihiyle Serban Kantakuzino'dan sonra Eflak hospodarlığına tayin olmuştur (Pala, 2009, s. 30).

Görüldüğü üzere istihbarat konusunda faal birer aktör durumunda olan voyvodalar, devletin özellikle dış politikasında olumlu yahut olumsuz pek çok etkiye sahip olmuşlardı. Osmanlı'nın Avrupa'ya bakan yüzü ve Balkanlardaki temsilcisi konumunda olan voyvodalar sadakat ve özveri ile hizmet ettikleri durumlarda, idarenin; askeri, mali ve siyasi açıdan en önemli destekçileri olmuşlardı. Hal böyleyken tersi durumda yaratmış olabilecekleri tehdidi tahmin etmek kolaylaşıyor. Nitekim bu voyvodalardan biri olan Yuvan'ın isyanı sürecinde kayıtlara giren olaylar; onların askerî, malî ve istihbarî kaynaklarını Osmanlı'ya karşı kullandığında ne gibi sonuçlar doğurduğuna dair dikkat çekici detaylar barındırmaktadır.

Voyvoda Yuvan İsyanından Osmanlı İstihbaratına Yansıyan Bazı Notlar

Hasım veya hasım olması muhtemel tarafın askeri hazırlıklarını haber alıp bildiren voyvodaların yararlılıkları her daim merkezi idare tarafından elbette ki takdirle karşılanmıştır. Ancak bunlardan en dikkat çekici olanı kendisinden önce isyan eden Boğdan voyvodası Boğdan'ın yaptığı uygunsuzlukları merkezi idareye bildiren Yuvan'ın bu istihbarî hizmetinin takdir edilmesi olabilir. Nitekim isyan etmeden birkaç ay önce İstanbul'a sunmuş olduğu raporla; voyvoda Boğdan'ın Lehistan tarafından aldığı destekle isyan ettiğini, asi voyvoda Boğdan'ın üzerine gönderilen kuvvetlere yenik düşüp yaralı olarak kaçarak, kardeşi ile beraber Lehistan'a sığındığını bildirmişti. İki defa istenmesine rağmen Leh kralı tarafından bu isteğin geri çevrildiği, asi Boğdan'a yardım eden bazı bolarlar ile eski voyvoda arasında gidip gelen mektupların ele geçirildiği ve ihanetleri vaki olan bolarların cezasının verildiği de eklenmişti. Asi Boğdan'ın, Leh kralı yardımıyla Boğdan üzerine yürümek niyetinde olduğu da, Yuvan'ın casusları aracılığıyla edinip İstanbul'a arz ettiği malumat arasındaydı. Voyvoda Yuvan'a cevaben, Lehistan tarafından casuslarını eksik etmeyip edindiği malumatı İstanbul'a bildirmekten geri durmamasının tembih edilmesi, ayrıca Eflak, Erdel voyvodaları ile Niğbolu, Silistre, Bender beylerine bu konuda Yuvan'a destek vermelerinin emredilmesi istihbaratının özünde bulunan belki de ironik dinamiktir. (BOA, A. DVNSMHH d.12, s.229'dan itibaren, hüküm: 1128, 1134, 1139, 1143, 1165, 1170, 1171, 1191, 1205, 25 Zilkade 979/ 9 Nisan 1572- 6 Zilhicce 979/ 20 Nisan 1572 tarihleri arasında)

Esasen Yuvan, selefi olan voyvoda Boğdan'ın (1568-1572) Boğdan'a zarar vermesi, defalarca uyarılmasına rağmen reayayı rencide ve mağdur etmesi, kadimden beri hizmette olanların yerine hariçten adamları idareye getirmesi gibi uygunsuz davranışlarından dolayı azledildiği için göreve atanmıştı (BOA, A. DVNSMHH d... 21, s.5, hüküm: 34, 28 Zilhicce 979/ 12 Mayıs 1572). Azledildikten kısa süre sonra isyan eden Boğdan'ın yakalanması için de istihbarî ve askeri vazifeler üstlenmişti. Ancak görevde kaldığı kısa süre zarfında selefiyle hemen hemen aynı hatalara düşmüş; Boğdan boyarları ve ahalisine zulmetmesi, boyarlardan bazıları katlederek mallarını gasp etmesi gibi uygunsuzlukları azline, azli ise isyanına sebep olmuştu (BOA, A. DVNSMHH d. 24, s.40, hüküm: 115, 22 Rebiyülahir 981/ 21 Ağustos 1573).

Azledilen Boğdan voyvodası Yuvan; Bender Beyi ile İstanbul'a ayrı ayrı mektup göndermişti. Bender Beyi'ne Kili Kalesi tamiri için gerekli olan keresteyi göndermekte olduğunu bildirmişti. Merkeze ise; Boğdan haracının, yerine atanan voyvoda Petre'ye verilmekte bir kargaşa çıktığı için, haracın Mustafa Çavuşla gönderildiğini, kendisinin de yakın bir zamanda hareket ederek İstanbul'a gelmek üzere olduğunu arz etmişti (BOA, A. DVNSMHH d. 24, s.142, hüküm: 387, 28 Zilhicce 981/ 4 Nisan 1574). Ancak merkezi idare bu şüpheli davranışın peşine düşüp Akkırman Beyi ve kadısına mektuplar göndererek Kili Kalesi tamiri için kereste işine vazifeli olarak gönderilen Mustafa Çavuş'a Boğdan'a gitmesi için emir verilmediği halde oraya neden gittiğinin gizli bir şekilde araştırılmasını emretmiş, Yuvan'ın Boğdan voyvodasından para alıp almadığının tahkik edilmesini istemişti (BOA, A. DVNSMHH d. 24, s.162, hüküm: 382, 15 Safer 982/ 6 Haziran 1574). Yapılan tahkikat sonucunda; Yuvan'ın, Boğdan'a giden koyun

tacirlerinden zorla aldığı eşya ve İstanbul'a göndermekle mükellef olduğu 1 yıllık haraçtan (10 bin filori) müteşekkil olan emtiayı (BOA, A. DVNSMHH d.26, s. 211, hüküm: 595, 26 Cemaziyelevvel 982/ 13 Eylül 1574.)⁴ Hotin Kalesi'ne bıraktığı, kendisinin de başka bir yere kaçmakta olduğu casuslar aracılığıyla öğrenilmişti (BOA, A. DVNSMHH d. 26, hüküm: 1, s. 13, 17 Safer 982/8 Haziran 1574).

Eflak voyvodasından; diğer beylerle beraber Boğdan'a casuslar yollaması ve hep beraber hareket ederek söz konusu Yuvan'ın ve eşyasının ele geçirilmesi istenmişti (BOA, A. DVNSMHH d...24, s.163, hüküm: 387, 28 Zilhicce 981/ 4 Nisan 1574). Haber, yeni atanan Boğdan voyvodası Petre'ye de ulaştırılmış; asi Yuvan'ın bütün emtiasını Hotin Kalesi'ne sakladığı, bir fırsatını bulup firar edeceği konusunda bilgilendirilmişti. Hemen diğer beylerle üzerine gidilip tutuklanması ve Hotin Kalesi'ne hapsedilmesi, kalenin içine 50 kadar Müslüman muhafız beşli koyarak ulufelerini Boğdan hazinesinden vermesi emredilmişti (BOA, A. DVNSMHH d. 24, s.161, hüküm: 383, 28 Zilhicce 981/ 4 Nisan 1574; BOA, A. DVNSMHH d. 24, s.86, hüküm: 296, 20 Zilhicce 981/ 12 Nisan 1574). Yalnızca Boğdan voyvodasından değil; Erdel voyvodası (BOA, A. DVNSMHH d. 24, s. 86, hüküm: 298, 20 Zilhicce 981/ 12 Nisan 1574; BOA, A. DVNSMHH d. 24, s.172, hüküm: 412, 3 Muharrem 982/ 25 Nisan 1574), Budin beylerbeyi, Bender (BOA, A. DVNSMHH d.24, s.172, hüküm: 410, 3 Muharrem 982/ 25 Nisan 1574), Silistre ve Niğbolu Beyleri (BOA, A. DVNSMHH d.. 24, s.142, hüküm: 295, 20 Zilhicce 981/ 12 Nisan 1574) ve Leh kralından söz konusu asinin yakalanması ve eşyasına el konulması istenmişti (BOA, A. DVNSMHH d... 24, s. 163, hüküm: 387, 8 Recep 981/3 Kasım 1573).

Leh Kralı Henriko'ya; eski kral ölünce, Lehistan'a dikilen gözlerin alınan tedbirlerle men edilip kendisinin tahta geçmesi için yardım edildiği hatırlatılmış, kendisine, Boğdan'daki isyancı voyvodanın Lehistan'daki beyler tarafından himaye edilip Avusturya'ya kaçmasına yardım edildiği bilgisi verilmişti. Osmanlı merkez idaresi, kendi taraflarından sulhu bozacak bir davranış olmamasına rağmen asi voyvodanın tecavüzü vukua geldiğinde, voyvodaya Leh tarafından yardım edildiğini, Krala yazılan bir mektupla bildirmişti. Söz konusu yardımı Akkirman üzerine gidildiğinde ele geçirilen *diller* doğrulamış ve beylerinden asiye gönderilen mektuplar ele geçirilmişti (BOA, A. DVNSMHH d..26, s.90, hüküm: 232, 3 Rebiyyulevvel 982/23 Haziran 1574). Yuvan'a sözde yardım için ama gerçekte Boğdan voyvodalığını ele geçirmek için harekete geçen *Laski*⁵ adındaki Bey'in Boğdan'a gittiğinden haberdar olduğu, eğer aradaki dostluğun devamı isteniyorsa Laski'nin cezalandırılması ve Yuvan Lehistan'a askerleriyle beraber iltica ederse yakalanarak kendilerine teslim edilmesi istenmişti (BOA, A. DVNSMHH d... 24, s.236, hüküm: 823, 3 Safer 982/ 25 Mayıs 1574).

Neticede asi voyvoda yakalanarak Rodos'a hapse gönderilmişti (BOA, A. DVNSMHH d. 24, s. 163, hüküm: 387, 20 Zilhicce 981/20 Nisan 1574). Ancak kayıtlardan Yuvan'ın hapiste de casusları vasıtasıyla dışarı ile haberleştiği, halkı kıskırtarak vilayette bir isyan çıkmasına teşvik için çeşitli girişimlerde bulunduğu takip ediliyor. Boğdan voyvodası Petre'nin İstanbul'a mektup göndererek Avusturya dolaylarından kaçıp Eflak'a giden ve hâlen Eflak'ta *hatta bizzat Eflak Voyvodasının yanında bulunan* Boğdan casuslarının varlığından söz etmesi üzerine; Tercüman Mehmet Bey vasıtasıyla, Eflâk voyvodasına bir emir gönderilmişti. Eflak voyvodasından; casusların, Eflak vilayetinde serbestçe dolaşım ve fenalıklarda bulunmaktan başka Rodos'ta

⁴ İsyan etmeden önce 10 bin filori göndermekte olan Yuvan, daha sonra 50 bin filori göndermeyi taahhüt etse de göndermemiştir. Yuvan'dan sonra getirilen Voyvoda Petre'den her sene 50 bin filori göndermesi istenmişti. Bkz. BOA, A. DVNSMHH d...26, s.211, hüküm: 595, 26 Cemaziyelevvel 982/ 13 Eylül 1574.

⁵ Büyük Leh soylularından olan Albert Lacki, Leh soylularının Osmanlı'ya tabi sınır prensliklerinde Osmanlı karşıtı faaliyetler yaptığı hakkında en iyi örnekler arasındadır. Lacki (Laski) Eflak-Boğdan sınırlarında boyarları kıskırtıp kendine bağlayarak Osmanlı'yı uzun süre uğraştırmıştı. Osmanlı Devleti, bu Leh sınır güçlerine karşı bölgedeki Tatar-Kırım birliklerini harekete geçirmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Öztürk, "Osmanlı-Lehistan İlişkilerinde Savaş, Diplomasi ve Ticaret", *Karadeniz Araştırmaları* XIV/55, Güz 2017, s.225-252.

hapis bulunan Boğdan eski voyvodası Yuvan'ın mektuplarını dolaştırıp adamlarını toplayarak halkı kıskırtıp tahrik etmelerinin önlenmesi istenmişti (BOA, A. DVNSMHH d..7, s. 12, hüküm: 1985, 2 Rebiyyülevvel 976/25 Ağustos 1568; BOA, A. DVNSMHH d.24, s. 141, hüküm: 387, 20 Zilhicce 981/20 Nisan 1574).

Bir şekilde hapisten firar etmeyi başaran Asi Yuvan'ın yakalanması için Bender, Niğbolu, Silistre beylerine ve Erdel Voyvodasına emirler gönderilmiş; neticede 1574'te asi voyvoda ile muharebe sahasında karşı karşıya gelinmişti (BOA, A. DVNSMHH d.24, s. 142, hüküm: 296, 20 Zilhicce 981/ 12 Nisan 1574). Yuvan'ın Bender'e girmesi üzerine, Bender Sancakbeyi, Çavuşbaşı Tuhtar vasıtasıyla İstanbul'a haber gönderip asinin üzerine gittiğini bildirmişti. Durum merkezi idare tarafından memnuniyetle karşılanarak Bender Sancakbeyine destek olmak üzere; Rumeli Beylerbeyi, Dergâh-ı Ali Kapıcılarbaşı Sinan, Boğdan voyvodası Petre, Niğbolu, Vidin beyleriyle Eflak ve Erdel askerleri, Silistre, Çirmen, Vulçitrın, Alacahisar Selanik, Prizrın, İlbasan, Ohri ve İskenderiye ve Köstendil Beyleri gibi pek çok Sancakbeyi görevlendirilmiş, (BOA, A. DVNSMHH d..26, s. 18, hüküm: 52; 25 Safer 982/16 Haziran 1574)⁶ söz konusu voyvodanın yakalanıp hakkından gelinmesi ve ona tabi olan Boğdanlı, Lehli vesaireye ibret olması için katledilmesi istenmişti (BOA, A. DVNSMHH d..26, s.90, hüküm: 232, 3 Rebiyyulevvel 982/23 Haziran 1574). Seret Suyu üzerinde Asi voyvoda Yuvan ile yapılan muharebe sonucu askerleri bozulmuş kendisi de öldürülmüştü (BOA, A. DVNSMHH d..26, s.32, hüküm: 87, 29 Safer 982/20 Haziran 1574).

Vidin Beyi Mustafa Bey'den Yuvan'ın bozulan askerlerinden kadın ve işe yarar olmayanların salıverilmesi *yarar olanların* her kimde bulunursa 300-400'er akçeye alınarak gemiyle veya karadan resmi muhafaza ile İstanbul'a gönderilmeleri, Yuvan'a tabi olmayan Boğdanlıların kadın ve çocukların serbest bırakılması istenmişti (BOA, A. DVNSMHH d...26, s.34, hüküm: 91, 29 Safer 982/20 Haziran 1574; BOA, A. DVNSMHH d... 26, s.107, hüküm: 276, 4 Rebiyülahir 982/24 Temmuz 1574). Ayrıca ondan kalan bazı mühimmatın sağlam olanlarının da münasip mahallere yollanması için emirler gönderilmişti (BOA, A. DVNSMHH d... 26, s.115, hüküm: 298, 7 Rebiyülahir 982/ 27 Temmuz 1574; BOA, A. DVNSMHH d...28, s.303, hüküm: 759, 1 Şaban 984/24 Ekim 1576; BOA, A. DVNSMHH d... 26, s.121, hüküm: 318, 10 Rebiyülahir 982/ 30 Temmuz 1574). İsyân bastırılınca Yuvan'ın yakın adamlarının da peşine düşülmüş; yakalanıp hapsedilenlerin İstanbul'a sıkı tedbirlerle ve ifşa edilmeden gönderilmesi istenmişti. Bunlardan Yuvan'ın yakın adamı olan Dobrava'nın yakalanmasına özellikle ihtimam gösterilmiş, hapsedildiği işitilen Dobrava'nın mahfuzen İstanbul'a gönderilmesi için Erdel voyvodası vazifelenirilmişti (BOA, A. DVNSMHH d...26, s. 97, hüküm: 259, 1 Rebiyyülevvel 982/21 Haziran 1574) Ayrıca Boğdan Voyvodasına da söz konusu destekçinin ele geçirilmesi için emri şerif gönderilmişti (BOA, A. DVNSMHH d... 26,s. 243, hüküm: 712, 14 Cemaziyelahir 982/1 Ekim 1574).

Yuvan muharebesinde yararlılık gösteren beylere tımar ve zeamet terakkileri yapıldığı; muharebede *yarar dil* getirenlerin taltif edildiği de belgelere yansıyor. Mesela eski Niğbolu Beyi olan Vidin Beyi Mustafa Bey, maiyetindeki 20 nefer tımarlı ile 15 nefer garib yiğitlerin taltifini rica edince bu isteği geri çevrilmemiş; tımarlıların tımarlarına terakki yapılmış, garib yiğitlere ise tımar tahsis edilmişti (BOA, A. DVNSMHH d..25, s.179, hüküm: 1710, 23 Safer 982/14 Haziran 1574). Silistre Beyi Davud Bey'in maiyetinde bulunan, 151 garib yiğit, 1 zaim ve 15 tımarlı sipahi ve 11 yaralı askeri unutulmamış; Zaim Behram, Dergâh-ı Ali müteferrikalığına ilhak olunmuş, tımarlı sipahilerin tımarlarına terakki yapılmış, garib yiğitlere tımar verilmişti (BOA, A. DVNSMHH d.25, s.192, hüküm: 1870, 15 Rebiyulevvel 982/5 Temmuz 1574; BOA, A.

⁶ Boğdan Voyvodası Petrenin yanında 1500 yeniçeri, 25 darben (56,5 kg ağırlığında, 160 gramlık küçük mermiler atabilen top cinsi) bulunuyordu. Bkz. BOA, A. DVNSMHH d..26, s. 18, hüküm: 52; 25 Safer 982/16 Haziran 1574.

DVNSMHH d.25, s.192, *hüküm*: 1871, 15 Rebiyulevvel 982/5 Temmuz 1574. Tımar ve zeamet terakkileri için bkz. BOA, A. DVNSMHH d... 25, *hüküm*: 1710, 1754, 1781, 1859,1870, 1871, 1872, 1873, 1874, 1877, 1884, 1906, 1907, 1908, 1911, 1925, 1926, 1945, 1947, 1958, 1965, 1971, 1977, 1990, 1992, 1993, 2004, 2029, 2048, 2055, s.192- 218 arası, 15 Rebiyulevvel 982/5 Temmuz 1574- 4 Rebiyülahir 982/ 24 Temmuz 1574 tarihleri arasında 30'dan fazla hüküm bulunmaktadır).

Zeamete mutasarrıf olan Ahmed'in, asi Yuvan muharebesinde düşmanın bir koluna hücum edip hezimete uğratmakta yararlılığı görüldüğünden çavuşluk ricasının geri çevrilmemesi, Vulçitrin sancağında tımarı olan Divane Hüseyin'in, Murad Gazi'nin ve Divane Malkoç Bey'in yarar dil getirmelerinden dolayı kendilerine zeamet terakki edilmesi ise konu ile ilgili olarak eklenebilecek misallerden yalnızca birkaçıdır (BOA, A. DVNSMHH d... 25, s.192, *hüküm*: 1872, 15 Rebiyulevvel 982/5 Temmuz 1574; BOA, A. DVNSMHH d... 25, s.196, *hüküm*: 1908, 16 Rebiyulevvel 982/6 Temmuz 1574; BOA, A. DVNSMHH d... 25, s.218, *hüküm*: 2055, 3 Rebiyülahir 982/23 Temmuz 1574; BOA, A. DVNSMHH d... 25, s.222, *hüküm*: 2082, 4 Rebiyülahir 982/24 Temmuz 1574)

Voyvodalar ve casusluk özelinde mühim bilgiler içeren Yuvan isyanı hadisesinin halledilmesi yolunda ciddi istihbarat çalışmaları göze çarpmaktadır. Merkezi idarenin en başta Yuvan'ın haraç verme ve kereste gönderme vazifelerini geciktirmesi ve görevli olmadığı halde Mustafa Çavuşla haracı gönderdiğini ifade eden mektuptan şüphelenilerek durumun araştırılması için Akkirman beyi ve kadısına gizlice haber gönderilmesi Yuvan'ın gerçek niyetinin öğrenilmesini sağlamıştı. Leh beylerince himaye edilmesine rağmen yakalanılıp hapse atılması yine civardaki tüm voyvoda, beyler ve devletlerle olan yoğun bürokratik muhabere ve çeşitli istihbarat kanallarının kullanılmasıyla mümkün olmuştu. Hapiste kaldığı kısa süre zarfında casusları vasıtasıyla bir isyan çıkarma niyetinde olduğunun öğrenilmesi de karşı istihbarat yürüten merkezi idarenin önemli bir diğer başarısıdır. Her ne kadar hapisten kaçmayı başarıp muharebe sahasında karşı karşıya gelinse de durumdan haberdar edilen beylerden; Bender Sancakbeyinin ilk müdahaleyi yapıp durumu İstanbul'a bildirmesi, isyanın büyümeden önlenmesinde ve merkezden büyük bir birliğin desteğinin hemen gönderilerek tehlikenin ortadan kaldırılmasına etki etmişti. Askeri müdahale sonucu isyan bastırıldıktan sonra; yakın adamı Dobrava'nın, eşi ve kayınpederinin yakalanması için sürdürülen faaliyetler, Lehistan'da bir kasaba zabiti tarafından Yuvan'ın eşi ve kayınpederinin alıkonulduğunun haber alınması gibi gelişmeler; Osmanlı istihbaratının henüz 1500'lerin sonunda arz ettiği genişlik açısından bir başka dikkat çekici detaydır. Son olarak o dönem Lehistan ile Osmanlı arasında sulh olmasına rağmen gizlice isyana destek veren Lehli bazı beylerin Yuvan'a yazılmış destek mektuplarının ele geçirilmesi ve Akkirman üzerinden alınan *dillerden* bu desteğin doğrulanması da Osmanlı istihbaratının çok yönlü ve etkili bir şekilde kullanıldığının açık birer göstergesidir. (BOA, A. DVNSMHH d... 26, s.90, *hüküm*: 232, 28 Rebiyülahir 982/17 Ağustos 1574)

Sonuç

Osmanlı'nın Balkanlardaki ve daimi elçilerin olmadığı vakitlerde Avrupa'daki temsilcisi görünümünde olan voyvodaların, idareye olumlu katkısı veya olumsuz pek çok etkisi olmuştur. Bölgedeki Osmanlı egemenliği henüz tam olarak yerleşmemişken, söz konusu coğrafyadaki kültürel yapının idrak edilmesi, böylelikle, sahadaki hâkimiyetin tesis edilmesi için bu yerel beylerden istifade edilmişti. Voyvodalıklar Osmanlı merkezi idaresine; askeri, stratejik ve mali açıdan da fayda sağlıyordu. Savaş zamanlarında Osmanlı birlikleriyle hareket etmeleri, devletin dış politikasında müşterek bir siyasi yapı konumunda bulunmaları, onları askeri açıdan dost ve müttefik bir vasal haline getiriyordu. Bu ise hasım olunan devletlere karşı bir nevi stratejik

üstünlük kazandırıyor. Yıllık haraç ödemeleri, voyvoda seçilebilmek için Sultan ve devlet adamlarına sunmuş oldukları hatırı sayılır kıymette hediyeler, sefer organizasyonlarında çıkarılan ivedi emirlerle kendilerinden temin edilen; erzak (özellikle bal ve yağ), zahire, binek hayvanı, haraç gibi aynı ve nakdî yardımlar devleti mali açıdan destekleyen önemli bir gelir kalemiydi.

Osmanlı Devleti'nin menfaatleriyle çelişen devletler hakkında bilgi edinerek merkezi idareye sunmaları onları diplomatik istihbarat, bölgede herhangi bir askeri hareketlilik söz konusu olduğunda mevcut durumu vakit kaybetmeden İstanbul'a bildirmeleri ise askeri istihbarat özelinde oldukça mühim bir pozisyona taşıyordu. Onlardan ayrıca isyan, eşkıyalık, reayaya karşı işlenen suçlar gibi iç istihbaratı havi konularda yardım ve destek alınıyordu. Casusluk ve diğer istihbarat kanallarıyla, gizlilik içerisinde sürdürdükleri izleme ve inceleme faaliyetleri neticesinde edindikleri istihbaratı ayrıntılı bir rapor halinde Osmanlı idare merkezine ulaştıran voyvodaların üstlendikleri sorumluluk aldıkları riskle doğru orantılıydı. Voyvodaların bu özverili çalışmalarına Osmanlı idaresi de kayıtsız kalmıyor, onlardan gelen şikâyet dilekçeleri mutlaka değerlendiriliyor, konu ile alakalı olarak gerekli tahkikat yapıldıktan sonra suçu tespit edilmiş olanlara cezai yaptırım uygulanıyordu.

Tüm bunların yanında merkezi idare ile bir şekilde husumeti olan voyvodalar, aynı stratejik pozisyonu Osmanlı aleyhine kullanabiliyordu. Yuvan örneğinde olduğu gibi azledileceğini duyunca voyvodalığın hazinesini çalıp eyaletten kaçması, diplomatik yakınlığını kullanarak Lehli bazı beylerin desteğini alması, casusları vasıtasıyla eyalette isyan çıkarıp hapisten firar etmek için şartları uygun hale getirmeye çalışması sebep olduğu diplomatik, askeri ve tabii ki mali zararların birkaçıdır. Söz konusu isyan sırasında Lehistan -Osmanlı arasındaki diplomatik ilişkiler gerilmiş, Lehistan Kralı'na, *kral olabilmek için kendi desteklerine muhtaç olduğu* hatırlatılmak zorunda kalınmıştı. Asi Yuvan'a destek veren Lehli beylerin cezalandırılması konusunda ısrarcı olunmuş bu ise iki devlet arasında soğuk rüzgârlar esmesine neden olmuştu. Üstelik muharebe sırasında kullanılan mühimmat ve sevkiyatı yapılan asker sayısı değerlendirilecek olursa Osmanlı tarafının mali kaybı azımsanmayacak kadar fazlaydı.

Bununla birlikte isyan hadisesi ve öncesinde yaşanan olaylar Osmanlı istihbaratı açısından ciddi bir canlılığa işaret etmektedir. Voyvodanın firar ettiği kalenin, kendisine yardım eden beylerin tek tek isimlerinin, hapisteyken dışarı ile haberleşmesini sağlayan casuslarının tespit edilmesi Osmanlı istihbaratının çok yönlü ve etkili bir şekilde kullanıldığını kanıtlar niteliktedir. Voyvodanın yakalanması esnasında sürdürülen istihbarat çalışmalarında; voyvoda ve diğer beyler, elçilik, casusluk gibi kanallar ve karşı casusluk, dil alma gibi stratejilerden istifade edilmiştir. Hakkında malumat edinilmeye çalışılan voyvoda Yuvan'ın isyan hadisesi özelinden bakılınca onların pozisyonlarına ve Osmanlı idaresinin henüz 1500'lerin sonundaki istihbarat stratejilerine dair mühim ipuçları görülmüştür.

Kaynakça

A- Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Mühimme Defterleri

3, 5, 6, 7, 12, 14/1, 16, 21, 24, 25, 26, 27, 43, 64, 72.

B- Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027 / 1617-1618), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 47, Ankara 2000, s. IX.

C- Kaynak Eserler ve Araştırmalar

Aksun, Z.N.(1994). Osmanlı Tarihi, I. İstanbul: Ötüken.

Çiftçi, C. (2010) Bâb-ı Âlî'nin Avrupa'ya Çevrilmiş İki Gözü: Eflak ve Boğdan'da Fenerli Voyvodalar (1711-1821). Uluslararası İlişkiler. S. 26, ss. 27-48.

Ekrem, M.A. (1993). Romen Kaynak ve Eserlerinde Türk Tarihi I Kronikler. Ankara: TTK.

Guboglu, M. (1986). Kanuni Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi. Belleten. S.198, ss. 727-805.

Kantemir, D. (1979). Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi II. Özdemir Çobanoğlu (Çev.). Ankara: Kültür Bak.

Kolodziejek, D. (2002). 1795'e Kadar Osmanlı-Leh İlişkilerinin Karakteri Üzerine Bazı Tespitler. Türkler Ansiklopedisi içinde (c.9, ss. 679-685) Ankara: Yeni Türkiye.

Maxim, M. (2013). Voyvoda. İslam Ansiklopedisi içinde (c.43, ss. 127-129). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Müneccimbaşı A. L. (1974). Müneccimbaşı Tarihi II. İsmail Erünsal (Çev.). İstanbul: Kervan.

Öztürk, Y. (2005). 1559-1563 Erdel- Eflak- Boğdan Olayları ve Dimitriy Vişnevetskiy. Türklük Araştırmaları Dergisi, S.17, ss. 55-95.

Öztürk, Y. (2017). Osmanlı–Lehistan İlişkilerinde Savaş, Diplomasi ve Ticaret. Karadeniz Araştırmaları, S. 55, ss. 225-252.

Pala, N. (2009). Eflak ve Boğdan'da Osmanlı Hâkimiyeti ve Fuad Efendi'nin Layihası (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.(https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=CwVIqqBuz1VkysVpueogAWbDmcuntAsEsw7EBdnV273mZ9_Yt-25yZat_dzPf9R3)

Panaite, V. (2000). Haraçgözarların Statüleri, XV ve XVII. Yüzyıllarda Eflak, Boğdan ve Transilvanyalılar Üzerine Bir Çalışma. Osmanlı Ansiklopedisi içinde (c.1, ss. 373-383) Ankara: Yeni Türkiye.

Papp, S. (2002). Eflak Ve Boğdan Ahidnameleri Üzerine Bir İnceleme: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzeybatı Hududundaki Hıristiyan Vassal Devletler. Türkler Ansiklopedisi içinde, (c. 10, ss. 744-753). Ankara: Yeni Türkiye. Peçevi İ. E. (1982). Peçevi Tarihi II. Bekir Sıtkı Baykal (Çev.). Ankara: Kültür ve Turizm Bak. Sözen, Z. (2002). Osmanlı Kültürünün Eflak

Ve Boğdan'ın Yaşamına Etkisi. Türkler Ansiklopedisi içinde (c. 12, ss. 15-22). Ankara: Yeni Türkiye.

Uzunçarşılı, İ. H. Onaltıncı Yüzyılın Ortalarında İslamiyet'i Kabul Etmiş Olan Bir Boğdan Voyvodası. Belleten, S. 69, ss. 83-87.

Uzunçarşılı, İ. H. (1994). Osmanlı Tarihi, III. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Yüksel, A. (2013). II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı. İstanbul: Kitap.

Yüksel, A. (2014). Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Osmanlı İstihbarat Ağı, İstanbul: Dergâh.

Yüksel, A. (2017). Teşkilat-ı Mahsusa'ya Kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda İstihbaratın Mali Boyutu. Zafer Gölen-İbrahim Serbestoğlu (Ed.), New Trends In Social And Liberal Sciences-2 (s.593-622). Ankara: Gece.

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 3 Issue 1, March 2019

Makale Gönderim Tarihi: 04.12.2018

Makale Kabul Tarihi: 24.02.2019

TURKISH STUDENTS' ATTITUDES AND INTENTIONS TOWARDS WHISTLEBLOWING

Türk ğrencilerin Meşru İhbarcılığa Yönelik Tutum ve Niyetleri

A. Barış BARAZ

Anadolu University, Turkey

bbaraz@gmail.com

Hacer ŞİVİL

Anadolu University, Turkey

hsivil@hotmail.com

Abstract: The development of information and communication technologies has led to significant changes in business and social life. Both communication and business practices have completely changed. Nowadays, the ones without English skills, computer literacy or the ability to use internet technologies are almost nonexistent in the business world. However, although new technologies have brought about new opportunities, they have also given rise to some new problems, among which is the whistleblowing concept translated as meşru ihbarcılık into Turkish. The subject of the study consists of how whistleblowing behavior is perceived. The behavior can be defined as reporting immoral or inappropriate behaviors within an organization to the ones in authority by employees. In particular, the study analyzes the differences between young people and the elderly, in other words, Gen X and Gen Y's attitude and intention towards whistleblowing. In order to access and analyze the data of a large number of students, the opinions of the students from the 'Business Administration Department' at Anadolu University, considered as 'entrepreneur and executive candidates for the future' were selected. To define the relationship between two or more variables and learn the cause and effect relationship, the correlational research method, one of the quantitative research methods, was used. Purposive sampling technique, which tries to explain natural and social events or phenomena, was applied. To figure out the students' whistleblowing attitude and intention, 'Whistleblowing as Planned Behavior' survey, based on Theory of Planned Behavior by Ajzen (1991) and developed by Park and Blenkinsopp (2009), was used. The results were evaluated according to the data gathered from 2683 students who are prospective candidates for future managerial and entrepreneurial positions. As a result, it was found out that Gen Y students' intention towards whistleblowing is higher due to socio-political and economic experiences they have undergone. Overall Gen Ys are more competent than Gen Xs in terms of online whistleblowing, they are more intensely internalizing electronic business processes.

Keywords: Whistleblowing, Generations, Theory of planned behaviour

Öz: Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi iş hayatında ve sosyal hayatta önemli değişimlere yol açmıştır. Sözelimi insanların haberleşmesi tamamen farklı araçlar kullanılarak yapılmaya başlamıştır. İş yapma yöntemleri değişmiştir. Artık bilgisayar okuryazarı olmayan, internet teknolojilerini kullanamayan hatta İngilizce bilmeyen insanların çalışma hayatında yeri neredeyse yoktur. Yeni teknolojiler beraberinde yeni fırsatları ve yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Meşru ihbarcılık (Whistleblowing) olarak Türkçe'ye çevirdiğimiz kavram da bu yeni konular arasında yer almaktadır. Örgüt içindeki uygunsuz ve etik olmayan durumların çalışanlar tarafından yetkililere bildirilmesi olarak tanımlayabileceğimiz "meşru ihbarcılık" davranışının nasıl algılandığı bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Özellikle gençlerin ve yaşlıların, başka bir deyişle X ve Y kuşağı olarak ayrılan iki farklı kuşağın meşru ihbarcılık tutum ve niyetlerini arasında ne gibi farklar olduğu araştırmada irdelenmektedir. Daha çok sayıda öğrencinin verilerine erişip analiz edebilmek için Açıköğretim Fakültesi öğrencileri üzerine yürütülen araştırmada "geleceğin girişimci ve yönetici adayları" olarak değerlendirdiğimiz "İşletme" bölümü öğrencilerinin görüşleri seçilmiştir. İki veya daha fazla değişken arasındaki neden sonuç ilişkilerini analiz etmek amacıyla nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel/korelasyonel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Öğrencilerin meşru ihbarcılık tutum ve niyetlerini ortaya çıkarabilmek için Ajzen (1991)'in Theory of Planned Behavior - Planlanmış Davranış Teorisi (PDT)'ne göre Park ve Blenkinsopp (2009)'un geliştirdiği "Whistleblowing as Planned Behavior" ölçeği kullanılmıştır. 2683 yönetici ve girişimci aday öğrenciden elde edilen veriler analize tabi tutulmuş ve çıkan sonuçlar değerlendirilmiştir. Sonuç olarak bu iki kohortun deneyimlediği sosyopolitik ve ekonomik sürece bağlı olarak, Y kuşağı öğrencilerin meşru ihbarcılık niyetleri X kuşağı öğrencilere göre yüksek çıkmıştır. Y kuşağının bu davranışı meşru ihbarcılığın elektronik ortamlarda yapılabilmesi ve genç kuşağın elektronik iş süreçlerini daha yaygın içselleştirmesi ile açıklanabilir.

Anahtar Kelimeler: Bilgi Uçurma, Nesil, Planlanmış davranış teorisi

Introduction

As it is known, since the term *management* got a scientific feature in the 1900s, the value given to employees has significantly changed. Employees, once seen as a piece or part of a machine especially by Frederick E. Taylor, Henry Fayol and Max Weber, the pioneers of Classical Approaches, are now an invaluable element of organizations. Now, thanks to technological advancements, life span is longer, so is the tenure in an organization. As a result, people from different generations or cohorts, who have experienced similar external events, are able to work together, yet each one has their own values, attitudes, ambitions, trends, and codes that may lead to some conflicts in the conduct of business behavior. Thus, their perception of whistleblowing may be different. Some people think that whistleblowers are not loyal members of an organization; like in the Snowden's case, many called him 'traitor'. Rat, tattletale, fink, troublemaker, and turncoat are other names used to humiliate whistleblowers. However, Jeffrey Wigand (2011), the former vice president of research and development at the Brown & Williamson Tobacco (B&W) and whistleblower, is not happy with the word *whistleblowers* since it is laden with negative connotations. That is why he suggests a new phrase: *person of conscience* (Devine & Maassarani, 2011). Similarly, Grant sees them as *heroes* or as the *saints of secular culture* and expresses his dissatisfaction with the term (Grant, 2002: 391).

Organizations might apply to some immoral, illegal or illegitimate practices to gain competitive advantages, to improve efficiency and effectiveness or to have some personal benefits. It is highly possible that malpractices conducted by an organization are known by its workers. Obviously, without disclosures made by whistleblowers, the results of cases like Enron in the USA, Parmalat in Italy Ahold in Holland, Kanebo in Japan, and Roche in Turkey would have been more devastating. Those examples clearly depict that an organization all around the world is prone to any kind of illegal, immoral, or illegitimate acts when the conditions are deliberately prepared. Governments have been trying hard to prevent workers and organizations from illegal, immoral, or illegitimate involvements, yet it is mostly whistleblowers who bring any kind of wrongdoing/misconduct/malpractice to light.

There are auditors that can be bought, laws that can be violated, and shareholders/stakeholders that can be cheated. However, an organization, whether governmental, private or non-profit, is

responsible for its employees, shareholders, stakeholders, customers, competitors, suppliers, environment, governments, and society's well-being in many aspects. When any given party is exploited, and it is observed, it should be fixed immediately. Otherwise, destructive effects are inevitable. The tragedy involving NASA's Challenger space shuttle proves that the firm Morton Thiokol, which contracted with NASA to design and build the solid rocket boosters, had ignored the warnings of the engineer Roger Boisjoly and led 7 crew members to die in front of the public, which also tarnished NASA's reputation (Devine & Maassarani, 2011:31; Miceli & Near, 1992:6). Similar events especially like in the Snowden case in the corporate governance bring about some questions in terms of people's attitudes and intentions towards whistleblowing.

In this study, some basic terms related to whistleblowing behavior and generations will be discussed. It is aimed to prove whether the whistleblowing attitude and intention of students who have work experience and who are from Gen X and Gen Y differ or not in Turkish setting.

1. WHISTLEBLOWING

Among many definitions, the most referred one is made by Miceli & Near: *whistleblowing is defined as the disclosure by organization members (former or current) of illegal, immoral, or illegitimate practices under the control of their employers, to persons or organizations that may be able to affect action.* For an act of whistleblowing to happen, it must involve at least four elements (Miceli & Near, 1985:2-4):

- The whistleblower: As understood, whistleblowers must be either a former or current member of the organization without the authority to stop the wrongdoing or whose actions are under the control of the organization even though their jobs require blowing the whistle as in the cases of internal auditors and ombudsmen.
- The whistleblowing act: It is giving of the information that harms third parties or public interest.
- The complaint receiver: It is the person or agency that the complaint is voiced at. It may be within the organization or outside. Some researchers claim that only external whistleblowing is the true case whistleblowing while some others say it may be lodged internally, externally or the combination of both.
- The complaint: Any organization ranging from large, small, public, private, young to old may be complained about.

It is not known when the term 'whistleblower' originated, but its origin may go back to the 1930s, and it may refer to an official on a playing field, such as a football referee, who can blow the whistle to stop an action (Miceli & Near, 1992:15; Jubb, 1999:77). The term "whistleblowing" was first used in 1963 in the USA in documents concerning internal security risks at a Senate committee. As a word, it means the police blowing the whistle against a criminal to prevent a crime (Hersh, 2002:243).

The term is relatively new in an organizational context. Only the word 'to whistle' was described to mean to whisper or to tell something secretly in the Oxford English Dictionary, but the words 'whistleblowing' or 'whistleblower'. In a similar vein, the 1976 edition of Webster's Third New International Dictionary of the English Language only listed the meaning of 'to whistle' that meant to signal as if by signaling. Eventually, a 1986 supplement to the Oxford English Dictionary used 'whistleblowing' as to ring an activity to a sharp conclusion, which means more or less the same today. In an organizational context, the very first usage goes back to 1971, when a letter to the editor of a journal was sent to criticize whistleblowing behavior. In the same year, the chairman of the board of General Motors warned against whistleblowing claiming that some

enemies encouraged employees to be disloyal to create suspicion and disharmony. However, in 1972, soon after, a consumer advocate Ralph Nader used the same word from a prosocial point of view and claimed that if employees believed the organization they served for was involved in corrupt, illegal, fraudulent or harmful activity, they should blow whistle since the public interest was more important than the interest of the organization (Vandekerckhove, 2006:7-8).

Although 'whistleblowing' and 'whistleblower' terms became widespread in the 20th century, the first event took place in the 1700s in the American Navy. Feeling dissatisfied with the commodore's incompetence and poor management decisions, the captain, John Grannis, and some crew members wanted the removal of Commodore Hopkins, head of the Continental Navy. When it was proved that the commodore was ineffective, he was fired, which improved conditions and caused the Continental Congress to pass the Whistleblower Law in 1778. This law wanted anyone to report any kinds of misconduct, frauds, or misdemeanors to Congress (Gaudet, 2016:4-5).

It can be claimed that whistleblowers have always existed in politics and business life all around the world. Since its establishment, the Ottoman Empire tried to get prior notice about the neighboring states to prevent any possible threats toward the throne by means of spies. When we glance at the Ottoman Empire, it is seen that Murad II appointed someone to get information about the Hungarians during the Battle of Kosovo in 1448. Similarly, Yavuz Sultan Selim sent spies to Iran during Çaldıran Seferi in 1514 and to Egypt before Mısır Seferi (1516-1518) to get information about their armies and their secret relations posed to attack the Ottoman Empire. It is also said that Mahmud II set up a spy network to surpass the opponents who were dissatisfied with the abolishment of Yeniçeri Ocağı- Guild of Janissaries in 1827. The Empire was so massive and power struggle was so strong that the sultans appointed spies not only outside the Empire but also inside to take control of the deeds of governors, people in authority, or even ordinary people (Beyhan, 1999:65-67).

We frequently come across the word *jurnal*- which originated from the French word *journal*- meaning secret information reported to the sultans. Though the sultans were frequently informed by means of journals, these journals lost their meaning in time because they included trivial things from daily talks about the throne to wishes to get a job and used as a threat to discredit anyone unjustly (Hür, 2015).

After his uncle Abdülaziz and his brother Murat V were dethroned, Abdülhamid II was brought to the throne on some conditions in 1876 when the Empire was getting weaker and some people were getting stronger, which adversely affected Abdülhamid II. Feeling lonely and insecure, the Sultan tried to gain absolute power and made some regulations. As a result, Hafiye Teşkilatı- The Secret Service- was set up (1876-1909). However, anyone craving for status, authority, reward, money, or reputation started to bombard the Sultan with fake journals about anyone they did not like even though they were not hired for the Secret Service. Moreover, there was competition within the Secret Service itself (Haydaroğlu, 1997: 109-110; Beyhan, 1999:70-71). As a result, like in many countries including the USA, in Turkey, the terms whistleblowing and whistleblowers have negative connotations when they are translated into Turkish.

We come across similar examples that corroborate the negative connotations of the terms; whistleblowing and whistleblowers. In his article 'The Public Interest' issued in 1981, the management expert Drucker clearly states that he is against whistleblowing by stating "it is not quite irrelevant that the only societies in Western history that encouraged informers were bloody and infamous tyrannies". Drucker dispraises whistleblowing behavior and whistleblowers by giving examples from history. He says that whistleblowers who were applied in many cases; in Tiberius and Nero in Rome, for the Inquisition in Spain during the reign of Philip II, and in Russia during the reign of Stalin, had devastating effects. For him, under such a regime, no mutual trust,

no interdependencies, and no ethics are possible (Orr, 2001:4). Similarly, some other scholars like Clinard (1983), Heller (1983), and Weinstein (1979) believe that whistleblowers pose a great threat to an organization since they give damage to the reputation, loyalty, and performance. However, some like Ewing (1983) think just the opposite (Miceli & Near, 1985:1).

As it is seen, there is no consensus on the perception or meaning of whistleblowing. For instance; Turkish researchers Gerçek (2005), Celep & Konaklı (2012) and Baltacı (2017) used *bilgi uçurma*, Taş & Antalyalı (2015) used *izharcılık*, Candan & Kaya (2015) and Yürür & Nart, (2016) used *ihbar/ihbarcılık*, Mercan et al. (2012), Arslan & Kayalar (2017), Bayrakçı & Kayalar (2016) used *işşa*. On the other hand, many Turkish researchers like Esen & Kaplan (2012, Çiğdem (2013), Özler vd. (2010), Kördöve (2017), Sayğın (2011), and Aktan (2006) prefer to use the original term to avoid misunderstanding or to take no side.

However, whistleblowing is not the same as informing because a whistleblower reveals the information in the hope that the recipient will do something to stop the wrongdoing. That is, whistleblowing should have a definite goal to stop an action or to prevent a similar type of malpractice in the future (Near & Marcia, 1996: 510).

According to Sayğın and Bedük, employees within organizations should feel responsible for the public good and should not overlook any inappropriate practices when they have observed them, so they should make sure of the whole process from safety of the money invested in the bank to the water delivered hygienically (Sayğın & Bedük, 2013). That is, things like violation including, but not limited to violation of the rights of shareholders and stakeholders, the production and marketing of food unsuitable for public health, human rights violations, illegal employment, employment without social and financial rights, tax evasion, harassment, and violence might lead to whistleblowing. As for Baltacı (2017), whistleblowing is done by conscious employees who are aware of the laws and socially accepted ethical judgments and illegitimate actions and behaviors (Baltacı, 2017: 397).

1.1 Whistleblowing Process

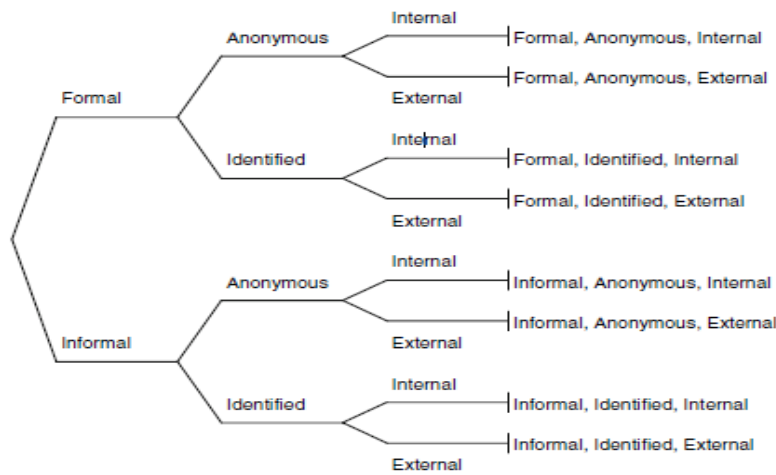
There are several steps/phases that lead to whistleblowing behavior (Miceli , Near, & Schwenk, 1991:115; Miceli & Dozier, 1985:831; Miceli & Near, 1985:4-5):

- Awareness of the wrongdoing: The observer decides whether the activity is illegal, immoral, illegitimate or not. The degree of awareness depends on the observers' position or their personal, professional, or organizational standards of ethics.
- Assessment of the seriousness of the wrongdoing: When the observer makes sure that whistleblowing is the only solution to terminate the wrongful act, s/he is more likely to do it. Moreover, the observers' characteristics, financial, and emotional support help him/her decide what to do. Besides, it might be costly in many aspects like being excluded by colleagues, or the organization might retaliate against the whistleblower.
- Responsibility for taking action
- Assessment of the consequences.

1.1.1 Types of whistleblowing

When an employee observes an inappropriate behavior, s/he might prefer to remain silent, report it to someone within the organization, or report it outside the organization (Erkmen, 2014). Studies show that classifications are mostly internal and external, but Park and his colleagues) in Figure 2 propose a typology of whistleblowing based on three dimensions, which includes not only internal versus external whistleblowing approaches as in the previous studies, but also identified versus anonymous and formal versus informal approaches. That is, each dimension represents a choice for the employee. Accordingly, provided that an organization has a formal organization protocol for reporting misdeeds, the observer might choose to follow it or may prefer to talk to someone s/he trusts about the wrongdoing. The observer might use his/her real name or keep it anonymous. The observer might also report the wrongdoing inside the organization or outside the organization for various reasons (Park, et al, 2008: 930).

Figure 1. A Typology of Whistleblowing (Park, et al, 2008: 930)

Reporting a malpractice inside the organization is called internal whistleblowing. Some ethicists like Bowie (1982) and De George (1986) claim that using internal channels is moral. However, Near and Miceli (1987) and Farrell and Petersen (1982) believe that whistleblowing is not simply informing; thus, using internal channels cannot be defined as whistleblowing. Observers might be affected by statutes because some state statutes protect whistleblowers when they use the internal channels while some protect them when external channels are used (Near, et al, 2004: 211). Many researchers believe that it is important to encourage employees to choose the internal channels; thus, the organization will be saved from losing face.

Reporting of a wrongdoing outside the organization that is believed to have the necessary power to correct the wrongdoing is external whistleblowing. As for De George (2010), external whistleblowing can be considered as morally permissible if an organization's policy or product gives harm to employees or the public, if employees first report their concern(s) to their immediate supervisors, and if nothing about the concern(s) is done (Hoffman & Schwartz, 2015: 773). As it is known, many internal whistleblowers continue their complaints to external parties, so internal and external whistleblowing are considered to be related (Near & Marcia, 1996: 509). As for Hoffman and Schwartz, if an organization does not have a written anti-retaliation policy

against whistleblowing, the employees are not obligated to blow the whistle internally (Hoffman & Schwartz, 2015: 775).

1.2 Whistleblowing as a Prosocial Behavior

In organizational settings, prosocial behavior is a behavior which is performed by a member of an organization, directed toward an individual, group, or organization the member interacts with, and performed with the intention of promoting the welfare of the individual, group, or organization toward which it is directed. It includes in-role or extra-role behavior, so it is more inclusive than organizational citizenship behavior (Brief & Motowidlo, 1986: 711; Seifert, 2006: 20).

As stated above, whistleblowers may threaten an organization's authority structure and functioning. To set an example, the US Director of National Intelligence, James Clapper, admitted that they have experienced profound damage and lost critical foreign intelligence collection source after Snowden's disclosure (Gaudet, 2016). However, by means of whistleblowers, organizations have the chance to correct practices that may harm organization members, customers or clients (Miceli & Near, 1985: 4, Dozier & Miceli, 1985: 823), which brings to the mind prosocial behavior.

There are some common codes of ethics that are written neither in social nor business life. Yet, all organizations are responsible for their internal environment that consists of their employees, share/stockholders and external environment which includes the government, nature, and society in general (Aktan, 2008: 103). That is why responsibilities are more than altruism.

Although altruism, in which an actor performs the behavior voluntarily without expecting to receive any rewards in return, is a kind of prosocial behavior, some scholars like Dozier and Miceli (1985), Miceli and Near (1988, 1992), and Brief and Motowidlo (1986) do not see whistleblowing as an act of pure altruism. Leeds states that if an act is only for the sake of altruism, it should involve the following elements: There should not be any personal gains, it should be on a volunteer basis, and the action should be regarded as positive and good (Leeds, 1963: 230-231). Yet, regarding personal gains, although many whistleblowers have experienced employer retaliation, they may also seek some personal benefits like workplace safety that directly affects them. In terms of volunteer, some jobs like auditing require whistleblowing. As for outcomes, a whistleblowing act may lead to mixed outcomes. Thus, it is not entirely altruistic, for it involves selfish (egoistic) and unselfish (altruistic) motives (Dozier & Miceli, 1985: 823-825).

To set an example, in the 1960s, Ford tried to gain a competitive advantage over Japanese cars and manufactured a lighter and cheaper car, Pinto, in a short time. However, its defective fuel tank did not pass the safety test. That meant the risk of catching fire in the event of a rear-end collision. Although fuel tank standard was not included in the current regulation, Ford engineers knew that this test was the part of the standard safety procedure. Ford refused to take action against it and continued to produce and sell the car until 1978. During this time, they did not inform the customers about the possible risks, either (DeGeorge, 1999: 240-242). In this case, one can argue that a Ford employee or manager would only have been morally permitted to blow the whistle externally but would not have been morally obligated to do so (Hoffman & Schwartz, 2015: 778).

1.3 Importance of Whistleblowing

Since the term "management" does not only focus on effectiveness and efficiency as it used to be, a new term 'corporate governance' is preferred to highlight the importance of an organization's

responsibility towards its internal and external environment. Within this framework, corporate governance is a system in which companies are managed and inspected. Managers are obliged to manage the company, and stakeholders are obliged to appoint appropriate managers and auditors. The most fundamental task of corporate governance is the accountability of its stakeholders since managers are the agents. As a result, the welfare of the company means the welfare of the stakeholders. For this reason, it is an important tool for a company to empower its business governance strategy when business practices are notified of a wrong application. Thus, the employer plays an active role in creating a safe working environment by protecting the profit and reputation of the company.

The concept of corporate governance has become popular with big conglomerates such as Enron and WorldCom, as the scandals, financial crises, globalization and privatization concepts come to the fore. Institutional governance, which holds responsibility for stakeholders, plays an important role in controlling the authority of the owner of the power, ensuring transparency and clarifying responsibilities, thus protecting all kinds of stakeholders' rights, creating an environment of trust for investors, enhancing corporate reputation and value is a must (Ağlargoç, 2013: 147-149).

According to the results of KPMG's Fraud Survey 2003, 75% of participating companies experienced fraud in the previous twelve months in the United States (KPMG: 2003). In the 2004, Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse, the Association of Certified Fraud Examiners (ACFE) estimated that the typical U.S. organization loses 6% of its annual revenues to fraud, which means it was approximately \$660 billion loss in the U.S. Gross Domestic Product (GDP) for 2003 (ACFE, 2004). Similarly, based on the 2016 report that covered January 2014 and October 2015 and prepared by ACFE, the loss in 2016 was huge. The report contains an analysis of 2410 cases of occupational fraud in 144 countries. As a result, it was estimated that the typical organization lost 5% of its revenues in a given year as a result of fraud. 2,410 cases of occupational fraud, 15 of which were from Turkey, in this study exceeding \$6.3 billion, with an average loss per case of \$2.7 million. To illustrate the magnitude of this estimate, applying this percentage to the 2014 estimated Gross World Product of \$74.16 trillion results in a projected potential total fraud loss of up to \$3.7 trillion worldwide. However, it does not include indirect costs, such as reputational harm or loss of stakeholder relationships, so the true total loss represented by these cases was likely much higher. In the report, it is also stated 30.1% of cases were detected by means of whistleblowing, the most common method (ACFE, 2016).

The reports mentioned above prove that many corporations are prone to wrongdoing, and lack of effective internal auditing methods paves the way for it. Vandekerckhove specifies two reasons for an organization's need for whistleblowers: More employees will be involved in decision making process, which will continuously help the organization to be informed about misdeeds, and the public will be made aware of facts (Vandekerckhove, 2006: 226).

As for Miceli and Near, by means of whistleblowing, investors are warned of financial wrongdoing; taxpayers may benefit from increased services or lower taxes; organizations have the chance to monitor themselves; society benefits from the activation of the codes and the avoidance of organizational wrongdoing (Miceli & Near, 1992: 14).

In his article named *We Need More Whistleblowers*, Verschoor reminds us three women- Sherron Watkins, who reported the fraudulent financial reporting of Enron, Cynthia Cooper, who did the same at WorldCom, and Coleen Rowley, who informed the FBI prior to the September 11, 2001 terrorist attacks -honored as *Persons of the Year* by the Time (Verschoor, 2010). Though they were honored, they had experienced some sorts of retaliations, which deter observers.

1.4 Legitimizing Whistleblowing

In general, people not only in business life but also in social life are getting used the term whistleblowing by means of various channels. Some are as follows:

1. Hotlines of the news channels and newspapers, social networking sites like Twitter, whatsApp, Instagram and Facebook make whistleblowing more possible. Besides, some companies want to make sure that employees respect the public, thus there is a sign saying 'If I have made a mistake, call the following number'. Furthermore, some webpages provide online consultancy as stated below.
  - National Whistleblower Center (NWC): The NWC, which has been serving since 1988 and has defined itself as a non-profit, tax-exempt and neutral institution, describes how whistleblowers can protect themselves with a booklet on their official website. The NWC's lawyers provide consulting services to the Congress under laws such as the Dodd-Frank Act, which protects consumer rights, the Sarbanes-Oxley Act and the Detention and Protection Improvement Act (NWC).
  - British Standard Institution (BSI): The BSI Group has a confidential "hotline" telephone service which is operated independently by Expolink, an external provider; this allows employees and non-BSI individuals to report anonymously inappropriate behaviors when they believe they violate the BSI Code of Business Conduct. Notifications can be made 24/7 by calling the toll-free phone line (BSI, 2004).
  - Prime Ministry Communication Center (BİMER): It is an effective public relations practice initiated in 2006 in Turkey. Citizens are allowed to make a complaint, a wish, or a proposal. However, as stated on the web page, the notice should not be defamatory. Otherwise, criminal procedure is applied to the person in accordance with Article 267 of Turkish Penal Code (TCK) (BİMER).
  - Presidency Communication Center (CİMER): Like BİMER, it evaluates citizens' questions within 30 days in Turkey (CİMER).
2. Institutional Policies: To facilitate whistleblowing for the employees who do not feel safe, institutional policies should be implemented. The complaint might be made to an ombudsman, via hotlines, and the like, yet it should be warranted that employees will not be retaliated. Similarly, appeal forms or boxes can be made available in the organization.

In recent years, it has been observed that regulations about notification in organizational codes of ethics have begun to take place in Turkey. For example, in Doğu Otomotiv's "Ethics Code", it appears that there are sections about the notification mechanism and the protection. Apart from the company's code of ethics, "bribery and anti-corruption policy" and "ethics hotline" regulations guarantee that whistleblowers will be protected (Çiftçi, 2017: 150).

3. Printed Resources: Studies in this field, presentations and books about whistleblowing increase awareness. For instance, the book called *Whistleblowing and Organizational Social Responsibility* by Wim Vandekerckhove (2006) both refers to the process of legalization of whistleblowing and presents it as an ethical evaluation (Danışman, 2012: 227).

4. Media and Information Technologies: The developments in written and visual media make it available for everyone to obtain the news about all kinds of whistleblowing. WikiLeaks-like internet sites address social concerns about notifications, and notifications are positively influencing the perception of the community (Çiftçi, 2017: 149).
5. Laws: Laws related to whistleblowing are implemented in many countries. Among them Sarbaney Oxley Act (SOX) is one of the most important ones. Cases like Enron, WorldCom, Xerox, and Swiss Air proved that such corporations became unsuccessful due to unserious accounting records and management practices. As a result, in 2002 SOX made some regulations for corporate governance which were put into practice in 2002. They are summarized below (Kurumsal Yönetim, 2017: 74):
  - Public Oversight Accounting Board was established.
  - Auditors' responsibilities were regulated; they were prohibited from having non-audit services, and criminal provisions were introduced in the event that the auditors mislead.
  - Reporting misdeeds in companies was made compulsory, and the protection mechanism for whistleblowers was legally secured.
  - Managers were banned from taking personal loans from the company.
  - The members of the company's board of directors, including other CEOs and CFOs, were held accountable for the misappropriation of company accounts, and it was accepted that their rights and interests could be confiscated.

There are some laws in Turkey, too that give rights to whistleblowers to gain information, to give a complaint petition, to give anonymous statements, to get rewards, and the like as stated in the laws 5178, 5237, 5726, and 2863 (Uğur, 2013).

6. Intergovernmental Bodies and Whistleblowing Policies: The issue of whistleblowing is important for intergovernmental bodies such as the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), the European Commission and the Council of Europe. These bodies have investigated the legal applications of whistleblowing in different countries. As a result of some conventions, the Criminal Law Convention on Corruption and the Civil Law Convention on Corruption were signed by 14 countries including Turkey in 2003 (Vandekerckhove, (2006: 270- 274).

In quest for finding out how the best management in the globalizing economy should be, the OECD published a guideline under the name of 'Corporate Governance Principles' in 1999. In this respect, the Turkish Industry and Business Association (TUSIAD) published the corporate governance principles to be followed in Turkey (Tekin, 2003). Those principles consist of an efficient legal and regulatory framework for state owned enterprises and employers, shareholders to be subject to fair treatment, relations with the stakeholders, transparency and making explanations to the public, responsibilities of the board of directors of state owned enterprises (TUSIAD).

2. GENERATIONS

In his study, Gaudet refers to a survey about Edward Snowden, who leaked secret documents of National Security Administration (NSA) to the Guardian, conducted by the Pew Research Center. Interestingly, Gen Ys were significantly more supportive of Snowden's leak than those in older generations (Gaudet, 2016). If there are perceptual differences among generations in Turkish business, organizations should keep these differences in mind while employing them.

Generations are categorized differently in different sources. It is mainly because of people living in different places and being exposed to different events. As Mannheim (1928;1952) stated, generations are not a group of people who live in a specific period of time but are groups of people who have mutual experiences and backgrounds. In this respect, not all people born in the same period have similar backgrounds, so they may not have the characteristics of the same generation. Thus, it can be asserted that a generation is a group of people who are born almost in the same time period, and whose values, attitudes and life styles are developed in a similar way by specific events within that period.

In this research, the categorization of generations is done as Ayhun (2013), Kuran (2012), Seçkin (2000), Şenbir (2004), Benison (2008) Altuntuğ (2012), Tolbize (2008) Karp (2002); Mengi (2009), Kılıç (2012), Habib (2013), Çatalkaya (2008), Susuz, (2012), Çağ (2012), İzmirlioğlu (2008), Mesutoğlu (2013), and Topçuoğlu (2007) have done. Thus, 1925-1945 is called Silent Generation; 1946-1964 is called Baby Boomers; 1965-1979 is Gen X; 1980-1999 is Gen Y, 2000+ is called M (or Z) (Arslan & Staub, 2015).

Generations in Turkey are shaped based on some certain event that has had an effect and happened in Turkey. Thus, these important events will be referred to explain their characteristics.

2.1. Silent Generation (1925-1945)

In Turkey, the members of this generation were born after the devastating effects of World War I (1914-1918) and the War of Independence (1919-1922). They witnessed a major change of regime; namely, the Ottoman Empire that collapsed and establishment of the Republic of Turkey and many subsequent revolutions and reforms. It is certain that the members of this generation and their parents had to deal with a number of difficulties. Moreover, the level of literacy of the people, the communication technologies in the period and the economic situation were not good. Many things including national pact, capitulations, and minority rights were sorted out. Though the country was suffering from destruction, famine and man power, it tried hard to establish 'peace at home peace in the world' notion. Thus, even though it did not take part in World War II (1929-1945), it was still adversely affected. The government tried to strengthen the army, so labor was lost in production, which decreased agricultural productivity. Consumption and distribution were completely under the state control with the National Protection Act of January 18, 1940, but this increased the black market and poverty and made a class even richer (Bülbül, 2005: 44-45).

To sum up, the members of Silent Generation, also called Veterans, are today's grandparents who are much more frugal. They give importance to hierarchy.

2.2 Baby Boomers (1946-1964)

In Turkey, Democratic Party (DP) was set up in 1946 and multi parties era started. However, when DP was in power in the 1950s, the Turkish people were under pressure and aimed at ending the oppression and totalitarian regime. They witnessed the first military coup on May 27, 1960 as

well as the prosecution of the then Prime Minister Adnan Menderes (Doğan, 2009). For this generation, who sees non-democratic practices against freedom and independence in the country, growth, prosperity, goods and services are invaluable. They are the architects of Gen Y.

2.3 Gen X (1965-1979)

Petroleum crises, economic straits, 68 generations, university events, left-right conflict and television are the most important events of the period. In Turkey, women began to participate in the labor force intensively. People started to have fewer children to live better. They focused more on the money, and individualism became important (Mengi, 2003).

Due to the fact that both parents were in the working life, children of this age had to learn to take care of themselves. They had to figure out many things like how to go to school and what to eat. Since they were on their own after school, they had to carry their keys with them; therefore, these children were called *latchkey kids* (Stroman & Duff, 2012: 76).

Xers, Postboomers, the Shadow Generation, Thirteenth, Thirteeners, Twenty-Somethings, MTV Generation, Generation Next, Baby Busters Slackers, Generation 2000, or simply Gen X have played a great role in shaping today's technology and the perception towards work because they give importance to life-work balance.

2.4 Gen Y (1980-1999)

Gen Ys were born during the events that affected political and social balance both in Turkey and in the world. The Gulf War, the Iraq War, the Internet, the January 24 Decisions, the end of the Soviet Union in 1991, the fall of the Berlin Wall in 1989 were some of the most important events that made contributions to the characteristics of this generation. Since they did not witness any economic or social insecurity that had taken place before the 1980s, they think whatever we have now has always been available (Toruntay, 2011: 75-81).

The January 24th Decisions of the 1980s took place during the reign of Turgut Özal, the 8th President of the Republic of Turkey, and played an important role in shaping the perspective of the Gen Y. Özal expressed the importance of innovation and the need to move forward at a faster pace in order to catch up with the change initiated 200 years ago by the western world. He also stated that the Ottoman economy which was based on agriculture was not able to keep up with the pace of the western world, which led to the black market. Özal referred to the importance of three things at every opportunity. The first two were the freedom of opinion and religion-conscience, which were signs of democracy and tolerance. The last one was the freedom of enterprise, which was possible by means of free market economy. Özal's decisions, known as the January 24th Decisions, contributed significantly to the adoption and implementation of a range of economic measures (Aktan, 1996).

Members of Gen Y, who grew up with the concepts of freedom, equality, transparency and competition, do not usually prefer to leave home and enjoy being with their families unlike their parents (Kuran, 2013).

Me Generation/Generation Me/GenMe, nGen, iGen, Millennials/Millennium Generation, Nexters/Nexter, Generation www, the Digital Generation, Generation E, Echo Boomers, N-Gens, Baby Boomlet, Internet/ Nintendo Generation/ MySpace Generation/ iPod/iGeneration/ Gamer Generation, Generation Why are some of the names given to Gen Y.

Kuran (2013) categorized generations and their characteristics in Turkey as follows (Kuran, 2013):

Table 1. Characteristics of Generations in Turkey

Generations	Characteristics
Silent Generation (1927-1945)	Our grandparents Republic generation 7% in Turkey Descriptor: Easy-going
Baby Boomers (1946-1964)	Most members of Turkish Grand National Assembly Prime Minister is a Baby Boomer 19% in Turkey Descriptor: Normative
Gen X (1965-1979)	Parents of Gezi Park kids 22% in Turkey Descriptor: Competitive
Gen Y (1980-1999)	35% in Turkey = 27 million Descriptor: Creative
Gen Z (2000-)	Crystal Kids Gen Y prepares them 17% in Turkey Descriptor: Over-sensitive

3. Research Method

In this study, to collect data, an online survey was conducted with the participation of students at Anadolu University, Distance Education Faculty. These students have work experience in various business sectors. Quantitative research method was used. The answers for the following questions have been investigated.

- Does the mean collected from whistleblowing attitude scale and gender variable have a statistically significant difference?
- Does the mean collected from whistleblowing intention scale and gender variable have a statistically significant difference?

In this study, it is aimed to find out whether or not generation has an effect on whistleblowing attitude and whistleblowing intention of students at Anadolu University Distance Education Faculty. To be able to define the relationship between two or more variables and learn a cause and effect relationship, the correlational research method, one of the quantitative research methods, is applied (Büyüköztürk, et al., 2012: 15).

4. Population and Sample

The target population of the study consists of students studying at Anadolu University Distance Education faculty from the 2016-2017 Academic Year in Turkey.

Approximately 1 million 400 thousand students are enrolled at 8 programs offered by Undergraduate Programs in the Faculty of Open Education, 6 programs offered by Faculty of Economics, 39 programs offered by Associate Degree Programs in the Faculty of Open Education, and 5 programs offered by Faculty of Business Administration. 2683 students answered an online survey. Purposive/purposeful sampling technique, which tries to explain natural and social event or phenomena, is applied (Büyüköztürk, et al., 2012: 90).

5. Limitations

- This research is limited to the students studying at Anadolu University Distance Education faculty from the 2016-2017 Academic Year in Turkey.
- This research does not focus on a specific business sector, which might be considered as a limitation.
- Only attitude and intention are investigated.
- Type of observed wrongdoing is not asked.
- It is hard to conduct a study with whistleblowers.

6. Data Collection Tool

In this study, to collect data, the researchers developed a form called Personal Details Form to define some demographic traits of the participants. To figure out the students' whistleblowing attitude and intention, a 5-point Likert type Whistleblowing as Planned Behavior Scale developed by Park and Blenkinsopp (2009) was used. The scale is based on the Theory of Planned Behavior (TPB) by Ajzen (1991). The scale was translated from English to Turkish then to English, consulted to an expert and piloted before it was conducted.

The survey was applied to students studying at Anatolia University, Distance Education Faculty after the approval of the Ethics Committee. When students logged in to the system with their own user name and password to learn their grades or to reregister, they met the survey link. Clicking the survey link, they filled in the online form on voluntary basis.

7. Analysis of Data

In this study, to find out whether there is a relationship between the whistleblowing attitude and generation or whistleblowing intention and generation, t-test technique was applied. SPSS V22 was used for the data analysis.

8. Findings

This section includes tables and comments based on the statistical analysis collected by means of the tools stated above.

1. Does the mean collected from whistleblowing attitude scale and gender variable have a statistically significant difference?

To answer the question, independent t-test was used to see whether the means of the categories of gender variable show a significant difference or not. Descriptive statistics are as in Table 2.

Table 2. Descriptive Statistics Regarding the Gender Variable

	Generation	N	Mean	Standard Deviation	Standard Error
Attitude	X	502	38,8825	11,23742	,50155
	Y	2181	34,5112	12,41553	,26573

As seen in Table 2, 502 participants are from Gen X, and the Mean is 38,8825; 2181 participants are from Gen Y, and the Mean is 34,5112. The Mean of Gen X is higher. To figure out whether statistically there is a significant difference, t-test was applied, which is indicated in Table 3.

Table 3. Independent samples t-test results regarding the categories of gender variance

	t-test	Levene Variance				
		Homogeneity Test				
		F	p	t	sd	p
Attitude	Homogeneous	31,498	,000	7,236	2683	,000
	Not Homogeneous			7,701	807,138	,000

In the analysis, it is seen that the scores of both participants from Gen X and Gen Y are not homogeneous ($p=0,000<0,05$). That is, the whistleblowing attitude of Gen X's mean is higher.

2. Does the mean collected from whistleblowing intention scale and gender variable have a statistically significant difference?

To answer the question, independent t-test was used to see whether the means of the categories of gender variable show a significant difference or not. Descriptive statistics are as in Table 4.

Table 4. Descriptive Statistics Regarding the Gender Variable

	Generation	N	Mean	Standard Deviation	Standard Error
Intention	X	502	27,9482	8,54747	,38149
	Y	2181	28,1421	9,71573	,20804

As seen in Table 4, 502 participants are from Gen X, and the Mean is 27,9482; 2181 participants are from Gen Y, and the Mean is 28,1421. The Mean of Gen Y is higher. To figure out whether statistically there is a significant difference, t- test was applied, which is indicated in Table 5.

Table 5. Independent samples t-test results regarding the categories of gender variance

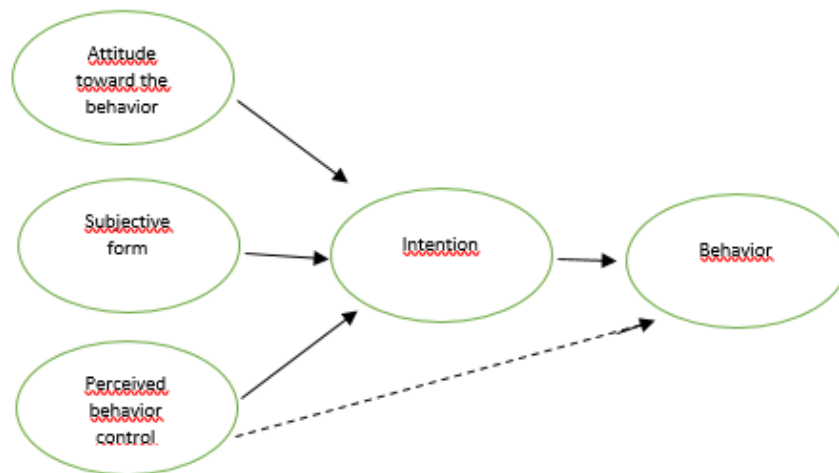
	t-test	Levene Variance				
		Homogeneity Test				
		F	p	t	Sd	p
Intention	Homogeneous	16,408	,000	-,412	2681	,680
	Not Homogeneous			-,446	826,493	,656

In the analysis, it is seen that the scores of both participants from Gen X and Gen Y are not homogeneous ($0,656 > 0,05$). That is, statistically there is not a significant difference between the Means of each generation.

9. Conclusion

2683 students with a job experience from Gen X and Gen Y, at Anadolu University, Distance Education Faculty from the 2016-2017 Academic Year, participated in the study. The survey questions, prepared by Park and Blenkinsopp (2009), is based on the TPB by Ajzen (1991). The theory claims that human behavior is guided by three kinds of considerations: *attitude toward the behavior* which are beliefs about the likely consequences or other attributes of the behavior, *subjective norm* which refers to beliefs about the normative expectations of other people, and *perceived behavioral control* which means beliefs about the presence of factors that may further or hinder performance of behavior. When these three elements are in combination, they form a behavioral *intention* (Ajzen, 2002: 665). Since the theory focuses on one's intention to perform a given behavior, for a possible performance, the intention is expected to be strong. Figure 3 shows what factors have an impact on one's intention (Ajzen, 1991: 181-182).

Figure 3. Theory of Planned Behavior

As a result, it is found out that although Gen X students' whistleblowing attitude is higher, they refrain from whistleblowing behavior in terms of intention. However, Gen Ys' intention is higher. Considering conditions in Turkey, the difference might be attributed to the way they were brought

up, economic, political and technological changes. Gen X students witnessed some socio-political events like oil crisis, economic distress, and right-left conflicts. In that era, women actively started to take part in business life. To have a prosperous life, people preferred to have fewer children. Money became the focal point, and individualism gained importance (Mengi, 2003). Concerns for the future forced this generation to work a lot and save up. Gen Xs are bound to traditional values which naturally make them susceptible to social problems. They show respect to authority. Besides, they are challenging, satisfied, and mistrustful. They value brands. After women started to work, traditional family structure started to be different (Altuntuğ, 2012; Erol & Öz, 2016; İzmirlioğlu, 2008). On the other hand, Aktan, points out that the 24 January Decisions imposed by the 8th President of Turkish Republic, Turgut Özal, played a crucial role to shape Gen Ys. As a result, the characteristics of Gen Ys, which put human rights and freedom as a baseline and which believe in individualism, are founded (Aktan, 1996). Thus, it can be claimed that, though Gen X's attitude is higher, they might think that whistleblowing is a kind of betrayal.

The result of this study is in a similar vein with the one conducted by Baraz and Şivil in 2017. Based on the study, it was found out that the mean of organizational citizenship behavior of Gen X is higher than the mean of Gen Y's (Baraz & Şivil, 2017). The difference might be attributed to the facts stated above. Besides, as Özmen states that behavioral characteristics of generations change as generations get older due to 'age effect', because different generations behave differently in the same period of time. To the researcher, each generation has their own history and background that differentiate them from one another. The difference arises from the sociocultural and political legacy inherited from previous generations (Özmen, 2011). Similarly, according to Wagner and Ruch, older employees value altruism because of their organizational tenure and life experience (Wagner & Rush, 2000: 388). Since they may have internalized such values, they might think that helping others is more appreciated, so they might avoid being criticized.

However, based on the 2015 survey conducted by Universum, contrary to the general belief, Gen Ys describe themselves as responsible and loyal employees. Kuran believes that we now need to redefine the term loyalty. Accordingly, regarding generations, it is important to reshape our perceptions, definitions, and expectations, which is vital to use human resources effectively (Kuran, 2015).

Locus of control (LOC) also might be a reason why Gen Xs' intention is lower. LOC includes internal LOC and external LOC. As for Rotter (1966), internal LOC individuals believe themselves to be largely in control of their outcomes, while external LOC individuals believe that fate, luck, or chance determines much of what happens to them (Micheal & Near, 1985: 8). That is, in this study, Gen Ys may see whistleblowing as a step they must take to control an immoral, illegal or illegitimate activity they cannot approve, while external ones, Gen Xs, may see the same activity as controlled by more powerful others.

Besides, Gen X students' may not want to take any responsibilities due to their age, tenure in the organization, family and the like which might lead to *bystander effect*. If something immoral, illegal, or illegitimate is witnessed by some people, if person feels less responsibility to report it. Each one may wait upon the others. If there is only one witness, it is s/he could report it. However, when there is a group of witnesses, this would allow *diffusion of responsibility* and everyone expects one another to do something (Latané & Darley, 1970: 342).

The type of observed wrongdoing is significantly related to participants' response. In this study, they are not provided with a scenario, so they do not know whether the wrongdoing involves mismanagement, sexual harassment, or legal violation or not.

A study was conducted at a military base in the USA, and it was found out that employees are more prone to blowing the whistle when they observe mismanagement, sexual harassment or legal violations than stealing, waste, safety problems, or discrimination. Below are the types of wrongdoing (Near, at al, 2004: 226-227):

Table 6. Types of Wrongdoing (Near, at al, 2004: 226-227)

Type	Focal Wrongdoing
Stealing 10%	a) stealing of federal funds, b) stealing of federal property, c) accepting bribes/kickbacks, d) use of official position for personal benefit, e) unfair advantage to contractor, and f) employee abuse of office
Waste 44%	a) waste by ineligible people receiving benefits b) waste by a badly managed program; and c) waste of organizational assets
Mismanagement 11%	a) management's cover-up of poor performance and b) management's making false projections of performance
Safety problems 8%	a) unsafe or non-compliant products and b) unsafe working condition
Sexual harassment 8%	a) unwelcome sexual advances/requests for sexual favors and b) verbal/ physical contact of sexual nature
Unfair discrimination 13%	race, sex, religion etc.
Other serious violation of law 7%	observing other legal violations

Besides, there are some examples which make the observers believe that in spite of the enforced laws, not much is done. For instance, a 1976 study of OSHA showed only 20% of the complaints filed that year were considered valid. About half of these claims were settled out of court, and of the 60 claims taken to court, only one won. Besides, in the late 1990s, the U.S. Equal Employment Opportunity Commission (EEOC) dismissed 90% of employees' charges. Moreover, in 2006, "reasonable cause" was found in only 5.3% of the more than 75,000 charges of discrimination filed with the EEOC (Miceli vd., 2008: 21). All these deter the observers from blowing the whistle.

Another reason why the observers do not put it into action is because of its costs. One of the major examples of wrongdoing was Roche case in Turkey. Veysi Mungan, the former senior executive, found out that the company was deceiving the state-run Social Security Agency (SGK). He did internal whistleblowing in 2003 but then had to apply to external channel. He has had to suffer from unemployment, threats, discriminations, and many court cases since then (Başaran, 2010; Algan, 2016). Observants who do not want to experience such things might prefer to stay silent.

It is recommended that the Turkish government should enforce organizations to develop some policies, which guide observers to follow some steps and which warrant that there will not be any retaliations because Gen Ys will be more active in business life soon. Additionally, since managements in organizations are supposed to protect their stakeholders and shareholders' rights,

and not to lose face, especially multi-partnered corporations should take precautions to encourage internal whistleblowing. It should also be considered that Gen Ys are more comfortable when they use the technology, so a training program might be prepared for employees. Cases like Enron set a good example why an internal system is required. As it is known, Enron's devastating effects are still prevalent, and although SOX has applied a number of sanctions, employees participation will definitely make the organizational culture stronger.

As stated earlier. Gen Ys will be more populous very soon. To the 2016 report by TÜİK, total population compared to the previous year increased 1.073.818 and reached 79.814.871. Total population consisted of 27.7% of 0-14 age group, 68% of 15-64 age group, and 8% of 65 plus age group (TÜİK, 2016). Considering the data, it is suggested that habits and expectations of the active population should be taken into account, and internal whistleblowing should be encouraged by organizations.

REFERENCES

- Çiftçi, B. (2017). Türkiye’de Toplumsal Kültürün Örgütlerde İhbarcılık Üzerine Etkisi: Hofstede’in Kültürel Boyutlar Teorisi Bağlamında Bir Değerlendirme. *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)*, 3(10), 147-166.
- Özmen, F. A. (2011). Alevi Gençliğinin Siyasi ve Sosyo-Kültürel Kimlik Mücadelesi I. *Alternatif Politika*, 3(1), 31-54.
- ACFE. (2004). *2004 Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse*. AFCE.
- ACFE. (2016). *Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse*.
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179-211. doi:http://dx.doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T
- Ajzen, I. (2002). Perceived Behavioral Control, Self-Efficacy, Locus of Control, and the Theory of Planned Behavior. *Journal of Applied Social Psychology*, 32(4), 665-683.
- Aktan, C. C. (1996). Turgut Özal'ın Değişim Modeli ve Değişime Karşı Direnen Güçlerin Tahlili. *Türkiye Günlüğü Dergisi*, 15-32.
- Aktan, C. C. (2008). Meslek Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk. *İş Ahlakı Dergisi*, 1(1), 99-121.
- Algan, E. (2016, 03 12). *T24*. 07 14, 2017 tarihinde <http://t24.com.tr/yazarlar/emine-algan/roche-davasi-vicdanin-ve-durustlugun-zaferi,14087> adresinden alındı
- Altuntuğ, N. (2012). Kuşaktan Kuşağa Tüketim Olgusu ve Geleceğin Tüketici Profili. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 203-212.
- Arslan, A., & Staub, S. (2015). Kuşak Teorisi ve İç Girişimcilik Üzerine Bir Araştırma. *KAÜ İİBF Dergisi*, 6(11), 1-24.
- Ağlargoç, O. (2013). Stratejik Yönetim ve Kurumsal Yönetişim. K. Mirze, S. Besler, A. Şakar, M. Barca, D. Paşaoğlu, O. Ağlargoç, & F. Dalyan içinde, *Stratejik Yönetim II*. Anadolu Üniversitesi.
- Bülbül, İ. (2005). Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı Döneminde Savaşın Sosyal Yaşam Üzerinde Etkileri. *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Estitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Başaran, E. (2010, 06 10). *Hürriyet.com.tr*. 14 07, 2017 tarihinde Gündem: <http://www.hurriyet.com.tr/devlete-5-2-milyon-kazandirdi-issiz-kaldi-14740826> adresinden alındı
- Baltacı, A. (2017). Bilgi Uçurma: Kavram ve Kuramsal Temeller. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 397-423.
- Baraz, A. B., & Şivil, H. (2017). The Relationship between Demographic Variables Between Gen X and Gen Y Students and Organizational Citizenship Behavior. *Journal of Youth Researches*, 5(13), 109-126.
- Beyhan, M. A. (1999). II. Abdülhanid Döneminde Hafıyye Teşkilatı ve Journaller. *İlmî Araştırmalar : Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, 8, 65-83.
- BİMER. (tarih yok). *BİMER*. 07 24, 2017 tarihinde <https://www.bimer.gov.tr/> adresinden alındı
- Brief, A. P., & Motowidlo, S. J. (1986). Prosocial Organizational Behaviors. *Academy of Management Review*, 44(4), 710-725.
- BSI. (2004). *Küresel İhbar Politikası* ve. <https://www.bsigroup.com/LocalFiles/tr-TR/ihbar%20Politikasi.pdf> adresinden alındı
- CİMER. (tarih yok). *CİMER*. 12 06, 2017 tarihinde <http://www.devlette.com/cumhurbaskanligi-iletisim-merkezi-cimer-sikayet-basvurusu/> adresinden alındı
- Danışman, S. A. (2012). Sosyal Sorumluluk Olarak İhbarcılık. *İş Ahlakı Dergisi*, 5(2), 227- 233.
- DeGeorge, R. T. (1999). *Business Ethics* (5 b.). New Jersey: Prentice Hall.
- Devine, T., & Maassarani, T. F. (2011). *The Corporate Whistleblower's Survival Guide: A Handbook for Committing the Truth*. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers.
- Dozier, J. B., & Miceli, M. P. (1985). Potential Predictors of Whistle-Blowing: A Prosocial Behavior Perspective. *Academy of Management Review*, 10(4), 823-836.

- Doğan, A. N. (2009, 11 07). Yakın Tarihimizin Utanç Veren Olayları: 27 Mayıs Darbesi,1960. *Milliyet*. 04 22, 2017 tarihinde <http://blog.milliyet.com.tr/yakin-tarihimizin-utanc-veren-olaylari--27-mayis-darbesi--1960/Blog/?BlogNo=212490> adresinden alındı
- Erkmen, T. (2014, 11 25). *Kişisel İtibar ve Whistleblowing*. 07 21, 2017 tarihinde Slideshare: <https://www.slideshare.net/itibarenstitusu/kiisel-itibar-ve-whistleblowing-turhan-erkmen> adresinden alındı
- Erol, F., & Öz, M. (2016, 01 30). A Study on the Increasing Retro Trends of Generation Y. *International Journal of Social Sciences*, 41(1), 53-59.
- Gaudet, R. (2016). Whistleblowing: How Millennials' Desire for Transparency Affects National Security: Baker School Project. The University of Tennessee, USA.
- Grant, C. (2002). Whistle Blowers: Saints of Secular Culture. *Journal of Business Ethics*, 39, 391-399.
- Hür, A. (2015, 08 16). Her daim itibarlı (!) meslek: Jurnalcılık. *Radikal*. 03 14, 2018 tarihinde <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/her-daim-itibarli-meslek-jurnalcilik-1416114/> adresinden alındı
- Haydaroğlu, İ. (1997). II. Abdülhamit'in Hafıye Teşkilatı Hakkında Bir Risale. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, 109-133.
- Hersh, M. (2002). Whistleblowers- Heroes or Traitor?: Individual and Collective Responsibility for Ethical Behavior. *Annual Reviews in Control*(26), 243-262.
- Hoffman , M. W., & Schwartz, M. S. (2015). The Morality of Whistleblowing: A Commentary on Richard T. De George. *Journal of Business Ethics*, 771-781.
- İzmirlioğlu, K. (2008). *Konumlandırma Kuşak Analizi Yardımıyla Tüketici Algularının Tespiti: Türk Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama*. Muğla: Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Jubb, P. B. (1999). Whistleblowing: A Restrictive Definition and Interpretation. *Journal of Business Ethics*, 77-94.
- KPMG Forensic Fraud Survey. (2003). *Fraud Survey*. Montvale: KPMG.
- Kuran, E. (2013, 06 09). Yaşasın Y Kuşağı. (A. Arman, Röportaj Yapan) 04 20, 2017 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr/yasasin-y-kusagi-23465715> adresinden alındı
- Kuran, E. (2015, Eylül). *HBR Türkiye*. <https://hbrturkiye.com/dergi/turkiye-nin-y-kusagi-sirketlerden-ne-istiyor> adresinden alındı
- Kurumsal Yönetim*. (2017). Sermaye Piyasası Lisanslama Sicil ve Eğitim Kuruluşu A.Ş.
- Latané, B., & Darley, J. M. (1970). *The Unresponsive Bystander*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Leeds, R. (1963). Altruism and The Norm of Giving. *Merrill-Palmer Quarterly of Behavior and Development*, 9(3), 229-240.
- Mengi, Z. (2003). *KİGEM*. <http://www.kigem.com/is-basarisinda-kusak-farki.html> adresinden alındı
- Miceli , M. P., & Near, J. P. (1992). *Blowing the whistle: The organizational and legal implications for companies and employees*. Lexington Books.
- Miceli , M. P., Near, J. P., & Schwenk, C. R. (1991). Who Blows the Whistle and Why? *Industrial and Labor Relations Review*, 1(45), 113-130.
- Miceli, M. P., & Dozier, J. B. (1985). Potential Predictors of Whistle-Blowing : A Prosocial Behavior Perspective. *Academy of Management Review*, 4(10), 823-836.
- Miceli, M. P., & Near, J. P. (1985). Organizational Dissidence : The Case of Whistle-Blowing. *Journal of Business Ethics*.
- Miceli, M. P., & Near, J. P. (1992). *Blowing the Whistle: The Organizational and Legal Implications for Companies and Employees*. Lexington Books.
- Miceli, M. P., Near, J. P., & Dworkin, T. M. (2008). *Whistle-blowing in Organizations*. Taylor & Francis Group, LLC.
- Near, J. P., & Marcia, M. P. (1996). Whistle-Blowing: Myth and Reality. *Journal of Management*, 22(3), 507-526.

- Near, J. P., Rehg, M. T., Van Scotter, J. R., & Miceli, M. P. (2004). Does Type of Wrongdoing Affect the Whistleblowing Process? *Business Ethics Quarterly*, 14(2), 219-242.
- NWC. (tarih yok). 10 22, 2017 tarihinde National Whistleblowing Center: <http://www.whistleblowers.org/> adresinden alındı
- Organ, D. W., Podsakoff, P. M., & MacKenzie, S. B. (2006). *Organizational Citizenship Behavior: Its Nature, Antecedents, and Consequences*. Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc. doi: <http://dx.doi.org/10.4135/9781452231082.n2>
- Orr, L. H. (2001). Is Whistle-Blowing the Sama as Informer? *Business & Society Review*(39), 4-17.
- Park, H., Blenkinsopp, J., Oktem, M. K., & Omurgonulsen, U. (2008). Cultural orientation and attitudes towards different forms of whistleblowing: A comperasion of South Korea, Turkey and the UK, 82 (4). *Journal of Business Ethics*, 929-939.
- Sayğan, S., & Bedük, A. (2013). Ahlaki Olmayan Davranışların Duyurulması (Whistleblowing) ve Etik İklimi İlişkisi Üzerine Bir Uygulama, 28(1). *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1-23.
- Seifert, D. L. (2006). *The Influence of Organizational Justice on the Perceived Likelihood of Whistleblowing*. Washington State University.
- Stroman, S. H., & Duff, E. R. (2012, 07 27). The Latchkey Child: Whose Responsibility? *Childhood Education*, 76-79. <http://dx.doi.org/10.1080/00094056.1982.10520550> adresinden alındı
- Tekin, A. G. (2003). Kurumsal Yönetişim (Corporate Governance), Kuvvetler Ayrılığı İlkesi ve Denetimden Sorumlu Komiteler. *Ekonomistler Bülteni*. 12 04, 2017 tarihinde <http://www.angelfire.com/ok4/aligunertekin/200305CGDSKomiteler.pdf> adresinden alındı
- TÜSİAD. (tarih yok). *OECD Guidelines on Corporate Governance of State Owned Enterprises*. 01 2019 tarihinde TÜSİAD: <https://tusiad.org/en/reports/item/3610-oecd-guidelines-on-corporate-governance-of-state-owned-enterprises> adresinden alındı
- Toruntay, H. (2011). Takım Rollerini Çalışması: X ve Y Kuşağı Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma. *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- TUIK. (2016). *Nüfus ve Demografi*. 04 20, 2017 tarihinde Konularına Göre İstatistikler: <http://www.tuik.gov.tr/Start.do> adresinden alındı
- Uğur, H. (2013). Suçların İhbarı ve İhbarcılarının Korunması. *TBB Dergisi*, 108, 383-406.
- Vandekerckhove, W. (2006). *Whistleblowing and Organizational Social Responsibility: A Global Assessment*, 7-8. Ashgate Publishing Limited.
- Verschoor, C. C. (2010). We need more whistleblowers. *Stratejic Finance*.
- Wagner, S. L., & Rush, C. M. (2000). Altruistic Organizational Citizenship Behavior: Context, Disposition, and Age. *The Journal of Social Psychology*, 140(3), 379-391.

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 3 Issue 1, March 2019

Makale Gönderim Tarihi: 09.12.2018

Makale Kabul Tarihi: 24.02.2019

GC VE GECEKONDU OLGUSUNUN TARİHSEL SÜREÇTE (1940-2000 DÖNEMİ) YAZILI MEDYADA YER ALMA BİÇİMLERİ

*Forms of Migration and Gecekondu on Mass Media in Historical Process (1940-2000
Period)*

Ar. Gör. Senem TEZCAN

Dokuz Eylöl Üniversitesi, senem.tezcan@deu.edu.tr

Ar. Gör. Ceren AĞIN

Dokuz Eylöl Üniversitesi, Muş Alparslan Üniversitesi, ceren.agin@deu.edu.tr

Doç. Dr. Hayat ZENGİN ÇELİK

Dokuz Eylöl Üniversitesi, hayat.zengin@deu.edu.tr

Öz: Medyanın birey ve toplum yaşantısında önemli bir yeri bulunmaktadır. Birçok farklı konuda bilgi ve görsel veriye ulaşılabilen bu platform, yapısı gereği insanların düşünce ve davranışlarında da yönlendirici bir içeriğe sahiptir. Gündemde olan konular üzerindeki tartışmaları ve uzman görüşlerini görseller ile birlikte insanlara ulaştıran medyayı bu gücü ile birlikte hemen her konuda bir taraf olarak olayların içerisinde bulmak mümkündür. Göç ve sonuç ürünü olan gecekondu da etkilediği alan bakımından neredeyse medyanın gündeminde her zaman kendisine yer bulmuştur. Fiziksel özellikleri, mekansal ve toplumsal açılımları ve kentsel yapılarla olan etkileşim biçimi farklı değerlendirmelere konu olmuştur. Bu noktadan hareketle çalışma kapsamında gazete haberlerinin 1940–2000 döneminde göç ve gecekondu konularını nasıl ele aldığına ilişkin örnek gazete haberleri üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Örnekler üzerinden kentsel gelişmelerin göç ve gecekondulaşma bağlamındaki dönemsel değişimleri incelenmiş ve medyanın bu konularda bilgi verme biçimi dışında kamuoyu yaratmadaki gücü gösterilmeye çalışılmıştır. 2000 yılından sonraki haberler sosyal medyanın en etkili dönem olması sebebiyle bu çalışmanın kapsamına alınmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Gecekondu, Medya

Abstract: Media has an important place in human life. With this platform, information and visual data can be accessed on many different subjects and it has a guiding content in people's thoughts and behaviors due to its structure. It is possible to find the media that conveys the discussions and expert opinions on the subjects that are on the agenda together with the people in the events as a party in almost every issue with this power. Migration and slums -one of the consequences of migration, are almost always on the media's agenda in terms of the area they are affected. Physical characteristics, spatial and social expansions and interaction with urban structures have been the subject of different evaluations. From this point of view, in the context of the study, some newspaper reviews were

made on how newspaper news handled migration and slum issues in the 1940-2000 period. Through the examples, the periodical changes of urban developments in the context of migration and slums were examined and the power of public in creating public opinion was tried to be shown. News after 2000 was not included in the scope of this study because social media was the most effective period.

Keywords: Migration, Gecekondu (Slum), Media

Giriş

Çevre ile bağlantılar kurma ve iletişim, birey ve toplumlar için hayati bir işleve sahiptir. İçinde bulunduğumuz ve bilgi ve iletişim çağı olarak adlandırılan dönem de bu işlevin farklı bir içerikle ve toplumsal yaşantıyı bütünüyle etkileyecek biçimde yeniden yapılandırmıştır. Böyle bir yeni yapılanmada kitle iletişim araçları açısından ortaya çıkan gelişmelerin etkisi büyüktür. Teknolojik olanaklar, bir iletinin çok kısa bir süre içerisinde geniş kitlelere ulaşabilmesini mümkün kılarken, aynı zamanda bireysel ve toplumsal algının da kısa sürede yeniden yapılanmasına aracılık etmektedir. Medyanın varlığı ve işleyişi bu noktada son derece önemlidir ve görselleri de dahil olmak üzere pek çok veriyi sunan platformlar yoluyla insanların düşünce ve davranışları üzerinde yönlendirici/etkileyici bir içeriğe sahiptir. Kendisinin gündem yaratabilme gücünün yanı sıra, gündemde olan konular üzerindeki tartışmaları ve uzman görüşlerini görseller ile birlikte insanlara ulaştıran medya bu gücü ile neredeyse her konuda bir aktör/ taraf olarak olayların içerisinde bulunmaktadır.

Göç ve gecekondu etkilediği alan bakımından neredeyse medyanın gündeminde her zaman yer almış konu başlıklarıdır. Bu nedenle medyanın göç ve gecekondu açısından ele aldığı içerik, tarihsel olarak kentsel değişim ve beraberinde gecekonduya yönelik politikalar/planlama kararları konusunda önemli bir veri deposu haline gelmiştir. Böyle bir veri deposu günümüzde özellikle göç ve gecekondu bağlamında öne çıkan kentsel dönüşüm uygulamaları kapsamında ve sosyal medya paylaşımları üzerinden daha da güçlenmektedir. Bunun temel nedenlerinden biri sosyal medyanın hızlı bilgi alışverişi sağlaması, diğeri ise uygulamaları yönlendiren ve uygulamalardan etkilenen tarafların kamuoyu yaratma ya da ortak tutum ve tavır geliştirmede sosyal medyayı bir araç olarak kullanma istekleridir. Bu noktada gecekondu alanlarına yönelik yıkım ve tasfiye içerikli müdahalelerde medyanın konumu daha da farklı bir içerik kazanmıştır.

Ne var ki, gecekonduyunun ortaya çıkma biçimi itibariyle yasal olmayan süreçlere dayanması, yazılı basında yer alan söz konusu aktarımların ağırlıkla hukuksuz bir durumun ortadan kaldırılmasına yönelik bir içerik taşımasını ve böylece göç ve gecekonduyunun aleyhine işleyen bir ortamın inşasını da beraberinde getirmiştir. Uygulamalar açısından yaratılmak istenilen güven ortamına yönelik bir ihtiyacın yansımaları olarak konunun medyada suçlayıcı ve damgalayıcı, köylü, dezavantajlı ya da haksız kazanç elde edenler gibi olumsuz ifadelerle yer bulduğuna sıklıkla rastlanmaktadır.

Esasen gecekondu üzerinden gelişmiş damgalayıcı bir içerik medyada her zaman yer almıştır. Bununla birlikte bu içeriğin dönemseller koşullar ve planlama politika ve eylemleri temelinde değişen açılımlarının bulunduğu da görülmektedir. Nitekim, 1960'lı yıllarda gecekondu ve gecekondu mahalleleri daha çok romantik anlatımlara konu edilmiş ve “*fakir yerler*” olarak gösterilen söz konusu mahallelerdeki yaşamın nasıl değiştiğine, örneğin televizyonun evlere girmeye başladığına dair haberler, medyaya yansımıştır. 1970'lerde, gecekondu ucuz fiyatlı konutlar olarak ve arsa ve kira değerleri ile gündeme gelirken, yıkım ve karşı koyma ile birlikte halk ile polisler arasındaki çatışmalar medyada yer bulmaya başlamıştır. 1980'lerde ise, af yasalarına bağlı olarak giderek taşınmaz piyasası içerisinde önemli bir yer edinen gecekondu ile ilgili haberlerde yıkımların ve direniş cümlelerinin yaygınlık kazandığı, kadınların direnişlerde ön plana çıktığı ve ayrıca konutun kentle kurulan bağ açısından hayati bir işlev üstlendiği izlenmiştir. 1990'lar af yasalarına ve siyasi seçimlere bağlı tapu dağıtımları ile 2000'li yıllar ise kentsel dönüşüm uygulamaları ile medyanın gündemini önemli ölçüde yapılandırmışlardır.

Bu noktadan hareketle, göç ve gecekondunun medyada yer alma biçiminin dönemsel olarak incelenmesi yönünde bir çalışmanın yapılması amaçlanmıştır. 1940'lardan 2000'li yıllara kadarki dönemi kapsayan gazete haberleri incelenerek, medyanın göç ve özellikle de gecekondulara ilişkin algının şekillenmesindeki rolü, yarattıkları imaj ve döneminin özellikleri itibariyle tartışmaya açılmıştır. 1940'lı yıllardan itibaren rastgele seçilen gazete haberleri 2000'li yıllara kadar dönemin özellikleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. 2000 yılından sonraki konuların medyada ele alınışı iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve sosyal medyanın da yaşama dahil olması ile farklı bir iletişim ortamı ortaya çıkarmış olduğundan çalışmaya dahil edilmemiştir.

1. Bir Aktör Olarak Medya

Medya, “iletişim ortamı” ve “iletişim araçları”nı tarif etmektedir (Türk Dil Kurumu[TDK], bt.a). İletişim ise en basit tanımı ile bir mesaj alışverişidir ve bu süreçte mesajın tasarlanması, kodlanması, iletilmesi ve duyumsanıp anlamlandırılması bir eylemler bütünüdür. Çevresinde olup bitenlerden haberdar olma isteğine sahip insanoğlunun bu talebinin karşılanmasında ise medya önemli bir yere sahiptir. Medyanın gündelik hayattan siyasete, toplumsal yapılara, ekonomik gelişme ve kültürel birikimlere kadar çok geniş bir zeminde bilgi sunmaktadır (Oğuz, 2018: 89). Kitlelere mesaj göndererek haberdar etme, eğitme ve tartışma ortamı yaratma amacıyla gazete, dergi, TV, radyo, internet gibi kitle iletişimini sağlayan araçlar toplamı için kullanılan bir terimdir.

Medya kitlelere bilmediği, göremediği ve görebilmesinin mümkün olmadığı yerlerden etkili bir dil kullanarak belirli mesajlar iletebilmektedir. Geniş bir kitleye ulaşarak bu kitle içinde haber, düşünce, görüş alışverişini sağlamaktadır (Kahraman, 2014: 43; Cereci ve Özdemir, 2015: 3). Medya bu anlamda istenilen bilgiye, hareketlilik olmadan da erişim imkanı sunan bir alandır. Medyanın bir diğer önemli özelliği ise, kimsenin fark edemediği bir haksızlığı ve adaletsizliği kitlelerle paylaşarak ilgili kurumların dikkatini çekebilmesidir. Dolayısıyla medyanın bir gerçeği ortaya çıkarma gibi bir işlevi de bulunmaktadır ve bu özellik medya konularının her kesim tarafından ilgiyle izlenmesinin sağlamaktadır (Oğuz, 2018: 92).

Medya, bir yandan bilgilendirme yaparken diğer taraftan da bizlere dünyamızdan imgeler ve görüntüler sunmaktadır. Dünyayı nasıl anlamlandıracağımızı bize söyleyerek yönlendirmekte ve bu yönüyle belirli tutum ve davranışların yerleşmesinde önemli rol oynamaktadır (Oğuz, 2018: 89; Palabıyıklıoğlu, 1997: 123). Böylece yaşam alanımız dışındaki dünyadan bilgi alırken, onun bize verdikleri ile görmemize de neden olmakta olaylara bakış açımızı şekillendirmektedir (M. Sezai Türk, 2014: 9). Dolayısıyla medya aynı zamanda güçlü bir yönlendirme aracıdır ve bir konuya ilişkin kamuoyu yaratabilme gücüne de sahiptir. Medya, bugün elinde bulundurduğu bu güç ile kitleleri bir anda harekete geçirebilmekte, gündemi değiştirebilmekte ya da önemli konulardan sıyrılarak sahte veya sanal denilebilecek bir gerçeklik yaratabilmektedir (M. Sezai Türk, 2014: 20). Medyanın gerçekleri kişilerde anlam haritaları oluşturarak kamuoyunun gündemini belirleyebilmekte ve üzerinde konuşup tartışılacak bir platform yaratabilmektedir (Kaplan, 2014: 118-120; Oğuz, 2018: 89-92). Üstelik söz konusu platform araştırmacı eylemlerden uzak toplumlarda, gelişmişlik seviyesinin düşük olduğu yerlerde temel bilgi ve başvuru kaynağı haline gelerek medyanın etkinliğini daha da arttırmaktadır (Cereci ve Özdemir, 2015: 7; Kahraman, 2014: 44-45).

Medyaya en çok yöneltilen suçlamalardan biri olan bu yönlendirici içerik “manipülasyon” (Cereci, 2013: 3; Oğuz, 2018: 89), insanların algılarını yönlendirmede bazı yöntemler kullanılmaktadır. Bunlar (Oğuz, 2018: 98); (1) Değersizleştirme veya olduğundan daha fazla değer yükleme. (2) Meşrulaştırma. (3) Yasadışı gösterme. (4) Görmezden gelme. (5) Delil ve kanıtları tahrif etme. (6) Çelişkilerin önemini dikkate almama. (7) Kişileri kahramanlaştırma. (8) Uzman görüşüne başvurma. (9) İddialarla ilgili tanık kullanma. (10) Gerçeklerin etrafında dolaşma. (11) Düşünceleri çoğunluğun görüşüymüş gibi yansıtma. (12) Aynı haberi değişik formatlarda gündeme getirme ve savunma. (13) Karşı tarafın yaptıklarını abartarak büyütip, olumsuz bir

şekilde gösterme. (14) Konuya başka açılardan bakanların kitle mediasından dışlanması şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Bu durum temel olarak medya kuruluşlarının birer ticari işletme olmaları, piyasanın kuralları ve rekabet ortamı içerisinde kendi çıkarlarını maksimize edecek biçimde hareket etmek istemelerinin bir yansımasıdır (Atabek, 2002: 231). Ayrıca siyasi erkin medyayı kontrol etmesi ve gündemi değiştirmesinin de bu bağlamda dünyada yaygın bir eğilim olduğu görülmektedir (Gül D. Türk, 2013: 55; Tamer Gencer, 2012: 94). Medyanın manipülasyona açık bir yapı olması, onun sadece belirli bir kesim tarafından yönlendirici bir araç olarak kullanılması yerine, nasıl denetleneceği, bunu demokratik ölçülerde nasıl yapabileceği sorularını da gündeme taşımış, evrensel ölçütler ve etik kaygılar böylece medya açısından temel meseleler haline gelmiştir (Koç, 2017, 302).

Ülkemizde de medyanın bu araçları kullanarak gündemi şekillendirdiği, konu başlıklarını belirlediği ve toplum ve mekan üzerinden ortak düşünce ve eylemler yarattığı durumlar tarihsel olarak mevcuttur. Büyük kitlelerin yaşamına yön veren ve esasen ekonomik işleyişin temel yapı taşı olan kentlerin yapılanma biçiminin ve içerdikleri sorunların medyanın temel ilgi alanı olması kaçınılmaz olmakla birlikte, ülkemizde kentlerin gelişme koşullarının sahip olduğu özgün içerik medya için her zaman içinde rahatça hareket edebileceği geniş bir etkinlik alanı yaratmıştır.

2. Göç ve Gecekonduların Medyaya Yansıması

Göç olgusu ve bu olgunun kentlerdeki mekansal ve toplumsal yansıması olarak gecekondu her dönem medyanın ilgisini çeken konular olmuştur. Bunda göç ve gecekonduyun Türkiye kentleşmesi içinde edindiği etkin konumun önemli olduğu açıktır. Bu bağlamda göç ve gecekonduyun kentsel politikalar bağlamında sağlanamayan istikrar ve dönemsel olarak değişen siyasi gündemin araçsal unsurları olarak haber başlıkları haline getirildiği bir belge deposu karşımızda durmaktadır. Medyanın, güncel şartların gerekleri ölçüsünde nabız tutarak aldığı tavrın genellikle bu gelişmelerin karşısında durmak biçiminde olması ise tarihsel ve değişmeyen bir tutumdur. Bu noktada önemli olan ise, medyanın göç ve gecekonduyu bir haber kaynağı olarak kullanma ihtiyacının ötesinde, toplumun söz konusu alanlardan bilgi edinme isteğinin nasıl bir ihtiyaca temellendiğidir. Bu noktada karşımızda duran açık bir kentli olma ve olmama haline bağlı keskin bir ayırmadır ki, kentin de en az medya kadar böyle bir yarılmayı besleme kapasitesi bulunmaktadır. Bir başka ifade ile, kentlinin kendini var etme biçimi, ötekileştirdiği gecekondu ve gecekondu üzerinde gelişen bir anlatı ortamına temellenmeye başlamıştır. Buna bağlı olarak göç ve gecekondu temelinde haber alma ve gereksiniminin;

- Yerleşim alanı seçilen yerlerin çoğunluğunun tüm topluma ait olan hazine arazileri olması, kamu kaynaklarının uygun olmayan kullanımı,
- Haksız kazanç ve adil olmayan bölüşüm,
- En temel ihtiyaç olan barınma problemi ile başlayan serüvenin dönemler itibarı ile beklenmeyen bir hızla yaygınlık kazanması ve biçim değiştirmesi,
- Yapılardaki ve yaşama alanlarındaki nitelik farklılaşması, böyle bir nitelik farklılaşmasının kent açısından ortaya çıkardığı prestij kaybı,
- Plansızlığın ve yasal olmayan gelişmelerin kentin hizmetlerinde bölüşüm sorunları yaratması,
- Bu bölgelerin ranta açık alanları olması, arazi mafyası ve benzeri illegal arsa pazarlarının ortaya çıkması,
- Göçle gelen kitlelerin farklı kültürel özelliklerini de beraberlerinde getirmeleri,
- Bu farklılığın kentlerde ortaya çıkardığı uyum problemleri,

- Arabesk kültür,
- Enformel İlişkiler ve ağlar,
- Çatışmalar ve toplumsal huzurun bozulması, suç ve güvensiz ortamların açığa çıkması,
- Aile ve hemşehrilik bağlarına yaslanan dayanışmacı ve kapalı bir toplumsal yapının gelişimi,
- Planlamanın ve resmi organların gelişmeler karşısında etkinlik sağlayamamaları,
- Kentin yeniden yapılanma sürecinde ortaya çıkan değer ve dönüşüm,
- Projeler ve yeniden yapılanan gelişme stratejileri,
- Yerinden etme, mücadele ve sosyal sorunlar gibi konular temelinde gelişim göstermiş olduğu izlenmiştir.

Söz konusu konuları destekleyen haberler topluma ait bir ortak duyguyu beslemeye yönelik olarak ve kamusal bir görevi yerine getirmekten öte bir iktidar söylemi içerisinde değer yaratmıştır (Doğan, 2015: 889).

Göçün kendisi ve göçle gelenlerin yoksul ve kırılğan topluluklar olması (Zengin Çelik ve Tezcan, 2017: 626) da gerek medya gündeminin içeriğini gerek haberlerin yansıtılma biçimlerini etkilemiştir. Çünkü yazılı basın, yoksulluğun kitlelerin zihinlerinde yeniden tanımlanmasına aracılık ederek (Şanlıer, 2014: 133) toplumun yoksullukla kurduğu ilişkinin çizdiği çerçeveden yeniden üretilmesine de aracılık etmeye başlamıştır. Bu noktada medya sınıfsal bir ayrışmanın koşullarını tarif etme rolünü de üstlenmiş ve geniş kitleleri tehlikeli sınıflar olarak damgalayarak bir önyargının oluşumunda da etkili olmuştur. Diğer yandan gecekondular her dönemde emlak piyasasından haksız kazanç elde eden bir taraf olarak da (Aksoy ve Güzey Kocataş, 2017: 284; Uzunçarşılı Baysal, 2012: 11) medyanın gündemini işgal etmiştir. Ancak üretilen haberler, ilk ortaya çıktığı aşamadan itibaren kentin emek pazarını destekleyen bir göç mekanizmasının ve onun kentle bağlantısı açısından temel bileşen olan gecekondunun önemli konumunu da göz önüne almak zorunda kalmıştır. Buna bağlı olarak da kentlerin ekonomik gelişimini ve toplum yaşantısını destekleyen göç ve gecekondular için zaman zaman destekleyici, kapsayıcı haberlerin oluşturulması stratejik bir yaklaşım olarak benimsenmiştir.

Elbette üretilen haberler kentli için olduğu ölçüde gecekondular mahallelerinde yaşayanlar açısından da önemli olmuştur. Göçle kente gelmiş mahalle sakinlerinin yaşanan güncel gelişmelerden, kentsel politika ve uygulamalardan haber alma kanalı olarak bu haberler süreç içerisinde önemli roller üstlenmişlerdir. Özellikle de 2000'li yıllardan sonraki kentsel dönüşüm uygulamalarında bu uygulamalar için seçilen bölgelerde yaşayan geniş kitleler için medya seslerini duyurmanın önemli ve etkili araçlarından biri olarak anlam kazanmıştır. Ayrıca bu dönemde Medya haberler üretirken projeleri birer arzu nesnesi (Kaplan Çiçin, 2018: 3) olarak sunmaya başlamıştır.

2.1. 1940'lı ve 1950'li Yıllar Medyasında Gecekondular ve Gecekondular

Türkiye kentleşmesi içerisinde yeterli ekonomik güce sahip olmayan göçün kendi barınma sorunlarına getirdiği bir çözüm olarak gecekondular dünyadaki örneklerinden çok farklı bir içerikle medyanın her dönem ilgilendiği bir konu başlığı olmuştur. Gelişimi 1940'lı yıllardan itibaren izlenmekle birlikte, yerel iktidarların gecekondular yapımına göz yumarak, oy beklentisi içerisinde kentsel mekanın işgaline seyirci kalmalarıyla 1950'li yıllardan itibaren görünürlükleri artan gecekondular başta başkent Ankara olmak üzere İstanbul ve İzmir'de hızla yaygınlaşmaya başlamışlardır.

Bu dönemde gecekondular ve gecekondular, yoksulluğun görünür yüzü olmaları sebebiyle gözden uzak tutulmaya başlamışlardır. 1950'li yıllarda artık kentin birer parçasıydılar ama bu bölgelerde yaşayanların kentlileşmesi gerekmektedir (Aksoy ve Güzey Kocataş, 2017: 276).

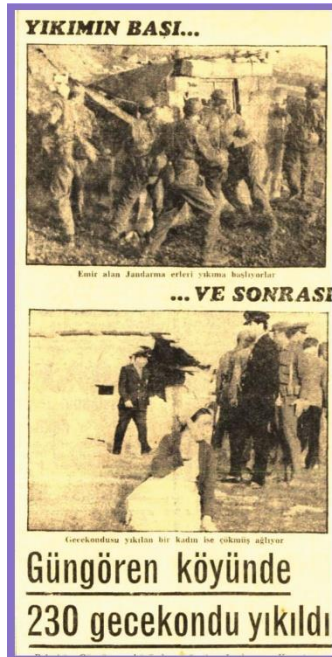
sokulmaması ve İstanbul'da artık iş olmadığı duyurulması gibi göçün engellenmesine yönelik haber bunlardan biridir. Bir diğer haberde ise 05 Mart 1958 (05 Mart 1959-Hürriyet Gazetesi) tarihli “*Taşradan İstanbul'a her yıl yirmi bin hizmetçi geliyor*” başlığıyla Anadolu'nun çeşitli yerlerinden İstanbul'a hizmetçi geldiği, bazı kapıcıların ise bunu organize ettiği yazmaktadır.

Bu dönem haberlerinde kentin geleneksel mekanları ile gecekonduların kıyaslandığı ve dönemin medyasının bakış açılarının yansıtıldığı farklı haberler de görülmektedir. Örneğin 29 Eylül 1948 (29 Eylül 1948-Cumhuriyet Gazetesi) tarihli “*İstanbul'un mutena bir semtinin “perde arkası”*” başlıklı haberde Şişli'nin hemen yakınındaki gecekondular mahallelerinden söz edilmektedir. Alan “*bir tepeliğin üzerinde kurulmuş yüz kadar gecekondular*” şeklinde tanımlanırken, bu alanların on yedinci yüzyılda veba salgını ile uğraşan Londra ile benzer olduğu iddia edilmiştir. Gecekondular “*...Bunlara ev demek de bir cüret ya...iki tane tahta birbirine çakılmış, üzerine de çerden çöpten dam uydurulmuş...*” olarak ifade edilirken yazar bu konutların yapılmasının sosyal bir zaruret ve geçim zorluğu ile ilişkili olduğunu belirtirken eleştirisine bu durumun artık ticarete döndüğünü “*...Fakat artık mesele başka bir mahiyet almış, iş ticarete dökmüştür. Ben 700 liraya gecekondular yapan kumpanyalar biliyorum...*” sözleri ile ifade etmiştir.

2.2. 1960'lı Yıllar Medyasında Gecekondular ve Gecekondular

1960'lı yıllar, ithal ikameci modelin benimsendiği ve gecekonduların ucuz iş gücü kaynağı ve tüketici olarak önemli bir rol üstlendiği bir dönemdir. Özel sektörün yatırımlarını arttırması kırdan göçü de arttırmış, gecekondular çoğalmış ve varoşlarda yeni bir yaşam tarzı ortaya çıkmıştır. Gecekondular bu dönemde köylü kültür ilişkilerinden kurtulamamıştır. Köy ailesi ve kent ailesi özelliklerini birlikte yansıtması onu kendine özgü yapmış; köy ile kent arasında sıkışmıştır (Erman, 2004).

Planlı dönemin başladığı bu yıllarda Birinci Kalkınma Planına göre yerel yönetimlerin gecekondular alanlarına kamu hizmeti götürmeleri, oturulması güç olan gecekondulara yaşayanlara yeni konutlar yapılması ve iyileştirilebilme olasılığı olan konutlara ise kredi ve aynı yardım yapılması öngörülmüştür. Ayrıca çıkarılan 775 sayılı “Gecekondular Kanunu” da bu dönemin önemli bir unsurudur (Aslan, 2008b). Bu yıllarda bir taraftan gecekondular ihtiyacı artarken bir süre sonra gecekondular yapıyı ticari bir sektör haline de gelmiştir (Karasu, 2009: 251).

24.05.1965-Cumhuriyet

17.09.1968-Cumhuriyet

02.06.1963-Cumhuriyet

Şekil 2. 1960'lı yıllar haberlerinden örnekler (URL-4, URL-5, URL-6)

1960'lı yılların haberlerinde gecekondu yapımının ucuz arsa temini ve ucuz kiralık meskenlerle önlenebileceği, yetkililerin gecekondu alanlarını ziyaretleri, gecekondu alanlarına ilişkin görüşler, gecekondu politikalarına ilişkin haberler, örnek gecekondu siteleri, gecekondu yapımının yasaklandığı ve gecekondu alanlarının taleplerine ilişkin haberler yer almaktadır. 9 Eylül 1960 (Cumhuriyet Gazetesi) tarihli "5 yıllık plan dün resmen açıklandı" başlıklı haberde "...Gecekondu yapımı, ucuz arsa temini ve ucuz kiralık meskenlerle önlenecektir..." şeklinde planın bu alanlara ilişkin kararlarından bahsedilmektedir. "Köprü ayakları ve çevre yolu sahasında arsa spekülasyonu yapılıyor" (17 Eylül 1968- Cumhuriyet Gazetesi) başlıklı haberde "...çevre yolunun geçeceği yerlerde gecekondu bulunanlara... Osmaniye gecekondu bölgesindeki meskenlerden verilecektir... ihtiyaca cevap vermezse bir kısım gecekondu sahibine, Sinekli Tepe veya Kartal Maltepesindeki hazineye ait arsalar tahsis edilecektir..." ifadesi ile yasal olmayan yollar ile elde edilen alanlarda planlamanın kentsel bir kararının uygulaması süreci ve bu alana ilişkin çözüm önerileri yer almaktadır.

Göçün kentlerdeki en büyük problem olduğu ve önlenmesine yönelik neler yapılabileceği, İstanbul'da yaşayanların kaçının İstanbul'a dışarıdan göç ettiği ve bu kişileri "işçi gücü olmayan" (04 Mayıs 1965-Hürriyet Gazetesi) olarak tarifleyen haberler ve doğrudan gecekonduyu problem olarak nitelendiren yazılar bulunmaktadır. "Gecekondular yayılıyor" (03 Mayıs 1966-Milliyet Gazetesi) ve "Yine gecekondu..." (06 Ağustos 1966-Milliyet Gazetesi) başlıklı haberlerde gecekondu yapımına ilişkin bilgiler verilirken 09 Ağustos 1969 (09 Ağustos 1969-Milliyet Gazetesi) tarihli gazetede "Gecekondular" başlıklı haberde sosyal politikalarından ve "İnsan haysiyetiyle bağdaşmayan" şeklinde tanımlanan yapılarından bahsedilmektedir. 25 Haziran 1969 (Cumhuriyet Gazetesi) tarihli "Arsa vergileri de gecekonduculara fırsat veriyor" başlıklı haberde de yasal süreçlerin ve imar planının eksikliğinin gecekondu yapımına neden olduğu yazılmaktadır. 05 Eylül 1960 (Cumhuriyet Gazetesi) tarihli "Şehire akın durabilir" haberde göçün önlenmesine yönelik öneriler belirtilmektedir. 08 Mart 1967 (Tercüman Gazetesi) tarihli "İstanbul şehri İstanbullularındır" başlıklı haberde "20 yıl sonra binlerce kişi meydanlarda, sokaklarda yatacak" söylemiyle milletvekillerine şikâyetinde bulunmaktadır.

Haberlerde göç ve gecekondu yapımının önlenebileceğine dair görüşler yer almasına karşın bir kabullenilmiş de göze çarpmaktadır. 6 Haziran 1962 (Cumhuriyet Gazetesi) tarihli "İhmal edilen İstanbul" başlıklı haberde "...evet gecekonducuların ortaya çıkmasına amil olan gerçekleri hiçe sayamayız. Fakat hiç değilse İstanbul'u İstanbul yapan müstesna güzellikleri..." korumak gerektiğini savunan yazılar vardır. Ayrıca bu dönem ilginç materyaller ile yapılan gecekondu haberlerinin de medyada yer almaya devam ettiği bir dönemdir. 2 Haziran 1963 (Cumhuriyet Gazetesi) tarihli "Portakal, mandalina, limon sandıklarından bir mahalle kuruluyor" başlıklı haberde "...Medeni ihtiyaçlardan mahrum bırakılarak yaşayan binlerce insanda..." şeklinde ifade edilen göçmenlerin meyve sandıklarını kullanarak yaptıkları konutlar anlatılırken Türkiye İçel Sosyal Mesken Yapıtırma Derneği gibi derneklerden de söz edilmektedir.

Bu dönemde de gecekondu yıkımları medyaya yansımaktadır. "Güngören köyünde 230 gecekondu yıkıldı" (24 Mayıs 1965- Cumhuriyet Gazetesi) başlıklı haberde "...gecekondulara yarım saat içinde yaptıkları gecekondu yıkımlarını ihtar etmiştir. Bu ihtarı hiçbir gecekondu kaale almamış, hatta birileri briket üstüne briket koymağa başlamıştır...Komutanın "Yıkım faaliyeti başlasın" sözü ile 230 gecekondu jandarmalar tarafından yerle bir edilmiştir..." cümleleriyle bir yıkımın nasıl gerçekleştiğinin haberi verilmiştir.

Haberlerin bir bölümü ise gecekondu alanlarının sorunlarından ve gecekondu alanlarının tepkilerinden söz etmektedir. 23 Haziran 1963 tarihli "İstanbul gülününün katlanılmaz dikenini Kurbağalidere" başlıklı haberde kanalizasyon akıntılarının meydana getirdiği kükürtlü hidrojen kokusu sorunu dile getirilirken diğer taraftan yıkım haberleri gazetelerde yer almaktadır. Bu dönemde 13 Eylül 1962 (Cumhuriyet Gazetesi) tarihli "Ankaralı gecekondu sakinleri dün sessiz yürüyüş yaptılar" ve 28 Haziran 1969 (Milliyet Gazetesi) tarihli "500 gecekondu kadın

Demirel'in yolunu kesip "su... su..." diye bağırdı" başlıklı haberlerde gecekonduda yaşayanların sorunlarından ve sorunlara yönelik eylemlerinden söz edilmektedir.

2.3. 1970'li Yıllar Medyasında Gecekondu ve Gecekondular

Gecekondu ve gecekonduculular 1970'li yıllarda sağlıksız yaşam koşulları ile birlikte gerçek ve potansiyel suç odakları olarak görülmüşlerdir (Aksoy ve Güzey Kocataş, 2017: 276). Sorunların kaynağı yerine şartların mağduru olarak tanımlanmaya başlayan gecekondu bu dönemde kentli tarafından sosyal ve kültürel boyutta kabul görmeyen bir topluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Gecekonduların yaşadıkları bölgeler büyük hizmet ve altyapı sorunları yaşamaktadır. Dönemin siyasi ortamı içerisinde kurtarılmış bölge/mahalleler ortaya çıkmış; var olan düzenle bütünleşmek yerine var olanı kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmeye çalışmıştır. Bu da onu "sakıncalı öteki"ye dönüştürmüştür (Erman, 2004). Bu dönemde üretilen konutlar barınma amacını aşarak bir ekonomi yaratma beklentisinin araçları haline gelmişlerdir. Kentlerin büyüme süreci içerisinde konumları nedeniyle değer kazanan gecekondu bölgeleri büyük müteahhitlerin ve sermayedarların ilgi alanına girmiş (Yıldız, 2008, 78) bu süreçte şekillenen yeni paylaşım ortamında gecekondu da kendine uygun stratejileri üretmeye başlamıştır.

Ümraniye'de halk komiteleri kuruldu

Sağlık, Briket, Propaganda, Su Komitesi gibi alt komitelerin desteğiyle yeniden gecekondu inşaatı başladı.

YIKIM çalışmaları sırasında çıkan çatışmada beş kişinin öldüğü, binlerce gecekonducu oluşan Ümraniye'deki 1 Mayıs Mahallesi, burada oturanlar tarafından seçilen bir "Halk Komitesi" tarafından yönetilmeye başlandı. Yeni halk komitesine bağlı alt komiteler arasında yapılan görev dağılımıyla, mahallenin ihtiyaçlarının karşılanması için çalışmalar yapılırken, yıkılan gecekonducuların 600'ü yeniden inşa edildi.

Buldozerlerin yerle bir ettiği gecekonducuların yapımı (Devamı Sa. 15. Sü. 2'de)

Ümraniye'deki 1 Mayıs Mahallesi'nde halkın açık oy ve açık tasnifle seçtiği Halk Komitesine bağlı alt komitelerin üyeleri buldozerlerle yıkılan gecekonducular için malzeme temin ediyorlar. 1 Mayıs Mahallesi'nde yıkılan gecekonducuların 600'ü tamamlandı.

04.07.1974-Cumhuriyet

06.10.1977-Hürriyet

Yeniköy sırtları yağma ediliyor

İstanbul aveli yazma ediyor? İstanbul yağmanın öyletme çok, öyletme değil örnekleri vardır ki... Bugünkü örneklerimiz, çevremizi gösteriyor. Bütüncü sınıftan, Yarıözellikli. Belirli planlarda, içinde dış saha, tahta olarak güzel Yeniköy sırtları. Nispetiye Planda, 100 m'lik bir alanın sınırları. Bugünün yerleşim biriminde, yalı, su, kanalizasyon ve tam alt yapı hizmetleri açısından yerleşimin kısıtlı ve sakıncalı olduğu alanlar...

ŞÜKRAN KETENCI — ERDOĞAN KÖSEĞÜLÜ

30 parsel, 300 ada 1 - 2 parsel (478 dönüm), 73 parsel, 438 ada 13 parsel, 438 ada 4 parsel, 310 ada 38 parsel, 389 ada 2 - 9 - 3 - 4 - 6 parsel, 50 tuncu (438 dönüm), 50 parsel, 389 ada, 2 - 9 - 3 - 4 - 6 parsel. Şu anda...

Mahalle Olan Tarafın

Planlar yapılarak görülen arazi alanların tapudaki mülkiyet durumlarına göre dağılım ise şöyle: 300 ada 422 dönüm alan 1 parseli Haziranın, 38 dönüm alan 2 parseli Belediyenin malı. Ayrıca Orman planında orman sahaları için Belediyeye devredilen bu alanların kendi apartman tipi gecekonducuları oluşturduğu bir kısım mahalle sınırlarında. Diğer alanların tamamı saba mahalleleri, bir bölümünde hisseli satış resmen yapılmış. Diğer bir bölümünde hisseli satış yapıldı da görülmüyor.

Ve Belediyeye karıştıranlara göre tarla olarak görülen bu genelde alanlar, yerinde incelendiğinde; 1 katlı - iki katlı - beş katlı, suyu - suyu olan elektrikli olan - olmayan, parka yollu - asfalt yollu olan, hisseli gecekonducular - denize manzaralı lüks daireler olmak üzere her türden evlerden oluşan irili ufaklı mahalleler gibi görünüyor. Her yönüyle ve her vadide öyletme çabasına al mahalleler. Yeniköyde, hâlen inşaat halinde olanlara ve saba parsellemesi araziye bakınca, çok eğli 1 - 2 yıl sonra, Yeniköy alanının tümü ile dolacağı görünümün bilgisi olmasın gerek.

Şekil 3. 1970'li yıllar haberlerinden örnekler (URL-7, URL-8)

Bu dönemin haberlerinde "Yasağa rağmen 55 bin gecekondu yapıldı" (28 Mayıs 1972-Milliyet Gazetesi), "Tahta baraka; beton temelli bina oldu" (14 Haziran 1973-Tercüman Gazetesi), "Adana'nın gecekonducuları İstanbul Ankara ve İzmir'dekilere benzemez" (15 Mayıs 1978-Cumhuriyet Gazetesi) haberleri gecekondu yapımının devam ettiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca "'Seçim yakın, af çıkacak" diyen herkes gecekondu yapıyor" (30 Aralık 1977-Hürriyet Gazetesi) haberinde bayram tatilinde yapılan gecekonducuların sayısının 2 bini geçtiği yazmaktadır.

Bu eleştirilere “yağma “ kelimesinin eklendiği haberler de yer almaktadır. 04 Temmuz 1974 (Cumhuriyet Gazetesi) tarihli “Yeniköy sınırları yağma ediliyor” başlıklı haberde alana ilişkin bilgiler “...İstanbul nasıl yağma edilir?...yol, su, kanalizasyon ve tüm alt yapı hizmetleri açısından yerleşimin kesinlikle sakıncalı görüldüğü alanlar...planda tarla olarak görülen aynı alanların... şimdi apartman tipi gecekonduların oluşturduğu birkaç mahalle doldurmuş...” şeklinde verilmiştir.

31 Mayıs 1975 (Milliyet Gazetesi) tarihli “Gecekondularda bir anket...” başlıklı haberde ise “...Gecekondu bir geçimkindüdür. Herkes geçim için gecekondu yapar. Biz gecekondu yapalı geçimi unuttuk. Dünyaya yaşamak için, gecekonduya unutulmak için gelmişiz. Gecekondu, şehrin bir parçasıdır ama, şehircilik gecekonduların hiçbirşeyi değildir...” açıklaması ise gecekonducuların gözünden konutlarını nasıl gördüklerini ortaya koymaktadır. Bir başka haberde ise (“1 Mayıs Mahallesi nedir, ne değildir?”-1 Mayıs 1977-Milliyet Gazetesi) gecekonducular “...Anadolu'dan kopup İstanbul'da yokluk içinde yaşam savaşı veren binlerce insanın barınmaya çalıştığı "1 Mayıs Mahallesi"...” şeklinde tariflenmektedir. Benzer bir biçimde 19 Haziran 1978 (Cumhuriyet Gazetesi) tarihli “Haliç'te gecekondu bir zorunluluk değil, yaşamın ta kendisi” haberde gecekonducuların durumu “...bu fabrikalarda çalışacak işçiler nerede oturacaklar diye bir düşünen çıkmamış...” şeklinde açıklanmıştır.

Dönemin medya haberleri gecekonduculara ilişkin su, elektrik, tapu, afet, yıkım sonrası problemleri dile getirirken iki farklı yaklaşım benimsemiştir. Biri gecekonducuların sorunlarını çözmek için yöneticilerin birlikte hareket ettiklerine yönelik haberler diğeri ise yöneticilerin burada yaşayanlara karşı bakış açısının yansıtıldığı haberlerdir. 6 Ekim 1977 (Hürriyet Gazetesi) tarihli “Ümraniye'de halk komiteleri kuruldu” başlıklı haberde halkın sağlık, briket, propaganda, su gibi komiteler kurduğu ile ilgilidir. Diğeri ise 20 Mayıs 1977 (Cumhuriyet Gazetesi) tarihli “Demirel: "Sandığa gidin, kıratın böğrüne damgayı basın.”” haberinde olduğu gibi “...buraları şehir yapalım, hukuku işletelim, tapu verelim...” söylemlerini içeren ve bu alanların nasıl oy potansiyeli taşıdıklarını da okuyucularına göstermektedir.

Bu dönemin bir diğer öne çıkan haber başlıkları ise gecekondu yıkımları ile ilgilidir. “Gecekondu yıkımında halk polisle çatıştı” (19 Eylül 1974- Hürriyet Gazetesi), “Gecekondu yıkımında su gibi kan aktı” (3 Eylül 1977- Hürriyet Gazetesi), “Gecekondu alanı bir savaş sonu görünümünde”(4 Eylül 1977 Cumhuriyet Gazetesi) gibi yıkımların nasıl olduğuna yönelik başlıklar içermektedir. Diğer tarafta yıkım haberleri varken diğer tarafta ise apartmanlaşan gecekondu alanlarının haberleri yer almaktadır. “Evde olmadığı bir gün, gecekonduğunu yıkıp, sonra yerine kocaman bir apartman inşa ettiler” (29 Temmuz 1975- Cumhuriyet Gazetesi) ve “Ümraniye ve Yeniköy” (11 Eylül 1977-Cumhuriyet Gazetesi) haberlerinde hem apartmanlaşmanın haberleri hem de kaçak yapılaşmanın sadece gecekonducularla sınırlı kalmadığı, hazine arazileri üzerinde lüks konutların arttığı anlatılmaktadır.

Bununla birlikte medyada “Otel fiyatları çok pahalı diyen bir ses sanatçısını gecekondu da oturmaya karar verdi” (29 Aralık 1970-Hürriyet Gazetesi), “Hollanda'da evlerinden atılan Türkler "tekerlekli gecekondu" yaptılar” (08 Eylül 1971-Milliyet Gazetesi) gibi popüler haberler de yer almaktadır.

2.4. 1980’li Yıllar Medyasında Gecekondu ve Gecekondulular

1980’li yıllar gecekondu alanlarının olduğu ölçüde kentin de yeniden yapılandığı bir döneme işaret etmektedir. Dinamikleri bütünüyle değişen bir ortam içerisinde gecekondu ve gecekonducular artık “varoş” (Aksoy ve Güzey Kocataş, 2017: 276) olarak nitelendirilebilecek ölçüde kentten uzaklaşmışlardır. Böyle bir uzaklaşma “arabesk” olarak tanımlanan bir kültürel oluşumu beraberinde getirmiş ve göçmenlerin kendilerini kabul ettirme, seslerini duyurma ve kendilerine özgü bir kültür yaratma isteğinin yansması olarak, müzik ve sinema da dahil pek çok alanda kendisine yer bulmuştur (Zengin Çelik ve Tezcan, 2017: 626).

1980 sonrasında değişen kent politikaları ile bunun ortaya çıkardığı kentsel müdahaleler, olumsuzluk üzerine kurgulanan gecekondu algısı, mekansal ayrışma ve kentsel dönüşüm baskısı gecekonducuları etkilemiştir. Bu da sözkonusu alanlarda yaşayanları güçlü dayanışma ağları oluşturmak ve sayıca çeşitlendirmek konusunda motive etmiştir (Yalçınan vd., 2014: 218). “*Belki yıkmazlar...*”Önde yapım...Arkada yıkım...” (25 Ağustos 1984-Cumhuriyet Gazetesi), “*Yıkılan evlerini 1 günde yaptılar*” (06 Eylül 1986-Milliyet Gazetesi), “*Evi yıkılan gecekonducu açlık grevinde*” (06 Temmuz 1987-Cumhuriyet Gazetesi) gibi haberlerle yıkıma hemen yenisini yapma veya grev gibi eylemlerle karşı çıkış ifade edilmektedir. Ayrıca bu dönem kadınların da ön plana çıkmaya başladığı bir dönemdir. Geleneksel algıdaki şalvarlı, başı tülbentle örtülü, kapısının önünde komşularıyla birlikte oturup örgü ören gecekondu kadını ögesinin yerini bir “özne” olarak araştırmalara konu edilen kadın almıştır (Erman, 2004). Kadınların bu alanlara ilişkin haberlerde de öne çıktığı görülmektedir. 05 Eylül 1986 (Milliyet Gazetesi) tarihli “*Kadınların gecekondu yıkımına direnişi*” haberinde durum “...Düne kadar 300 gecekondu yıkıldığı Beylikdağı’nda, kadınların çoğunlukta olduğu dükkân direnişi, dozerleri durdurdu...” şeklinde verilmiştir.

Şekil 4. 1980’li yıllar haberlerinden örnekler (URL-9, URL-10)

Gecekonducuların birer barınma amacı dışında güçle gelenlerin kentle kurdukları maddi bağın da bir parçası olması ve 1980’li yıllarda çıkarılan af yasalarının bu maddi bağa yeni bir içerik kazandırması da haberlerde kendisine ter bulmuştur.. “*Yıkılan evlerini 1 günde yaptılar*” (06 Eylül 1986-Milliyet Gazetesi) başlıklı haberde “...”Dozerli, gürültülü, patırtılı” gecekondu yıkımı durdu ve yıkılan 120 gecekondu sahibleri dün “yeniden yapıma” başladı...” ilk önce bir yıkım ve ardından gecekonducuların yıkıma karşı gösterdiği direnç anlatılmaktadır. Haberin devamında ise af süreci ve bu sürecin nasıl suç olarak işlendiği “...Kanun, gecekondu sahiplerine 1986 Aralık ayına kadar başvurma süresi tanıdığından, vatandaş önce bankaya para yatırıyor, sonra yeminli büroya başvuruyor, daha yeminli büro işe başlamadan, vatandaş da gecekondu yapımına başlıyor...bazı karanlık kimseler gecekondu yapımını tamamen kontrolleri altına aldı...” “Gecekondu için kimden arsa aldıklarını, gecekondu gelen dağ yollarını kimin yaptığını” söylemekten kaçındılar...” cümleleriyle anlatılmaktadır.

Bu dönem haberlerinde gecekondu yapılan alanların gerçek sahiplerinin mekan üzerindeki hakları da gündeme taşınmış (“*Vakıf sağolsun...*”-5 Mayıs 1982-Milliyet Gazetesi) gibi haberler yapılmıştır. Ayrıca siyasi söylem (“*Özal: "Parasını vermeyenin gecekonduğunu yıkacağız"*”-21 Ağustos 1984-Milliyet Gazetesi) ve yasal değişiklikler (“*Tapu tahsis belgesi olanın evi yıkılmayacak. Konduculara müjde*”-12 Ağustos 1989-Milliyet Gazetesi) haberlere konu olmuştur. Başlıklardan da anlaşılacağı üzere bu alanlara yönelik verilen kararlar ve aflar birer lütuf gibi ifade edilmiştir.

Bir önceki döneme benzer biçimde plan kararlarının uygulanmasında bu alanlardaki konutların nasıl etkilendiği haberleri de yer almaktadır. “2. Boğaz Köprüsü'nün gadrine uğradılar”(02 Eylül 1985-Cumhuriyet Gazetesi) başlıklı haberde “...Üstelik bir değil, iki kez “köprüzede”...” ifadesi ile habere konu olan ailenin ikinci kez böyle bir uygulamadan etkilendiği anlatılmaktadır. Aile fertlerinin durumu anlatırken “...borç harç, çeşitli güçlüklerle göğüs gererek yaptırabildiği ilk evi...Boğaz Köprüsü'nün çevre yolları geçtiği bölgede kaldığı için kamulaştırılmış. Şimdiki de 2. Boğaz Köprüsü'nün ayak bağlantılarının yapılacağı yerde bulunduğu için, kapısına da güzel kırmızıyla “TCK 58” kondurulmuş...” yaşadıkları haberde bu cümlelerle yer almıştır.

2.5. 1990'lı Yıllar Medyasında Gecekondu ve Gecekonducular

1990'lı yıllarda gecekondu rant mekanizmasının temel bileşeni ve “haksız kazanç”, “talan”, “yağma” alanları olarak damgalanırken, arazi mafyası, gecekondu mafyası söylemleri ile içi içe kendisine medyada yer bulmaya başlamıştır. Diğer yandan kentte büyüyen ikinci ve üçüncü kuşakların ortaya çıktığı bu dönemde gecekondu halkının da kendi içindeki farklılıkları dikkat çekmeye başlamıştır. Dönemin derinleştirdiği yoksulluk ve zorunlu göçler, kent çeperinde gecekondu yapma koşullarını sağlayamayan bir göçün varlığını ortaya çıkarırken, bu kesimleri kent merkezindeki ucuz kira imkanı sağlayan çöküntü alanlarına doğru itmiştir (Erman, 2004; Ünverdi, 2002: 220).

Kaçak yapılaşma nedeniyle İstanbul'un Avrupa yakasında da yeni “Sultanbeyli”ler oluşuyor

Hazine arsasına Hazine mahallesi

Fatih Sultan Mehmet Köprüsü ve çevre yollarının hizmete girmesiyle yol boyu artan yapılaşmaya belediye engel olamıyor. E-6 otoyolunda İkitelli ve Mahmutbey, kaçak yapılaşmanın en yoğun olduğu bölgelerden biri.

Bir belediye yetkilisi, belediyelerin yapması gereken şeyin kaçak yapılaşma olmadan önce engellemek olduğunu belirterek “Binalar yapıldıktan sonra yıkmak çözüm değil. Her şeyin temelinde göç yatıyor,” dedi.

REMZİ GÖKDAG:
İstanbul'un artarak süren göç, belediye ve Hazine arazileri üzerindeki kaçak yapılaşmayı “talan”la döndürdü.
Şehircilik uzmanları, imar usulü planları ve seçtin dönemlerindeki tavizler ile arazi mafyasının yasadışı yollardan sahip oldukları arazileri sanca sanca gecekonduya dönüştürüyor.
Boğaziçi'nden sonra kaçak yapılaşmanın en yoğun olduğu bölge kentin çevreyolları. Özellikle Fatih Sultan Mehmet Köprüsü ve çevre yollarının hizmete girmesiyle yol boyu artan yapılaşmaya belediye engel olamıyor. E-6 otoyolunun açılmasıyla kentin kuzeyine süregelen kaçak yapılaşma nedeniyle İstanbul'un Avrupa yakasında da yeni “Sultanbeyli”ler oluşuyor.
E-6 otoyolundaki kaçak yapılaşmanın en yoğun olduğu bölgelerden biri, İkitelli ve Mahmutbey. Otoyolun Mahmutbey girişine girilmeden hemen önce yolun kenarına kurulan bir mahalle “otomobil gecekondu”na canlı bir örnek. Hazine arazisini işgal etmenin bilincindeki canlı bir örnek. Hazine arazisini işgal etmenin bilincindeki canlı bir örnek. Hazine arazisini işgal etmenin bilincindeki canlı bir örnek.

OTOYOL GECEKONDULARI— E-6 otoyolunda Mahmutbey girişine girilmeden hemen önce yolun kenarına kurulan mahalle, “otomobil gecekondu”na canlı bir örnek. Hazine arazisini işgal etmenin bilincindeki canlı bir örnek. Hazine arazisini işgal etmenin bilincindeki canlı bir örnek.

09.05.1990-Cumhuriyet

10.07.1991-Cumhuriyet

KAÇAK KENTLEŞMEDE YENİ DÖNEM: APARTKONU

Yetersiz bir altyapı üzerine yasadışı yapılan evler çirkin kentler oluşturuyor. (Fotoğraf: Muharrem Aydın)

Kondu öldü, yaşasın filiz...

Şekil 5. 1990'lı yıllar haberlerinden örnekler (URL-11, URL-12)

Ancak dönem içerisinde gecekondular hala artmaya devam ettiği için bu konu haberlerde “Gecekondu salgını korkutuyor” (10 Haziran 1990-Cumhuriyet Gazetesi), “Arsaları yağmalamayın!” (04 Ağustos 1991-Cumhuriyet Gazetesi), “Burası Beyoğlu'nun arka yüzü. Diğer yüzüne hiç benzemiyor” (02 Mayıs 1994-Cumhuriyet Gazetesi), “Gecekonduya gizli teşvik” (2 Ağustos 1996-Cumhuriyet Gazetesi), “Kaçağa eylem planı” (15 Ağustos 1999), “Konutların yüzde 65'i kaçak” (16 Ağustos 1999-Sabah Gazetesi) şeklinde verilmiştir. 10 Ağustos 1996 tarihli “Gecekondu oturanın!” başlıklı haberde gecekondular “Gecekondu, Türkiye'deki bozuk kentleşme olgusu ile yetersiz yöneticilerin eşleşmesinden çıkan zehirli bir meyve, hastalıklı bir çocuktur. Bu yapılar çirkindir, sağlıksızdır ve suçluluk üreten tehlikeli varlıklardır ama unutulmasın, birer "yuva"dır.” şeklinde tariflenmiştir. “Hazine arsasına Hazine mahallesi” (10 Temmuz 1991-Cumhuriyet Gazetesi) haberinde ise bir gecekondu mahallesinin altyapı imkanlarını elektriği karayollarından, suyu civardaki fabrikalardan, yollarını ise arsaların etrafındaki çitleri tahrip ederek kendilerinin yaptığından söz edilmekte; konutlar ise “otoyol gecekondularına bir örnek” olarak ifade edilmiştir. Haberde yer alan “...Hazine arazisini işgal etmenin bilincindeki halk kurdukları mahalleye uygun bir isim bulmuş: “Hazine mahallesi”...” buradaki yerleşimin bir işgal ve işgalin bilinçli olmasından dolayı bir suç olduğu ifadesi bulunmaktadır.

Bunların yanında tapu ve yıkım haberleri de öne çıkmaktadır. Tapuya ilişkin haberler “Tapu furyası” (15 Ekim 1993-Milliyet Gazetesi), “Çillerkondu furyası” (08 Şubat 1994-Hürriyet Gazetesi) ile gibi başlıklarla ifade edilmiştir. Yıkıma ilişkin haberler ise “Çatışma sonrası gerginlik” (25 Temmuz 1990-Cumhuriyet Gazetesi), “Seçimkondu yıkımı” (21 Haziran 1994-Milliyet Gazetesi) şeklinde verilmektedir. 01 Eylül 1994 (Milliyet Gazetesi) tarihli “Seçim gecekondularını yıkılmayı bekliyor” başlıklı haberde yıkım “Kış ayları öncesi evlerinin yıkılacak olması gecekondularda yaşayan insanlar için felaketten daha öte bir anlam taşıyor. Çünkü onlar bu evlerde yalnızca yaşamıyorlar. Üretiyorlar, satıyorlar...” şeklinde ifade edilmektedir. Yıkıma karşı gösterilen direnç ise 30 Mayıs 1995 (Milliyet Gazetesi) tarihli “Derbentli: "Satışa gelmeyiz!”” haberde “...yıllardır barındıkları evlerini "canları pahasına" koruma...” şeklinde basında kendine yer bulmuştur.

Bu yıllar aynı zamanda, gecekonduların apartmanlaştığı ve bazı gecekondu mahallerinde dönüşümün de başladığı bir dönemdir. 09 Mayıs 1990 (Cumhuriyet Gazetesi) tarihli “Kondu öldü, yaşasın filiz...” başlıklı haberde gecekonduların kat çıkılmalarından söz edilirken “...Eğer kontrol başka güçlerin eline geçmişse ne olur?...Komisyoncular ve kondu ağaları türer...Araziyi onlar gösterir, briketi, camı, kiremiti satar, konducuya yıkılma riski daha az yer gösterir...” konut yapımındaki sistem anlatılmaktadır. Ayrıca gecekondu yapımında yasal süreçlerden nasıl faydalandığı “...Mühüre rağmen herkes inşaatına devam ediyor. Sonra bitince 3 milyon ceza var. Kanun böyle. 3 milyon cezayı ödeyen 3-4 katlı apartmana kuruluyor. Biraz da rüşvet var...” olarak anlatılmıştır. Gecekonduların değişen fiziksel görünümünü “...Ele biraz para geçtikçe demir filizlere yeni demirler eklenip tahta kalıp çakılır. Yeni kolonlar yükselir. Arasına tuğla duvar, üç beş pencere, tahta çerçeve, cam. Banyoya ışıklı fayanslar. “Kondu” değil, kaçak “apartkondu” daireniz hazır...” ile ifade edilmektedir. “Gecekondu oturanın!” (10 Ağustos 1996-Sabah Gazetesi) başlıklı haberde “...Gecekondulaşma dışardan görüldüğü kadar masum değildir...ranta dayalı haksız kazanç kaynağıdır... Gecekondu, Türkiye'deki bozuk kentleşme olgusu ile yetersiz yöneticilerin eşleşmesinden çıkan zehirli bir meyve, hastalıklı bir çocuktur... Bu yapılar çirkindir, sağlıksızdır ve suçluluk üreten tehlikeli varlıklardır...” ifadeleriyle konut ve mahalleler hem fiziksel hem de sosyal bakımdan damgalanmıştır. Ayrıca dönüşümün büyük firmalar tarafından nasıl yönlendirildiği 16 Eylül 1997 (Sabah Gazetesi) tarihli “Müthiş teklif!” haberde gecekondu firmalarının 600 bin gecekonduya modern ev yapma teklifi haberi ile verilmektedir.

Bu dönem gecekondu mahallelerindeki sosyal yaşam özellikleri ile ilgili 27 Ağustos 1990 (Milliyet Gazetesi) tarihli “Kuru sevgi çocukları” başlıklı haberde ise “Gecekondularda yarınları düşünülmeden dünyaya getirilen çocuklar, adeta kuru sevgiyle yetişiyorlar” haberi ele alınmıştır.

Ayrıca 18 Haziran 1994 (Cumhuriyet Gazetesi) tarihli gazetede yer alan “*Köyleşen İstanbul’un simgesi, kavaklar*” başlıklı haberde gecekondu mahallelerinin yaygınlık kazanmış olmasına bağlı olarak bu alanlarda gelişmiş toplumsal yaşamın kentsel yaşamı tehdit edici özellikler taşıdığı gündeme getirilmiştir. Bu ve benzeri haberler kentli algısını yönlendiren ve gecekondu mahallelerinin dönüşümüne zemin hazırlayacak damgalayıcı bir içeriği 2000’lerin imar faaliyetleri öncesinde hazır hale getirerek bir sonraki döneme de zemin hazırlamışlardır.

Sonuç

Medya, Türkiye gündeminde etki yaratan, ekonomik, toplumsal ve mekansal meseleleri ve bu bağlamda Türkiye kentleşmesinin önemli bileşenleri olan göç ve gecekonduyu alanına taşıması ve Türkiye kentleşme tarihini anlamayı sağlayacak önemli belgeler yaratmıştır. Ne var ki bu belgelerin kentleşme tarihine ışık tutmanın ötesinde, dönemin genel şartları içerisinde şekillenmiş ve toplumun algısını yönlendirecek içerikler yaratmış oldukları da izlenmektedir. Göç ve sonucunda ortaya çıkardığı gecekondulaşma, kentlerin toplumsal ve mekansal yapılanma süreci içerisinde sağladığı avantaj ve dezavantajlar temelinde konu başlıkları haline gelmiştir. Gösterilmek istenen, siyasi, ekonomik, toplumsal koşullara dair “araçsal” bir yapı olarak gecekondu her dönem önemli bir haber başlığı olarak öne çıkmıştır. Özellikle de sağlıklı bir kentleşme pratiği içerisinde, kent ve kentliyi ayırıştırabilme ihtiyacına cevap veren bir oluşum haline gelmiştir. Böylece toplumun tüm kesimlerinin kendi varoluşlarını kentsel mekanda yeniden tanımlayabileceği bir yönlendirici ortamın inşasında yazılı basın önemli roller üstlenmiştir.

Gazete haberleri üzerinden yapılan incelemede, göç ve gecekondu üzerinden dönemin genel özelliklerini yansıtan dikkat çekici haberler ele alınmıştır. Elbette bu haberler her gazetenin kendi bakış açısının ürünleridir ve aynı zamanda gazetelerin her dönemde bir taraf olarak kentsel sorunlar içerisinde kendilerine yer bulmuş olduklarını da ortaya koymaktadır. Söz konusu ortamda haberlerin vurgusu, kullanılan kelimeler, (Şekil 6) kentsel sorunlardan etkilenen kesimler için genel bir kamuoyunun oluşumunda ve taşınmaz piyasası ve kentsel müdahaleler için bazı olanakların yaratılmasında da medyanın etkili bir yapı olduğunu göstermektedir.

Şekil 6. Göç ve gecekondu haberlerinde sıklıkla kullanıldığı tespit edilen kelimelerden oluşan bir kolaj çalışması

Değerlendirmelerde izlenen biçimde, ilk dönemlerde yapıma şekline ve süresine bağlı olarak “gece kondu” ve “kondu”; sonraki dönemlerde barınma ihtiyacının karşılığı olabilecek “geçimkondu” gibi tabirlerle ele alınmış olan yapılanmalar, 1990’lı yıllara gelindiğinde, af yasaları ile ilişkili olarak “seçimkondu” ve değişen fiziksel görünümleri temelinde “apartkondu” kelimeleri ile değişen anlatımlar içerisinde yer almışlardır. Söz konusu yapılanmalar ve bu bağlamda “gecekondu” ortaya çıkmasına neden olan gelişmelerle değerlendirilmek yerine, yaşanan tüm olumsuzlukların kaynağı olarak gösterilmişlerdir. Gecekondulunun ayrıştırıcı ve suçlayıcı haber dünyasına aktarıldığı böyle bir ortam, bu alanların giderek kentsel müdahalelere ortadan kaldırılması için bir meşruiyet zemini de yaratmıştır.

Kaynakça

Aksoy, E., Güzey Kocataş, Ö. (2017). Gecekondu Alanlarında Uygulanan Kentsel Dönüşüm Projelerinin Meşruiyet Zemini Olarak Yoksulluk Ve Suç. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 7(14), 275-295.

Aslan, Ş. (2008a). Türkiye’de gecekondu ve yasalar. <http://v3.arkitera.com/h30889-turkiyede-gecekondu-ve-yasalar.html>.

Aslan, Şükrü (2008b). Türkiye’de gecekondu ve yasalar – II. <http://www.mimdap.org/?p=8436>.

Atabek, N. (2002). Kamuoyu, Medya ve Demokrasi. Kurgu Dergisi, S. 19, 223-238.

Cereci, S. (2013). Medyanın İşlevi: Gerçeklerin Ötelenmesi Sorunu. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(2), 1-12.

Cereci, S., Özdemir, H. (2015). Medyanın Toplumsal Gelişimi: Medya Toplamları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 33, 1-10.

Çakır, S. (2011). Türkiye’de Göç, Kentleşme/Gecekondu Sorunu ve Üretilen Politikalar. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 23, 209-222.

Doğan, A. (2015). Yoksulluk ve Medya: Yoksulların Bakış Açısından Yoksulluğun Medyada Temsili. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(38), 887-898.

Erman, T. (2004). Gecekondu Çalışmalarında “Öteki” Olarak Gecekondu Kurguları. *European Journal of Turkish Studies* (1). <http://ejts.revues.org/85>.

Kahraman, L. (2014). Medya ve Siyasal İletişim: Demokratik Açından Bir İnceleme. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2014), 38-61.

Kaplan Çiçin, S. (2018). Erken 21. Yüzyılda Mekansal ve Toplumsal Kimliklerin Değişimini Büyük Ölçekli Konut Projeleri Reklamları Üzerinden Okumak. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 3(1), 1-20.

Kaplan, T. (2014). Sosyal Medyada Kamuoyu Oluşturma ve Gündem Belirleme Algısı. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset Ve Kültür Dergisi*, 5(28), 113-130.

Karasu, M.A. (2009). Devletin Değişim Sürecinde Belediyelerin Konut Politikalarında Farklılaşan Rolü. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 245-264.

Koç, H. (2017). “Habercilik Ama” Toplumun Doğru, Eksiksiz ve Serbestçe Haber Alma Hakkı. *TRT Akademi*, 2(3), 302-319.

Oğuz, C. (2018). İletişimde Yeni Bir Kavram: Medya Psikolojisi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(12), 87-108.

Palabıyıklıoğlu, R. (1997). Medya ve Şiddet. *Kriz Dergisi* 5(2), 123-126.

Şanlıer, P.M. (2014). Medyanın İnşa Ettiği Yoksulluk Kültürünün Toplumsal Algısı. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset Ve Kültür Dergisi*, 5(28), 131-140.

Tamer Gencer, Z. (2012). Medyanın Gündem Oluşturma Sürecinde Sosyal Entropinin Rolü Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma (Yayımlanmamış Doktora Tezi). T.C. Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Türk, G.D. (2013). Demokrasinin Dördüncü Kuvveti Yeni Medya Teknolojileri. *İnet-Tr’13, XVIII. Türkiye’de İnternet Konferansı 9-11 Aralık 2013, İstanbul Üniversitesi*, 55-60.

Türk, M.S. (2014). Medyanın Gerçeklik İnşası ve Gerçeklik Algısı. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset Ve Kültür Dergisi*, 5(28), 9-32.

Türk Dil Kurumu [TDK] (bt.a). Medya.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5be907d35936a1.82726832

Türk Dil Kurumu [TDK] (bt.b). Gecekondu.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5be9bf3694bfd4.31308967.

Uzunçarşılı Baysal, C. (2012). Türkiye’nin Kentsel Dönüşüm Politikaları Karşısında Barınma ve Konut Hakkı. *Yeşil Düşünce Kitapları Dizisi*, Ocak 2012 (https://www.academia.edu/27922762/Yeşil_Düşünce_Kitapları_Dizisi_2012_Ocak-

TÜRKİYENİN KENTSEL DÖNÜŞÜM POLİTİKALARI KARŞISINDA BARINMA VE KONUT HAKKI).

Yalçınan, M.C., Çavuşoğlu, E., Yücel, H., Yücel, S.D., Akı, M., Özcan, N., Temiz, Ö. (2014). Sarıyer Gecekondu Mahalleleri Örneğinde Kentsel Dönüşüm Süreçleri ve Bu Süreçlerin Sosyo-Ekonomik ve Fiziki Etkileri Proje No: 110K404, Mayıs-2014.

Yıldız, E. (2008). Gecekondu Sineması, (1. Baskı). İstanbul: Hayalet Kitap.

Zengin Çelik, H., Tezcan, S. (2017). Türk Sinemasında Göç Temalı İstanbul Filmleri Üzerinden Kentlerdeki Mekânsal ve Toplumsal Değişimlerin İncelenmesi. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(2), 619-636.

Ünverdi Zengin, H. (2002). Sosyo-Ekonomik İlişkiler Bağlamında İzmir Gecekondularında Kimlik Yapılanmaları: Karşıyaka-Onur Mahallesi ve Yamanlar Mahallesi Örnekleri (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

URL-1:

http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/KjkJYE6pH_x2B_RJp7tYRWIALw_x3D_x3D_, Erişim Tarihi: 28.01.2019

URL-2: <http://www.gecmisgazete.com/haber/son-1-ayda-istanbul-a-isi-gucu-olmayan-yirmi-bin-kisi-geldi>, Erişim Tarihi: 28.01.2019

URL-3: <https://www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index.xhtml?cid=1>, Erişim Tarihi: 28.01.2019

URL-4: <https://www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index.xhtml?cid=1>, Erişim Tarihi: 28.01.2019

URL-5: <https://www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index.xhtml?cid=1>, Erişim Tarihi: 28.01.2019

URL-6: <https://www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index.xhtml?cid=1>, Erişim Tarihi: 28.01.2019

URL-7: <http://www.gecmisgazete.com/haber/umraniye-de-halk-komiteleri-kuruldu>, Erişim Tarihi: 28.01.2019

URL-8: <https://www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index.xhtml?cid=1>, Erişim Tarihi: 28.01.2019

URL-9: <https://www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index.xhtml?cid=1>, Erişim Tarihi: 28.01.2019

URL-10:

http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/8g84wQtzSIHh_x2F_3855txI0w_x3D_x3D_, Erişim Tarihi: 28.01.2019

URL-11: <https://www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index.xhtml?cid=1>, Erişim Tarihi: 28.01.2019

URL-12: <https://www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index.xhtml?cid=1>, Erişim Tarihi: 28.01.2019

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 3 Issue 1, March 2019

Makale Gönderim Tarihi: 20.12.2018 Makale

Kabul Tarihi: 24.02.2019

BEDENİN DRAMATİZE EDİLMESİ: PORTRE VE DÖNÜŞÜMLER

Dramatizing Body: Portrait and Transformations

Eren GÖRGÜLÜ

Öğretim Görevlisi

*Kırklareli Üniversitesi Lüleburgaz Meslek Yüksekokulu, Grafik Tasarım Programı
erengorgulu@gmail.com*

Öz: Tanımı gereği portre fotoğrafları sadece insan yüzlerini değil, aynı zamanda da bireylerin kimliklerini vurgulamak için kullanılır. Kimliğin devamlılığını gösteren portreler belirli birtakım insanlara dair belirtiler gösterir. Buradan yola çıkarak insana ait kimliği görünür kılma işlevini yerine getiren portreler, kimliği nesnel olarak somutlaştırmaktadır. Portreler, sanatın farklı alanlarında kullanılan ve eski çağlardan günümüze kadar yapılagelen ürünlerdir. Özellikle resim sanatı içerisinde ayrı bir yeri bulunan portreler, fotoğrafın icadıyla birlikte fotoğraf sanatının en önemli konularından biri haline gelmiştir. Portrelerin temsil ettiği biçimler, genelde insanın görsel olarak canlandırılmasıdır. Brezilyalı sanatçı Vik Muniz, bu görsel temsili sıradan nesnelere çikolata, reçel, toz şeker ve çöp kullanarak ortaya çıkarmaktadır. Sanatçı, dünyanın en büyük çöplüğünden birinde (Brezilya, Rio de Janeiro) çalışan ve geri dönüşümlü malzemeleri toplayan işçileri temsil eden fotoğraflar çekmiş ve bu fotoğrafları da çöplükte bulunan bu geri dönüşüm malzemeleri kullanarak yeniden fotoğraflamıştır. Çalışma kapsamında sanatçının “Çöp Resimleri” serisinde yer alan fotoğrafların, portre ve görsel temsil açısından canlandırılması üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Portre, Fotoğraf, Temsil, Sanatta Dönüşüm.

Abstract: By definition, portrait photographs are used to emphasize not only human faces but also individuals' identities. Portraits showing the continuity of identity show symptoms of certain types of people. From this point of view, portraits that make the human identity visible are materialized objectively. Portraits have been used in different fields of art and have been created from ancient times to the present. Portraits, which have a special place in the art of painting, have become one of the most important subjects of the art of photography with the invention of photography. The forms represented by portraits are generally visualization of human beings. Brazilian artist Vik Muniz represents this visual by uncovering ordinary objects such as chocolate, jam, granulated sugar and garbage. The artist took photographs representing workers working in one of the world's largest dumps (Brazil, Rio de Janeiro) and collecting recycled materials, and re-photographed them using these recycling materials. In the scope of the study, the photographs of the artist in the series of “Garbage Pictures” are emphasized in terms of portrait and visual representation.

Keywords: Portrait, Photography, Representation, Recycling in Art.

PORTRE

Portrenin sanatta yer alışı fotoğraf makinesinin icadından önceki dönemlerde başlamıştır. Mağara resimleri, tarihi heykeller bu görüşün başlangıç noktaları sayılabilmektedir. Sanatta portrenin tarihsel süreçte ilk kez MS 1. ila 3. yüzyıllar arasında Mısır'da mumyalanmış cesetlerin baş kısmına yerleştirilmiş ve panolarda rastlanmıştır. Bu portreler Fayyum/Feyyum Vadisi'nde bulunduğu için Fayyum/Feyyum Portreleri olarak adlandırılmıştır.

Mısır'ın Fayyum bölgesinde yapılan araştırmalarda bulunan ahşap panolar ve keten kefenler üzerine renkli portreler yapılmıştır. Resim sanatında, başlayan portre anlayışı, daha sonra heykel sanatı ile üç boyutlu bir niteliğe geçiş yapmıştır. "Kiklad Heykelleri" olarak bilinen portreler bu kapsamda değerlendirilmektedir (Çolak 2006:4).

Fotoğraf 1: Mısır Fayyum Bölgesinden çıkarılan bir Fayyum Portresi örneği.¹

Türk Dil Kurumu portreyi "Bir kimsenin yağlı boya, sulu boya, kara kalem vb. bir yolla yapılmış resmi"² olarak tanımlarken Sönmez (2006:1) ise şu şekilde tanımlamaktadır; "Portre, bir insanın fiziki ve zihinsel varlığının resmini yapmak, çekmek, nakşetmek ya da heykelini yapmaktır. Portre hem yapanın hem de yapılanın izlerini taşır. Portre insanı hem fiziki benzerlikle temsil etmeli hem de onun en geniş anlamıyla özelliklerini içermelidir". Nitekim TDK'nın portre hakkında vermiş olduğu tanımlamadaki karşılıklı etkileşimin eksikliği ikinci tanım tamamlamaktadır.

Portreyi tanımlayacak en temel şartlardan bir tanesi, izleyici tarafından tanınması olmalıdır. Portrenin bize yansıtması gereken biçimler izleyiciye doğrudan ulaşmalıdır. Buradaki asıl referans görünümün ve anlatılanın portresi yapılan kişiye benzemesi üzerinden verilebilir. Portreler belli bir insana dair olmalıdır. Hem fiziksel bedeni hem de kişisel karakteri yansıtabilecek özellikle tanımlanabilir olsa da neredeyse yarı ruhsal etkiye de sahiptirler. Nesnel somutlaştırmaya maruz kalan portreler aynı zamanda fiziksel bedeni tanımlayan alanı da

¹ <http://arkeopolis.com/kulturlerin-sentezi-fayyum-portreleri/>

² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c45db2324b061.69290473

üzerlerinde taşımak zorundadırlar. Gerçekten portreler fiziksel olmayan biçimin yansıtılacağı tek yer olan beden bir parçasıdır.

Portrenin bedenini yarı ruhsal durumunun altında yatan bir *persona*³ olarak gören Richard Leppert (2017:234); “Portre genellikle seyircinin gözü önündedir; çünkü daima görülmeye amadedir: bakılmaya hazırlanmış vaziyette durur. “özde reklam formatında olan portreler, resmettikleri kişileri, süslenerek seyircinin huzuruna çıkan birer persona olarak gösterir”, diye söylerken, Graham Clarke (2017:116) “Kişiliğin ortaya çıkarılması, iyi bir portreciliğin özüdür ve başarılı bir portre Inge Morath’ın deyişiyle birinin iç dünyası açığa çıkma şansını bulduğu zaman, şeylerin günlük akışı içinde bir durgunluk anını yakalar” şeklinde tanımlar, Henri CartierBresson (2006:20) ise insanların portreler ile asıl varmak istedikleri durumu şöyle özetler; “İnsanlar portrelerinde yaşamaya devam etmek isterler, kendilerinden sonra yaşayanlara iyi görünmek isterler; belki gizliden bunu hak ettiklerini düşünürler”. Bu bağlamda on altıncı yüzyıl ve yirminci yüzyıl arasında üretilen portrelerde bu yaklaşımlar görülebilir. Ancak görünüşleri oluştururken izlenen yol farklı şekilde üretilebilir. Yine Leppert (2017:234) önceki dönemlerde portrelerin üretim biçimiyle ilgili şunları söylemektedir; “Bir portreyi tanınmasında kullanılan parametreler çok geniş bir yelpazeyi kapsıyordu ve aslında, ancak nadiren “kopya” resim yapmaya başvuruluyordu. Hakikaten, portre temsilin geleneksel sınırları bazen fazlasıyla zorlanıyor ve hatta yirminci yüzyılın başlarındaki soyut ve dışavurumcu portrelerden çok önceleri, bu sınırlar aşıyordu. I. Ferdinand, II. Maximilian ve nihayet II.Rudolf dönemlerinde Viyana ve Prag’daki Habsburg Saray’ında uzun yıllar saray ressamı olarak hizmet vermiş olan Giuseppe Archimboldo’nun (1527-1593) çalışmaları bunun en iyi örneklerindedir”. Archimboldo’nun resmi izleyicinin görme biçimi üzerinde oyun oynar gibidir. Görüntü aslında kim olduğundan ziyade ne olduğu üzerine düşünmemizi sağlamaktadır.

Bu resmin izleyici üzerinde bıraktığı etkiler temel olarak imgelerin yönlendirmesine bağlanabilir. İmgelerin sunumu ile temsilin iktidarı ile temsili izleyicilere gösterenlerin iktidarını göstermektedir. Çalışma izleyiciyi hem uzaktan hem de yakından bakmaya zorlamaktadır. İki türlü de eser üzerinde herhangi bir anlam yitimi olmayacağı düşünülse de izleyicinin gördüğü anlam değişmekle birlikte görüntüyü oluşturan imgelerin yoğunluğundan anlamlar değişmektedir. Çalışmada sabit kalan ve değişmeyen tek gerçek sanatçının resmetme üzerine gösterdiği yaratıcılığıdır.

Portreler resim sanatında önemli bir yer tutmaktadırlar. Tarihsel süreç içerisinde önemli kişilerin ve olayların resmedilmesinde sanatçının rolü yadsınamaz. Ancak ilerleyen yıllarda Camera Obscura’nın gelişmesi ve sanatçının elde edeceği görüntüleri daha net bir biçimde belirli bir yüzey üzerine aktarması portre geleneğini farklı bir boyuta taşımıştır. Kanburoğlu (2007:22) Camera Obscura’yı “Camera Obscura Ortaçağ da X. yüzyılda Arap asıllı bilim adamı İbnü’l Heysem, güneş tutulmasını çıplak gözle izleyebilmek için Camera Obscura olarak adlandırılan ilkel karanlık kutuyu kullanmıştır. Kutunun çalışma prensibi; karanlık bir odanın duvarına bir iğne deliği açılması ve dışarıdaki cisimlerin görüntüsünün deliğin açıldığı duvarın karşısındaki duvara görüntülerinin ters olarak yansması üzerine kuruludur” şeklinde tanımlar. Camera Obscura daha sonraları XVI., XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca birçok farklı resim sanatçısı tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Fotoğrafın icadına kadar geçen süre içerisinde resim sanatında yoğun şekilde kullanılan Camera Obscura ressamların dış dünyayı tanımlamalarında kullanılmıştır. Jonathan Crary (2015:45) şöyle söylemektedir; “Camera Obscura’yla ilgili olarak özellikle 18. Yüzyıl bağlamında yazılmış yazılarda camera obscura’nın yalnızca sanatçılar tarafından kopya çıkartmak ve resim yapılırken yardımcı olması için başvurulmuş bir alet olarak irdelendiği görülür. Çoğu zaman sanatçıların aslında yetersiz olan bir ikameyle yetinmek zorunda

³ Türkçe karşılığıyla maske olarak tanımlayabileceğimiz persona kelimesi, Carl Gustav Jung tarafından ortaya atılan kolektif bilinçdışının arketiplerinden biridir. Bireyin günlük yaşamdaki ihtiyaçlarıyla ilişkili olan tavrı tanımlar ve sosyal görüntümüzü temsil eder. Persona bireyin kendisini dış dünyaya göstermeden önce taktığı maskedir.

kaldıkları düşünülür; onların asıl istedikleri şey, kısa bir süre sonra ortaya çıkacak olan fotoğraf kamerasıdır”. Nitekim bu kullanıma bağlı olarak da yapısında farklılaşmalar meydana gelmiştir.

Bu gelişmelerin sonucunda fotoğrafın icadıyla birlikte resim sanatında da değişiklikler olmuştur. Portreye dair tüm bu bilgiler ve fotoğrafın portreye dâhil olması ile birlikte daha önceleri toplumda belli bir kesimin hizmetinde var olan portre anlayışı git gide toplumun her kesimine yayılmıştır. Burjuva ve soylu olarak nitelendirilen insanların varlıklarını göstermek/sergilemek için ressamalara sipariş edilerek yapılan portreler, fotoğrafın icadıyla birlikte daha yaygın şekilde kullanılmış, 19. yüzyılın ortalarına doğru özellikle Daquerreotype’ın daha ucuz bir portre üretimi sağlaması sonucunda kolay ulaşılabilir hale gelmiştir.

Genel olarak portreye ilişkin bilgiler doğrultusunda belki de en kapsamlı tanım, insanın birey olarak toplumdaki yerini ve kendi hakkındaki izlenimlerini başkalarına da gösterebilen fotoğraflardır. Portreler ve portre fotoğrafları insanı diğer insanlara tanıtan ve gösteren vücudun en önemli parçasının yansımasıdır.

Fotoğraf 2: Vertumnus olarak II. Rudolf, Giuseppe Arcimboldo (1527-1593) Skokloster Kalesi, Håbo Belediyesi, İsveç ve II. Rudolf’un Portresi, Hans von Aachen (1552, 1615) Viyana Sanat Tarihi Müzesi.

Bir portredeki insan yüzü ve vücudunun doğal ve duygusal dışavurumculuğuna bağlı olan fotoğrafik etkileşimin tekilliğinin onların analizlerinde ne kadar merkezi olduğunu yansıtmaktadır (Yacavone, 2015:219). Portre fotoğrafları aynı zamanda geçmiş ve gelecek ile arasında bir köprü görevi gören ve bir belge niteliği taşıyan fotoğraflardır. Berger (1988:76) fotoğrafı, “Hayatta yaşanan gerçekliğin varlığından çıkartılmış bir şey olarak görürken, Barthes (2014:82) ise “Portre fotoğrafı çekildiği anı ölümsüz kılar. Portrenin o anki görünümü ve bulunduğu mekan, dondurulmuş ve geleceğe sunulmuş olur” olarak tanımlar.

Fotoğrafik çerçeve görünür gerçeklikten alıntı yapmanın ötesine geçip, daha önce harici olarak değerlendirilen fikirleri, olayları ve görselleri birbirine bağlayabilir. Kadrajlanmanın dünyanın geri kalanını hem hariç tutup hem de tutmayan bir yanı olduğunu bilen fotoğrafçı, böylelikle daha mevcut, daha farkında ve kameranın “hatırlayacağına” daha az güvenen bir duruma gelmeye çalışabilir. Hem üretici hem de izleyici fotoğrafın anlamını zamanlarını kavrayıp, yeni bağlantılar ve yorumlamalar yarattıkça, fotoğrafik sürecin ister istemez takip eden bağlaştırmaları içermesi kaçınılmaz hale gelecektir. Fotoğraf, unutkanlığı teşvik etmek yerine, fazlasıyla hatırlamaya davet eder. (Ritchin, 2012:59).

Fotoğraf ve portreler yeni bağlamlar ve yeni yorumlamalar eşliğinde sanatçının üretim biçiminde yeniden şekillenmektedir. Sanatsal üretimi yaşamının merkezinde yaşayan sanatçı, yaşamından, yaşadıklarından, yaşam hakkındaki yorumlarından ve bunların yansımından yola çıkarak hayatına devam eder. Sanatçının olaylara dahil olduğu süreçler, hepimizin içinde olduğu varoluşsal meseleleri bizlere yansıtma biçiminde kendini göstermektedir. Fotoğrafın yaratılışını, fotoğraf makinesinin mekanik işleyişinden çok fotoğrafçının aklında aramak, kişinin elsiz bir fotoğraf makinesi fikrini biraz değiştirmesini – terk etmesini değil- sağlar. Fotoğraf makinesinin arkasında bir zekanın var olduğunu önermek, imgelemi niteleyen yaratıcılık olasılığını göz önünde bulundurmaktır (Price, 2014:53).

FOTOĞRAF, PORTRİ ve DÖNÜŞÜMLER

Çağdaş fotoğrafçıların arasında kendine özgü çalışmaları olan 1961 Brezilya doğumlu Vik Muniz kendisini, illüzyonlarını inandırıcı bir gerçeklikle izleyicisine sunmak için fotoğraf makinesini kullanan bir illüzyonist olarak tanımlamaktadır. Kariyerinin ilk dönemlerinde daha heykelsi yapıların fotoğrafik temsillerine ilgi duyan sanatçı, sonraki dönemlerde fotoğraf çalışmaları üzerine ağırlık vermiştir. Birey ve görüntü arasındaki etkileşimin izleyici üzerinde bıraktığı etkiden yola çıkarak oluşturduğu fotoğraf projelerini bu gerilim üzerine kurgulamaktadır. Ayrıca görüntüler aracılığıyla iletişimin sağlanmasını nesne ve fotoğraf ilişkisine temellendirmiştir.

Fotoğrafı kendi eserlerini şekillendirmekte bir araç olarak kullanan sanatçı, özellikle görüntünün betimlenmesinde kullandığı nesnelere sanat ve gündelik yaşam arasındaki sınırları zorlamaktadır. Sanat tarihi içerisinde başka sanatçıların eserlerine ait görüntüleri kendi zihninde soyutlayarak kurgulayan ve bunu farklı bir bağlama taşıyan sanatçı, yeniden yorumlamak ve yeniden üretmek için fotoğrafı kullanmıştır. Fotoğrafın çok yönlü ve zengin ifade biçimini günümüzde birçok sanatçı eserlerinde kullanmaktadır. Bu bağlamda eskiden var olan bir sanat eserinin fotoğraf yolu ile yeniden bir özgünlük ve sanatsal üretim şekli haline geldiği açıkça görülmektedir. Postmodern sanatçıların sıklıkla başvurduğu bu yöntemleri Bourriaud (2004:22) şu şekilde tanımlar; “Doksanlı yılların başından beri gittikçe artan sayıdaki sanat işleri daha önce var olan çalışmalardan yola çıkılarak yaratılıyor; giderek daha fazla sanatçı başkaları tarafından yapılmış çalışmaları ya da hali hazırda kültürel ürünleri yorumluyor, yeniden üretiyor, yeniden sergiliyor veya kullanıyor. Kullanıma hazır işlerin sayısındaki bu artış ve şimdiye değin görmezden gelinen ya da küçümsenen formların sanat dünyasına katılması ile karakterize edilen bu postprodüksiyon sanat, bilgi çağında küresel kültürün hızla yayılan kaosuna bir tepki gibi gözüküyor. Kendi işlerini diğer insanların işlerine yerleştiren bu sanatçılar, üretim ve tüketim, yaratı ve kopya, hazır-nesne ve orijinal iş arasındaki geleneksel ayrımın kökünün kazanmasında rol oynuyorlar”. Sontag ise (2010:208) fotoğrafın yeniden üretimi ile ilişkisini farklı bir açıdan irdeler; “Bir şeyi ilginç kılan özellik, onun başka bir şeye benzer ya da başka bir şeyi andırır görünebilmesidir. Bu bir sanattır ve şeyleri onları ilginç kılacak şekilde görmenin çeşitli usulleri bulunur; bu sanatı, bu usulleri ortaya koymak da geçmişe dair beğenilerle yapıntıların düzenli biçimde yeniden dolaşıma girmelerine bağlıdır. Yeniden dolaşıma sokulmuş haliyle klişeler, meta-klişelere dönüşürler. Fotoğrafik görüntülerin yeniden dolaşıma sokulması, biricik nesnelere klişeler çıkarmaya, klişelerden de özgün ve canlı şeyler üretmeye varır”.

Bu bağlamda Vik Muniz görsel hafızamızı ve algımızı etkileyici bir şekilde sorgulatan çalışmalar yaratmaktadır. Gözümüzün neyi algıladığını farklı nesnelere kullanarak sorgulamaya çalışmaktadır. Nesnelere nasıl gördüğümüz nasıl hatırladığımız ve gözlerimize nasıl güvenebileceğimiz hakkında düşünmemize yardımcı olmaktadır. Sanatçının tüm bunları yaparken daha önce belirttiğimiz materyalleri kullanarak ürettiği çalışmaları arasında sanat tarihi açısından bilindik eserler göze çarpmaktadır; Andy Warhol’un “Çifte Mona Lisa’sı”(1963), Hans Namuth’un çektiği “*Sonbahar Ritmi*” (1950). Ayrıca sanatçının ürettiği diğer çalışmaları arasında şunlar bulunur; Pirlantalarla Elizabeth Taylor (2004) tasviri, bulduğu bir fotoğraf üzerinde

oyuncak askerleri kullanarak oluşturduğu çalışması Er Edwin Francis Jemison'ın portresi "Toy Soldier" (2003), kariyerini borçlu olduğu düşündüğü ve ebeveynleri şeker pancarı tarlalarında köle olarak çalışan çocukların yüzlerinin şekerle oluşturduğu desenleri fotoğrafını çekerek oluşturduğu "Şeker Çocuklar" (1996).

Fotoğraf 3: Vik Muniz, Double Mona Lisa (Fıstık ezmesi ve Jöle), 1999 ve Andy Warhol, Double Mona Lisa, 1963.

Sanatçının ürettiği portreler yakından bakıldığında gündelik nesnelere parçalı düzenlemelerinin ardından fotoğraflanarak oluşturulurlar. Uzaktan bakıldığında ise nesnelere tanımlanabilir görüntüler oluşturarak esrarengiz benzerlikler sergileyerek düzeni oluştururlar. Bu fotoğraflarda birçok gündelik materyalden çarpıcı ve karmaşık desenler üretmek için kullanılmaktadır.

Gördüğümüz... retina üzerine odaklanan ışık örneklerinin saf ve basit bir kodlaması değildir. Retina ile görsel beyin zarı arasındaki bir yerde akışan sinyaller, zaten öğrenilmiş olan bilgiye bağlanmak üzere işlenir... Görsel beyin zarının açıkça ulaştığı şey, dışsal dünya tarafından çağrılır ama bunun doğrudan ve basit bir replikası hemen hemen hiç değildir (Burgin, 2014:204).

Fotoğraf 4: Vik Muniz, Chocolate of Picture dizisinden, 1998 ve Hans Namuth, Sonbahar Ritmi, 1950.

Fotoğraf 5: Vik Muniz, Marlene Dietrich, diziden Diamonds, 2004 ve Toy Soldier, 2003.

Fotoğraf 6: Vik Muniz, Sugar Portraits, 1996.

ÇÖP RESİMLERİ (Wasteland)

Farklı materyaller kullanarak oluşturduğu portre çalışmaları yeni fotoğrafçılık serisinin bir parçası olarak tanımlanabilir. Bu tür bir toplumsal bilinci çalışmasının temelini oturtan Muniz'in çöp portreleri, yönetmenliği Lucy Walker'ın yaptığı ve 2010 yılında yayımlanan "Wasteland" filminin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Film, sanatçının Brezilya'daki ailesinin evine dönmesiyle başlar ve Rio de Janeiro'nun eteklerinde dünyanın en büyük çöplüğü olan Jardim Gramacho'ya yolculuğunu anlatmaktadır. Filmin izleyiciye sunduğu görüntüler, geri dönüştürülebilir malzemeleri çöp yığınları içerisinde ayıran küçük bir çöp toplayıcı grubu "katador"⁴ların zorluklar içerisindeki yaşamına odaklanmaktadır. İnanılmaz büyüklükteki çöp okyanusu içerisinde hayat mücadelesi veren işçilerin arasından bazıları seçilerek, sanatçının bu fotoğraf projesi için zihninde kurguladığı fotoğrafların çekimi yapılmıştır. Filme izleyiciye sunulan görüntüler dikkatli işbirliğini ile çağdaş sanat arasındaki çarpışma rotasını belirlemektedir. Birbiriyle kesişen bu rota ekseninde sanatçın film boyunca kurguladığı fotoğrafları oluşturabilmek için proje katılımını, işbirliğini, çöplükte bulunan materyallerin stüdyoya taşınmasını, çöplerin bir araya getirilerek oluşturulan görüntüyü belgelemesini yürütmesi gerekmektedir. Film süresi boyunca sanatçı, projesi için işçileri gayretli birer sanat asistanlarına dönüştürmektedir.

⁴ Brezilya'da katı atık işçilerine verilen isim.

Sanatçı, çöplükte bulduğu atık bir küvet içerisinde Jacques-Louis David'in ölümsüzleştirdiği Marat'ın pozunun birer bir aynısı dikkatli ve özenli bir şekilde kurgulamıştır. Temel biçimleri ortaya çıkan bu fotoğrafın görüntüsünü stüdyonun ortasına yansıtacak şekilde düzenlemiştir. Lazer pointer kullanarak geri dönüşümden gelen çöp atıklarını projeksiyon kullanarak düzgünce yerleştirilmesini sağlamıştır. Fotoğraf etkisini daha keskin verebilmek ve gölgeleri oluşturabilmek için toz kullanan sanatçı, tüm görüntü oluştuktan sonra bu kompozisyonu fotoğraflamıştır.

Fotoğraf 7: Jacques-Louis David, The Death of Marat, 1793, Vik Muniz, Marat (Sebastiao), 2008.

Bu kompozisyon Brezilya'daki dolgu yerleşim alanı Jardim Gramacho'dan alınan çöplerle yapılmıştır. Adamın üstündeki örtünün kıvrımları terlik ve ayakkabıdan, yüzündeki gölgeler şişe kapağından yapılmıştır; yakından bakıldığında arka planda pembe bir oyuncak ayı, kırık bir şemsiye ve hatta iki tane klozet kapağı olduğu görülür. Çöpe sanat süsü veren Muniz, Gramacho'daki işçilerden Sebastiao'yu alıp ona Jacques-Louis David'in başyapıtı Marat'ın Ölümü'nde (1793) yer alan Fransız devrimci Jean-Paul Marat figürü gibi poz vermiştir (Higgins, 2014:34). Sanatçı, Marat'ı Jardim Gramacho Çöp Toplayıcıları Birliğine bağışlamıştır. Yapıt 2008'deki müzayede de 50.000 dolara alıcı bulmuştur (eserlerin tümü 250.000 dolara satılmıştır).

Sanat bir insan faaliyetidir. Biri bilinçli bir şekilde, dışarıdan gelen belirli işaretler kanalıyla yaşadıklarını başkalarının duygularına aktarır. O başkaları da bu duygulardan etkilenir ve onları deneyimler (Barrett, 2015:105). Çöp resimleri tamda bu açıklamanın yansıttığı biçimde, sanatçının düşüncelerini fotoğraflar yoluyla izleyicisine aktarma sürecinin eseridir. Sanatçı İzleyiciye farklı bir açıdan, farklı bir yerden bakma olanağı sunar.

SONUÇ

Sanatçının eserleri izleyiciyi yanıltan ve görüntünün farklı şekilde algılanmasını sağlayacak bir biçimde kurgulanarak fotoğraflanmıştır. Sanatçının yapıtları, başka sanatçıların yapıtlarını yeniden yorumlayan postmodern sanatçıların eserleri ile ortak etkiler uyandırmaktadır. Buradan hareketle bir görsel anlatım formu olarak fotoğraf temelde iki tanımlayıcı özellikle anlatılabilir; bağlamsallık ve özünde imgenin yeniden üretilmesini sağlayan yeniden üretilebilirlik. Yeniden üretim kavramını çalışmalarında postmodern fotoğrafı anımsatacak şekilde kullanan sanatçı bu anımsatmayı iki farklı şekilde yapar. Birincisi; kendine mal etme, ikincisi ise malzeme temelli kurgu görüntüleri kullanma. Sanatçı, ürettiği fotoğraflarında popüler kültürün ve sanat tarihinin bilindik görüntülerini nesnelere kullanarak yeniden yorumlamaktadır. Bu nesnelere kullanımını yeri geldiğinde cüretkar, bazen ironik ve özellikle kendisini illüzyonist

olarak tanımladığı gibi aldatıcı görüntüler üzerine şekillenmektedir. Sıradan nesnelere ve biçimleri kendine referans noktası olarak seçen sanatçı, akla gelmedik ve alışılmadık materyaller kullanarak ürettiği çalışmalarında izleyicinin algısını değiştirmektedir. Sanatçı, bu nesne tabanlı çalışmalarında şeker, çöp, dergi parçaları, çikolata sosu vb. materyallerden izleyicinin bilinçli zihni üzerinde oyunlar oynayarak görüntüleri kendi açısından yorumlamaktadır.

KAYNAKÇA

- BARRETT, T. (2015) *Neden Bu Sanat? Çağdaş Sanatta Estetik ve Eleştiri*. Hayalperest Yayınları, İstanbul.
- BARTHES, R. (2014). *Camera Lucida*. AltıKırkbeş Yayınları, İstanbul.
- BERGER, J. (1988). *O Ana Adanmış*. Metis Yayınları, İstanbul.
- BOURRIAUD, N. (2004). *Postprodüksiyon*. Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- BRESSON, H. (2006). *Karar Anı*. YGS Yayınları, İstanbul.
- BURGIN, V. (2013). *Fotoğrafi Düşünmek*. Espas Yayınları, İstanbul.
- CLARKE, G. (2017). *Güzel Sanatların Bir Dalı Olarak Fotoğraf*. Hayalperest Yayınları, İstanbul.
- CRARY, J. (2015). *Gözlemcinin Teknikleri On Dokuzuncu Yüzyılda Görme ve Modernite Üzerine*, İstanbul: Metis Yayınları.
- ÇOLAK, O. (2006). *Portre Fotoğrafi Üzerine*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sanatta Yeterlilik Tezi, İstanbul.
- HIGGINS, J. (2014). *Fotoğraf Neden Kusursuz Olmak Zorunda Değildir*. Hayalperest Yayınları, İstanbul.
- KANBUROĞLU, Ö. (2007). *A'dan Z'ye Fotoğraf*, Say Yayınları, İstanbul.
- LEPPERT, R. (2017). *Sanatta Anlamın Görüntüsü*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- RITCHIN, F. (2012). *Fotoğraftan Sonra*, Espas Kuram Sanat Yayınları, İstanbul.
- PRICE, M. (2014). *Fotoğraf Çerçevadaki Gizem*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SONTAG, S. (2010). *Fotoğraf Üzerine*. Agora Kitaplığı, İstanbul.
- SÖNMEZ, R. (2006). *Golem ya da Otoportre*. Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.
- YACAVONE, K. (2015). *Benjamin, Barthes ve Fotoğrafın Tekilliği*. Hayalperest Yayınevi, İstanbul.

GÖRSEL KAYNAKÇASI

<http://arkeopolis.com/kulturlerin-sentezi-fayyum-portreleri/>
<https://www.wikiart.org/en/giuseppe-arcimboldo/vertumnus-emperor-rudolph-ii>
<https://www.wikiart.org/es/hans-von-aachen/portrait-of-rudolf-ii-holy-roman-emperor-1608> <http://www.artnet.com/artists/vik-muniz/double-mona-lisa-peanut-butter-and-jelly-MqWFPKGRkKHtRFwmHgKRfg2>
<https://www.wikiart.org/es/andy-warhol/double-mona-lisa-1963>
<http://vikmuniz.net/gallery/chocolate>
<https://anaevenegaseducadorasocial.blogspot.com/2016/09/el-arte-despues-de-la-segunda-guerra.html>
<http://vikmuniz.net/gallery/diamonds>
<http://vikmuniz.net/gallery/monads>
<http://vikmuniz.net/gallery/sugar>
<http://vikmuniz.net/gallery/garbage>
<https://arte-paisaje.blogspot.com/2012/08/la-muerte-de-marat-jacque-louis-david.html>

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 3 Issue 1, March 2019

Makale Gönderim Tarihi: 04.12.2018

Makale Kabul Tarihi: 24.02.2019

YALIN YÖNETİM VE YALIN LOJİSTİK KAVRAMLARININ İRDELENMESİ

Interpretation of Concepts Lean Management and Lean Logistics

Dr. Öğr. Üyesi Gözde YANGINLAR

Beykent Üniversitesi, İİBF

Uluslararası Lojistik ve Taşımacılık Bölümü

gozdeyanginlar@beykent.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Nurgün BAL

Beykent Üniversitesi, İİBF

Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümü,

nurgunbal@beykent.edu.tr

Öz: Globalleşmenin hız kazandığı günümüzde, işletmelerin varlıklarını sürdürebilmelerinde, esnek ve hızlı olmalarında, yalın yönetim anahtar rol üstlenmektedir. Tedarik zinciri çerçevesinde ürünlerin yada malzemelerin istenilen yerde ve zamanda, en düşük maliyet ile ulaştırılmasını, yerleştirilmesini amaçlayan yalın lojistik kavramının önemi her geçen gün artmaktadır. Bu çalışmada, literatür taraması sonucu yalın yönetim ile yalın lojistik kavramları tanımlanmış ve lojistik işletmelerinin yalın organizasyon olma yolundaki adımları irdelenmiştir. Lojistik operasyon sürecinde gereksiz aşamaların ortadan kaldırılıp katma değer yaratan faaliyetlere odaklanılmasını öngören yalın lojistik anlayışı, işletmelerin rekabet avantajı elde etmesine olanak sağlamaktadır. Çalışmada; lojistik faaliyetlerdeki yalın uygulamalar detaylı bir şekilde açıklanarak, literatüre katkı sağlanması ve gelecekteki çalışmalara temel oluşturması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Lojistik, Yalın Lojistik, Yalın Yönetim.

Abstract: Today, in the increasingly globalising world, lean management has a key role in being able to sustain assets, being flexible and fast. The importance of lean logistics, aiming at delivering and placing products at the desired location and time at the lowest cost within the supply chain framework, is increasing day by day. In this study, lean management and lean logistics concepts have been defined as a result of the literature review and the steps which logistics enterprises take towards lean organization have been examined. The lean logistics approach that allows for unnecessary phases to be removed in the course of the logistics operation and focuses on value-added activities allows businesses to gain competitive advantage. In study; lean applications in logistics activities are explained in detail, aiming to contribute to the literature and to form the basis for future studies.

Keywords: Logistics, Lean Logistics, Lean Management.

Giriş

Günümüzde küreselleşme ile birlikte işletmeler müşterilerine sundukları değeri artırmaları, maliyetleri minimize etmeleri, müşteri talebine göre ürün ve hizmetler sunmaları hususunda yoğun bir baskı altındadırlar. Bu nedenle, rakiplerinden farklılaşarak, kalite olgusuyla, hızlı ve etkin bir şekilde faaliyetleri sürdürerek müşteri memnuniyeti yaratmayı temel amaç edinirler (Rüttimann ve Stöckli, 2016:490). Bu süreçte yalın yönetim anahtar bir rol üstlenmektedir.

Yalın yönetim, hataların ve süreçlerdeki değişkenliklerin azaltılmasının yanısıra en az kaynak kullanımı ile yenilikçiliğe odaklanan bir yaklaşımdır (Womack ve Jones, 2003:15). Rekabettin ivme kazandığı son yıllarda, organizasyonların varlıklarını sürdürebilmeleri, pazar paylarını artırmaları, müşteri taleplerine hızlı ve doğru cevap verebilmeleri ancak yalın yönetim yaklaşımı ile mümkün olmaktadır (Aytaç, 2009). Yalın yönetimin temelinde, hammaddenin temin edilmesinden başlayarak, süreçleri aksatmadan müşteriye ulaştırılması yer almaktadır. Yalın sistemlerde organizasyonlar, gereksiz faaliyetleri elimine ederek katma değer kazandıran süreçleri hayata geçirirler (Katayama ve Bennet, 1996:823). Organizasyondaki değer zincirinin bir bütün olarak ele alınması, ve israfın ortadan kaldırılması kalitenin gelişmesine kaynaklık etmektedir.

Yalın organizasyon bir işletmede takım ruhunun oluşturulmasına imkan sağlamaktır (Okur, 2005). Örgüt içerisinde ekip ruhu yaratılarak çalışanlar birbirleriyle kaynaşır. Yalın yönetimin işlev kazandığı bir organizasyonda işgörenin kurumu ile gurur duyması ve aidiyet duygusunun pekişmesi arzulan sonuçlardır (Liker, 1998). İşletmenin misyon ve vizyonunun örgütün her kademesine yayılmasına ilişkin bilgi paylaşımı, yalın yönetim ilkeleri açısından önem arz etmektedir. İşletme amaç ve hedefleri gerek yazılı gerekse veri tabanları üzerinden bütün işgörenlere açıklanır. Bu sayede yalın yönetim anlayışı ile bürokratik süreçler bertaraf edilerek, kırtasiye işleri azaltılarak süreçler daha hızlı gerçekleşir (Liker, 2004). Yalın organizasyon ilkeleri; israf ve değer kavramı ile mükemmellik yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilir (Mason-Jones ve diğ., 2000:4065).

Yalın yönetimin uygulama alanları; lojistik yönetimi, ürün ve hizmet geliştirme, satış sonrası hizmetler olarak incelenebilir (Warnecke ve Hüser, 1995: 38). Yalın yönetim anlayışı 1927 tarihinde Henry Ford tarafından Ford Üretim Sisteminin prensiplerinden doğmuştur. 1940 'larda Toyota şirketi yalın akış süreçlerini ele almıştır. Bu bilgiler ışığında müşteri istek ve taleplerine cevap verebilecek şekilde en az kaynakla, en düşük maliyetle, en az israfla, üretim faktörlerini optimal kullanarak süreçleri iyileştirmeyi hedeflemiştir (Kuriger ve diğ., 2010:489; Aytaç, 2009; Shannon ve diğ., 2010:282)

Müşteri talep ve gereksinimlerine cevap vermede en etkili unsurların başında lojistik faaliyet gelmektedir. Gelişen çağda kaliteli ürün ve hizmetleri, en düşük fiyat ile tüketiciye sunmak yeterli olmamaktadır. Lojistik; müşteri talepleri karşılamak amacıyla üretim ve tüketim noktaları arasındaki malzemelerin ve hizmetlerin etkin ve verimli bir şekilde planlanması, uygulanması ve

kontrolünü kapsayan, tedarik zinciri süreci aşamadır (Küçük, 2011). Yalın lojistik, müşterinin arzu ettiği ürün ve hizmetleri, zaman ve maliyet açısından daha az kaynak ile üretebilme imkanı sağlayan, müşteriye değer yaratan ve israfı ortadan kaldıran bir yaklaşımdır (Kocabaş, 2014:36).

Çalışmada, ilk önce yalın yöntem yaklaşım ele alınarak, tanımı ve özellikleri belirtilecektir. Daha sonra yalın lojistik kavramı ve yalın lojistik süreçleri detaylı bir şekilde incelenecektir. Bu bilgiler ışığında iki kavram arasındaki ilişki ortaya konacaktır.

1. YALIN YÖNETİM

Yalın kavramı; bütün israfları bertaraf etmek, katma değeri yüksek süreçler yaratmak olarak tanımlanmaktadır (Doğan 2008:345; Wee ve Wu, 2009:336). İsrafın kelime anlamı, değer katan ya da katmayan faaliyetler esnasında meydana gelen amaçsız kaynak tüketimi olarak belirtilmektedir (Özen, 2015:210). İsrafın önlenmesi için öncelikle, israfa neden olan faktörlerin açık ve net bir şekilde belirlenmesine ihtiyaç vardır. Bu faktörler; “yetersiz süreçler, stok fazlalıkları, gereksiz faaliyetler, hatalı ürünler, uzun bekleme süreleri, gecikmeler, eğitim eksiklikleri ve yöneticilerin liderlik vasfına haiz olmamaları” olarak sınıflandırılabilir (Liker ve Lamb, 2006).

Yalın düşünce ise, en az kaynak (işgücü, malzeme, ekipman, zaman) ile ürünlere ve müşterilere yüksek katma değer sağlayan, israfı ortadan kaldırılmasını amaçlayan bir yaklaşımdır (Liu ve diğ., 2013:2123). Yalın düşüncenin temelinde “değer” olgusu yer almaktadır. Değer, ürün yada hizmet özellikleri göz önünde bulundurularak, müşterinin arzu ettiği ve ödemeyi kabul ettiği bir niteliktir (Aksoylu, 2014:262). Değer, tedarik zinciri içerisinde yer alan bütün aktörlerin (Tedarikçiler, üreticiler, toptancılar, perakendeciler, lojistik işletmeleri vb...) varoluş sebepleridir.

Yalın yönetim, değer katmayan unsurların ortadan kaldırıldığı, ileri teknoloji içeren ekipman ve nitelikli insan gücünün kullanılmasını amaçlayan bir yönetim şeklidir. Bu çerçevede; sıfır hiyerarşi etkinleşmekte ve yetki devri artmaktadır. Geleneksel örgüt yönetimi ile yalın yönetim farklı özellikler sahiptir.

Bu farklar tablo 1’de ele alınmaktadır.

Tablo 1: Geleneksel Örgüt Yönetimi ile Yalın Yönetimin Karşılaştırılması

Geleneksel Örgüt Yönetimi	Yalın Yönetim
Planlama yönetici tarafından yapılır	Yönetici takımla birlikte planlama yapar
İş tanımları sınırlıdır	İş tanımları detaylandırılmıştır
Yöneticilerin bilgi paylaşımı fazla değildir	İşletmede her düzeyde bilgi paylaşımı vardır
Yönetici kademesi dışındakilere verilen eğitim daha çok teknik konularda olmaktadır	Tüm çalışanlar yönetim ve teknik konulara ilişkin eğitim alabilir
Çalışanlar risk alma konusunda desteklenmez	Çalışanlar risk alma konusunda destek görür
Ödüllendirme kişisel çalışma ve başarıya göre yapılır	Ödüllendirme takım içi çalışma dayanışma ve başarıya bağlı olarak yapılır
Yöntem ve süreçler yöneticiler tarafından geliştirilir	Yöntem ve süreçlerin geliştirilmesinde tüm çalışanlar çaba gösterir

Disiplin kuralları yönetimce belirlenir ve denetlenir	Yönetim tarafından belirlenen disiplin anlayışı çalışanların içsel disiplinine ve kendilerini kontrol etmelerine yöneliktir
Uzmanlaşma sadece bir konuya yöneliktir	Esnek yapı olması nedeniyle birçok konuda uzmanlaşma olabilir

Kaynak: Liker, K. (2004).

Gök ve Arıcı, (2016) çalışmalarında, işletmelerin geleneksel yönetim bakış açılarını değiştirmelerini ve yenilikçi uygulamalara ağırlık veren yalın üretim sistemlerine yönelmelerini önermektedir. Bu sayede yalın yönetim yaklaşımının işletme performansını artırdığına işaret etmektedir. Özçelik ve Ertürk, (2010) ise, yalın yönetimin önemli unsurlarından biri olan değer akışı üzerinde yoğunlaşmıştır. Ürün ve hizmetlerin müşteri siparişinden başlayıp tüketiciye ulaşmaya kadar gereken tasarım, üretim ve teslimat gibi faaliyetleri kapsayan değer akışı, müşteriye değer kazandırmakta ve satışlarını artırmada etkili olmaktadır. İlkın ve Derin (2016) çalışmalarının sonucunda, yalın felsefenin organizasyonda etkin bir şekilde uygulanabilmesi için ilk önce yöneticilerin daha sonra bütün personelin eğitilmesi gerekliliğini savunmuşlardır. Çünkü yalın yönetim anlayışı ancak örgütsel kültür değişimi ile gerçekleşebilmektedir. Doğan ve Demiral (2008) ise, yalın yapılarıdaki organizasyonların makro ve mikro çevrede meydana gelen gelişmelere daha çabuk uyum sağlayabildiklerine ileri sürmektedirler.

Şengül (2017), bankacılık sektöründe yalın yönetim ilkelerinin tüketici istek ve beklentilerinin karşılanmasında, tüketiciye değer kazandırılmasında etkili bir unsur olacağını ileri sürmektedir. Can ve Güneşlik (2013) ise muhasebe işlemlerinin kayıt altına alınmasında ve onaylanmasında sıfır hata ile daha hızlı ve basit şekilde süreçlerin gerçekleşmesine odaklanan bir yaklaşım olan yalın muhasebe kavramını incelemişlerdir. Ertemel (2016) çalışmasında, yalın üretim felsefesinden yol çıkılarak, yalın girişim kavramının temel prensiplerini incelemiş ve uluslararası pazarda hangi malzemelerin tüketici tarafından talep edileceğine ilişkin önerilerde bulunmuştur

2. YALIN LOJİSTİK

Lojistik; müşteri taleplerini ve ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ham maddenin tedarik aşamasından başlayan ve ürünün tüketilmesine kadar geçen süreci kapsayan, ürünlerin depolanmasını, planlanması, uygulanması ve kontrol edilmesi sürecidir (Lambert ve diğ., 1998). Müşterilerin gereksinimlerine yanıt vermede en etkili silahlardan biri lojistikdir. Lojistik yönetimi, siparişin alınmasından ürün ya da hizmetin müşteriye ulaştırılmasına kadar uzun bir süreci kapsamaktadır. Lojistik yönetiminin bazı temel fonksiyonları; depo yeri seçimi, sipariş işleme, talep planlaması ve takibi, taşıma, dağıtım merkezi yönetimi, depolama ve stoklama, elleçleme, paketleme, sigortalama ve iade yönetimi olarak belirtilebilir (Bilginer ve Kayabaşı, 2007:631)

Tedarik zinciri içerisinde yer alan toptancılar, üreticiler, perakendeciler, distribütörler, tedarikçiler bu rekabet ortamında müşterilerin ihtiyaç ve taleplerine cevap vererek müşteri memnuniyetini sağlamaya amaçlamasının yanısıra teslim sürelerinin kısaltılması ve ürünlerin hasar görme oranlarını azaltılması hususunda yoğun bir baskı altında kalmaktadırlar. Lojistik işletmeleri bu baskıyı azaltmak için yalın lojistik faaliyetlerine odaklanırlar (Prajogo ve diğ., 2016:223). Bu sayede lojistik yönetimde değer akışı sağlanarak, israf ortadan kaldırılarak maliyetlerin minimize edilmesi mümkün olmaktadır.

Yalın lojistik; arzu edilen hizmet kalitesinde hammaddelerin, stokların depolanmasını ve taşınmasını kontrol etmek amacıyla tasarlanmış bir sistemdir (Jordan, 2002). Bu kavramı, tedarikçiler ile eş zamanlı olarak bilgi akışı sağlayarak, karşılıklı olarak işbirliği yapısının oluşturmasına kaynaklık eder ve gereksiz maliyetleri ve aşırı stokları ortadan kaldırıp, daha

yüksek kalitede ürün ve hizmet sunulmasına imkan sağlar (Barac ve diğ. 2010: 319; Liu ve diğ., 2013: 2124)

Ducharme ve Lucansky (2002) çalışmalarında, yalın lojistiği nitelikli tedarikçiler tarafından desteklenen, en düşük toplam maliyeti hedefleyen, temel uzmanlık gerektiren süreçler bütünü olarak belirtilmiştir. McKee ve Ross (2006) ise, tedarik zinciri içerisinde sürekliliği etkin bir şekilde sağlamak için geliştirilen operasyonel ve stratejik bir yönetim felsefesi olduğuna işaret etmektedir. Goldsby ve Garcia-Dastugue (2008) çalışmalarında, müşteri ile tedarikçi arasında yalın ilkelere, karşılıklı uyuma ve sadeliğe vurgu yapmaktadır. Srinivasan (2011) çalışmasında, tedarik zincirinde yer alan bütün işletmelerin sisteme entegre edildiği, ürün ve hizmetlerin en kısa zamanla, en düşük maliyet ile hatasız bir şekilde tüketiciye ulaştırılması olarak değerlendirmiştir.

Geleneksel lojistik yönetimi ile yalın lojistik arasındaki farklar tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Geleneksel Lojistik Yönetimi ile Yalın Lojistik Karşılaştırılması

Tanımlayıcı Özellikler	Geleneksel Lojistik Yönetimi	Yalın Lojistik Yönetimi
Yönetim	Pazar-odaklı	Kendi kendini yöneten
Yapı	Dikey	Kümelenmiş
İletişim	Kısıtlı	Geniş
Bilgi Transferi	Tek taraflı	Çift taraflı
Teknoloji Kullanımı	Çok kısıtlı	Geniş
Etkileşimler	Rekabetçi	İşbirliğine dayalı
İlişki Odağı	İşlem odaklı	Karşılıklı kazan kazan anlayışı
Teslim/Dağıtım	Büyük miktarda	Az miktarda
Depolama	Çok miktarda	Minimum düzeyde
Üretim Esnekliği	Düşük	Yüksek
Kalite	Denetim-yoğun	Tasarlanan
Fiyatlandırma Uygulamaları	Rekabetçi teklifler	Hedef maliyet
Fiyat Değişimleri	Artan	Azalan
Dış Kaynaktan Yararlanma	Maliyet-esaslı	Stratejik
Seçim Kriterleri	Minimum fiyat	Performans
Sözleşme Süresi	Kısa süreli	Uzun süreli

Kaynak: Özkan ve diğ., 2015.

Özkan ve diğ. (2015) çalışmalarında, sağlık işletmelerinde yalın lojistik faaliyetlerin etkin bir şekilde çalışabilmesi için hem operasyonel hem de yönetsel süreçlerin birbirlerine entegre edilmesi gerektiği vurgulamışlardır. Yalın lojistik kapsamında yönetsel süreçler, “sağlık işletmesinin gereksinim duyduğu tıbbi ürünlerin nasıl, ne miktarda, ne zaman ve hangi koşullarda tedarik edilmesinin planlanması, yönetimi ve kontrolü” olarak belirlenmiştir.. Yalın

lojistik kapsamında operasyonel süreçlerde, her bir faaliyetten sonra kontrol listelerinin oluşturulması, sağlık çalışanlarının hata yapma olasılığını azaltmaktadır.

Öztürk ve Elevli (2017) çalışmalarında, 5S kavramının maden sektöründeki etkilerini incelemişlerdir. Taşıma, ekipman düzeni ile ilgili standartlaşmanın yapılması, zamandan tasarruf edilmesinin yanısıra en az araçla yüklerin taşınarak, verimliliğin artmasına imkan sağlamaktadır. Rahman ve diğ., (2010), yalın lojistik faaliyetlerinin ürün ve hizmet kalitelerini artırdığını ve tüketici tatminine ivme kazandırdığını belirtmektedir. Akben ve Güngör (2018) çalışmalarında, tedarik zinciri yönetimi ile yalın tedarik zinciri yönetimi arasındaki ilişkiyi irdelenmişlerdir. Yalın tedarik zinciri yönetiminin işletme performansını etkilediği sonucuna varmışlardır.

3. YALIN LOJİSTİK SÜREÇLERİ

Günümüzde müşteri gereksinimleri karşılamak, yüksek kaliteli, düşük fiyatlı ürün ve hizmetler sunmak büyük önem arz etmektedir. İşletmelerin her seviyede stratejik, operasyonel ve taktik planlarında lojistik unsuru yer almaktadır. Bu bağlamda lojistik yönetimi; başlangıç noktasından ürünün tüketildiği son noktaya kadar ürünlerin sipariş edilmesi, taşınması, depolanması, stok kontrollerinin yapılmasına ilişkin planlama, yürütme ve kontrol edilmesi sürecini kapsayan bir kavramdır. Lojistik satın alma, pazarlama, üretim, finans ve bilişim faaliyetleriyle yakın bir ilişki içerisinde olan, birleştirici ve kapsayıcı bir fonksiyondur (Lambert ve diğ., 1998)

Yalın yönetim yaklaşımının en önemli unsurlarından biri de (tam zamanlı üretim için) kanban sistemidir. Japonca bir kelime olup, süreçler arasında hareket eden kartlar ile yürütülmektedir. Sistem, bir sonraki üretim aşamasına geçilmeden önce bir işçinin bir önceki aşamaya yönelerek, kendi üretim istasyonu için o an gerekli olan parçayı “çekmesine” dayanır. Tam zamanında üretim sistemi, bir üretim işletmesinde verimsizliklerin sürekli olarak bertaraf edilmesi esasıyla mükemmelliğe ulaşmayı hedeflemektedir. Gerekli parçaları, gerekli miktarda, gerekli olduğu yerde ve zamanda, doğru kalitede üretmeyi amaçlayan bir felsefedir (Crawford ve Cox, 1991: 34). Tam Zamanında Üretim ilkeleri “zaman israfının ve gecikmelerin önlenmesi, üretimdeki beklemlerin önlenmesi, taşıma sisteminin iyileştirilmesi, üretim işlemlerinin iyileştirilmesi, stokların dengelenmesi, kalitesiz ve hatalı üretimin önlenmesi” olarak sınıflandırılmıştır (Brinker, 1996: 33). Akyüz ve Çetin (2009) çalışmalarında, ana sanayide tam zamanlı üretim sisteminin yan sanayide kullanılmaması sonucunda, yan sanayinin stokladığı malzemelerin ana sanayi tarafından talep edilmemesine neden olduğunu savunmaktadırlar. Stokların maliyetine yedek emniyet stokları maliyetlerinin eklenmesi, işletmelerin stok maliyetlerini daha da artırmakta ve rekabet avantajını azaltmaktadır.

Yalın lojistik sürecinde, tedarikçilerden gelen hammaddelerin depoya girişi esnasında, stoklar güncellenir. Giriş bilgileri kurumsal kaynak planlaması sistemi üzerinden satın alma departmanına aktarılır. İşletme bu sistem sayesinde daha yalın, hızlı ve hatasız bir şekilde sipariş sürecini gerçekleştirmiştir. Bunun yanısıra siparişin mükerrer olarak iki kez verilmesinin önüne geçilir. Bilgi akışı sayesinde tedarik zinciri içerisinde malzeme ihtiyaç tahminleri daha gerçekçi ve doğru olarak yapılabilmektedir. Yalın lojistik, tedarik zinciri çerçevesinde işletmeler arasında stratejik ortaklıkların kurulması ve bilgi paylaşımının etkin bir şekilde gerçekleşmesine olanak sağlar.

Fabrika içindeki yalın lojistik süreçlerinde forkliftler, palet krikoları, konvoylu çekici araçlar, itme arabaları, konveyör ağırları ve otomatik rehberli araçların uygun oldukları yerlere göre organize edilmesi gereklilik arz etmektedir. Çünkü bazı işletmelerde sadece forkliftlerin ve konveyörlerin kullanılması maliyetleri artırmakta, üretim esnekliğini ise azaltmaktadır. Yalın lojistikte temel amaç etkin ve verimli bir şekilde lojistik operasyonları planlamak, organize etmek

ve kontrol etmektedir. Fabrika içinde yalın lojistik uygulamaları; “taşıma koridorlarının işaretlenmesi, rafların en çok kullanılan malzemelerin alt sırada bulundurulması şeklinde düzenlenmesi, forklift yerine daha sık palet krikolarından faydalanılması, kayar rafların tercih edilmesi, fabrika içinde milk-run seferlerinde standart kasaların kullanılması” olarak sıralanmaktadır (Baudin, 2004). Fabrika içindeki yanlış araç ve yöntemlerin kullanılması aşırı kaynak tüketimine kaynaklık eder. Bunun sonucu olarak üretimin performansı olumsuz yönde etkilenmektedir. Demir (2010), çalışmasında yalın lojistik tekniklerinden milk-run sistemiyle farklı özelliklere sahip ürünlerin en az maliyetle tedarikçilerden toplanarak ve dağıtım merkezlerine aktarılmasına değinmiştir.

Agus ve Hajinoor, (2012) çalışmalarında yalın lojistik ilkelerinden biri olan kaizenin (sürekli gelişme ve iyileşme) operasyon verimliliğinin ivme kazanmasında etkili olduğuna dikkat çekmişlerdir. Japonca 5 kelimenin baş harflerinden oluşan bir kavramdır. Bu kavram “Seiri: Sınıflandırma, Seiton: Düzenleme, Seiso: Temizlik, Seiketsu: Standartlaştırma, Shitsuke: Disiplin” olarak adlandırılmaktadır (Gapp ve diğ., 2008:564). 5S, lojistik işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri ve rekabette öne geçebilmeleri için organizasyonlarda standartların oluşmasına kaynaklık eden ve çalışanların motivasyonunu artıran bir süreçtir. Bunun yanı sıra, çalışanların iş sağlığı ve güvenliğini etkilemekte, çalışma verimliliğini yükseltmektedir (Veža ve diğ. 2011). Hatalar genellikle yanlış parçaların birleştirilmesi ve yanlış ekipman kullanılması sonucu oluşmaktadır. Düzenli, temiz ve iyi düzenlenmiş bir çalışma ortamında hataların azalmasına, üretkenliğin artmasına kaynaklık etmektedir. Bu ortam çalışanların yaptıkları işi daha bilinçli bir şekilde yapmalarına ve motive olmalarına imkan sağlamaktadır. Hataları ortadan kaldırmak için lojistik operasyonda katma değer sağlamayacak tüm faaliyetler (gereksiz stoklama yerleri, bekleme sürecinde oluşan kayıplar, araç ve ekipman tedarik etme sürecinde harcanan süreler) israf olarak tanımlanmaktadır. Etkin ve verimli bir lojistik yönetimde israfın bertaraf edilmesi temel esastır.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Küreselleşmenin etkisiyle artan rekabet ortamında, yalın lojistik rekabet avantajı elde edilmesinde önemli bir unsurdur. Yalın Lojistik özellikle 90’lı yılların sonunda dünyada ve Türkiye’de ilgi çekici bir kavram olarak ele alınmıştır. 2000’li yıllarda yalın lojistik uygulamaları dünyada ve Türkiye’de ivme kazanmıştır.

Çalışmada, yalın yönetim ve yalın lojistik kavramlarına ilişkin literatür taraması yapılarak, yalın lojistik uygulamalarının işletmelere sağladığı avantajlara vurgu yapılmaktadır. Yalın yönetimin özünde, çalışanın yaptığı işten sorumlu olduğu ve hataların yapılmadan önceden önlenme ilkesi yatmaktadır (Türkan, 2010: 29:32). Yalın yönetimin işletmede egemen olması için kültürel değişimin yönetim kademesinden başlamak üzere, tüm çalışanları, tedarikçileri, lojistik işletmeleri kapsaması gerekmektedir. Üst yönetimin desteği ve katkısı olmadan yalın yönetim anlayışında muaffak olunabilmesi mümkün görünmemektedir. Yalın yaklaşım uygulandığında işletmelerde işgücü verimliliği, işin tamamlanma süresi, stoklar, müşteriye ulaşan hatalı ürün ve hurda oranları, ürünü pazara sunma süresi gibi parametrelerde büyük bir değişim meydana gelmektedir.

Yalın lojistik, toplam maliyetlerin minimize edildiği, mamul ve yarımamul stok hareketlerinin düzenlendiği, her türlü israfın önüne geçildiği, lojistik operasyonda her işin bir defa ve doğru yapılmasını ilke edilen, sürekli gelişme ve iyileşme odaklı bir yaklaşımdır (Bowersox ve diğ. 2002, 37-40). Yalın lojistiğe ulaşmak güç görünmesinin karşın; bir kez başarılı olduğunda rakipler tarafından taklit edilmesi zordur. Yalın lojistik de yer alan israf türleri “envanter israfları, bekleme israfları, taşıma israfları” gibi unsurların bertaraf edilmesi için işletmelerde üretim başta

olmak üzere diğer süreçlerde ele alınması gerekliliği önem arz etmektedir (Akyüz ve Çetin, 2014:8).

KAYNAKÇA

AGUS A.,ve HAJİNOOR, M. (2012). “Lean Production Supply Chain Management As Driver Towards Enhancing Product Quality And Business Performance: Case Study of Manufacturing Companies In Malaysia”, *International journal of quality and reliability management*”, 29, (1): 92-121.

AKBEN, İ., ve GÜNGÖR, A. (2018). “Tedarik Zinciri ve Yalın Tedarik Zinciri”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*”, 5(7):1-12.

AKSOYLU, S. (2014). “Hastane İşletmelerinde Değer Akış Maliyetlemesi”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1):260-272.

AKYÜZ, N.Ç. ve ÇETİN, C. (2014). “Yalın Organizasyon İlkeleri ve Uygulamaları Üzerine bir Araştırma”, *Öneri Dergisi*, 8(32):1-14.

AYTAÇ Z. (2009). *Hastanelerde Yalın Yönetim Sistemleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

BARAC, N., MILOVANOVIC, G., ve ANDJELKOVIC, A. (2010). “Lean Production and Six Sigma Quality in Lean Supply Chain Management”, *Facta Universitatis Series: Economics and Organization*, 7(3): 319-334.

BAUDIN, M. (2004). *Lean Logistics: The Nuts and Bolts of Delivering Materials and Goods*, Productivity Press, New York.

BİLGİNER, N., KAYABAŞI, A. (2007). “İşletmelerin Lojistik Faaliyetlerinin Rekabetçi Perspektifte Değerlendirilmesi: Üretim İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama”, *Ege Akademik Bakış* 7(2): 629-644.

BOWERSOX, D.J., ve CLOSS, D.J. ve COOPER, M.B. (2002). *Supply Chain Logistics Management*, International Edition, Mc Graw Hill.

BRINKER, B.J. (1996). *Handbook of Cost Management*, Warren, Gorham Lamont, Boston, MA.

CAN, A.H., ve GÜNEŞLİK, M. (2013). “Yalın Yönetim Felsefesinin Önemli Bir Boyutu Olarak Muhasebede Yalınlaşma Düşüncesi Ve Bir Yalın Muhasebe Uygulaması Örneği: “Kendine Faturalama”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 57, 1-22.

CRAWFORD, K.M. ve Cox, J.F. (1991). “Addressing Manufacturing Problems Through the Implementation of Just-In-Time”, *Production and Inventory Management Journal*, First Quarter, 32(3): 14–35.

DEMİR, Ö. (2010). *Bir Otomotiv Firmasının İhracat Dağıtım Merkezinde Milk Run Sisteminin Kurulması*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı, Kocaeli.

DOĞAN, S., DEMİRAL, Ö. (2008). “Yalın Yöntemler ve Altı Sigmayı İçeren Bütünleşik Bir Yaklaşım: Yalın Altı Sigma”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1): 343-366.

DUCHARME, L., ve LUCANSKY, P. (2002). “The Lean Supply Chain”, *Pharma Chem Magazine*, 35-39.

- ERTEMELE, A.V. (2016). “Teknoloji Girişimi Süreç Yönetiminde Yeni Bir Yaklaşım: Yalın Girişim Metodolojisinin İncelenmesi”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15(29):119-133
- GAPP, R., FİŞHER, R., ve KOBAYASHİ, K. (2008). “ Implementing 5S Within a Japanese Context: An Integrated Management Systems”, Management Decision, 42(4): 565–579.
- GOLDSBY, T.J., ve GARCIA-DASTUGUE, S.J. (2008). Lean Thinking and Supply Chain Management. In D. M. Lambert (Eds.), Supply Chain Management: Processes, Partnerships, Performance, Supply Chain Management Institute, Florida.
- GÖK, M.Ş., ve ARICI, T. (2016). “Yalın Üretim Sistemleri ve Çevresel Yönetimde Yenilikçi Yaklaşım: Teknolojik Yönelim”, Turkish Studies, 11(21):113-124.
- ILKIM, N.Ş., ve DERİN, N. (2016). “Dünyadan ve Türkiye’den Örneklerle Sağlık Hizmetlerinde Yalın Yönetim”, Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi,19(4): 481-502.
- JORDAN, S.M. (2002). A Primer on the Supply Chain Logistics Model, A Working Paper From Trade Dynamics.
- KATAYAMA, H. & BENNET, D. (1996). “Lean Production in a Competitive World: A Japanese Perspective”. International Journal of Operations Production Management, 16(2): 823.
- KOCABAŞ, D. (2014). Yalın Lojistik ve Değer Akışı Haritalandırma Yöntemi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- KURIGER, G.W., WAN, H., MIREHEI, S.M., TAMMA, S., ve CHEN, F. (2010). “A Web-Based Lean Simulation Game for Office Operations: Training the Other Side of a Lean Enterprise”. Simulation Gaming 41(4): 487-510.
- KÜÇÜK, O. (2011). Lojistik ilkeleri ve Yönetimi, Seçkin Yayınları, Ankara.
- LAMBERT, D.M., STOCK, J.R. ve ELLRAM, L.M. (1998). Fundamentals of Logistics Management, McGraw-Hill, New York.
- LIU, S., LEAT, M., MOIZER, J., MEGICKS, P., ve KASTURIRATNE, D. (2013). “A Decision Focused Knowledge Management Framework to Support Collaborative Decision Making for Lean Supply Chain Management”. International Journal of Production Research, 51 (7):2123-2130.
- LIKER, J.K. (1998). Becoming Lean. Inside Stories of U.S, Manufacturers. Oregon: Productivity Press.
- LIKER, J.K. (2004). The Toyota Way. 14 Management Principles from the World’s Greatest Manufacturer, McGraw Hill Press, New York
- LIKER J.K, ve LAMB, T. (2006). Lean Manufacturing Principles Guide, Michigan: Version 0.5.
- MASON-JONES, R., NAYLOR, B., TOWILL, D.R., (2000). “ Lean, Agile or Leagile? Matching Your Supply Chain to The Marketplace”. Int. J. Prod. Res. 38(17): 4061–4070.

MCKEE, R., ve ROSS, D. (2006). *From Lean Manufacturing to Lean Supply Chain: a Foudation for Change*. Lawson. 7, USA.

OKUR, S.A. (2005). *2000’li Yıllarda Türkiye Sanayi İçin Yapılanma Modeli: Yalın Üretim, Vira Reklam Yayıncılık, İstanbul.*

ÖZÇELİK, F., ve ERTÜRK, F. (2010). “Yalın Üretim İşletmeleri İçin Değer Akış Yönetimi ve Değer Akış Maliyetlemesi”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, (2): 51-84.

ÖZEN, İ. (2015). “Yalın Düşünce Uygulaması: Hastanelerde Değer Katmayan Faaliyetlerin Ortadan Kaldırılması”, *Öneri Dergisi*, 11 (44): 205-219.

ÖZKAN, O., BAYIN, G., ve YEŞİLAYDIN, G. (2015). “Sağlık Sektöründe Yalın Tedarik Zinciri Yönetimi”, *Online Academic Journal of Informatiol Technology*, 6(18): 71-94.

ÖZTÜRK, H., ve ELEVİLİ, B. (2017). “Madencilik Sektöründe Yalın Üretim Felsefesi”, *Bilim Mühendislik ve Teknoloji Yayınları*, 2 (1): 24-32.

PRAJOGO, D., OKE, A., OLHAGER, J. (2016). “Supply Chain Processes: Linking Supply Logistics Integration, Supply Performance, Lean Processes and Competitive Performance”. *Int. J. Oper. Prod. Manag.* 36 (2): 220–238.

RAHMAN, S., LAOSIRIHONGTHONG T., ve SOHAL, A. (2010). “ Impact of Lean Strategy on Operational Performance: A Study of Thai Manufacturing Companies”, *Journal of Manufacturing Technology Management*, 21, (7): 839-852.

RUTTIMANN, B.G. ve STÖCKLİ, M.T. (2016). “Lean and Industry 4.0-Twins, Partners, or Contenders? A Due Clarification Regarding the Supposed Clash of Two Production Systems”. *Journal of Service Science and Management*, 9: 485-500.

SHANNON P. W., KRUMWIEDE K. R. ve STREET, J.N. (2010). “ Using Simulation to Explore Lean Manufacturing Implementation Strategies”, *Journal of Management Education* 34(2): 280-302.

SRINIVASAN, M.M. (2011). *Building Lean Supply Chains with the Theory of Constraints*, McGraw Hill Professional, USA.

ŞENGÜL, D. (2017). “Aksiyomlar ile Tasarım ve Yalın Süreç İlkelerinin Bankacılık Merkezi Operasyonlarında Uygulanması”, *Bankacılar Dergisi*, 103:100-117.

TİKİCİ, M., AKSOY, N. ve DERİN, N., (2006). “Toplam Kalite Yönetiminin Radikal Unsurlarından Birisi Olarak Yalın Yönetim”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15): 20-33.

TÜRKAN, Ö. U. ,(2010). “ Üretimde Yalın Dönüşümün Temel Performans Kriterleri”, *BAÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 12 (2):28-41.

VEŽA, I., GJELDUM, N. ve CELENT, L. (2011). “Lean Manufacturing Implementation Problems in Beverage Production Systems”. *International Journal of Industrial Engineering and Management* 2(1): 21-26.

WARNECKE, H. J., ve HÜSER, H. (1995). “Lean Production”, *Proceedings of the 12 International Conference on Production Research* 41(13): 37-43.

WEE, H.M., ve WU, S. (2009). “Lean Supply Chain and Its Effect on Product Cost and Quality: A Case Study on Ford Motor Company”, *Supply Chain Manag. Int. J.* 14(5): 335-341.

WOMACK, J.P., ve JONES, D.T. (2003). *Lean Thinking: Banish Waste and Create Wealth in Your Corporation*, Simon Schuster Inc, USA.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 3 Issue 1, March 2019

Makale Gnderim Tarihi: 22.01.2019 Makale Kabul Tarihi:

24.02.2019

MARKANIN SOSYAL MEDYADAKİ TAKİPÇİ SAYISI VE İÇERİK MİKTARININ MARKA DEĞERİNE ETKİSİ

The Number of Brand Followers in Social Media and the Effect of Content to the Brand Value

Sibel ATEŞ

İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, sibel_bulguru@hotmail.com

Doç. Dr. İlkay KARADUMAN

*İstanbul Aydın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
ilkaykaraduman@aydin.edu.tr*

Öz: Teknolojinin gelişmesi ve yaygınlaşması ile birlikte günümüzde internet kullanım oranı büyük hızla artmaktadır. Yeni iletişim teknolojileri insanlara, düşüncelerini ve bilgilerini paylaştıkları, bunun yanı sıra tartışma platformu olarak da işlev gören bir medya sunmaktadır. Sosyal medya olarak hayatımıza giren bu sanal ortamlar, birçok farklı insanı bir araya getiren ve karşılıklı iletişim kurmalarını sağlayan önemli bir sosyal alanlardır. Yapılan çalışmalar insanların, bu ortamlarda gün geçtikçe daha fazla zaman harcadığı, birçok ihtiyacını buradan karşıladığı ve kendisine yeni bir dünya kurduğunu göstermektedir. Bugün, sosyal medya markalara pazarlama stratejileri açısından çok önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu fırsatları kullanmak isteyen firmalar markalarının pazarlama faaliyetlerini sosyal medya üzerinden yapmaktadır. Bu çalışmada yapılan araştırmanın teorik kısmında Sosyal Medya, Sosyal Medyada Pazarlama, Sosyal Medya Türleri, Marka Bilinirliği ve Marka Değeri ele alınarak detaylı olarak açıklanmıştır. Sonrasında uygulama ve analiz bölümünde Türkiye'nin En Değerli 100 Markası 2017 yıllık raporu araştırmaya dâhil edilmiş ve bu markaların Instagram Takipçi Sayıları ve Paylaşılan İçerik miktarları belirlenmiştir. Bu verilere göre marka değerine etkisi araştırılmıştır. Araştırmada EVIEWS istatistik programı ile veriler analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonrasında araştırmada kullanılan markalar arasında marka değeri sıralamasının Instagram kullanım verilerine etkisi hakkında detaylı bilgilere ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sosyal Medya, Sosyal Medyada Pazarlama, İçerik Pazarlama, Marka Bilinirliği, Marka Değeri.

Abstract: With the development and widespread use of technology, the rate of internet usage is increasing rapidly today. New communication technologies offer people the opportunity to share and discuss their ideas and information. These virtual platforms that enter our lives as social media are important social areas, they bring together many different people and provide mutual communication. The studies show that people spend more and more time in these platforms, meet their needs here and establish a new world for themselves. Today, social media offers tremendous opportunities in terms of brand marketing strategies. Companies that want to use these opportunities perform their marketing activities through social media. In the theoretical part of this research, Social Media, Social Media Marketing, Types of Social Media, Brand Awareness and Brand Value are explained in detail. In the application and analysis part, Turkey's The Most Valuable 100 Brands Annual Survey 2017 has been included. Also, Instagram followers number of these brands and common contents were determined. Data were analyzed by EViews statistical program in the study. After the analysis, the effect of the brand value ranking on the Instagram usage data among the brands used in the research reached.

Keywords: Social Media, Marketing in Social Media, Content Marketing, Brand Awareness, Brand Value.

Giriş

Günümüz dünyası, gelişen teknolojinin ve tüm iletişim yöntemlerinin birbirinin uzantısı haline geldiği, iç içe geçtiği bir sosyal atmosferde yaşamaktadır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte, internet farklı boyutlara ulaşmış ve yaşanan bu gelişim sürecindeki olaylar işletmeler içinde yeni ve önemli fırsatların doğmasına sebep olmuştur. Sosyal medyanın interaktif olması, hızlı olması, maliyetinin düşük olması, ulaşılabilir olması gibi özellikleri birçok kişi ve kurumun kullanımına yol açmaktadır. Bu interaktif iletişim aracını şirketler müşterilerine ulaşmak ve iletişimde olmak için, bireyler ise bilgiye ulaşmak ve içerik üretmek için kullanmaktadırlar. İşletmeler için yeni pazarlara açılmak, hızlı ve düşük maliyetli iletişim imkânı gibi olanaklar sunarken günümüzde çok daha geniş kitleleri hedef seçerek müşterileri, tedarikçileri, araçları ve kamuoyu ile çok yönlü iletişim kurma, paylaşımında bulunma ve etkileşim yapma imkânı sunmaktadır.

Markaların sosyal medya türlerinden bir veya birkaçını aktif olarak gözlemlemek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında, sosyal medyanın marka değerine etkisi olduğunu ifade etmek mümkündür. Sosyal medya, marka ile bütünleşerek ürünlerin tanıtımını yapmaktadır. Bu durum da markanın bilinirliğin artmasına katkıda bulunmaktadır. Marka bilinirliği ise tüketicilerin satın alma davranışlarını etkilemektedir. Böylelikle firmanın, sosyal medyada bir kuruluş olarak değil, marka ve ürün olarak yer aldığını söylemek yerinde olacaktır.

“Günümüzde insanların internet ve sosyal medyanın farklı amaçlarla çok fazla kullanılması, işletmelerin bu platformları kullanımını gerekli kılmaktadır. Mevcut ve potansiyel müşterilere daha sıkı bağlantılar ve karşılıklı iletişim ortamı kurabilmektedirler” (Meydan, 2018)

Sosyal medya kullanımının, takipçi sayısı ve içerik üretim miktarına göre, marka değerine etkisini incelenmek amacıyla “En Değerli 100 Marka Listesi’nde” bulunan marka sıralaması ele alınarak araştırılmıştır. Araştırmanın başında markaların instagramdaki takipçi sayıları ve içerik üretim miktarları rakamsal olarak incelenerek, listede yer edindikleri sıra ile karşılaştırılmıştır. Instagram faaliyetlerinin marka değerine etkisi olduğu düşünülmüştür ve sosyal medya türlerinden sadece instagram faaliyetleri rakamsal olarak ele alınmıştır.

1. Sosyal medya kavramı

“Sosyal medya, içeriğinin kullanıcı tarafından hazırlama ve karşı kullanıcılarla paylaşma olanağı sağlayan Web 2.0 teknolojisi ile kurulmuş internet tabanlı uygulamaların tümüne denmektedir” (Müftüoğlu, 2016).

“Teknolojinin gelişmesiyle birlikte internetin de kullanım alanı genişlemektedir. Bu durum ise gerek sosyal alanda gerekse iş yaşamında birçok değişikliğe yol açmış ve bu değişiklikler sosyal

medya kavramının hayatımıza girmesini sağlamaktadır” (Dağıtmaç, 2015). “Sosyal medyada sosyal ağlar ve toplu gruplar bulunur. Kullanıcı kurumunu tanıtır, karşılıklı etkileşimde bulunarak sohbet ortamının oluşturulduğu diyaloglar ve paylaşımlar yaparlar, fikirlerini paylaşırlar” (Vural & Bat, 2010). İnteraktif bir ortam sayesinde kullanıcılar düşünce tarzlarına göre gruplar oluşturabilirler. Bu gruplar sayesinde fikir alışverişinde bulunurlar, diyaloglar sayesinde birçok paylaşımlar yaparlar.

“İşletmeler için yeni pazarlara açılmak, hızlı ve düşük maliyetli iletişim imkânı gibi olanaklar sunarken şimdilerde çok daha geniş kitleleri hedef seçerek müşterileri, tedarikçileri, aracılı ve kamuoyu ile çok yönlü iletişim kurma, paylaşımda bulunma ve etkileşim yapma imkânı sunmaktadır” (Kırcova & Enginkaya, 2015). “Sosyal medyanın hızından, ekonomik karından yararlanmak isteyen işletmeler de sosyal medya kavramını birçok açıdan kullanmaktadırlar. Tüketicilerle birebir iletişimi daha hızlı ve kolay kurmaktadırlar. İstedikleri bilgileri istedikleri zamanda, ulaşmak istedikleri hedef kitleye sosyal medya sayesinde aktarabilmektedirler. Sosyal medya, karşılıklı bir bağ olmadan gelişen, tüketicilerin istediği her bilgiyi paylaşabilen ve bunu hiç tanımadıkları kişilerle paylaşabilen interaktif bir platformdur” (Akdemir, 2017).

İnternetin gelişmesiyle beraber yeni bir iletişim kanalı olan sosyal medya tabiri ile beraber geleneksel pazarlama da miladını doldurmaya başlamaktadır. Geleneksel medya ile yapılan reklamlar televizyonlarda, billboardlarda, dergilerde, görsel sitelerde, tek taraflı mesaj içermekteydi. Sadece verilmek istenilen mesajın iletilmesi durumu mümkündür. Karşı taraftan etkileşim almak mümkün değildir. Dolayısıyla hem ulaşmak istenilen hedef kitleye ulaşılmadığın da hem de iletilmek istenilen mesaj karşı tarafa aktarılmadığın da geleneksel pazarlamanın giderek daha az kullanıldığını söylemek mümkündür. Çünkü tüketiciler, artık bir şeyler satın alırken ön araştırma yapmak ve deneyimlere göre kararını vermek istemektedir. İnternet çağının getirmiş olduğu yenilik, etkileşimde bulunarak daha az riskle tüketmektir. Bu da sosyal medya kullanan kişi sayısını arttırmaktadır. Kullanıcılara daha samimi gelmektedir, karşılıklı iletişim söz konusudur ve hem tüketici hem üretici geri bildirim alabilmektedirler. Bu sebeple sosyal medya hayatımızda her anlamda yer etmektedir. Hem firmalar hem de kullanıcıların sayısı gün geçtikçe artmaktadır.

Geleneksel pazarlamadan dijital pazarlamaya geçince, rekabet ortamı hızla artmıştır. Bu da firmalar için rakiplerden daha iyi, daha hızlı, daha kaliteli, daha ekonomik teklifler sunmak işletmeler için bir hedef haline gelmiştir. Mal ya da hizmetlerini sunarken sosyal medyayı kullanarak bir pazarlama stratejisi oluşturmaktadır. Bu da çok iyi bir strateji gerektirmektedir. Doğru mesajla, doğru kişilere ulaşarak hem marka isimlerine katkıda bulunacaklardır hem de karşılıklı iletişim kurarak hedef kitleye ulaşacak ve satış gerçekleştireceklerdir. Aynı zamanda geri bildirimlerden yararlanarak doğru bir strateji kullanıp kullanmadıklarını yorumlayıp, stratejilerini güncelleme şansı doğacaktır. Sosyal medyayı firmalar daha ekonomik, daha hızlı ve kolay ulaşım sağladığı için sık sık kullanmaktadırlar. Bu özellikleriyle sosyal medya, hem düşük maliyetli hem de basit ve kolay etkileşim sağlayan bir mecradır. Hem kişisel hem kurumsal olarak kullanıcı sayısı yüksek orandadır.

1.1 Sosyal medya türleri

Sosyal medyanın özellikle interaktif iletişimin başladığı web 2.0 tabanlı internet çağıyla beraber kullanıcıları daha çok artmıştır. Sosyal medya kendi içerisinde barındırdığı özelliklerinden ve kullanım amaçları açısından türlere ayrılmaktadır. Kullanıcıların birçok ilgi ve beklentilerini karşılayan türleri bulunmaktadır. Sürekli güncellenen bir platform olarak kullanıcı beklentilerine göre her geçen gün farklı bir sosyal medya türü ile karşılaşmaktadır. Sosyal medya türleri hem dünya çapında hem de ülkemizde oldukça geniş kullanım alanına sahiptir. Bu sosyal medya türleri ise kısaca literatür taramasına göre şu şekilde sıralanmaktadır, **Bloglar:** “*Blog, Web ve Login*

(web-login) kelimelerinin birleşmesiyle oluşan bir kelimedir. Burada web kelimesi internet tabanını, login ise içerik girmeyi temsil etmektedir. Kişinin bir blog açarak web tabanlı bir sistemi yani internet sitesi olmaktadır” (Demir, 2010).

“Bloglar, yazılan ve paylaşılan bilgilerin tarih sıralamasına göre yayınlandığı karşılıklı yorumların da yapılabildiği günlüğe benzer web sitelerdir” (Kuş, 2016).

“Blog yazan kişilere “blogger” denilmektedir. Yani kendi adına web tabanlı blog sayfası açarak bu sayfada yazılar paylaşan kişiye denmektedir. Başarılı blog yazarları fenomen olabilmektedir” (Baycan, 2017).

Mikrobloglar: “Bloglarla karşılaştırıldığında, en önemli farkı anlık ve kısa içeriklerin başkaları ile paylaşılmasıdır. Kullanıcıların yaşadığı anı diğer kimselerle paylaşmayı sağlayan mikrobloglar, özellikle profesyoneller tarafından bilgi ve haber kaynaklı kullanılmaktadır. Dünyanın herhangi bir yerin de kısa ve öz bir paylaşımın en hızlı şekilde duyulmasını sağlamaktadır” (Kurumsalhaberler.com, 2017). “Mikroblog servislerinde metin dışında ses, görüntü ve link gibi içerikler de yayınlanabilmektedir. Anlık paylaşım yapan kullanıcıların dışında etkinlikler, duyurular, haberler ya da bağlantı bilgisi gibi paylaşımlar da yapmaktadırlar” (Müftüoğlu, 2016).

Sosyal ağ siteleri: “Sosyal ağ siteleri, kişinin kendi özel bilgilerinin yer aldığı sayfalarının olduğu, çevresine sayfalarını haberdar ederek etkileşim kurabildikleri, mail ve ya mesajlaşabildikleri siteler olarak tanımlanmaktadır. Kullanıcı her türlü bilgiyi paylaşabilmektedir” (Elbaşı, 2015).

Wikiler (Wikipedia): “Bir wiki oluşturuluş şekli itibariyle kişinin kendisi tarafından sayfalarını oluşturduğu ve herhangi bir kullanıcının oluşturduğu sayfayı başka bir kullanıcının istediği gibi değiştirebilme özelliği olan web siteleridir. Wiki bu şekli itibariyle ansiklopedi hizmeti gibi sunulan en bilindik örneği Wikipedia.org adlı sitedir” (Kahraman, 2014).

Video paylaşım siteleri (Youtube): “Televizyon tüpünü simgeleyen “Tube” kelimesi ve “Kendini Yayınla” anlamına gelen “Broadcast Yourself” sloganı ile 2005 yılında kurulan Youtube, kullanıcılara paylaşılan videoları izleyebilme, izlediklerini değerlendirebilme ve yorum yazabilme imkânı sunan özellikleri ile takipçilerinin ilgi odağı olan bir site haline gelmiştir” (Alakuşu, 2013).

“Youtube kullanan kişilere video yüklemelerine ve kaydetmelerine izin veren Google’ın bir alt şirkettir. Youtube kullanıcısı olabilmek için öncelikle sayfada oturum açarak mail hesabı oluşturmak gerekmektedir. Daha sonra YouTube kullanıcısı olarak yeni videolar yükleyebilir, farklı kanallara abone olunarak takipçisi olunabilir, ilgi alanına göre videoları takip edebilirler” (Kızılboğa, 2015).

Fotoğraf paylaşım siteleri (Instagram): “Instagram’ın kelime anlamı, anlık anlamına gelen “instant” sözcüğü ile telgraf anlamına gelen İngilizce “telegram” kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. İnsanların telefonlarından çektiği fotoğrafları en hızlı bir biçimde anını paylaşabildiği ortamlar sayesinde oldukça popüler hale gelmiştir. Ayrıca Instagram’ın özelliği sayesinde yakınımızda hangi insanların da kullanıcı olarak dâhil olduğunu görmemizi sağlar ve böylelikle iletişime geçilebilecek ortam hazırlanmaktadır. Paylaşılan içeriklerin yorumlanması ve beğeni alması ise diğer özelliklerindedir. Instagram 2013 senesinden itibaren “etiketleme” özelliğini ekleyerek paylaşılan fotoğrafları çevremizden insanları da dâhil ederek etiketleyebilir ve fotoğrafları gruplandırabilir hale getirmiştir. Kullanıcılar içeriklerini görsel ya da video olarak oluşturabilmektedirler. Bu paylaşımları yaparken farklı efektlerle fotoğrafları süsleyebilir, videoların görsel ayarlarını değiştirebilirler. Markalar da bu özelliklerinden yararlanarak içerikleriyle alakalı videolar oluşturabilir, resimler paylaşabilirler” (Yeniçıktı.com, 2016).

“Instagram’ın en önemli özelliği kullanıcı sayfalarında, kişilerin görebileceği reklamların olmasıdır. Instagram yapısı gereği mevcut linkler ile herhangi bir bağlantı vermeden Instagram’ın reklam verenleri tarafından kullanıcıları web sitelerine yönlendirebilmektedir” (Göktaş, 2018).

2. İçerik Pazarlaması

“Anlatılmak istenen şeyin yazılı ya da sözlü olarak, öz, düşünce, duygu ve imajın hepsine içerik denilmektedir. Dijital ve sosyal medya sayesinde bir kavram haline gelmektedir. İlk olarak yaklaşık yirmi yıl önce Bill Gates “içerik kraldır” diyerek ne kadar da önemli bir kavram olduğu belirtmektedir. İçerik aslında internet ortamında oluşturulan, şirketlerin kimliği olarak görülmektedir” (Tokatlı, 2015).

“İçerik, direkt olarak hedeflenen müşteriye ulaşmak için birbirleriyle ilgili cümle ve görsellerin, nicelik ve nitelik bakımından iletilmek istenen konunun, müşterinin dikkatini çekecek şekilde bir araya getirilerek, anlatılmasına denilmektedir. Örnek olarak bir web sayfası, reklam panoları, videolar, TV ekranları, mesajları, sosyal medya platformlarındaki marka içerik paylaşımları, verilebilir” (Şen, 2017).

“İçerik, internette herhangi bir konu ya da durum hakkında arama yapan insanların durumu anlamasını sağlayan karşımıza çıkan sayfalar, makaleler ya da ürün hakkındaki videoların olduğu işitsel, görsel her şeyi oluşturmaktadır” (Çalbak, 2016).

“Kurumun ya da markanın mevcut veya potansiyel müşterisine ulaşmak için oluşturulan, bilgilendirici görsel, işitsel ya da yazılı içeriklerdir. Kurumlar ya da markalar içerik pazarlaması ile müşterilerine yapacakları iş ile alakalı mal ya da hizmetleri hakkında bilgi vermektedirler. Bu bilgi de merak uyandıran içerikler mevcuttur. Merak uyandırarak müşterileri ile kurdukları bağın devamlılığını sağlarlar” (Anafarta, 2016).

Tanımlardan da yola çıkarak, günümüzde içerik pazarlamasının ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Geleneksel pazarlamaya göre içerik pazarlaması çok daha dikkat çekmektedir. Tüketiciler kendilerine fayda sağlayan, kısaca bilgilendiren, ihtiyaçlarını karşılayan, görüşlerine değer katan, iletişime geçebilen içerikleri takip etmektedirler. Bu yüzden içerik pazarlaması önemli bir strateji olmaktadır.

3. Marka Bilinirliği

“Marka, bir işletmenin mal ve hizmetlerinin, diğer işletmelerin mal ve hizmetlerinden ayırt edilmesini sağlayan her türlü şekillerden oluşabilen işaretlerdir” (Marangoz, 2007). Burada görülebilecek her şey çok önemlidir. Ayırt edici özelliğe sahip olacaktır. Bu görselleri şekiller, rakamlar, harfler, çizimler ya da resimler oluşturmaktadır. Tüketicinin zihninde marka olarak neyin oluşturulacağı, nasıl bir çağrışım olacağı bu görseller sayesinde kurgulanmaktadır. “Marka, işletmelerin ürünlerini rakiplerinden farklılaştırmak için kullandıkları her türlü işaret, sembol, renk kombinasyonları hatta özel isimlerdir” (Kocabay, 2014).

“Markalaşmada en önemli hususlardan biri ‘bilinirlik’ tir. Yaratılan her markanın zaman içerisinde bilinirliği de artmaktadır. Bu durum kimi zaman yüksek sermaye kullanılarak yaratılırken bazı markalar da ise bilinirliği tarihsel geçmişinden kaynaklanmaktadır. Bazı markalar da daha az sermaye gücüne sahip olmasına rağmen yarattıkları farklılıklarla bilinirliği sağlamaktadır. Ancak uzun bir geçmişe sahip olup bilinirliğe ulaşamamış ya da bilinirliği önemsemeyen markalarda bulunmaktadır. Yaratılan markanın bilinirliği farkındalıkla başlamaktadır. Daha sonra marka hakkında bilgilendirilir. Ancak her markaya karşı bilinirlik oluşmaz. Bazı markaları birkaç defa görülmelerine rağmen, ilgi uyandırmayarak, bilinirlik düzeyleri farkındalık aşamasında kalabilmektedir. İnsanlar bir markanın ismini televizyonlarda veya yolda yürürken herhangi bir reklam panosunda görebilirler. Ancak marka hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları için yeterli bir konumlandırma yapamazlar. Bu bilinirliğe giden süreçlerden birisidir. Bu aşamada bilinirlik oluşturulmuş sayılmaz. İnsanlar fark ettikleri marka hakkında internette araştırarak ya da kullanıcılara sorarak marka hakkında herhangi bir fikir oluşturunca ‘marka bilinirliği’ gerçekleştirilmiş olur” (Şaylan, 2007).

4. Marka Değeri

“Markalar tüketicilerin zihinlerinde oluşturacakları kalite ve güven algısı ile işletmelere finansal olarak katkı sağlayacaktır. Satışlar ile nakit akışlarını etkileyecektir. O halde markaların değer

algısını, sadece soyut kavram olarak değil de aynı zamanda işletmelerin değer organizasyonuna katkı sağlayan önemli bir etken olarak düşünmek gerekmektedir. Markaların, işletmelerin piyasa değerine önemli katkıları bulunmaktadır. Bu da işletmenin marka değerini oluşturmada en önemli adımdır. Ürünü kullanan tüketicilerin markaya biçtikleri değere göre oluşturulan ve rakip markaların karşısında markanın maddi olarak ekonomik gücünü rakamsal olarak gösteren değerlerdir” (Akgün & Akgün, 2014).

“Marka sahibinin bir markanın kullanımından alacağı, gelecek yıllardaki sağlayacağı finansal girdilerin bugünkü değerini anlatır. Yani markanın değeri o markanın firmaya getirdiği gelire göre belirlenecektir. Marka değeri günümüz şirketleri için oldukça önemli hale gelmektedir. Yeni ekonomik düzende rekabet ortamında hızlıca yerini almıştır” (Çilingir, 2017). Markalar, işletmelere bazı önemli yatırımlar yapmaktadırlar. Burada marka yönetiminin uyguladığı strateji finansal olarak ölçülebilmektedir. Markanın firmaya ne boyutta bir değer kazandırdığını bilmek oldukça önemlidir.

5. Türkiye'nin En Değerli 100 Marka Listesi

Uluslararası marka değerlendirme kuruluşu olan Brand Finance, 1996 yılında pazarlama ve finans arasında köprü kurmak amacıyla kurulmuş bir firmadır. 2008 yılından bugüne kadar yayınlanan Türkiye'nin en değerli 100 markası listesi 10. Yılı tamamlamıştır. Bu değerlendirme sayesinde finansçılar pazarlama programlarını belirleyebilmektedirler (Brand Finance, 2017). “Erişilebilir finansal değerlere ve analist gözlemlere dayanan marka değeri sıralaması ile markanın gelecekteki tahmini gelir potansiyeli ile geçmiş performansı bugüne indirgenerek yapılmaktadır” (Öz, 2017).

2017 yılının Haziran ayında oluşturulan, 100 markanın yer aldığı liste, toplam değer % 33'ü banka, %17'si Telekom, %8'i havayolu markaları tarafından oluşmaktadır. Türkiye'nin en değerli yüz markasının toplam değeri 27.4 milyar dolar olup, bir önceki yıla göre toplam değer azalışı %6'yı geçmemektedir.

Yüz marka sıralaması içerisinde yer alan markaların listesi şu şekildedir;

5.1. Türkiye'nin En Değerli 100 Marka Listesi

	Marka	Marka Değeri	Takipçi Sayısı	Son 1 Yılda Paylaştığı İçerik
1	Türk Telekom	2620	105.000	213
2	Turkcell	1959	131.000	217
3	Türk Hava Yolları	1920	1.100.000	785
4	Akbank	1579	58.100	231
5	Garanti	1555	47.700	265
6	Ziraat Bankası	1313	111.000	178
7	Arçelik	1284	95.500	143
8	İş Bankası	1252	635.000	222
9	Yapı kredi	951	59.000	152
10	Halk Bank	806	26.500	213

11	Ford Otosan	793	2.583	89
12	Bim	742	14.500	8
13	Ülker Bisküvi	647	37.500	56
14	Bsh	608	2.075	239
15	Vakıfbank	594	1.782	4
16	Şişe Cam	545	1,534	152
17	Migros	531	290.000	410
18	Vestel	362	46.900	387
19	Anadolu Efes	352	3.583	103
20	Denizbank	343	24.600	253
21	Pegasus	340	174.000	236
22	Doğuş Otomotiv	320	5.196	110
23	Enka	319	879.000	0
24	Opet	305	31.100	212
25	Pınar	299	9.277	162
26	Koton	256	1.200.000	518
27	Türk Tuborg	238	0	0
28	Sütaş	234	16.900	509
29	Türk Traktör	225	712.000	55
30	Teb	210	14.600	278
31	Mavi	207	574.000	737
32	Do&co	157	840.000	21
33	Aselsan	142	0	0
34	Anadolu Sigorta	134	4.712	239
35	Albaraka Türk	133	10.400	225
36	Tav	128	7.737	226
37	Fenerbahçe	123	2.800.000	10448
38	Aygaz	111	1.078	101

39	Şekerbank	110	2.519	75
40	Tat	104	990.000	27
41	Galatasaray	103	4.000.000	10537
42	Emlak Konut	100	1.694	217
43	Brisa	93	1.001	121
44	Bank Asya	88	0	0
45	Beşiktaş	85	1.800.000	8632
46	Tofaş	82	0	0
47	Boyner	81	481.000	1089
48	SuperFresh	79	6.237	208
49	Kipa	76	5.082	84
50	Koçtaş	75	301.000	227
51	Carrefoursa	69	138.000	592
52	T. Sinai Kalkınma	68	1.063	103
53	Karsan	66	1.191	113
54	Teknosa	63	160.000	243
55	Bimeks	62	2.984	169
56	Çelik Motor	58	0	0
57	İndeks	57	0	0
58	Ekol Lojistik	55	4.211	216
59	Kent Gıda	55	3.037	0
60	Banvit	52	6.166	160
61	Alternatif Bank	52	0	0
62	Halk Sigorta	45	285.000	171
63	Ak Sigorta	43	2.510	309
64	Good Year	41	998.000	16
65	Otokar	40	0	0
66	İntema	39	0	0
67	Vakko	38	374.000	1135

68	Adel Kalem	38	240.000	0
69	Tekzen	37	166.000	244
70	Netaş	36	325.000	24
71	Mutlu Akü	35	1.179	273
72	Logo yazılım	35	669.000	147
73	Tukaş	34	1.100	60
74	Borsa İstanbul (BIST)	34	757.000	135
75	Dyo	34	3.338	200
76	Arena Bilgisayar	32	0	0
77	Petlas	31	2.639	100
78	Anadolu Isuzu	31	1.274	117
79	Bossa	31	584.000	0
80	Çelebi Hava Servisi	27	0	0
81	Güneş Sigorta	27	858.000	127
82	Trabzonspor	26	252.000	5,974
83	Kale Seramik	25	3.362	155
84	Armada Bilgisayar	24	178.000	6
85	Eis Eczacıbaşı	23	6.929	84
86	DataGate	21	0	0
87	İnci Akü	20	1.287	203
88	Doğtaş Kelebek	17	109.000	312
89	Anel Elektrik	17	0	0
90	Dardanel	17	1.970	100
91	Avivasa	16	3.388	137
92	Penguen Gıda	16	6.783	425
93	Yünsa	16	179.000	40
94	Derimod	15	383.000	981
95	Hürriyet	15	129.000	392

96	Desa	13	102.000	788
97	Ege Seramik	13	3.221	107
98	Alarko Carrier	12	5.179	331
99	Reysaş	12	36	0
100	Söktaş	12	4.219	36

Kaynak: Brand Finance şirketinin Türkiye'nin En Değerli Markalarının Yıllık Raporu (Haziran 2017)

6. Kavramsal Alt Yapı ve Hipotezler

Bu araştırma, “Türkiye'nin En Değerli 100 Markası” isimli rapordaki markaların instagramda takipçi sayılarına ve içerik paylaşım miktarına bakarak, değerine göre sıralanan markaların etkisi üzerine araştırma gerçekleştirilen bir çalışmadır. Çalışma kapsamında listedeki markaların Instagram sayfaları incelenmiştir. Toplam takipçi sayıları ve son bir yılda paylaşılan içerik miktarı paylaşımları araştırılmıştır. Takipçi sayıları ile içerik miktarının marka değerine etkisinin analizi EViews istatistik paket programıyla yapılmıştır.

Yapılan araştırmanın temel amacı değerlerine göre sıralanmış listedeki markaları inceleyerek, sosyal medya kullanımını irdelemek ve sosyal medya kullanımının sıralamaya etkisini göstermektir. Bununla birlikte marka bilinirliği, sosyal medya kullanımı ve sosyal medyada pazarlama gibi kavramların, marka değeri üzerine oluşan etkilerini göstermektedir.

Marka değeri sıralama çalışması, finansal verilere ulaşılabilen çalışmalardır. Sıralama ile marka, gelecekte potansiyel gelir üretme kabiliyetini tahmin edebilmektedir. Bu tahmin geçmiş dönem performansı ile gelecek dönem tahminlerini bugün ile harmanlayarak ortaya çıkarmaktadır. Yani marka değeri, bu çalışmada tamamen finansal açıdan incelenmektedir. Bunun yanı sıra sosyal medya ve sosyal medyada pazarlama faaliyetleri, instagram kullanımlarının analizlerinden faydalanarak incelenmek istenmiştir. Çalışmanın kapsamını şu şekilde sıralayabiliriz;

- Takipçi sayılarının ve içerik paylaşım miktarlarının, marka değerine etkisini araştırmak.
- Marka değeri sıralamasında yüksek değere sahip markaların daha çok hangi sektörlerden oluştuğunu belirlemek.
- Bu markaların instagram kullanım verilerinde takipçi sayılarını irdelemek ve son bir yılda içerik paylaşım miktarlarının ne kadar olduğu belirlemek.

Şirketler sahip oldukları markaların marka bilinirliğini ve marka değerini artırmak, müşteri sadakatini ve ilişkilerinin devamını sağlamak için sosyal medya pazarlama faaliyetlerinden yararlanmaktadırlar. Bu doğrultuda çalışma, şirketler tarafından sosyal medya türlerinden instagramı kullanmanın marka değerine nasıl bir katkısı olduğunu görmeyi amaçlamaktadır.

Ayrıca bu çalışmadan önce “En Değerli 100 Marka Listesi'nin” sosyal medya kullanımları üzerine herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmanın bu konu üzerinde ilk olması ve diğer çalışmalar içinde kaynak oluşturabilecek nitelikte bir çalışma olması diğer önemli bir husustur. Bu çalışma da bir tane bağımlı değişkenle iki tane bağımsız değişkenin oluşturulduğu bir tane hipotez yer almaktadır.

H₁: Şirketlerin Instagram'da takipçi sayısı ve paylaştığı içerik miktarları ile marka değeri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₀: Şirketlerin Instagram’da takipçi sayısı ve paylaştığı içerik miktarları ile marka değeri arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

7. Araştırma Yöntemi ve Bulgular

7.1 Araştırma yöntemi

Çalışmada yöntem olarak 100 adet markanın analizi için ikincil veri analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu listede sıralama sayısal verilerin olduğu değer sıralaması olup nicel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Markaların instagram kullanım verileri rakamsal olarak çıkartılmıştır. Dolayısıyla çok değişkenli test olarak incelenmiştir. Marka değeri listesi bağımlı değişken, içerik paylaşım miktarı ve takipçi sayıları bağımsız değişken olarak alınmıştır. Buradan yola çıkarak bir bağımlı değişken ile birden fazla bağımsız değişken arasındaki ilişkiyi incelemek için regresyon analizi uygulanmıştır. Burada ki amaç bağımsız değişkenler yardımıyla bağımlı değişkendeki değişimleri istatistiksel analiz yardımıyla incelemektir. Buradan elde edilen veriler EViews programı aracılığıyla istatistiksel analizlere tabi tutulmuştur.

7.2 Veri toplama yöntemi

Bu çalışma, en değerli markalar listesinde ki markaların instagram kullanım verileri analiz edilerek sıralamaya etkisi araştırılmıştır. Çalışma için marka listesine, Brand Finance adlı danışmanlık şirketinin her yıl Haziran ayında yayınladığı Türkiye’nin En Değerli 100 Marka Listesi 2017 raporundan ulaşılmıştır. Bu markaların instagram ‘da İçerik paylaşım miktarı ve takipçi sayısı analiz miktarları 20.12.2017- 22.12.2017 tarihleri arasında gerçekleşmiştir.

Markalardan instagram kullanmayanlar tespit edilerek analizde 0 rakamı ile ifade edilmiştir.

8. Hipotez Testleri

Hipotez testleri önceden belirlenmiş bir 100 adetlik marka listesinin, instagram veri analizleri ile test edilmiştir. Çalışma kapsamında listedeki markaların instagram sayfaları incelenmiştir.

Toplam takipçi sayıları ve son bir yılda paylaşılan içerik miktarı paylaşımları irdelenmiştir.

İçerik miktarının ve takipçi sayılarının marka değerine etkisi EViews istatistik paket programı vasıtası ile analiz edilmiştir.

H₁: Şirketlerin Instagram’da takipçi sayısı ve paylaştığı içerik miktarları ile marka değeri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₀: Şirketlerin Instagram’da takipçi sayısı ve paylaştığı içerik miktarları ile marka değeri arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Bu hipotez için yapılan istatistiksel analizler aşağıdaki grafiklerde yer almaktadır.

Tablo 8.1: Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi

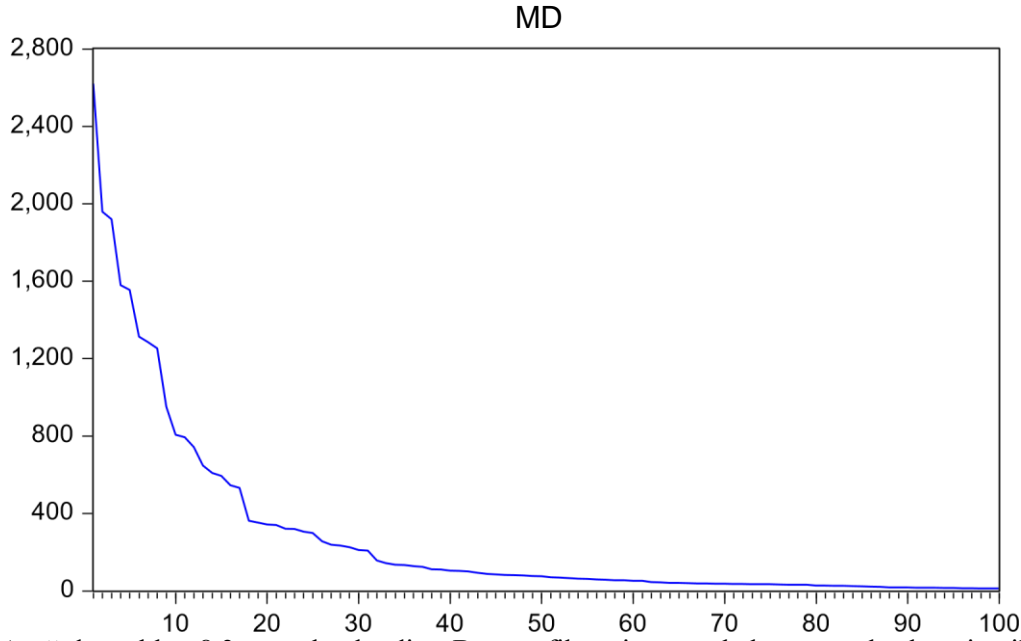
Dependent Variable: MD				
Method: Least Squares				
Date: 01/12/18 Time: 15:18				
Sample: 1 100				
Included observations: 100				
Variable	Coefficient	Std. Error	Statistic	Prob.
C	286.0164	50.38803	5.676277	0.0000
PI	-0.028945	0.037703	-0.767706	0.4445
TS	5.72E-08	1.90E-07	0.300330	0.7646
R-squared	0.007042	Mean dependent var		274.0800
Adjusted R-squared	-0.013432	S.D. dependent var		478.4691
S.E. of regression	481.6717	Akaike info criterion		15.22194
Sum squared resid	22504740	Schwarz criterion		15.30010
Log likelihood	-758.0972	Hannan-Quinn criter.		15.25357
F-statistic	0.343936	Durbin-Watson stat		0.049592
Prob(F-statistic)	0.709835			

Tablo 8.1’de marka değeri bağımlı değişken, takipçi sayısı ve paylaşılan içerik bağımsız değişken alınarak Regresyon analizi tablosu elde edilmektedir.

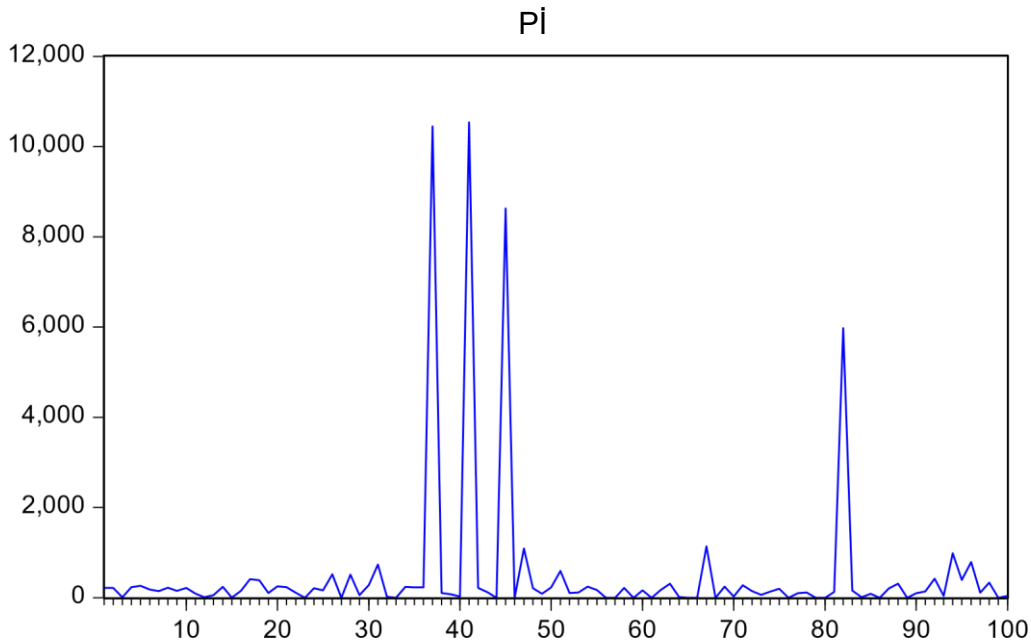
Regresyon analizi sonucuna göre, instagramda takipçi sayısı ve paylaştığı içerik miktarları ile marka değeri arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Bu sonuca göre H₀ hipotezimiz reddedilememektedir. Modelin anlamlılığı için F-statistic değerine bakılmaktadır. P>0,05’den olduğu için istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Marka listesinde yer alan marka değerleri ile instagram kullanım verilerinde elde edilen değerlerin homojen bir dağılıma sahip olmadığı görülmektedir. Bazı markaların 1 milyonun üzerinde takipçi sayısı varken, birçok markanın çok daha az takipçi sayısı bulunmaktadır. Takipçi sayıları az olan markaların genellikle içerik paylaşım miktarlarının da bu oranda az olduğu görülmektedir. Örneğin, liste de 1. sırada Türk Telekom markası bulunmaktadır. Takipçi sayısı irdelendiğinde 105 bin olduğu görülmektedir. 3. sırada Türk Hava Yolları bulunmaktadır. Takipçi sayısı irdelendiğinde 1.1 milyon olduğu görülmektedir. Bu da rakamsal olarak verilerin dağılımını yüksek oranda homojen kılmamaktadır. Bu sebeple istatistiksel olarak grafikler incelendiğinde, verilerin homojen dağılmasından dolayı anlamlı bir ilişki olmadığı ortaya çıkmıştır.

Analizlerde kullanılan değişkenlerin ayrıntılı olarak tek tek grafikleri çıkarılmıştır. Marka değeri grafiği aşağıda Tablo 8.2’de verilmiştir. 100 adet markanın marka değerine göre sıralanmış grafiği görülmektedir.

Tablo 8.2: Marka Değeri Grafiği

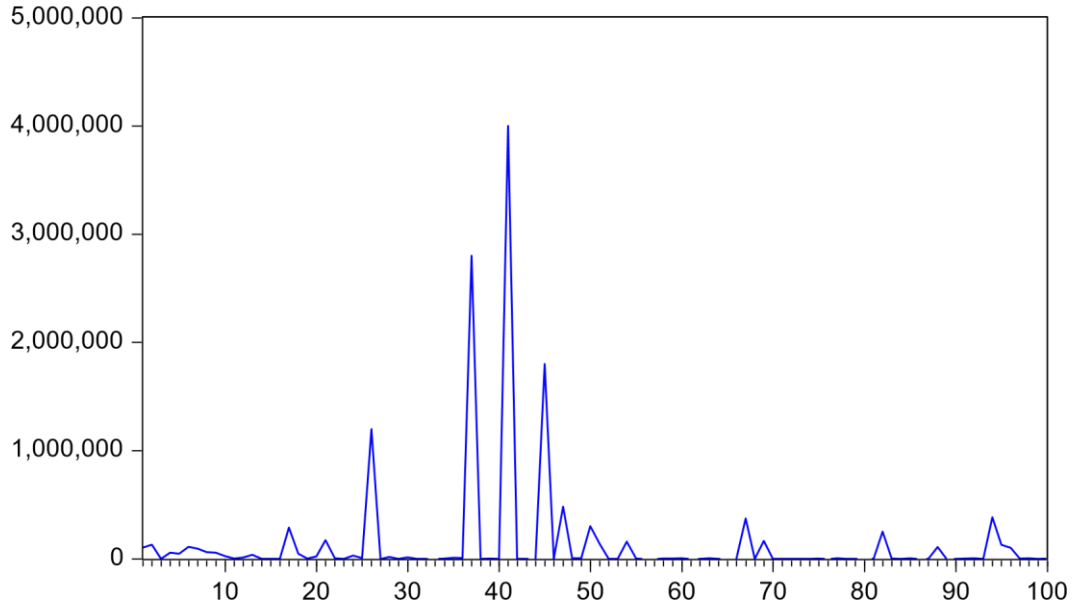
Aşağıda tablo 8.3 görülmektedir. Bu grafikte ise markaların paylaşılan içerik miktarı görülmektedir. İçerik miktarlarına 20.12.2017- 22.12.2017 tarihleri temel alınarak, incelenmiştir. Ve son bir yıllık paylaşımları verilere dâhil edilmiştir. İçerik miktarı en yoğun olan markalar, takipçi sayıları en yüksek olan markalardır. Aynı oranda paylaşım olduğu görülmektedir. 4 adet markanın 1 milyonun üzerinde paylaşımı olduğu görülmektedir.

Tablo 8.3: Paylaşılan İçerik Miktarı

Aşağıda Tablo 8.4 görülmektedir. Bu grafikte ise markaların instagramda bulunan takipçi sayılarının grafiği yer almaktadır. Takipçi sayılarına 20.12.2017- 22.12.2017 tarihleri arasında incelenmiştir.

Tablo 8.4: Takipçi Sayıları

TS

Sonuç

Web 2.0 ile kurulmuş internet tabanlı sosyal medyanın ortaya çıkması ile geçmişten günümüze kadar her an var olan iletişim artık farklı bir boyut kazanmaya başlamıştır. Günümüz teknolojisi hızla değişmektedir, insanların istek ve ihtiyaçları giderek artmaktadır. Dolayısıyla iletişim araçları her geçen gün çoğalmaktadır. Bu durum sosyal medya türlerinin sayısını artırmaktadır. İnsanlar internet ve sosyal ağlar sayesinde yeni iletişim fırsatlarını keşfetmişler ve sosyal ortamların ortaya çıkmasına katkı sağlamışlardır. Sosyal ağlar insanlara, düşüncelerini ve bilgilerini paylaşacakları alanlar sunmaktadır. Bu ortamlar birçok insanı bir araya getirerek karşılıklı iletişim kumalarını sağlamaktadır. Kurum ve kuruluşlarda artık ulaşmak istedikleri hedef kitlelere bu yolla ulaşmaktadırlar. Her geçen gün artan kullanıcı sayısı ile sosyal medya hayatımızın her alanında yer almaktadır.

Günümüzde her şeyin hızla tüketilmesi ve değişmesi internet ve bilgi teknolojisindeki değişimlere de yansımaktadır. Tüketiciler de gün geçtikçe pasif bilgi alıcısı konumundan aktif bilgi arayıcısı konumuna gelmektedir. Artık tüketici konumundaki kişiler satın alma davranışı öncesi internet üzerinden bilgi almaktadır. Bunu günümüzde sosyal medya üzerinden daha çok yapmaktadırlar. Sosyal medyanın bu çok yönlü kullanımı geleneksel medyanın etkisini yitirmesine ve yeni bir medyanın gelişmesine neden olmuştur.

Tüketiciler artık sosyal medya ağları üzerinden alışveriş yapmaktadırlar. Bu ortamlarda tüketiciler bazen fikir beyan ederek ürün hakkında olumlu ya da olumsuz mesajlar paylaşmaktadırlar. Bu noktada işletmeler sosyal medyanın bu yönünden faydalanarak geniş kitlelere ulaşabilecekleri ortamları marka avantajına çevirmek istemektedirler. Rekabet ortamının çok olduğu günümüz pazarlama dünyasında sosyal medyanın bu avantajlarından faydalanmak şirketler için önemli hale gelmektedir. Bu nedenle işletmelerin markalarının bilinirliği ve değeri için en etkin ve aktif bir şekilde hangi sosyal medya ağını kullanacağını iyi analiz etmiş olmaları gerekmektedir. Bu noktada önemli olan markalarının mal ve hizmet pazarlama süreçlerinde sosyal ağları mümkün olan en etkin şekilde kullanmayı başarabilmeleridir.

İşletmeler için, internet ve bilgi teknolojisindeki bu gelişmelerle birlikte değişen tüketici beklentilerini karşılayabilmek, rekabette üstünlük sağlamak önemli hale gelmektedir. Tüketici beklentilerindeki değişim ve pazardaki hareketlilik, işletmeleri tüketiciler için değer yaratmaya yönlendirmektedir. Marka kavramı günümüzde önem arz eden bir kavram olarak yerini almaktadır. Pazarlama uzmanları ve danışman şirketleri yıllardır çeşitli sektörler üzerinde ve farklı yöntemlerle marka değeri çalışmaları yapmaktadırlar. “*Marka değeri belirlemede finansal, tüketici temelli ve her ikisinin birlikte yer aldığı karma yöntemler kullanılmaktadır*” (Rasouli, 2016). Marka değeri belirlenirken sadece işletmenin finansal verilerinden değil, tüketici verileri de analize dâhil edilmektedir.

Araştırmanın başında markaların sosyal medya pazarlama faaliyetlerinin marka değerine etkisini araştırırken, sosyal medya türlerinden sadece instagram kullanım verileri incelenmiştir. Ve araştırmanın sonucunda marka değerine etkisinin olduğu düşünülerek yola çıkılmıştır. Fakat araştırma sonucunda listedeki markaların elde edilen instagram kullanım verileri ile marka değeri arasında bir ilişki olmadığı görülmüştür. Bunun sebebi instagram kullanımının diğer sosyal medya ağlarına göre şirketler tarafından daha az kullanılıyor olmasıdır. Birçok markanın instagram pazarlama faaliyetlerinde yoğun kullanmadığı gözlemlenmiştir. Instagramı yoğun bir şekilde kullanarak, takipçi sayısı 1 milyonun üzerinde olan ama ilk 10 sıralamasına giremeyen markalar bulunmaktadır. Günümüzde instagram kullanın kişi sayısının artmakta olduğunu söyleyebiliriz.

Çalışma da markaların instagramdaki takipçi sayısı ve içerik paylaşım miktarının marka değerine etkisi incelenmiştir. Çalışma da 100 tane markanın instagram kullanım verileri incelenerek, takipçi sayıları ve içerik paylaşım miktarları irdelenmiştir.

Çalışma da marka değeri bağımlı değişken olarak, takipçi sayısı ve içerik paylaşım miktarı bağımsız değişken olarak alınmıştır. Bu iki değişkenin marka değerine etkisi, Regresyon analizi ile çözümlenmiştir. Regresyon analizi sonucuna göre, instagramda takipçi sayısı ve paylaştığı

içerik miktarları ile marka değeri arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Bu sonuca göre H0 hipotezimiz reddedilememektedir. Modelin anlamlılığı için F-statistic değerine bakılmaktadır.

$P > 0,05$ 'den olduğu için istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Benzer bir çalışma diğer sosyal medya ağları da incelendiğinde farklı sonuçlarla karşılaşılma ihtimali çok yüksektir. Pazarlama faaliyetlerinin sosyal medya kullanım verileri bütün olarak incelendiğinde marka değeri sıralamasına etkisinin farklı sonuçlar doğurabileceği düşünülmektedir.

Araştırmanın bulgularına göre; Türkiye'deki birçok firmadan ayrışıp listeye girebilmiş markaların sosyal medya faaliyetlerine, instagramı aktif olarak kullanmaları önerilebilir.

Her yılın Haziran ayında açıklanan Türkiye'nin En Değerli 100 Marka listesi, bu konuya yakın çalışmalarda tekrar incelendiğinde ya da önümüzdeki gelecek yıllarda tekrar incelenmek istendiğinde konu hakkında daha detaylı bilgiler elde edilmesine yardımcı olacaktır. Bu durum gelecekte yapılacak olan çalışmalara örnek olarak bu konu hakkında daha fazla bilgi edinilmesini sağlar.

Kaynakça

Akdemir, E. (2017), Modern Pazarlamada Sosyal Medyanın Tüketici Algısına Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep.

Akgün, V. Ö. & Akgün, A. (2014), Marka ve Marka Değeri Olgusu: Marka Değerinin Tespitine Yönelik Bir Uygulama, Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi, S.8, s.1-13.

Alakuşu, Ş. (2013), Pazarlama İletişiminde Sosyal Medya Uygulamaları ve Viral Pazarlama, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Anafarta, H. (2016), İçerik Pazarlaması Nasıl Yapılır? , Fikirbuzz, Erişim Tarihi: 09.12.2017 <http://fikirbuzz.com/icerik-pazarlama-nedir-nasil-yapilir>.

Baycan, P. (2017), Sosyal Medyanın Y Kuşağı Satın Alma Davranışı Üzerindeki Rolü', Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.

Brandefinance.com, (2017), Erişim Tarihi: 13.12.2017 http://brandefinance.com/images/upload/turkey_100_2017_unlocked.pdf.

Çalbak, S. (2016), 6 Adımda İçerik Pazarlaması Nasıl Yapılır? Sercançalbak, Erişim Tarihi: 09.12.2017 <http://www.sercançalbak.com/6-adimda-icerikpazarlamasinasil-yapilir/>

Çandır, T. (2017).Instagram Kullanıcılarının Bilmesi Gereken Altı Şey, Erişim tarihi: 13.12.2017, <http://www.nedensosyalmedya.com/sosyalmedyayonetimi/instagram/instagramkullanicilarinin-bilmesi-gereken-6-uygulama>

Çilingir, Ali İhsan Ö. (2017), Marka Değeri Nedir? Erişim Tarihi: 23.12.2017 <http://www.markadegeri.com/icerik/marka-degeri-nedir-?.html>.

Dağıtmaç, M. (2015), Sosyal Medya Tercihlerinde Kullanıcıyı Etkileyen Faktörler, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Demir, C. (2010), Blog Nedir? , Cemdemir, Erişim Tarihi: 12.10.2017 <http://www.cemdemir.net/internet/blog-nedir-102.html>

Elbaşı, G. Y. (2015), Sosyal Medyada Pazarlama: Sosyal Medyada Kullanıcı Motivasyonunun Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Pazarlama Algısına İlişkin Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.

Göktaş, B. (2018), Bir Tutundurma Aracı Olarak Reklamın Sosyal Medyada Uygulamalarına Yönelik Bir Araştırma: Instagram Örneği, Girişimcilik, İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Örneği, 2(3), 50-67

Kahraman, M.(2014). Sosyal medya 101 2.0. İstanbul: Mediacat Yayınları.

Kırcova, İ. & Enginkaya E. (2015), Sosyal Medya Pazarlama, Beta Yayınları, İstanbul.

Kızılboğa, İ. (2015), İçerikten Pazar Kazanma: YouTube Örneği,” Enformatik Bölümü Bingöl Üniversitesi, 331.

Kocabay, F. (2014), “Marka Kişiliği, Markaya Duyulan Güven ve Etnosentrik Eğilimlerin Marka Sadakatine Etkisi, Soğuk Çay Markaları Üzerine Bir Uygulama ve Didi Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

Kuş, O. (2016). İçerik Pazarlama. İstanbul: Pales yayınları

Kurumsalhaberler.com, (2017), Sosyal Medya Nedir?, Erişim Tarihi: 14.10.2017 <http://www.kurumsalhaberler.com/pr/sosyal-medya-nedir.aspx>

Marangoz, M. (2007), Marka Değeri Algılamalarının Marka Yayılmaya Etkileri’, Ege Akademik Bakış Dergisi, 7(2), 459-483.

Meydan, B. (2018), Sosyal Medyanın Hedonik Satın Alma Davranışlarına Etkileri Üzerine Bir Araştırma, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, !0(26), 832-854.

Öz, M. (2017). Brand Finance’e Göre Türkiye’nin En değerli Markası Türk Telekom Oldu, Erişim Tarihi: 14.12.2017. <http://www.bloomberght.com/haberler/haber/2022126brand-financee-gore-turkiyenin-en-degerli-markasi-turk-telekom>.

Rasouli, R. (2016), Tüketici Temelli Marka Değeri ile Perakendeci Temelli Marka Değerinin Karşılaştırılması ve Perakendeci Temelli Marka Değerinin Marka Performansına Etkisi Üzerine Bir Araştırma, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum. Şen, F. N. (2017), İçerik nedir ve içerik editörü kimdir?, Milliyet, Erişim Tarihi: 03.12.2017 <http://www.milliyet.com.tr/icerik-nedir-ve-icerikeditoru-kimdirpembnar-yazardetay-yasam-2411270/>

Şaylan, M. (2007), Marka Yönetimi, Muratsaylan Blogspot, Erişim Tarihi: 04.12.2017
<http://muratsaylan.blogspot.com.tr/search/label/marka%20bilinirli%C4%9Fi>

Tokatlı, D. 2015, ‘Marka Bilinirliğinin Tüketici Satın Alma Kararına Etkisi’, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.

Usmed (2017), Kavram Olarak İçerik ve İçerik Pazarlama, Erişim Tarihi: 03.12.2017
<http://usmed.org.tr/kavram-olarak-icerik-ve-icerikle-pazarlama/>

Müftüoğlu, S. (2016), Sosyal Medyanın Bütünleşik Pazarlama İletişimi Üzerindeki Etkileri’, Yüksek Lisans Tezi, Gedik Üniversitesi, İstanbul.

Vural, Z. Beril Akıncı ve BAT, M. (2010). ‘Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya’, Journal of Yasar University, 20(5): 3348 3382.S

Yeniçıktı, N. (2016), “Halkla İlişkiler Aracı Olarak Instagram: Sosyal Medya Kullanan 50 Şirket Üzerine Bir Araştırma”, Selçuk Üniversitesi İletişim Dergisi, 9(2), 92-115.

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 3 Issue 1, March 2019

Makale Gönderim Tarihi: 18.12.2018

Makale Kabul Tarihi: 24.02.2019

ÖRGÜTSEL BAĞLILIK VE ÖRGÜTSEL ADALETİN İŞTEN AYRILMA NİYETİNE ETKİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: ELEKTRİK SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA

*A Study of Organizational Commitment and the Organizational Justice's Effects on the
Intention of Leaving Job: An Application in the Electricity Sector*

Berna YILMAZ

*İstanbul Aydın Üniversitesi, İŞletme Yönetimi Anabilim Dalı
İŞletme Yönetimi Yüksek Lisans Ğrencisi
bernaayilmaz@gmail.com*

z: ÇalıŐmamızın konusu örgütsel bağlılık ve örgütsel adaletin işten ayrılma niyetine etkileri üzerine bir araştırma ve elektrik sektöründe bir uygulamadır.

Örgütler ve çalışan açısından işten ayrılma niyeti iyi bir düşünce değildir. Bu durum örgütün hem içeriden hem dışarıdan güvenirliliğini zedelemektedir. İŞ yaşamında adalet algılamalarını inceleyen bir alan olarak örgütsel adalet, aslında genel olarak yaşamın her kesiminde önemli olan adalet konusunun alt başlığı olarak incelenmektedir. Bağlılık, herhangi bir örgüt, bir örgütün alt birimi veya meslek grubu gibi sosyal bir birlikteliğe ya da herhangi bir bireye karşı duyulan sadakattir.

İŞten ayrılma niyeti, çalışanın örgütteki rolünü daha fazla yürütmek istememesi ve çalıştığı rgt bırakma yönündeki çabalarını ifade etmektedir.

Çalışmanın literatür kısmı tek bölümden oluşmaktadır. Örgütsel bağlılık kavramı, önemi, örgütsel bağlılık kavramının benzer kavramlar ile ilişkisi, örgütsel bağlılığın boyutları, yaklaşımları, sonuçları açıklanmıştır. Örgütsel adalet kavramı ile ilgili kısım ise örgütsel adalet kavramı, boyutları, örgütsel adalet ile ilgili teoriler, diğer modelleri, örgütsel adaleti etkileyen özellikler ve örgütsel adalet sonuçlarıdır. Son olarak işten ayrılma niyeti ile ilgili kavramlardan, etki eden faktörlerden, ve sonuçlarından bahsedilerek literatür bölümü sonlandırılmıştır.

Çalışmada, rgtsel adalet algıları ve örgütsel bağlılığın işten ayrılma niyeti arasındaki iliŐkilerde aracı değişkenler olarak ele alınmıştır. Bu çalışmanın araştırma bölümünde ise, elektrik sektörü çalışanları üzerinde örgütsel bağlılık ve örgütsel adalet yaklaşımlarının işten ayrılma niyetinin belirlenmesine yönelik uygulanan araştırma metotları üzerinde durulmuştur.

Gerçekleştirilen alıŐma elektrik alanında faaliyet gösteren toplamda 146 katılımcıya uygulanmış ve katılımcılardan alınan cevaplar SPSS paket programı yardımı ile analiz edilmiştir. Katılımcılara uygulanan anket formu 4 bölümden

meydana gelmektedir. Gerçekleştirilen çalışma kapsamında uygulanan analiz yönteminde anket ölçekleri için güvenilirlik analizleri, Cronbach Alpha, Faktör Analizi ve KMO Bartlett testleri uygulanmıştır. Anket ölçek ve alt ölçeklerin güvenilirliği araştırmaya uygun bulunmuştur. Hipotezlerin testi için ise Korelasyon ve Regresyon testleri uygulanmış olup hipotezlerin anlamlı olduğu sonucu bulunmuştur. İstanbul elektrik sektöründe örgütsel bağlılık ve örgütsel adaletin işten ayrılma niyetine etkisi olduğu verileri araştırma sonuçlarından elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Bağlılık, Örgütsel Adalet, İşten Ayrılma Niyeti

Abstract: The main objective of our study is to understand the effects of organizational commitment and organizational justice on the intention to leave the employment proces on the electiricity sector.

Intention of leaving from the job is not a good idea from perspective of the employer and the employee. This situation damages the credibility of the organization both internally and externally. Organizational justice, an area of study of perceptions of justice in business life, is examined as a sub-topic of the subject of justice, signifies importance in all aspects of life. Loyalty states a fidelity to social unit or any individual, such as organizations, subcommittees or a professional group.

The intention to leave the job represents efforts of employee to not to sustain his or her role in the organization and to leave the organization he or she is working for.

Literature part of the study contains one section. Organizational commitment phonemenon, its importance and relationship between similar concepts, aspects and and results are explained. Notion of organizational justice is summed based on its content, extent, theories based on organizational justice, other modals, specifications that effects organizational justice and its results. In conclusion, it is emphasised on motivations of cease of employment, reasons of them and outcomes and literature section had been overed.

On the study, perception of organizatioanl justice and organizational commitment have been used as sub variable between the relationship on the intention of leaving to job. Finally, the literature section has been finalized by referring to the concepts, factors affecting the intention to quit, and the results.

The study was applied to a total of 146 participants who are working in the field of electricity and the responses from the participants were analyzed with the help of the SPSS package program. The questionnaire form which is applied to the participants consist of 4 parts. Reliability analysis, Cronbach Alpha, Factor Analysis and KMO Barlett tests have been applied for the survey scales. Reliability of the survey scales and sub-scales have been proven appropriate for the study. For the test of hypothesis Correlation and Regression analysis have issued and reached meaningful results.

On the electricity sector of Istanbul, it has been proven that the organizational commitment and the organizational justice concepts are effective on the intention of the leaving the job.

Keywords: Organizational Commitment, Organizational Justice, Intent to Leave

Giriş

Günümüz dünyasında teknoloji ve çağdaşlaşmanın hızlı bir şekilde ilerlemesi ile insanların gereksinimleri de aynı oranda artış göstermiştir. Çalışan bireyler geçimlerini sağlamak adına çalışmak durumunda kalsalar dahi emeklerinin karşılığını isteyecekler ve işverenin kendilerini sömürmesine karşı geleceklerdir. Örgütsel bağlılık ve örgütsel adalet kavramları; duygusal varlıklar olan insanlar için çalıştıkları örgüt bünyesinde çalışmalarını sürdürme veya işten ayrılma kararı alma aşamalarında oldukça etkilidir.

Günümüz koşullarında örgütler çalışanlarından iş tanımlarına ek olarak daha fazlasını yapmaları beklentisine girmektedirler. Örgütlerin bünyesinde bulundurduğu kalifiye ve eğitim almış çalışanların örgütten ayrılma kararı alması, örgüte yönelik olumsuz düşünceler beslemesi veya örgütü kötülemesi istenmeyecek durumlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Çağ, 2011)

Çetin vd, (2011) çalışmasında örgüt ve çalışan arasındaki ilişkinin bazı nedenlerden dolayı zedelenebileceği sonuçlarına ulaşmıştır. Güçlü rekabet ortamlarında işletmelerin küçülme politikaları izlemesi işletmeler açısından altın kurallar şeklinde nitelendirilmeye başlanmıştır. İktisadi anlamda yaşanan sıkıntılardan dolayı örgütlerin çalışan maliyetlerini azaltmak için tercih ettikleri en kolay yol olarak işten çıkarma görülmektedir. Ancak bunun gibi sebepler ile işten

çıkarılma durumlarında işletmeler, çalışanların bağlılık algılarını zedelemekte ve işletmelerine ciddi zararlar vermektedirler (Çetin vd. 2011).

Örgütsel bağlılık içerik itibari ile birbiri ile değişik bakış açıları geliştiren bir konu olmuştur. Bağlılık ile ilgili yaklaşımlar, tutumsal ve davranışsal yaklaşım şeklinde iki bölüm altında irdelenmektedir. Çalışanların örgütsel bağlılık ile alakalı geliştirdikleri faktörlerin neler olduğunu sorgulayan çoklu bağlılık yaklaşımı ise bağlılık yaklaşımları altında incelenmektedir.

Günümüzde örgütsel bağlılık düzeyini güçlendirme adına daha fazla gayret gösterilmektedir. Bağlılık yalnızca örgüt ve çalışanlar için değil, toplum ve iş grupları adına da olumlu olabilmektedir. Örgütsel bağlılık düzeyi düşük bireylere sahip olan örgütler faaliyetlerini düşük performans düzeyinde yürütürken örgütsel bağlılık seviyesi yüksek çalışanlara sahip olan örgütler faaliyetlerini üst seviyede yürütmektedirler (Bakan, 2011). Çalışan bireyler açısından bağlılığın üst seviyede olması, kişilerin örgüt başarısı adına gösterecekleri gayreti artıracak ve işini severek, benimseyerek yapacaktır (Dikmen, 2012).

Örgütsel adalet; adil olmak, eşitlik, ahlaki uygulama, verilen emeğe göre hak ettiğini alma, örgüt kapsamında özgürlüğünün kabul görmesini ve teşvik edilmesini barındırır. Bir başka ifade ile adaletli bir örgütte çalışanlar, idarecilerin hissettirdiği davranışları adaletli, ölçülü ve ahlaki şekilde değerlendirebilirler. Araştırmalar çalışanların, düşük ücret, örgütsel politikalar ve örgütsel işlemlere ilişkin olumsuz tepkilerinin, karar verme uygulamalarının adilce olduğuna inanılan örgütlerde daha az olduğunu ortaya koymuştur (Yıldırım, 2007).

Örgütsel adalet ile ilgili geliştirilen ölçek ve teoriler incelendiğinde bireyin baskın bir biçimde kendisine dönük uygulamaları ve ölçeklerde yer alan söylemlerin kısıtlı bir kesiminin diğer kişilere yönelik adalet algılarını sorguladığı gözlemlenmektedir. Bakıldığında kişi bulunduğu ortam, takım veya çalışma arkadaşlarından bağımsız şekilde düşünülmemelidir. Kişi yalnızca kendisine değil, çalışma arkadaşlarına yapılan uygulamaları da gözlemektedir. Bu nedenle bir iş yerinde örgütsel bağlılık düzeyi ve örgütsel adalet algısı çalışanları oldukça etkilemekte olup çalışanın işten ayrılma niyetine girmesine sebep olabilmektedir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

1.1 Örgütsel Bağlılık

Günümüze kadar örgütsel bağlılık ile ilgili çalışmaların, örgütsel bağlılığın, çalışan kişi ile örgütün ilişkisini belirleyen psikolojik bir durumu ifade ettiği görülmektedir. Bireylerin örgüte karşı olan bağının psikolojik bir durumu ifade ettiği düşünülen örgütsel bağlılık kavramına ilişkin çeşitli görüşler bulunmaktadır. Söz konusu alanda literatüre en önemli katkıyı yapan Meyer ve Allen, örgütsel bağlılık kavramını “kişiyi örgüte bağlayan psikolojik bir durum” olarak ifade etmektedir (Meyer ve Allen, 1991).

Çalışanın örgüte hissettiği bağın gücü örgütsel bağlılık olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlılığın yüksek seviyelerde olması örgüt performansını pozitif etkilediği, işten ayrılma gibi örgüt adına olumsuz davranışları azalttığı ve ürün-hizmet kalitesinde pozitif bir artışa neden olduğu öne sürülmektedir (Bayram, 2005). Çalışan bağlılığının düşük veya yüksek seviyede görülmesinin sebebi örgütün uygulamaları ve politikalarıdır. Örgütlerin terfi, ücret ve ödül sistemleri, çıktılarının kalitesi, müşterilere olan yakınlık, çevre düzeninin korunması ve topluma sağlanan destek gibi politikaların izlenmesi çalışanların örgüte olan bağlılık durumlarını etkilemektedir (Demir, 2007). Çalışanların örgütte kalma arzusunda olması, işyerine belirlenen kurallara uygun olarak gelmesi, örgütlerinin varlığını koruması ve amaçları ile bütünleşmesini sağlamaktadır (Meyer ve Allen, 1997).

Yukarıda yapılan tanımlamalardan yola çıkarak örgütsel bağlılık kavramı, örgüte karşı çalışan bireylerin göstermiş olduğu sadakat ve duygusal bağ; çalışan bireylerin, örgütün hedef ve

değer bilincini kabullenmiş ve bu konuda gösterdiği gayret ve örgüt bünyesinde devam etmek adına duyduğu istek şeklinde tanımlanabilmektedir (Güllüoğlu, 2011).

Örgütsel bağlılığın benzer kavramlar ile arasında anlam kargaşası yaşanmaktadır. Bunlar; çalışma arkadaşlarına bağlılık, mesleki bağlılık, sadakat ve itaat kavramlarıdır.

1.1.1 Örgütsel Bağlılık Boyutları

Örgütsel bağlılık boyutları; duygusal, devam ve normatif bağlılık şeklinde üç boyutta kavramsallaştırılmıştır. Kavramsallaştırılan bu üç yaklaşım çalışan bireylerin örgüt ile ilişkisini niteleyen psikolojik bir durum ve örgütten ayrılma ya da ayrılmama kararı adına bir çıkarım olduğunu göstermektedir.

Duygusal bağlılığı üst seviyede olan çalışanlar, örgütten ayrılmayı istemedikleri için örgüt ile çalışmaya devam ederler. Birinci dereceden örgüte bağlı bulunan çalışanlar, işten ayrılmaları durumunda karşılıklarına çıkacak mali zararın farkında oldukları için örgütte kalmaya devam etmek durumunda olurlar. Normatif bağlılıkta ise işe devam etmek için bir yükümlülüğünün olmasını ifade etmektedir. Normatif bağlılığı yüksek olan kişiler, örgütte kalmak zorunda olduklarını hissetmektedirler ve örgüt için daha çok emek vermeye çalışmaktadır. Çalışanların tutumları ile en çok duygusal bağlılığın, sonrasında normatif bağlılığın ve en son ise devam bağlılığının bağıntılı olması beklenmektedir (Aşan ve Özyer, 2008).

1.1.2 Örgütsel bağlılık yaklaşımları

a) Tutumsal Bağlılık Yaklaşımı

Tutumsal bağlılık yaklaşımında bireylerin örgütleri ile bağları hakkındaki düşünceleri üzerine durulmaktadır. Bu yaklaşımı sergileyen bireylerin, kişisel değer ve hedefleri ile örgütsel değer ve hedeflerinin uyumlu olduğu düşünülmektedir. Tutumsal bağlılık aynı zamanda ahlaki bir boyutta taşımaktadır çünkü ahlaki boyutun temel alındığı bağlılık niteliğine dair çalışan bireyler, ahlaki olarak çalışmayı sürdürmeyi tercih etmektedirler. Buna göre ise çalışan birey, örgütte kalmayı tercih eder (Gümüş ve Sezgin, 2012).

Tutumsal bağlılık teorileri ile ilgili temel olarak beş yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar; Kanter, Allen ve Meyer, O'Reilly ve Chatman, Etzioni ve son olarak Penley ve Gould tarafından ortaya çıkarılan yaklaşımlardır.

Kanter'in Yaklaşımı

Örgütsel bağlılığa dair üç tane boyut bulunduğunu savunan Kanter, bu boyutların devama yönelik, kenetlenme ve son olarak kontrol bağlılığı olduğunu belirtmiştir. Devam bağlılığına göre çalışanın örgüte üyeliğini sürdürmesini, kenetlenme bağlılığı varlığa tehdit oluşturan tehlikelere karşı gelmeyi son olarak kontrol bağlılığı ise örgüt kurallarına bağlı kalmayı ve uyumlaştırmasını sağlamaktadır (Bakan, 2011).

Allen ve Meyer'in Yaklaşımı

Allen ve Meyer örgütsel bağlılığı üç yaklaşımla; duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve son olarak normatif bağlılık olmak üzere kavramsallaştırmıştır.

Örgüt üyelerinin örgüte dahil olması ile ruhsal bağlılığın duygusal bağlılık manasına geldiğini savunur. Etkili bir duygusal bağlılığı olan çalışanlar, örgüte bağlı olmaktan mutluluk duyarlar ve örgüt ile çalışmaya devam ederler. Devam bağlılığı, işten ayrılmayla bağlantılı bir maliyet manasına gelmektedir. Birinci derecede örgüte bağlı olan bireyler, işten ayrılmaları durumunda karşılaşacakları mali zarardan dolayı örgüt ile bağlarını sürdürmeye devam etmektedirler. Normatif bağlılık yaklaşımına göre ise örgütte devam etme adına bir mecburiyet hissetmektedirler, bireyler örgütte çalışmaya devam etmeleri gerekliliğini hissetmekte ve örgüte katkı sağlamak adına gayret göstermektedirler (Bayram, 2005).

O'Reilly ve Chatman'in Yaklaşımı

Bu yaklaşıma göre örgütsel bağlılık; uyum, özdeşleşme ve içselleştirme niteliği şeklinde üç boyutta gerçekleşmektedir. Uyum niteliğine göre hedef, dış ödüllere ulaşılmasıdır. Çalışan bireylerin örgüte bağlılık göstermeleri ve bu hedefle tutum ve tavırlar sergilemesinin tüm hedefi belirli ödüllere ulaşma ve cezaları savuşturmadır (Gül, 2002). Özdeşleşme niteliğine göre örgütsel bağlılığın hedefi, çalışma arkadaşları ve iş gruplarıyla yakın bağlar oluşturmak ve devam ettirmektir. Çalışan birey kendisini takımın bir parçası şeklinde hissetmekte ve takımın bir parçası olmaktan mutluluk duymaktadır. İçselleştirme niteliğinde hedef, çalışan bireyin tavır ve tutumlarını örgütün ve örgütteki diğer bireylerin değer sistemi ile uyumlu kılmaktadır (Gümüş ve Sezgin, 2012).

Etzioni'nin Yaklaşımı

Etzioni, diğer araştırmacılara göre örgütsel bağ ifadesi değil de “örgütsel katılım” kavramını kullanmıştır. Etzioni, çalışan bireylerin “örgütsel katılım” ölçeklerine göre üç başlık şeklinde sınıflandırma yapmıştır. Bu sınıflandırmalar; ahlaki, yabancılaştırıcı ve çıkara dayalı katılımdır (Demirel, 2008).

Penley ve Gould'un Yaklaşımı

Bu yaklaşım, esas olarak Etzioni'nin örgütsel katılım yaklaşımına temellendirilmiştir. Bu yaklaşım, karmaşık yapısı itibarıyla örgütsel bağlılık çalışmaları içerisinde yabancılaştırıcı ve zıt kavramlar olup olmadığı anlaşılamadığından pek üzerinde durulmamıştır. Penley ve Gould, yabancılaştırıcı ve ahlaki katılımın zıt düşmesi durumunda yabancılaştırıcı katılıma ihtiyaç olmayacağını ileri sürmüşlerdir (Özcan, 2011).

b) Davranışsal Bağlılık Yaklaşımı

Davranışsal bağlılık yaklaşımına göre, çalışan bireyler daha önce sergiledikleri tavırların bir neticesi şeklinde çalışmaya devam etmek istemektedirler. Bir başka ifade ile davranışsal bağlılık, çalışan bireyin örgütten ziyade kendi tavırlarına ilişkin geliştirdiği bağlılıktır (Gümüş ve Sezgin, 2012). Davranışsal bağlılık yaklaşımları; Becker'in Yan Bahis Sınıflandırması ve Salancik'in sınıflandırmasıdır.

Becker'in Yan Bahis Sınıflandırması

Becker'e göre çalışan, yatırımlardan kazanç sağlamanın davranışlarıyla doğrudan ilgisi olduğunu düşündüğü için davranışlarını tekrarlamaktadır. Becker, çalışanın davranışlarına bağlılık göstermesine neden olduğunu öne sürdüğü yan bahis kaynaklarını dört boyut olarak sınıflandırmıştır. Bunlar sınıflandırmalar; toplumun beklentileri, örgütteki bürokratik düzenlemeler, sosyal pozisyonlara uyum ve yüz yüze etkileşimdir (Gündoğan 2009).

Salancik'in Yaklaşımı

Salancik, örgütsel bağlılığı, tutum ve tavırlar arasındaki uyuma bağlamaktadır. Tutum ve davranış arasında uyum oluşması örgütsel bağlılığı olumlu tetiklemektedir. Salancik, çalışan bireyin tavırlarına ilişkin üç özelliğin olduğunu öne sürmüştür. Bunlar, davranışın görülebilirliği, davranışın değişmezliği ve davranışın isteğe bağlılığıdır (Gümüş ve Sezgin, 2012).

Sonuç olarak örgütsel bağlılığa yönelik geliştirilen yaklaşımlar mukayese edilecek olursa bir teorinin birinden daha doğru, geçerli ve üstün olduğunu ileri sürmek tartışmaya açıktır. Çünkü örgütsel bağlılık zamansal, mekansal ve çalışanın içinde bulunduğu şartlara göre farklılık gösterebilmektedir (Güllüoğlu, 2011).

1.2 Örgütsel Adalet

Örgütsel adalet kavramı ile ilgili her geçen gün çalışmaların ve bulguların artmaya devam ettiği görülmektedir. Örgütsel adalet kelimesi ile ilgili bir tarama yapan Tyler ve Blader, 1990-1991 yıllarında 7 çalışma bulabilir iken 2000-2001 yılları arasında yapıldığında ise örgütsel adalet ile ilgili çalışmaların 63'e yükseldiğini tespit etmişlerdir (Yürür, 2005).

Örgütsel adalet, örgütün doğru işleyişi ve çalışanların iş doyumları için temel ihtiyaçlardan birisidir. Çalışanlar yaptıkları görevlerin, aldıkları ödüllerin ve verilen cezaların adil olarak dağıtılıp dağıtılmadığı takibi ile ilgilenmekte, üstlerinin kendilerine ve diğerlerine olan davranışlarının adilliğini sorgulamaktadır (Cihangiroğlu ve Yılmaz, 2010).

Örgütler tarafından görülmek istenmeyen çalışan davranışlarının var olmaması için yönetici ve çalışanlar arasında etkili bir iletişimin kurulması, iyi kötü tüm uygulamaların adilce dağılımı, yönetici ve çalışanlar arasındaki ilişkinin karşılıklı saygı ve sevgiye çerçevesinde olması ve de çalışanların kıymetli kabul edildiklerinin onlara daima hissettirilmesi lazımdır.

1.2.1 Örgütsel adalet boyutları

Araştırmacılar, örgütsel adaletin üç boyutta ele alınması gerektiğini savunmuşlardır. Bunlar; dağıtım adaleti, süreç adaleti ve etkileşim adaletidir (Bağdemir 2009).

Yakın zamanda örgütsel adalet, örgütsel davranış araştırmacıları büyük önem vermeye başlamıştır. Özellikle dağıtımsal adaletin, çalışanların ücret tatmini ve performans ölçülmesiyle ilgili motivasyon ve tatmin gibi özel durumları etkilediği ileri sürülmüştür. Çalışanların almış olduğu ödül ve ücretler konusunda dağıtıcı adalet algısı, uygunluklarının değerlendirilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır (Çakır, 2006).

Dağıtım adaleti, çalışanların örgütçe istenen davranışları yerine getirmeleri koşuluyla belirlenmiş ödülleri kazanabileceklerini vadetmektedir (İşcan ve Naktiyok, 2004). Genel olarak, örgüt kaynağının çalışanlar arasında adil bir şekilde paylaşılması ve bu paylaşım sonucunun çalışanlar tarafından adilce algılanması şeklinde belirtilebilir (Bülbül, 2010).

Genel itibarıyla örgütsel adaletin boyutları, iki temelde dağıtım ve süreç olarak ele alınmıştır ve etkileşim adaleti ise süreç adaletinin boyutu kabul edilmiştir. Etkileşim adaleti, örgütsel uygulamaların insani yanıyla ilgilidir. Etkileşim adaleti, kuralları uygulamak için yetkili olan kişilerin çalışanlara gösterdikleri tutumu ve davranışları ele almıştır (Söyük, 2007).

1.2.2 Örgütsel adalet ile ilgili teoriler

Örgütsel adaletle ilişkin yaptığı çalışmalar ile Greenberg'in, teoriler arasında gruplandırmayı iki ana olmak üzere toplamda dört kategoride ele aldığı görülmektedir. Bunların ilki reaktif-proaktif ikincisi ise süreç-içerik boyutudur. Reaktif teoriler, çalışanların adaletsiz olduğu düşünülen uygulamalara karşı tepkilerini inceler. Buna karşılık proaktif teoriler, çalışanların örgüt içerisinde adaletin uygulanması için geliştirilen davranışlar üzerine durmaktadır. Süreç teorisi ise örgütsel getirilerden kazanılan çıktılardan neye göre karar verildiği üzerine odaklanıyor. İçerik teorisi ise örgütsel getirilerin paylaşımının adilliği üzerinde durmaktadır (İşcan, 2005).

a) Reaktif-içerik teorileri

Çalışmamızda reaktif teori başlığı kapsamında Adams'ın "Eşitlik Kuramı" ve Crosby'ın "Görece Yoksunluk Teorisi" kısaca açıklanacaktır.

Adams'ın Eşitlik Teorisi, çalışanların elde ettikleri kazanımları başkalarıyla karşılaştırmaları sonunda karar verdikleri adalet algılarına odaklanmaktadır. Adams, Eşitlik Teorisi'nde bir çalışanın katkı/ödül durumunu bir başka çalışanın katkı/ödül durumu ile karşılaştırmıştır. Yapılan karşılaştırmalar sonucunda durumlar birbirine eşitse, çalışan adil bir paylaşım olduğuna inanıyorlar ve olumlu bir adalet düşüncesine sahip olurlar. Fakat paylaşım eşit değilse, çalışan adil olmadığını düşündüğü bir dağılım yapıldığına karar vermektedir (Yıldırım,2007).

Görece Yoksunluk Teorisine ilişkin ilk araştırmalar Stouffer ve arkadaşlarının çalışmaları ile başlamış, Crosby'ın kuramı ile de Görece Yoksunluk Teorisi gelişmiştir. Farklı bazı araştırmacıların da görece yoksunluk modelleri olduğu görülmesine rağmen, literatürde Crosby'ın teorisi en detaylı teori olarak kabul görmektedir. Görece Yoksunluk Teorisi, kişinin aldığı

kazanımı diğer çalışanlarla karşılaştırması ve kendine göre hakkı olduğunu düşündüğünden daha az ödül aldığını algılaması sonucunda kişinin yoksunluk hissiyatına maruz kalmasını belirtir. Görece Yoksunluk Teorisi'nde alt-üst karşılaştırması yapılırken, Eşitlik Teorisi'nde aynı kademedeki çalışanlar arasında karşılaştırma yapılmaktadır (İyigün, 2012).

b) Proaktif-içerik teorileri

Reaktif-içerik teorisinde çalışanların katkı ve ödül karşılaştırmaları sonucunda eşit dağılıp dağılmadığına yönelik verdikleri tepkiye, proaktif-içerik teorilerinde kazanımların paylaşımında adil olmayı sağlamak adına gösterilen çabaya odaklanmaktadır. Leventhal'a ait "Adalet Yargı Teorisi" ve de Lerner'in "Adalet Güdüsü Teorisi" proaktif-içerik teorilerinin içerisinde yer almaktadır.

Leventhal'ın geliştirmiş olduğu Adalet Yargı Teorisi eşitlik teorisine açık bir alternatif olan ve çok boyutlu bir adalet teorisidir. Bu teoriye göre çalışanın adalete ilişkin algısı adalet kurallarına göre şekillenmektedir. İkiye ayrılan adalet kuralları ise; dağıtım kuralları ve süreç kurallarıdır.

Lerner'in Adalet Güdüsü Teorisi, kazanımların dağılımına ilişkin kararlar verilirken uygulanacak olan kurallar, örgütteki kişilerin ilişkisi belirler. İlişkilerin mesafeli olması durumunda ise eşit paylaşım ilkesi uygulanır. Diğer çalışanların statü sahibi görülerek kabul edilme durumunda eşit temelli paylaşım kuralı uygun görülmektedir (İçerli, 2010).

c) Reaktif-süreç teorileri

Reaktif-süreç teorilerinde ise, örgüt üyeleri karar sürecine gösterilen tepkilerle alakadar olmaktadır. Reaktif-süreç teorisi kaynak olarak, Thibaut ve Walker'ın mahkemelerdeki yargı sürecine ilişkin incelemeleri sonucunda geliştirdikleri "Süreç Adaleti Teorisi" yaklaşımına dayanıyor (Çelik, 2011).

Mahkemedeki sürecin adaletine ilişkin bu teoride, üç farklı taraf ve de iki farklı kontrol aşamaları bulunuyor. Üç tarafın ikisi itiraz, diğeri ara bulucu yargıç veya danışman olur. Kontrol aşaması; karar ve süreç kontrolü olarak ikiye ayrılır. Süreç kontrolü, delillerin ortaya çıkarıldığı, karar kontrolü ise delillerin anlaşmazlığı çözümüne dair incelenmesidir.

d) Proaktif-süreç teorileri

Leventhal, Karuza ve Fry'in Dağıtım Tercihi Teorisi proaktif-süreç teorileri içerisinde açıklanacaktır. Adalet Yargı Teorisi'nin geliştirilmiş şekli olan Dağıtım Tercihi Teorisi, dağıtım davranışı şeklinde ortaya konulmuştur. Bu teori daha çok süreç kararlarına uygulanmakta olduğundan proaktif- süreç teorisi şeklinde kabul edilmiştir. Bu sebeple, tartışmalı karar uygulamaları üzerinde daha çok duran reaktif-süreç teorilerinin tam tersine, dağıtımın kendisi ile ilgili süreçler üzerinde durmaktadır (Yürür, 2005)

1.3 İşten Ayrılma Niyeti

Genel olarak, herhangi bir çalışanın işiyle ilgili nedenlere dayalı olarak işinin bırakmaya niyetlenmesi işten ayrılma niyeti olarak ifade edilmektedir. Bu kavram, örgütten ayrılmak için bilinçli bir niyeti veya kararı göstermektedir. İşten ayrılma niyeti, iş koşullarının çalışanları tatmin edemediği, gereksinimlerini karşılayamadığı vb. durumlarda göstermiş oldukları zarar verici ve olumsuz eylemler olarak tanımlanmaktadır.

İşten ayrılma niyeti ile fiili olarak işten ayrılma birbirinden farklıdır. İşten ayrılma niyeti, çalışanların iş yerinde kalmak ya da istifa etmek için kendini değerlendirmesi anlamına gelmektedir. Yapılan araştırmalar işten ayrılma niyetinin en önemli sonucunun işten ayrılma davranışında bulunma olduğunu göstermektedir. Bir örgüt için işten ayrılmalar ise giderler ile sonuçlanmaktadır. Bireysel anlamda ise işten ayrılmanın maddi ve manevi birçok yönden kaybı söz konusu olabilmektedir (Örücü ve Özafşarlıoğlu, 2013).

İşten ayrılma davranışı işletmelerde somut bir şekilde gözlenebildiği için ölçülebilmesi de oldukça kolaydır. Ancak işten ayrılma niyetini ölçebilmek işten ayrılma davranışını ölçmekten çok daha zordur (Kılıç vd., 2014).

İşten ayrılma niyetine etki eden bireysel ve örgütsel anlamda pek çok nedenden sözü edilebilir. İşten ayrılma niyeti zamanla işten ayrılma davranışına dönüşebilir. Bu durum belirli bir süreci ifade eder ve bunu da etkileyen birçok faktör vardır. Genel olarak bu unsurlar; dışsal, örgütsel ve bireysel olmak üzere üç grupta toplanır. İşsizlik, iş fırsatları gibi unsurlar dışsal unsurları; ücret, yönetim tarzı, ödüllendirme gibi unsurlar örgütsel unsurları; yaş, kişilik, aile gibi unsurlar ise bireysel unsurları oluşturmaktadır (Örücü ve Özafşarlıoğlu, 2013).

Örgütsel faktörler; çalışanların örgütsel güven ve adalet algılamaları, yöneticilerin ve yönetimin çalışanlar üzerindeki tutum ve davranışları, örgüt kültürü, örgüt iklimi, ücret, terfi olanakları, ödüllendirmeler, insan kaynakları uygulama ve politikaları gibi unsurlar işten ayrılma niyetine etki eden faktörlerdir. İşten ayrılma niyetinin ortaya çıkmasındaki en önemli faktörlerin diğeri ise algılanan örgütsel destek olduğu belirtilmektedir (Turunç ve Çelik, 2010). İş güvencesine yönelik inancın az olmasının iş tatmini üzerinde doğrudan bir etkisinin olduğu bilinmektedir. Belirsizlik ve güvensizliği hisseden çalışanlar örgütsel bağlılıklarını azaltacak ve işten ayrılma niyetinin de artması ile işten ayrılma davranışında bulunacaktır (Poyraz ve Kama, 2008).

Bireysel faktörler olarak ise kişilerin farklı işlerle ilgilenmeleri ve iş arayışları, medeni durum, cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi, deneyim süresi gibi pek çok faktörleri değerlendirmek mümkündür. Yaş ilerledikçe kişilerin işe olan bağlılıklarının arttığı da ortaya konulmuştur. Cinsiyet ise iş seçiminde önemli bir etkidir. Bazı işler erkekler tarafından bazı işler ise kadınlar tarafından daha fazla tercih edilebilmektedir. Eğitim seviyesine baktığımızda; eğitim seviyesi arttıkça kişi mevcut işini değiştirmeyi düşünebilmektedir. Çalışma süresinin fazlalığı da işten ayrılma niyeti üzerinde olumlu etki yaratmaktadır. Çünkü çalışma süresi arttıkça örgüte olan emeklerini ve kaybedecekleri kazanımlarını göz önünde bulunduran çalışanlar işinden ayrılmaya daha az niyetlenmektedir (Yanık, 2014).

Dışsal faktörler olarak kişinin kendisinden ve çalıştığı örgütten kaynaklanmayan ancak işten ayrılma niyetine etki eden faktörlerden de söz etmek mümkündür. İşsizlik, alternatif iş imkânları, ailevi faktörler, teknolojik gelişmeler gibi faktörler dışsal faktörler olarak işten ayrılma niyetine etki etmektedir. Çalışanlar, daha yüksek ücret, daha iyi sosyal imkânlar, daha iyi çalışma ortamı gibi unsurları sağlayan örgütleri buldukları örgütlere tercih etme eğiliminde bulunabilirler. Özellikle Y kuşağının hâkim olduğu günümüz iş dünyasında ücret kadar sosyal imkânlar çalışanları cezbeden alternatifler olmaktadır (Yanık, 2014). İşten ayrılma niyetinin en önemli sonucu işten ayrılma davranışını getirmesidir. Her ne kadar performansı düşük birinin işten ayrılması istenen bir durumsa da her işten ayrılmanın örgüte ciddi zararları olabilmektedir.

2. ARAŞTIRMA METODU

2.1 Araştırmanın Kapsamı ve Yöntem

Gerçekleştirilen çalışma toplamda 146 katılımcıya uygulanmış ve katılımcılardan alınan cevaplar SPSS paket programı yardımı ile analiz edilmiştir. Katılımcılara uygulanan anket formu 4 bölümden meydana gelmektedir.

Örgütsel bağlılık düzeyini ölçmek için Meyer ve Allen (1984-1997) tarafından geliştirilen “Örgütsel Bağlılık Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırmada kullanılacak örgütsel bağlılık ölçeği, 5’li Likert ölçeğine göre tasarlanmış olup, ifadelerin puanlaması; “1:kesinlikle katılmıyorum, 2:katılmıyorum, 3:kararsızım, 4:katılıyorum ve 5:kesinlikle katılıyorum” şeklinde yapılmıştır. Toplam 18 maddeden oluşan ölçekte; 1, 3, 5, 7, 8 ve 11. maddeler duygusal bağlılığa, 2, 4, 6, 13, 15 ve 16. maddeler devam bağlılığına, 9, 10, 12, 14, 17 ve 18. maddeler normatif bağlılığa

ilişkindir. Çalışmada Meyer ve Allen (1984-1997) Örgütsel Bağlılık Ölçeğinin Wasti (2000) tarafından yapılan Türkçe uyarlaması kullanılmıştır.

Örgütsel Adalet Ölçeği, Niehoff ve Moorman'ın (1993) geliştirdikleri örgütsel adalet ölçeği, dağıtımsal adalet algıları ölçeğinin bir boyutu ve prosedürel adalet algıları ölçeğinin iki boyutundan oluşmaktadır. Ölçek toplam 20 maddeden oluşmaktadır. Cevaplar 5'li likert ölçeği ile alınmıştır. Çalışmada Niehoff ve Moorman (1993) Örgütsel Adalet Ölçeğinin Örücü ve Özafşarlıoğlu (2013) tarafından yapılan Türkçe uyarlaması kullanılmıştır.

İşten ayrılma niyetlerinin düzeyini ölçmek için Mobley, Horner ve Hollingsworth (1978) tarafından geliştirilen 3 maddelik İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği kullanılmıştır. Cevaplar 5'li likert ölçeği ile alınmıştır. Çalışmada Mobley, Horner ve Hollingsworth (1978) İşten Ayrılma Niyeti Ölçeğinin Örücü ve Özafşarlıoğlu (2013) tarafından yapılan Türkçe uyarlaması kullanılmıştır.

2.2 Hipotezler

- H1 : Örgütsel bağlılık, işten ayrılma niyetini pozitif etkilemektedir.
- H2 : Örgütsel adalet, işten ayrılma niyetini pozitif etkilemektedir.

3. BULGULAR VE ANALİZLER

3.1 Demografik Bulgular

Gerçekleştirilen çalışmada katılımcılara yönlendirilmiş olan demografik sorulara alınan cevapların dağılımları Çizelge 3.1'de gösterildiği gibidir.

Çizelge 3.1: Demografik Bulgular

Çizelge 3.1: Demografik Bulgular

Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Kadın	45	30,8
Erkek	101	69,2
Toplam	146	100
Yaş	Frekans	Yüzde
21-30 Yaş Arası	74	50,7
31-40 Yaş Arası	60	41,1
41-50 Yaş Arası	10	6,8
51 Yaş ve Üzeri	2	1,4
Toplam	146	100
Medeni Hal	Frekans	Yüzde
Evli	64	43,8
Bekar	82	56,2
Toplam	146	100
Eğitim Durumu	Frekans	Yüzde
Lise	39	26,7
Lisans	94	64,4

Yüksek Lisans-Doktora	13	8,9
Toplam	146	100
Çalışma Süresi	Frekans	Yüzde
2 Yılda Az	28	19,2
3-5 Yıl Arası	65	44,5
6 Yıl ve Üzeri	53	36,3
Toplam	146	100
Konum	Frekans	Yüzde
Yönetici	12	8,2
Çalışan	134	91,8
Toplam	146	100

Katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde; elektrik sektöründe çalışanların yaşlarının 20 ile 60 arasında değiştiği ve yaşları dolayısıyla yarı çoğunluğun evli diğer yarı çoğunluğun ise bekar olduğu bilgisine ulaşılmıştır. %30,8'inin kadın ve %69,2'sinin erkek olduğu tespit edilen cinsiyet dağılımının homojen olmadığı görülmektedir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğunun lisans ve yüksek lisans eğitimleri olduğu belirlenmiştir. Çalışanların çalışma sürelerinin yarı çoğunluğu 3-5 yıl arası iken %19,2 si 2 yıldan az, %36,3 ü ise 6 yıldan fazladır. Buna ek olarak katılımcıların örgütteki konumlarının %8,2 si yönetici, %91,8 i çalışan oldukları tespit edilmiştir.

3.2 Güvenilirlik Analizleri

Güvenilirlik analizi, önceden belirlenmiş ölçek türüne göre hazırlanmış ankete verilen yanıtların tutarlılığını ölçmektedir. Gerçekleştirilen çalışma kapsamında katılımcılara yönlendirilmek üzere hazırlanmış olan 3 farklı ölçek güvenilirlik analizine tabi tutulmuştur. İlk olarak örgütsel bağlılık ölçeğinin güvenilirliğini ölçmek için uygulanan cronbach alpha testi sonuçları Çizelge 3.2 de belirtilmiştir.

Çizelge 3.2: Örgütsel Bağlılık Cronbach Alpha

Cronbach Alpha	Cronbach Alpha	Toplam Soru
0,713	0,713	18

Örgütsel bağlılık ölçeği içerisinde yer alan toplamda 18 soruya uygulanan cronbach alpha testi sonucuna göre bulunan sonuç 0,713'tür. Bu sonuca göre örgütsel bağlılık ölçeğinin güvenilirliğinin yüksek olduğu söylenebilmektedir.

Örgütsel adalet ölçeğinin güvenilirliğini ölçmek için uygulanan cronbach alpha testi sonuçları Çizelge 3.3 te belirtilmiştir.

Çizelge 3.3: Örgütsel Adalet Cronbach Alpha

Cronbach Alpha	Cronbach Alpha	Toplam Soru
0,954	0,954	20

Örgütsel adalet ölçeği içerisinde yer alan toplamda 20 soruya uygulanan cronbach alpha testi sonucuna göre bulunan sonuç 0,954'tür. Bu sonuca göre örgütsel adalet ölçeğinin güvenilirliğinin yüksek olduğu söylenebilmektedir.

İşten ayrılma niyeti ölçeğinin güvenilirliğini ölçmek için uygulanan cronbach alpha testi sonuçları Çizelge 4.4 te belirtilmiştir.

Çizelge 3.4: İşten Ayrılma Niyeti Cronbach Alpha

Cronbach Alpha	Cronbach Alpha	Toplam Soru
0,862	0,862	3

İşten ayrılma niyeti ölçeği içerisinde yer alan toplamda 3 soruya uygulanan cronbach alpha testi sonucuna göre bulunan sonuç 0,862'dir. Bu sonuca göre işten ayrılma niyeti ölçeğinin güvenilirliğinin yüksek olduğu söylenebilmektedir.

3.3 Faktör Analizleri

Faktör analizine göre örgütsel bağlılık ölçeği 18 maddeli üç boyutlu bir yapı teşkil etmektedir. Örgütsel bağlılık ölçeği; devam bağlılığı duygusal bağlılık ve normatif bağlılık olarak üç boyuta ayrılmıştır. KMO testi bir ölçüttür ve ölçeğin ne derecede uygun olduğunu belirtmektedir. 0,50 değerinden yüksek olması beklenmektedir. 0,50'nin altında olan değerler faktör analizine ve diğer tüm analizlere bu ölçeğin uygun olmadığını belirtmektedir.

Çizelge 3.5: Devam Bağlılığı Ölçeği KMO ve Bartlett Testi

KMO ve Bartlett Testi		
KMO		0,677
Bartlett Testi	Ki Kare	91,649
	Df	3
	Sig.	,000

Gerçekleştirilen KMO ve Bartlett testi sonucuna göre devam bağlılığı ölçeğinin küresellik ölçütü 0,677 olarak bulunmuş ve ölçeğin uygun olduğu belirlenmiştir.

Çizelge 3.6: Devam Bağlılığı Ölçeği Faktör Analizi

No	Sorular	Faktör Yükleri	Ortalama	Standart Sapma
1.1	Meslek hayatımın kalan kısmını bu kurumda geçirmek beni mutlu eder.	0,658	3,181	1,248
1.7	Bu kurumun meselelerini gerçekten de kendi meselelerim gibi hissediyorum.	0,604	3,300	1,175
1.18	Kurumumdan şimdi ayrılısam kendimi suçlu hissederim.	0,701	3,223	1,318

Faktör analizine göre devam bağlılığı ölçeği 4 maddeli tek boyutlu bir yapı teşkil etmektedir. 12. soru olan "kendimi kurumumda "ailenin bir parçası" gibi hissetmiyorum" sorusunun faktör yükü 0,5 değerinin altında kalmasından dolayı faktör analizi o soru çıkarılıp tekrarlanmıştır.

Faktör yükleri 0,604 ile 0,701 arasında değişen 3 maddenin açıkladığı varyans oranı ise %65,44'tür. İfadelerin ortalamasına bakıldığında, en düşük ortalama 3,181 ile “meslek hayatımın kalan kısmını bu kurumda geçirmek beni mutlu eder” ifadesine ait iken, en yüksek ortalama ise 3,300 ile “bu kurumun meselelerini gerçekten de kendi meselelerim gibi hissediyorum” ifadesine aittir. Devam bağlılığının genel ortalaması ise 3,234'tür. Buna göre, katılımcıların çalıştıkları kuruma olan devam bağlılıklarının ortanın üzerinde olduğu söylenebilmektedir.

Çizelge 3.7: Duygusal Bağlılık Ölçeği KMO ve Bartlett Testi

KMO ve Bartlett Testi		
KMO		0,545
Bartlett Testi	Ki Kare	94,750
	Df	6
	Sig.	,000

Gerçekleştirilen KMO ve Bartlett testi sonucuna göre duygusal bağlılık ölçeğinin küresellik ölçütü 0,545 olarak bulunmuş ve ölçeğin uygun olduğu belirlenmiştir.

Çizelge 3.8: Duygusal Bağlılık Ölçeği Faktör Analizi

No	Sorular	Faktör Yükleri	Ortalama	Standart Sapma
1.4	İstesem de şu anda kurumumdan ayrılmak benim için çok zor olurdu.	0,713	3,126	1,242
1.5	Bu kurumun benim için çok kişisel (özel) bir anlamı var.	0,698	2,965	1,252
1.6	Şu anda kurumumdan ayrılmak istediğime karar versem, hayatımın çoğu alt üst olur.	0,803	2,706	1,260
1.9	Bu kuruma kendimi “duygusal olarak bağlı” hissetmiyorum.	0,777	3,056	1,253

Faktör yükleri 0,698 ile 0,803 arasında değişen 4 maddenin açıkladığı varyans oranı ise %74,76'dır. İfadelerin ortalamasına bakıldığında, en düşük ortalama 2,706 ile “şu anda kurumumdan ayrılmak istediğime karar versem, hayatımın çoğu alt üst olur” ifadesine ait iken, en yüksek ortalama ise 3,126 ile “istesem de şu anda kurumumdan ayrılmak benim için çok zor olurdu” ifadesine aittir. Duygusal bağlılığın genel ortalaması ise 2,963'tür. Buna göre, katılımcıların çalıştıkları kuruma olan duygusal bağlılıklarının ortanın biraz üzerinde olduğu söylenebilmektedir.

Çizelge 3.9: Normatif Bağlılık Ölçeği KMO ve Bartlett Testi

KMO ve Bartlett Testi		
KMO		0,645
Bartlett Testi	Ki Kare	141,299
	Df	10
	Sig.	,000

Gerçekleştirilen KMO ve Bartlett testi sonucuna göre normatif bağlılık ölçeğinin küresellik ölçütü 0,645 olarak bulunmuş ve ölçeğin uygun olduğu belirlenmiştir.

Çizelge 3.10: Normatif Bağlılık Ölçeği Faktör Analizi

No	Sorular	Faktör Yükleri	Ortalama	Standart Sapma
----	---------	----------------	----------	----------------

1.2	Şu anda kurumumda kalmam mecburiyetten.	0,742	2,633	1,187
1.3	Kurumuma karşı güçlü bir aitlik hissim yok.	0,652	2,846	1,217
1.10	Kurumuma çok şey borçluyum.	0,770	2,993	1,229
1.11	Buradaki insanlara karşı yükümlülük hissettiğim için kurumumdan şu anda ayrılmazdım.	0,526	2,972	1,198
1.17	Eğer bu kuruma kendimden bu kadar çok vermiş olmasaydım, başka yerde çalışmayı düşünebilirdim.	0,754	2,615	1,305

Faktör yükleri 0,526 ile 0,770 arasında değişen 5 maddenin açıkladığı varyans oranı ise %68,88'dir. İfadelerin ortalamasına bakıldığında, en düşük ortalama 2,615 ile "eğer bu kuruma kendimden bu kadar çok vermiş olmasaydım, başka yerde çalışmayı düşünebilirdim" ifadesine ait iken, en yüksek ortalama ise 2,993 ile "kurumuma çok şey borçluyum" ifadesine aittir. Normatif bağlılığın genel ortalaması ise 2,811'dir. Buna göre, katılımcıların çalıştıkları kuruma olan normatif bağlılıklarının ortanın biraz üzerinde olduğu söylenebilmektedir.

Çizelge 3.11: Etkileşim Adaleti Ölçeği KMO ve Bartlett Testi

KMO ve Bartlett Testi		
KMO		0,887
Bartlett Testi	Ki Kare	608,670
	Df	15
	Sig.	,000

Gerçekleştirilen KMO ve Bartlett testi sonucuna göre etkileşim adaleti ölçeğinin küresellik ölçütü 0,887 olarak bulunmuş ve ölçeğin uygun olduğu belirlenmiştir.

Çizelge 3.12: Etkileşim Adaleti Ölçeği Faktör Analizi

No	Sorular	Faktör Yükleri	Ortalama	Standart Sapma
2.3	İşimle ilgili kararlar alınırken yöneticilerim bir çalışan olarak haklarımı gözetirler.	0,793	3,097	1,166
2.4	İşimle ilgili kararlar alınırken yöneticilerim bana nazik ve ilgili davranırlar.	0,725	3,391	1,181
2.5	İşimle ilgili kararlar alınırken yöneticilerim bana karşı dürüst ve samimidirler.	0,767	3,282	1,194
2.9	Yöneticilerim işimle ilgili her kararı bana net olarak açıklarlar.	0,702	2,993	1,198
2.12	İşle ilgili bütün kararlar, bunlardan etkilenen tüm çalışanlara ayırım gözetmeksizin uygulanır.	0,644	2,786	1,149
2.16	İşimle ilgili kararlar alınırken yöneticilerim bana akla uygun açıklamalar yaparlar.	0,686	2,903	1,150

Faktör yükleri 0,644 ile 0,793 arasında değişen 6 maddenin açıkladığı varyans oranı ise %71,95'tir. İfadelerin ortalamasına bakıldığında, en düşük ortalama 2,786 dır, en yüksek ortalama ise 3,391 dir. Etkileşim adaletinin genel ortalaması ise 3,075'tir. Buna göre, katılımcıların çalıştıkları kuruma olan etkileşim adalet oranının ortanın üzerinde olduğu söylenebilmektedir.

Çizelge 3.13: İşlem Adaleti Ölçeği KMO ve Bartlett Testi

KMO ve Bartlett Testi		
KMO		0,877
Bartlett Testi	Ki Kare	614,059
	Df	21
	Sig.	,000

Gerçekleştirilen KMO ve Bartlett testi sonucuna göre işlem adaleti ölçeğinin küresellik ölçütü 0,877 olarak bulunmuş ve ölçeğin uygun olduğu belirlenmiştir.

Çizelge 3.14: İşlem Adaleti Ölçeği Faktör Analizi

No	Sorular	Faktör Yükleri	Ortalama	Standart Sapma
2.2	İşimle ilgili kararlar alınırken yöneticilerim kişisel ihtiyaçlarıma karşı duyarlıdır.	0,553	3,220	1,175
2.7	Yöneticilerim işimle ilgili kararların doğuracağı sonuçları benimle tartışırlar.	0,693	3,027	1,279
2.8	Yöneticilerim işimle ilgili kararlar için uygun gerekçeler gösterirler.	0,704	3,075	1,155
2.10	Yöneticiler, işle ilgili kararları almadan önce bütün çalışanların görüşlerini alırlar.	0,642	2,548	1,261
2.11	Yöneticiler işle ilgili kararları vermeden önce doğru ve eksiksiz bilgi toplarlar.	0,746	2,770	1,210
2.13	İşe ilişkin kararlar yöneticiler tarafından tarafsız bir şekilde alınmaktadır.	0,601	2,813	1,184
2.15	Yöneticiler, alınan kararları çalışanlara açıklar ve istendiğinde ek bilgiler verirler.	0,634	2,923	1,171

Faktör yükleri 0,553 ile 0,704 arasında değişen 7 maddenin açıkladığı varyans oranı ise %65,31'dir. İfadelerin en düşük ortalaması 2,548 iken, en yüksek ortalama ise 3,220 dir. İşlem adaletinin genel ortalaması ise 2,910'dur. İşlem adalet oranının ortanın üzerinde olduğu söylenebilmektedir.

Çizelge 3.15: Dağıtım Adaleti Ölçeği KMO ve Bartlett Testi

KMO ve Bartlett Testi		
KMO		0,837
Bartlett Testi	Ki Kare	402,060
	Df	6
	Sig.	,000

Gerçekleştirilen KMO ve Bartlett testi sonucuna göre dağıtım adaleti ölçeğinin küresellik ölçütü 0,837 olarak bulunmuş ve ölçeğin uygun olduğu belirlenmiştir.

Çizelge 3.16: Dağıtım Adaleti Ölçeği Faktör Analizi

No	Sorular	Faktör Yükleri	Ortalama	Standart Sapma
----	---------	----------------	----------	----------------

2.17	İş yükümün adil olduğu kanısındayım.	0,825	2,751	1,199
2.18	Çalışma programım adildir.	0,832	2,930	1,144
2.19	İş sorumluluklarımın adil olduğu kanısındayım.	0,849	2,826	1,079
2.20	Bir bütün olarak değerlendirildiğinde iş yerimden elde ettiğim kazanımların adil olduğunu düşünüyorum.	0,639	2,779	1,151

Faktör yükleri 0,639 ile 0,849 arasında değişen 4 maddenin açıkladığı varyans oranı ise %78,62'dir. İfadelerin ortalamasına bakıldığında, en düşük ortalama 2,751 iken en yüksek ortalama ise 2,930 dur. Dağıtım adaleti ölçeğinin genel ortalaması ise 2,821'dir.

Çizelge 3.17: İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği KMO ve Bartlett Testi

KMO ve Bartlett Testi		
KMO		0,718
Bartlett Testi	Ki Kare	207,180
	Df	3
	Sig.	,000

Gerçekleştirilen KMO ve Bartlett testi sonucuna göre işten ayrılma niyeti ölçeğinin küresellik ölçütü 0,718 olarak bulunmuş ve ölçeğin uygun olduğu belirlenmiştir.

Çizelge 3.18: İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği Faktör Analizi

No	Sorular	Faktör Yükleri	Ortalama	Standart Sapma
3.1	Çoğu kez mevcut işimi bırakmayı düşünüyorum.	0,724	2,791	1,393
3.2	Aktif bir şekilde başka şirketler de iş arıyorum.	0,801	2,291	1,133
3.3	İşimden muhtemelen yakın bir zamanda ayrılacağım.	0,829	2,326	1,157

Faktör yükleri 0,724 ile 0,829 arasında değişen 3 maddenin açıkladığı varyans oranı ise %78,48'dir. İfadelerin ortalamasına bakıldığında, en düşük ortalama 2,291 iken, en yüksek ortalama ise 2,791 dir. İşten ayrılma niyetinin genel ortalaması ise 2,469'dur. Buna göre, katılımcıların çalıştıkları kuruma karşı işten ayrılma niyetleri oranı ortanın biraz altında olduğu söylenebilmektedir.

3.4 Korelasyon Analizleri

Korelasyon analizi iki değişken arasındaki ilişkinin ya da bağımlılığın şiddetini belirleyen bir analiz tekniğidir.

Korelasyon katsayısı r -1 ile +1 değerleri arasındadır ve katsayı sıfıra yaklaştıkça zayıflar uzaklaştıkça güçlenir.

Çizelge 3.19: Korelasyon Tablosu

Korelasyon (r)	Yorum
0,90 – 1 arası	Çok Yüksek
0,70 – 0,89 arası	Yüksek
0,50 – 0,69 arası	Orta
0,26 – 0,49 arası	Zayıf
0,0 – 0,25 arası	Çok Zayıf

Analiz sonucu ulaşılan korelasyon tablosu Çizelge 4.20. kapsamında belirtildiği gibidir.

Çizelge 3.20: Korelasyon Tablosu

	Örgütsel Bağlılık	Duygusal Bağlılık	Devam Bağlılığı	Normatif Bağlılık	Örgütsel Adalet	Etkileşim Adaleti	İşlem Adaleti	Dağıtım Adaleti	İşten Ayrılma Niyeti
Örgütsel Bağlılık	1	,750*	,787*	,792*	,228*	,224*	,199*	,203*	-,178
Duygusal Bağlılık		1	,486*	,395*	1,31*	,128*	,102*	,131*	-,109
Devam Bağlılığı			1	,354*	-,028	-,054	-,041	,019*	,080*
Normatif Bağlılık				1	,390*	,407*	,363*	,300*	-,350
Örgütsel Adalet					1	,952*	,940*	,853*	-,474
Etkileşim Adaleti						1	,910*	,704*	-,471
İşlem Adaleti							1	,656*	-,401
Dağıtım Adaleti								1	-,437
İşten Ayrılma Niyeti									1

* Korelasyon 0.01 düzeyinde önemlidir (2-kuyruklu)

Korelasyon analizi 0,01 düzeyinde anlamlı olacak şekilde incelenmiş ve anlamı olan değerler yıldız ile belirtilmiştir. Ancak işten ayrılma niyeti ile örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık arasında negatif bir yönlü ilişkinin olduğu belirtilebilir. Korelasyon testi kapsamında örgütsel bağlılık ve örgütsel adalet ölçeklerinin alt ölçekleri ile birlikte genel

ortalamaları işten ayrılma niyeti ölçeği ile korele edilmiş sonuçlar aşağıda maddeler halinde belirtilmiştir;

- Örgütsel bağlılık ölçeği ile örgütsel adalet ölçeklerinin genel ortalamalarından yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre örgütsel bağlılık ile örgütsel adalet arasında çıkan ,228 değerine göre çok zayıf pozitif yönlü bir ilişki saptanmıştır.
- Örgütsel bağlılık ölçeği ile işten ayrılma niyeti ölçeklerinin genel ortalamalarından yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre örgütsel bağlılık ile işten ayrılma niyeti arasında çıkan -,178 değerine göre çok zayıf negatif yönlü bir ilişki saptanmıştır.
- Örgütsel adalet ölçeği ile işten ayrılma niyeti ölçeklerinin genel ortalamalarından yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre örgütsel adalet ile işten ayrılma niyeti arasında çıkan -,474 değerine göre zayıf negatif yönlü bir ilişki saptanmıştır.
- İşten ayrılma niyeti ölçeği ile yapılan korelasyon analizlerine göre devam bağlılığı dışında kalan tüm ölçek ve alt ölçekler arasında negatif yönlü bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür. Devam bağlılığı ile işten ayrılma niyeti arasında çıkan ,080 değerine göre pozitif yönlü çok zayıf bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür.

3.5 Regresyon Analizi

Araştırma sonrasında elde edilen verilere göre sürekli değişkenler arasında nedensellik ilişkisini belirlemek üzere; bağımsız değişkenler yardımıyla zor elde edilen bağımlı değişken değerini kestirmek için regresyon analizi kullanılır. Bağımlı değişkenler ve bir ya da birden fazla bağımsız değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla kullanılan bir analizdir.

Regresyon analizinde istatistiksel önem ve anlam belirlenmeye çalışıldığından değer olarak significant (sig.) değeri kullanılmaktadır. Sig değeri istatistiksel anlamlılığın varlığının ve varsa da var olan farklılığın kanıtının düzeyinin belirlenmesi amacı ile kullanılan bir değerdir.

Regresyon analizinde p değeri anlamlı fark vardır kararı vereceğimiz zaman yapacağımız olası hata miktarını gösterir ve kabul edilebilirliği 0,05 değerinin aşağısında olması şartıyla anlamlı olabilecek değerler ile gerçekleştirilmiştir.

Çizelge 4.21. kapsamında örgütsel bağlılık ve örgütsel adalet ölçekleri ile işten ayrılma niyeti ölçekleri arasında ayrı ayrı regresyon analizine yer verilmiştir. Öncelikli olarak r^2 ve f değerleri belirtilmiş ardından ise anlamlılık(sig.) değerleri belirtilerek hipotezler sınanmıştır.

Çizelge 3.21: İşten Ayrılma Niyeti ile Örgütsel Bağlılık Alt Ölçekler Arasında Regresyon Analiz Tablosu

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	F	Standart Tahmini Hata
1	,430	,185	,161	7,762	1,00062

Katsayılar

Model		Standart Dışı Katsayılar		Standart Katsayılar		Anlamlılık
		B	Sapma	Beta	t	
1	Sabit	3,504	,561		6,247	,000**
	Örgütsel Bağlılık	-,358	,596	-,294	-,299	,196
	Duygusal Bağlılık	,337	,243	,372	,258	,211
	Devam Bağlılığı	,873	,183	,511	,404	,163
	Normatif Bağlılık	,825	,194	,239	,150	,252

a. Bağımlı Değişken: İşten Ayrılma Niyeti

* Ortalama Fark 0,05'te Anlamlıdır

** Regresyon 0.05 düzeyinde önemlidir (2-kuyruklu)

Çizelge 4.21. da belirtilen ilk çizelgede işten ayrılma niyeti ile örgütsel bağlılık ölçeği ve alt ölçeklerinin R² değeri verilmiştir. R² değerine göre bağımlı değişkenimiz olan işten ayrılma niyeti değişiminin %18,5'i modele giren bağımsız değişken olan örgütsel bağlılık tarafından açıklanmaktadır. Elektrik sektörü çalışanlarının işten ayrılma niyetlerine örgütsel bağlılık %18,5'lik derecede etki etmektedir. Ayrıca Çizelge 4.21 de B sabit terimi değeri çalışanların 3.504 birimlik bir işten ayrılma niyeti vardır anlamına gelmektedir. Örgütsel bağlılıkta ise B değeri -,358 birim olup bir birimlik artış işten ayrılma niyetini -,358 azaltıyor.

İşten ayrılma niyeti ile örgütsel bağlılık alt ölçekler arasında pozitif doğrusal bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın başında belirlenmiş olan H₁ hipotezi olan "Örgütsel bağlılık, işten ayrılma niyetini pozitif etkilemektedir" hipotezi regresyon tablosundan hareketle kabul edilmiştir. Çünkü örgütsel bağlılık ile işten ayrılma niyeti arasında anlamlı bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür (Sig, =,000).

Çizelge 3.22: İşten Ayrılma Niyeti ile Örgütsel Adalet Alt Ölçekler Arasında Regresyon Analiz Tablosu

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	F	Standart Tahmini Hata
1	,500	,250	,234	15,442	,95415

Katsayılar

Model		Standart Dışı Katsayılar		Standart Katsayılar		Anlamlılı k
		B	Standart Sapma	Beta	t	
1	Sabit	4,309	,294		14,656	,000**
	Örgütsel Adalet	-,603	,290	-,474	-6,391	,000**
	Etkileşim Adaleti	-,536	,207	-,485	-2,584	,011**
	İşlem Adaleti	,205	,199	,182	1,029	,305
	Dağıtım Adaleti	-,275	,132	-,216	-2,089	,039**

a. Bağımlı Değişken: İşten Ayrılma Niyeti

* Ortalama Fark 0,05'te Anlamlıdır

** Regresyon 0.05 düzeyinde önemlidir (2-kuyruklu)

Çizelge 4.22. de belirtilen ilk çizelgede işten ayrılma niyeti ile örgütsel adalet ölçeği ve alt ölçeklerinin R² değeri verilmiştir. R² değerine göre bağımlı değişkenimiz olan işten ayrılma niyeti değişiminin %25'i modele giren bağımsız değişken olan örgütsel adalet tarafından açıklanmaktadır. Elektrik sektörü çalışanlarının işten ayrılma niyetlerine örgütsel adalet %25'lik derecede etki etmektedir. Ayrıca Çizelge 4.22 de B sabit terimi çalışanların 4.309 birimlik bir işten ayrılma niyeti vardır anlamına gelmektedir Örgütsel adalette ise B değeri -0,603 birim olup bir birimlik artış işten ayrılma niyetini , -603 azaltıyor. H₂ olan “Örgütsel adalet, işten ayrılma niyetini pozitif etkilemektedir” hipotezi regresyon tablosundan hareketle kabul edilmiştir. Çünkü örgütsel adalet ile işten ayrılma niyeti arasında anlamlı bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür (Sig,= .000). Çizelge 4.21 de ve 4.22 de belirtilen beta değerleri ise bağımsız değişkenlerin önem sıralamasını ifade etmektedir. En yüksek beta değerine sahip olan değişken en önemli bağımsız değişkendir. Örgütsel bağlılık beta değeri Çizelge 4.21 de -0,294 olup, örgütsel adalet beta değeri Çizelge 4.22 de -0,474 tür ve buna göre örgütsel adalet değişkeni işten ayrılma niyetini daha çok etkileyen bağımsız değişken olarak kabul edilmektedir.

SONUÇ

Günümüzdeki teknolojik gelişmeler ve hayatımıza kattığı yenilikler, bilginin yaşamın her alanında önemli bir güç haline geldiğini göstermektedir. Yetenekli ve gelişime hızla ayak uydurulan insana duyulan ihtiyacın ve insana verilen değerlerin artması gibi nedenler iş dünyasındaki en önemli rekabet aracının da bilgi ve insan olduğuna işaret etmektedir. Dünyada demografik bir dönüşüm yaşandığını göstermektedir, hiç kuşkusuz bu da çalışma hayatını etkilemektedir. Dört beş kuşağın aynı anda aynı iş ikliminde bulunacağı zamanlar yaklaşırken, iş hayatının dinamikleri de yavaş yavaş değişmektedir. Yaşadığımız şu yıllarda X kuşağı tarafından yönetilen bir Y kuşağı olsa da yakın zamanda çalışma hayatına yeni bir kuşağın (Z) daha dâhil olacağı ve bu demografik değişiklik özellikle de çalışma hayatında

yeni bir sınıfın oluşacağını, bu durum da yeni bir iş etiğinin konuşulması gerektiğini göstermektedir.

Gerçekleştirilen literatür taraması sonuçlarına göre bir grup araştırmacı çalışmalarında ABD ve Japonya'daki örgütlerin devir oranlarını karşılaştırmıştır. Yaptıkları karşılaştırmada Japonların, Amerikalılara göre daha yüksek oranla örgütlerine ve işlerine bağlı oldukları ortaya konulmuştur. Sonuç olarak, örgütsel bağlılığın ürün ve hizmetlerin kalitesini ve rekabet edilebilirliği artırdığı ve verimliliği iyileştirdiği söylenebilir. Bizim çalışmamızda da aynı şekilde örgütsel bağlılık seviyelerinin her daim yüksek tutulmasının işten ayrılma niyetlerine etki edebileceği sonucu çıkmaktadır. Örgütsel adalet seviyesi yüksek olan çalışanların dahi işten ayrılma niyetleri üzerinde çok fazla bir etki yaratılmadığı sonucuna ulaşılabilmektedir. Elektrik sektörü çalışanlarının örgütsel adalet algılarının çalışmış oldukları kurumlara karşı yüksek olduğu belirlenmiş olmasına rağmen işten ayrılma niyeti ile aralarında çok güçlü bir bağın olmadığı açık bir şekilde ifade edilebilmektedir.

Örgütsel bağlılık ve örgütsel adalete ilişkin Türkiye'de yapılan çalışmalara bakıldığında ise; havacılık, sağlık ve bankacılık gibi sektörlerde de benzer sonuçların elde edildiği görülmüştür. Örgütsel kazancın, çalışanlara adaletli bir şekilde paylaşılmasını kapsayan dağıtımsal adalet, çalışanların örgüte olan bağlılıklarını artırıcı etkiye sahiptir. Örgütsel ödül ve kaynakların adaletli dağıtılmadığı yönünde bir kanıya sahip olan bireylerin ise örgütsel bağlılıklarında düşüş gözlemlenecektir (Aksoy, 2017).

Gerçekleştirilen çalışma toplamda 150 kişiye uygulanmış ve 146 katılımcıdan yanıt alınabilmiştir. Katılımcılardan alınan cevaplar SPSS paket programı aracılığı ile analiz edilmiştir. Katılımcılara yönlendirilmiş olan anket formu 3 bölümden meydana gelmektedir. Katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde; elektrik sektöründe çalışanların yaşlarının 20 ile 60 arasında değiştiği ve yaşları dolayısıyla yarı çoğunluğun evli diğer yarı çoğunluğun ise bekar olduğuna ulaşılmıştır. Katılımcıların büyük bir çoğunluğunun lisans ve yüksek lisans eğitimleri olduğu belirlenmiştir. Araştırma kapsamında belirlenen amaç ve hipotezleri test etmek amacıyla uygulanan regresyon analizi ile elde edilen sonuçlar ve bu sonuçlar ile ilgili yapılan yorumlar aşağıdaki gibidir:

İşten ayrılma niyeti ile örgütsel bağlılık alt ölçekler arasında pozitif doğrusal bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın başında belirlenmiş olan H₁ hipotezi olan "Örgütsel bağlılık, işten ayrılma niyetini pozitif etkilemektedir" hipotezi gerçekleştirilen regresyon analizleri sonucunda belirlenmiştir. Çünkü örgütsel bağlılık ile işten ayrılma niyeti arasında pozitif doğrusal bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür. İşten ayrılma niyeti ile örgütsel adalet alt ölçekler arasında pozitif doğrusal bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın başında belirlenmiş olan H₂ hipotezi olan "Örgütsel adalet, işten ayrılma niyetini pozitif etkilemektedir" hipotezi gerçekleştirilen regresyon analizi sonucunda belirlenmiştir. Çünkü örgütsel adalet ile işten ayrılma niyeti arasında pozitif doğrusal bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür.

Katılımcılardan elde edilen veriler doğrultusunda faktör, korelasyon ve regresyon analizlerinin yapılmasına karar verilmiştir. Gelecek dönemlerde aynı sektörde iş tatmini üzerine çalışma yapacak olan farklı araştırmacıların bu yöntemler dışında farklı yöntemleri kullanmalarının çalışmayı desteklemesi öngörülmektedir. Farklı yöntemlerin uygulanması ulaşılan sonucun desteklenmesine katkı sağlayacağından bu konu üzerine araştırmalarını sürdüren kişiler açısından önem teşkil etmektedir.

Örgütsel bağlılık seviyesi yüksek olan çalışanların işten ayrılma niyetlerinin düşük olduğu analiz sonucunda belirlenmiştir. Elektrik sektörü çalışanlarının örgütsel bağlılık algılarının çalışmış oldukları kurumlara karşı yüksek olduğu belirlenmiş olduğundan ve işten ayrılma niyetlerini düşürdüğü belirlendiğinden farklı sektörlerde yapılan çalışmalar ile benzer nitelikte sonuçlara ulaşıldığı söylenebilmektedir.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda elektrik sektörü çalışanlarının önceki testlerde belirtilmiş olduğu gibi örgütsel bağlılık seviyelerinin yüksek değerlere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buradan hareketle örgütsel bağlılığın arttıkça işten ayrılma niyetinin azaldığı elektrik sektörü için söylenebilmektedir. Elektrik sektöründe çalışan katılımcıların örgütsel bağlılık seviyelerini daha üst seviyelere çıkarmak ve aynı zamanda işten ayrılma niyetlerini alt seviyelere çekebilmek adına işletmelerde üst düzey yönetici pozisyonunda yer alan kişiler alt pozisyonlarda çalışan kişilerin işlemeye olan örgütsel bağlılıklarını arttırmaya yönelik sürekli olarak yenilik akımlarını takip etmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Aksoy, C. (2017).** Çalışanların Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık Algılarının İncelenmesi. *The Journal of Social Science*, (1), 26.
- Aşan, Ö. ve Özyer, K. (2008).** Duygusal Bağlılık ile İş Tatmini ve İş Tatmininin Alt Boyutları Arasındaki İlişkileri Analiz Etmeye Yönelik Ampirik Bir Çalışma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 129-151.
- Bağdemir, A. (2009).** "Adalet Mülkün Temelidir" Özdeyişi Üzerine. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4 (3), 283-296.
- Bakan, İ. (2011).** Örgütsel Stratejilerin Temeli Örgütsel Bağlılık, Kavram, Kuram, Sebep ve Sonuçlar. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bayram, L. (2005).** Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık. *Sayıştay Dergisi*, (59), 125-139.
- Bülbül, A. (2010).** Çalışanların Örgütsel Adalet Algısının, Örgütsel Vatandaşlık ve Örgütsel Bağlılığa Etkisi Üzerine Bir Çalışma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cihangiroğlu, N. ve Yılmaz, A. (2010).** Çalışanların Örgütsel Adalet Algısının Örgütler İçin Önemi. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (19), 195-213.
- Çağ, A. (2011).** Algılanan Örgütsel Adaletin, Örgütsel Sinizme ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çakır, Ö. (2006).** Ücret Adaletinin İş Davranışları Üzerindeki Etkisi. Ankara: Kamu-İş Kamu İşletmeleri İşverenleri.
- Çelik, O. T. (2011).** İlköğretim Yöneticilerinin ve Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet Algıları ile İş Doyumları Arasındaki İlişki. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Çetin, F., Basım N., & Karataş M. (2011)** Çalışanların problem çözme becerilerinde örgütsel adalet algısı ve iş tatmininin rolü. *Yönetim ve Ekonomi*, 18(1), 2011
- Demir, N. (2007).** Örgüt Kültürü ve İş Tatmini. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Demirel, Y. (2008).** Örgütsel Güvenin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Tekstil Sektörü Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma, *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 2008, 179-194
- Dikmen, B. (2012).** Liderlik Kuramları ve Dönüştürücü Liderlik Kuramı'nın Çalışanların Örgütsel Bağlılık Algıları Üzerindeki Etkisine Yönelik Uygulamalı Bir Araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gül, H. (2002).** Örgütsel Bağlılık Yaklaşımlarının Mukayesesi ve Değerlendirilmesi. *Acarindex*, 2 (1), 37-56.
- Güllüoğlu, Ö. (2011).** Örgütsel İletişim: İletişim Doyumu ve Kurumsal Bağlılık. Konya: Eğitim Kitabevi.

- Gümüş, S. ve Sezgin, B.** (2012). Motivasyonun Örgütsel Bağlılığa ve Performansa Etkisi. İstanbul: Hiperlink.
- Gündoğan, T.** (2009). Örgütsel Bağlılık: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Uygulaması. Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü, Ankara s.55-78
- İçerli, L.** (2010). Örgütsel Adalet: Kuramsal Bir Yaklaşım. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 5 (1), 67-92.
- İşcan, Ö. F.** (2005). Siyasal Arena Metaforu Olarak Örgütler ve Örgütsel Siyasetin Örgütsel Adalet Algısına Etkisi. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 60 (1), 150.
- İşcan, Ö. F. ve Naktiyok, A.** (2004). Çalışanların Örgütsel Bağdaşımalarının Belirleyicileri Olarak Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Adalet Algıları. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 59 (1), 181-201.
- İyigün, N. Ö.** (2012). Örgütsel Adalet: Kuramsal Bir Yaklaşım. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (21), 49-64.
- Kılıç, S. ve Tok, N.** (2014). Geleneksel Adalet Anlayışlarından Çevresel Adalet Anlayışına. Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 6 (3), 213-228.
- Meyer, J. P. ve Allen, N. J.** (1991). A Three-component Conceptualization of Organizational Commitment. Human Resource Management Review, 7, 61-89.
- Meyer, J. P. ve Allen, N. J.** (1997). Commitment in the Workplace: Theory, Research and Application, Sage, Thousand Oaks, Ca.
- Örücü, E. ve Özafşarlıoğlu, S.** (2013). Örgütsel Adaletin Çalışanların İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Güney Afrika Cumhuriyetinde Bir Uygulama. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10 (23), 335-358.
- Özcan, B.** (2011). Örgüt Kültürü ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Poyraz, K. ve Kama, B.** (2008). “Algılanan İş Güvencesinin, İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:13, Sayı:2, (2008), s.148-149.
- Söyük, S.** (2007). Örgütsel Adaletin İş Tatmini Üzerine Etkisi ve İstanbul İlindeki Özel Hastanelerde Çalışan Hemşirelere Yönelik Bir Çalışma. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turunç, Ömer ve Mazlum Ç.** (2010). “Algılanan Örgütsel Desteğinin Çalışanların İş-Aile, Aile İş Çatışması, Örgütsel Özdeşleşme ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Savunma Sektöründe Bir Araştırma”. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 14(1), 2010, ss.209-232.
- Yanık, O.** (2014). “Ahlaki Liderliğin Çalışanların İş Tatminine, Örgütsel Bağlılığına ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Örgütsel Güven ve Örgütsel Adalet Algısının Aracı Rolü”, (Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 124.
- Yıldırım, F.** (2007). İş Doyumu ile Örgütsel Adalet İlişkisi. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 62 (1),
- Yürür, S.** (2005). Ödüllendirme Sistemleri ile Örgütsel Adalet Arasındaki İlişkilerin Analizi ve Bir Uygulama. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.